Richard Sennett

İNŞA ETMEK ve YAŞAMAK

Şehir Etiği

İngilizceden Çeviren: Aydın Çavdar

AYRINTI

RICHARD SENNETT

1943'te Chicago'da doğdu. 1964'te Chicago Üniversitesi'nden mezun oldu. 1969'da Harvard Üniversitesi'nde doktorasını verdi. New York Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü, İnsan Araştırmaları Merkezi'nde yönetici ve Politika Araştırmaları Merkezi'nde baş araştırma görevlisi olarak çalıştı. Çocukluğunda viyolonsel çalmayı öğrendi; halen New York'ta bazı oda müziği topluluklarında çalmaktadır. *The New York Times Book Review* ve *The New York Review of Books*'a sık sık katkıda bulunmaktadır. Kentli ailelerin hayatı ve toplumsal psikoloji üzerine birçok kitap yazmıştır.

TÜRKÇEYE ÇEVRİLEN KİTAPLARI: (Editör ve katkıda bulunan olarak) *Classic Essays on the Culture of Cities* (1969); *Nineteenth Century Cities* (1969); *Families Against the City: Middle Class Homes of Industrial Chicago* (1970); *The Uses of Disorder* (1970); (Jonathan Cobb'la birlikte) *The Hidden Injuries of Class* (1972); (editör olarak) *The Psychology of Society: An Anthology* (1977); (Alain Touraine, T.B. Bottomore ve diğerleriyle birlikte) *Beyond the Crisis Society* (1977); *Authority* (1980); [*Otorite*, Çev. K. Durand, Ayrıntı Yay., 1992]; *The Conscience of The Eye. The Design and Social Life of Cities* (1990) [*Gözün Vicdanı. Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, Çev. Süha Sertabiboğlu-Can Kurultay, Ayrıntı Yay., 1999]; *The Fall of Public Man* (1992) [*Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev. Serpil Durak-Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2002]; *Flesh and Stone. The Body and the City in Western Civilization* (1994) [*Ten ve Taş. Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2002]; *Respect in a World of Inequality* [*Saygı-Eşit Olmayan Bir Dünyada*, Çev. Ümmühan Bardak, Ayrıntı Yay., 2005]; *The Craftsman* (2006) [*Zanaatkâr*, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yay., 2009]; *The Culture of the New Capitalism* (2005) [*Yeni Kapitalizmin Kültürü*, Çev. Aylin Onocak, Ayrıntı Yay., 2009] ve *Together* (2012) [*Beraber*, Çev. İlkay Özküralpli, Ayrıntı Yay., 2012]. Ayrıca üç romanı vardır: *Palais Royal* (1986), *An Evening of Brahms* (1984) ve *The Frog Who Dared to Croak* (1982).

Ayrıntı: 1808
'Ağır' Kitaplar Dizisi: 52

İnşa Etmek ve Yaşamak
Şehir Etiği
Richard Sennett

Kitabın Özgün Adı
Building and Dwelling: Ethics for the City

Dizi Editörü
Güven Gürkan Öztan

İngilizceden Çeviren
Aydın Çavdar

Yayıma Hazırlayan
Güven Gürkan Öztan

Son Okuma
Zeynep S. Sayın

Copyright © by Richard Sennett 2018
All rights reserved including the rights of reproduction in whole or in part in any form

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarımı
Orhan Deliorman

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 46277

Birinci Basım *2025*

ISBN 978-605-314-750-3
Sertifika No. 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayingrubu.com & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com / ayrintiyayinevi facebook.com / ayrintiyayinevi instagram.com / ayrintiyayinlari

İnşa Etmek ve Yaşamak

Şehir Etiği

Richard Sennett

AYRINTI

"AĞIR" KİTAPLAR DİZİSİ

KİTLE VE İKTİDAR
Elias Canetti

İNSANLIĞIN MAHREM TARİHİ
Theodore Zeldin

RUJ LEKESİ
Yirminci Yüzyılın Gizli Tarihi
Greil Marcus

BİZİ 'BİZ' YAPAN HİKÂYELER
Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme
William Lowell Randall

MARKSİZM, AHLAK VE
TOPLUMSAL ADALET
R. G. Peffer

İMPARATORLUK
Michael Hardt & Antonio Negri

DİSİPLİN
Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi
Ulrich Bröckling

HEP YUVAYA DÖNMEK
Ursula K. LeGuin

AHLAKİ PROTESTO SANATI
Toplumsal Hareketlerde Kültür,
Biyografi ve Yaratıcılık
James M. Jasper

KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ
Richard Sennett

CAZ KİTABI
Ragtime'dan Fusion ve Sonrasına
Joachim-Ernst Berendt

KURTLARLA KOŞAN KADINLAR
Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler
Clarissa Pinkola Estés

CİNSELLİĞİN TARİHİ
Michel Foucault

SEKS İSYANLARI
Toplumsal Cinsiyet, Başkaldırı ve Rock'n'roll
Simon Reynolds & Joy Press

SÜRÜDEN DEVLETE
Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Deneme
Eugène Enriquez

ÇOKLUK
İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi
Michael Hardt & Antonio Negri

BİR AHLAK KURAMI
Genel Etik & Bir Ahlak Felsefesi &
Bir Kişilik Etiği
Agnes Heller

TARİH BOYUNCA KENT
Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği
Lewis Mumford

AÇIKLAMALI DÜZÜLKE
Çok Boyutlu Bir Macera
Edwin A. Abbott

ÇİÇEKLERİN KÜLTÜRÜ
Jack Goody

ORTAK ZENGİNLİK
Michael Hardt & Antonio Negri

KÜRESEL DÜNYA
George Ritzer

KARANLIĞIN KÜLTÜRLERİ
Bryan D. Palmer

SİYASAL BİLİNÇDIŞI
Fredric Jameson

TATLI ŞİDDET
Trajik Kavramı
Terry Eagleton

ELEŞTİREL PSİKOLOJİ
Dennis Fox & Isaac Prilleltensky & Stephanie Austin

FAŞİST İDEOLOJİNİN DOĞUŞU
Zeev Sternhell

MEDYAYA KARŞI
George Gerbner

DİYALEKTİK İMGELEM
Martin Jay

ELEŞTİRİNİN ANATOMİSİ
Northrop Frye

SÖMÜRGE VE KÖLELİK
Öteki Üzerine Seçme Yazılar
Alexis de Tocqueville, Lütfi Sunar

ALMAN SOSYOLOJİSİNİN FELSEFİ TARİHİ
Frédéric Vandenberghe

HAYALET
Seçme Yazılar
Karl Marx

BİLİNMEYEN DEVRİM
Rusya 1917-1921
Volin

BÜYÜK FİRAR
Sağlık, Varlık ve Eşitsizliğin Kökenleri
Angus Stewart Deaton

LENİN'İ YENİDEN KEŞFETMEK
Lars T. Lih

VE İNSAN TANRIYI YARATTI
İsa Zamanında Krallar, Kültler ve Fetihler
Selina O'Grady

MECLİS
Antonio Negri , Michael Hardt

İçindekiler

1. Giriş: Çarpık, Açık, Mütevazı 9

Bölüm Bir
İki Şehir

2. İstikrarsız Temeller 31
3. *Cite* ve *Ville* Ayrılıyor 78

Bölüm iki
Barınmanın Zorluğu

4. Klee'nin Meleği Avrupa'dan Ayrılıyor 109
5. Başkalarının Ağırlığı 140
6. Tocqueville Teknokent'te 166

Üçüncü Bölüm
Şehri Açmak

7. Yetkin Şehirli 197
8. Beş Açık Form 233
9. Birlikte Yaparken Oluşan Bağ 272

Dördüncü Bölüm
Şehir Etiği

10. Zamanın Gölgeleri 299
Sonuç: Pek Çokları Arasında Tek Yaşamak 327
Teşekkürler 339
Dizin 341

Ricky ve Mika Burdett İçin

1
Giriş: Çarpık, Açık, Mütevazı

I. ÇARPIK

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde "şehir" iki farklı anlama geliyordu: Tanrı'nın Şehri ve İnsanın Şehri. St Augustine, şehri Tanrı'nın inanç tasarımı için bir benzetme olarak kullanmıştı ancak Roma'nın sokaklarını, pazarlarını ve toplanma alanlarını dolaşmakta olan o dönemki St Augustine okurları, Tanrı'nın bir şehir planlamacısı olarak nasıl çalıştığına dair hiçbir ipucu bulamıyordu. Bu Hıristiyan benzetmesi zayıflasa bile, "şehrin" iki farklı anlama geldiği fikri devam etti; biri fiziksel bir yer, diğeri algılardan, davranışlardan ve inançlardan derlenen bir zihniyetti. Fransızca, bu ayrımı iki farklı sözcükle çözmüştür: *ville* ve *cité*.[1]

Başlangıçta bunlar büyüğü ve küçüğü belirtiyordu: *Ville,* şehrin geneline atıfta bulunurken, *cité* belirli bir yeri kastediyordu. On altıncı yüzyıl itibarıyla *cité*, bir mahalledeki yaşamın karakteri, insanların komşular ve yabancılar hakkında beslediği duygular ve bir yere bağlılık anlamına gelmeye başladı. Bu eski ayrım bugün en azından Fransa'da silinmiştir; *cité* artık çoğunlukla yoksulları kentlerin dış mahallelerinde toplayan kasvetli yerleri ifade ediyor. Ancak eski kullanım yeniden canlandırılmaya değer çünkü temel bir ayrımı tanımlıyor: "İnşa edilmiş çevre" bir olgudur, insanların içinde nasıl yaşadığı ise başka bir olgudur. Bugün New York'ta, kötü tasarlanmış tünellerdeki trafik sıkışıklığı *ville*'e aitken,

1. Jacques Le Goff, *La Civilisation de L'occident médiéval* (Paris: Flammarion, 1997).

şafak vakti pek çok New Yorkluyu tünellere sürükleyen keşmekeş *cité*'nin bir parçasıdır.

"*Cité*" kelimesinin, "*cité*" antropolojisini tanımlamasının yanı sıra bir tür bilince gönderme yaptığını da söyleyebiliriz. Proust, karakterlerinin, yaşadıkları çeşitli dükkânlara, apartmanlara, sokaklara ve saraylara ilişkin algılarından yola çıkarak bir bütün olarak Paris'in resmini oluşturmuş ve bir tür kolektif mekân bilinci yaratmıştır. Bu durum Balzac'la tezat oluşturur çünkü Balzac, karakterlerinin düşünceleri ne olursa olsun size şehirde gerçekte neler olduğunu anlatır. *Cité* bilinci aynı zamanda insanların kolektif anlamda nasıl yaşamak istediklerini de temsil edebilir, tıpkı Paris'in on dokuzuncu yüzyıl ayaklanmalarında olduğu gibi: İsyancılar, ekmek fiyatlarına ilişkin belirli taleplerde bulunmak veya vergilerin düşürülmesini istemek yerine taleplerini daha genel şekilde ifade etmişler, yeni bir *cité*'yi, yani yeni bir siyasal zihniyeti savunmuşlardı. Hatta *cité*, Fransızca vatandaşlık anlamına gelen *citoyenneté* kelimesine yakındır.

İngilizce, "inşa edilmiş çevre" tabiri, eğer "çevre" kelimesi, içinde yaşayan kentsel bünyeyi kaplayan salyangoz kabuğu olarak düşünülürse, *ville* fikrinin hakkını veremez. Binalar nadiren izole unsurlardır. Binaların birbirleriyle, açık alanlarla, yeraltındaki altyapıyla veya doğayla olan ilişkilerinde olduğu gibi kentsel formların da kendi iç dinamikleri vardır. Örneğin, Eyfel [Eiffel] Kulesi'nin yapımı sürecinde, 1880'lerdeki planlama belgelerine bakıldığında, kule inşa edilmeden önce Paris'in doğusunda, Eyfel Kulesi'nden çok uzaktaki yerlerin araştırılmış olduğu görülür çünkü kulenin kentsel çaptaki etkileri değerlendiriliyordu. Üstelik Eyfel Kulesi'nin finansmanı tek başına tasarımını açıklayamaz çünkü aynı miktarda para, mimar Eiffel'in muhafazakâr meslektaşlarının tercih ettiği zafer kilisesi gibi başka türde bir anıt için harcanabilirdi. Ancak kulenin şekli bir kez seçildikten sonra koşulların dikte ettiği formlar yerine tercihler ön plana çıkmıştı: Kavisli dikmeler yerine düz payandalar çok daha ucuz olurdu, ancak verimlilik tek başına Eiffel'in vizyonunu belirlemiyordu. Bu durum daha büyük ölçekte de geçerliydi: İnşa edilmiş çevre, ekonominin veya politikanın bir yansımasından daha fazlasıdır; bu koşulların ötesinde, inşa edilmiş çevrenin biçimleri, yapıcının iradesinin ürünüdür.

Cité ve *ville*'in kusursuz bir şekilde birbirine uyması gerekiyormuş gibi görünebilir: Neticede insanların nasıl yaşamak istediği,

şehirlerin inşa ediliş biçimiyle ifade edilmelidir. Ancak tam da burada büyük bir sorun yatmaktadır. Bir şehirdeki deneyimler, yatak odasında ya da savaş alanında olduğu gibi, nadiren kusursuzdur; çok daha büyük sıklıkla çelişkilerle ve pürüzlü kenarlarla doludur.

Immanuel Kant, 1784'te kozmopolit yaşam üzerine yazdığı bir makalede "insanlığın çarpık yapısından hiçbir zaman düzgün bir şeyin yapılamadığını" gözlemlemişti. Bir şehir çarpıktır çünkü çeşitlilik gösterir, onlarca farklı dili konuşan göçmenle doludur; çünkü eşitsizlikler insanın gözünü alır, bitkin araba yıkamacılardan birkaç blok öteye bakıldığında öğle yemeği yiyen zarif kadınlar görülür; çünkü stres yüklüdür, çok fazla sayıda yeni mezun genç çok az sayıdaki işin peşinde koşar... Fiziksel *ville* bu tür zorlukları çözebilir mi? Bir caddeyi yayalara açma planları konut krizine bir fayda sağlar mı? Binalarda sodyum borosilikat cam kullanılması insanları göçmenlere karşı daha hoşgörülü hale getirir mi? Neticede *cite*'yi ve *ville*'i etkileyen asimetri nedeniyle şehir çarpık görünür.[2]

Şehrin kurucusunun kendi değerleri ile halkın değerleri arasında uyumsuzluk olduğu bazen doğrudur. Bu uyumsuzluk, insanlar kendilerinden farklı komşularla yaşamayı reddettiğinde ortaya çıkacaktır. Pek çok Avrupalı, Müslüman göçmenleri katlanılmaz bulur; Anglo-Amerika'nın büyük bir kısmı Meksikalı göçmenlerin sınır dışı edilmesi gerektiğini düşünür; Kudüs'ten Mumbai'ye kadar farklı tanrılara dua edenler aynı yerde yaşamakta zorlanır. Bu sosyal tedirginliğin bir sonucu, bugün dünya çapında yeni konut geliştirmenin en popüler biçimi olan güvenlikli siteler biçiminde ortaya çıkmaktadır. Şehir planlamacı, güvenlikli siteler inşa etmeyi reddederek halkın iradesine karşı çıkmalı, adalet adına önyargılar reddedilmelidir. Ancak bir planlama işinin başlarında keşfettiğim gibi, adaleti fiziksel biçime dönüştürmenin dolaysız bir yolu yoktur.

1960'ların başında Boston'daki işçi sınıfı bölgesi için yeni bir okul inşa edilmesi önerilmişti. Bu okul ırksal olarak bütünleştirici mi olacaktı yoksa o günlerde şehrin işçi sınıfı kesimlerinin çoğunda olduğu gibi ayrıştırıcı mı olacaktı? Bütünleştirici olması halinde, biz planlamacıların siyahi çocukları okula getirip götürecek otobüsler için geniş park yerleri ve bekleme alanları yaratmamız gerekecekti. Beyaz ebeveynler, topluluğun otobüs

2. Immanuel Kant, *Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View* (1784). En iyi İngilizce çeviri Lewis White Beck'e aittir, *Kant: On History* (New York: Bobbs-Merrill, 1963). "Çarpık yapı" 6. Tezde yer alır.

park yerlerine değil, daha fazla yeşil alana ihtiyacı olduğunu iddia ederek entegrasyona gizlice direniyorlardı. Planlamacılar yabancı bir değerler dizisini empoze etmek yerine topluluğa hizmet etmelidir. Benim gibi Harvard eğitimli, ayrımcılıkla ilgili istatistiklerle ve kusursuz şekilde uygulanan projelerle donanmış insanların, Güney Boston'daki otobüs şoförlerine, temizlikçilere ve sanayi işçilerine nasıl yaşayacaklarını söylemeye ne hakkı vardı? Ama patronlarımın ilkelerine sadık kaldıklarını söylemekten mutluyum; sınıfsal suçluluk duygusuna boyun eğmediler. Yine de yaşanan ile inşa edilen arasındaki pürüzler, sadece planlamacının etik dürüstlük sergilemesiyle çözülemez. Bizim yaşadığımız vakada bu sadece işleri daha da kötüleştirdi, verdiğimiz erdem sinyali beyaz topluluk arasında daha fazla öfke yarattı.

Günümüz şehirlerinin etik sorunu da budur. Şehircilik, toplumu olduğu gibi mi temsil etmelidir yoksa onu değiştirmeye mi çalışmalıdır? Eğer Kant haklıysa, *ville* ve *cité* asla kusursuz bir şekilde birbirine uyum sağlayamaz. O zaman ne yapmak gerekir?

II. AÇIK

Yirmi yıl önce MIT'de planlama dersi verdiğimde buna bir cevap bulduğumu sanıyordum. Media Lab ofisimin yakınındaydı ve benim neslim açısından bakıldığında yenilikçi fikirleri pratik sonuçlara dönüştüren yeni dijital teknolojideki inovasyonların merkez üssü olarak parıldıyordu. Nicholas Negroponte tarafından 1985 yılında kurulan laboratuvardaki projeler arasında yoksul çocuklar için süper ucuz bir bilgisayar, robotik diz gibi tıbbi protezler ve uzak bölgelerde yaşayan insanları şehirlerin işleyişine dahil edecek "dijital şehir merkezleri" vardı. İnşa edilmiş nesnelere verilen önem, MIT'nin araştırma enstitüsü Media Lab'ı zanaatkârlar için bir cennet haline getirdi; bu muhteşem operasyon çok şiddetli tartışmalara, teknolojik kördüğümlere dalmaya ve büyük miktarda israfa yol açtı.

Media Lab'ın hiç uyumuyormuş gibi görünen şaşkın araştırmacıları, "Microsoft düzeyindeki" bir proje ile "MIT düzeyindeki" bir proje arasındaki farkı şu şekilde açıklıyordu: Microsoft projesi mevcut bilgiyi paketlerken, MIT paketi açıyordu. Laboratuvardaki en sevilen eğlencelerden biri, Microsoft programlarını kandırarak başarısız olmalarını veya kilitlenmelerini sağlamaktı. Adil olsun ya da olmasın, Media Lab araştırmacıları, genel olarak maceracı bir grup olduğundan, normal bilimi sıradan bularak küçümseme

ve bunun yerine en ileri teknolojiyi arama eğilimindeydiler; ışığa bakan Microsoft "kapalı" diye düşünürken, Media Lab "açık" olduğunu düşünüyordu; "açık" inovasyonu mümkün kılıyordu.

Genel olarak araştırmacılar, bir hipotezi kanıtlamak veya çürütmek için bir deney gerçekleştirirken üzerinden çokça geçilmiş bir yörüngede çalışırlar; ilk baştaki önerme, prosedürleri ve gözlemleri yönlendirir; deneyin sonucu hipotezin doğru mu yanlış mı olduğuna karar vermekte yatmaktadır. Deney yapmanın başka bir yolu olarak, araştırmacılar verilerin öngörülemeyen sapmalarını ciddiye alacaklardır, bu da onların yoldan çıkmalarına ve "alışılmışın dışında" düşünmelerine neden olabilir. Araştırmacılar, çelişkiler ve belirsizlikler üzerinde kafa yoracak, bunları hemen çözmeye çalışmak ya da bir kenara atmak yerine, bir süre bu zorlukların içinde boğulacaklardır. Birinci tür deney, sabit bir soruya cevap vermesi anlamında kapalıdır: evet ya da hayır. İkinci tür deneydeki araştırmacılar, evet ya da hayırla yanıtlanamayacak soruları sorarak daha açık çalışırlar.

Harvardlı doktor Jerome Groopman, Media Lab'dan daha ciddi bir tavırla, yeni ilaçların klinik deneylerindeki açık prosedürü açıklamıştı: "Adapte edilebilir klinik denemede", deney ilerledikçe deneyin koşulları değişir. Bu anlayışta kişi burnunun dikine gitmez. Deneysel ilaçlar tehlikeli olabileceğinden, araştırmacı bilinmeyen diyarların haritasını çıkarırken çok dikkatli davranmalıdır; adapte edilebilir klinik deneydeki deneyci, önceden öngörülebilir olanı doğrulamaktan çok, şaşırtıcı veya merak uyandıran şeyleri anlamlandırmakla ilgilenir.[3]

Elbette laboratuvardaki bu macera, evet-hayır tarzında elekten geçirmenin zahmetli ve yorucu eziyetinden ayrılamaz. DNA'nın çift sarmal yapısını ortaya çıkaran Francis Crick, bu keşfin, rutin laboratuvar çalışmalarında küçük "anormallikler" üzerinde çalışılması sonucu elde edildiğini belirtmiştir. Araştırmacının yönlendirilmeye ihtiyacı vardır ve sabit prosedür bunu sağlar; bu gerçekleştirildikten sonra özeleştiri çalışması, tuhaf sonucu, ilgi çekici neticeyi ortaya çıkarmaya başlayabilir. Buradaki zorluk bu olasılıklarla meşgul olmaktır.[4]

3. Jerome Groopman, "Cancer: A Time for Skeptics", *The New York Review of Books*, 10 Mart 2016.

4. Francis Crick, *What Mad Pursuit: A Personal View of Scientific Discovery* (Londra: Penguin Books, 1990).

Burada "açık" ifadesi, tuhaf, ilgi uyandırıcı ve mümkün olanı bir araya getirecek bir sistem anlamına gelir. Matematikçi Melanie Mitchell, açık bir sistemi kısa ve öz bir şekilde şöyle özetlemiştir: "Açık sistem, merkezi kontrolü ve basit çalışma kuralları olmayan bileşenlerden oluşan büyük ağların, öğrenme veya evrim yoluyla karmaşık kolektif davranışlara, karmaşık bilgi işleme imkânına ve adaptasyona yol açtığı bir sistemdir." Bu, karmaşıklığın evrim sürecinde ortaya çıktığı anlamına gelir; başlangıçta, önceden belirlenmiş ve programlanmış bir amaç çerçevesinde var olmak yerine, geri bildirimler neticesinde ve bilginin elenmesi yoluyla ortaya çıkar.[5]

Bu parçaların nasıl etkileşime girdiğine dair açık sistem fikri de böyle bir yol izler. Matematikçi Steven Strogatz'ın belirttiği gibi, "Doğrusal denklemler parçalara ayrılabilir. Her parça ayrı ayrı analiz edilip çözülebilir ve son olarak tüm ayrı cevaplar yeniden birleştirilebilir... Doğrusal bir sistemde bütün, parçaların toplamına tam olarak eşittir." Doğrusal olmayan, açık bir sistemdeki parçalar ise bu şekilde ayrılamazken, "tüm sistemin tutarlı bir bütün olarak tek seferde incelenmesi gerekir." Bir bileşik oluşturmak için etkileşime giren kimyasalları düşünürseniz, Strogatz'ın fikrini kavramak kolay olur: Bu kimyasallar kendi başına yeni bir madde haline gelir.[6]

Bu tür görüşlerin MIT'de sağlam bir temeli vardı. Media Lab, yirminci yüzyılın tartışmasız en büyük sistem analisti olan Norbert Wiener'in 1940'larda MIT'de kurduğu Elektronik Sistemler Laboratuvarı'nın entelektüel temelleri üzerine inşa edilmişti. Wiener, büyük miktarda bilginin makineler tarafından sindirilebildiği bir çağın eşiğinde yaşamıştı; sindirim sürecini organize etmenin farklı yollarını araştırıyordu. Dolaysız olmaktan ziyade karmaşık, belirsiz veya çelişkili nitelikte olan elektronik geri bildirim özellikle ilgisini çekmişti. "Öğrenen makine" dediği şey konuşabilseydi şöyle derdi: "X, Y veya Z'nin olmasını beklemiyordum; şimdi nedenini ve nasıl yeniden düzenleyeceğimi bulmam gerekecek." Bu, insanlardan ziyade yarı iletkenlerin yaşadığı, açık uçlu bir ortamın örneğidir.[7]

5. Melanie Mitchell, *Complexity: A Guided Tour* (New York: Oxford University Press, 2009), s. 13.

6. Steven Strogatz, *Sync* (Londra: Allen Lane, 2003), s. 181-2.

7. Flo Conway and Jim Siegelman, *Dark Hero of the Information Age: In Search of Norbert Wiener, the Father of Cybernetics* (New York: Basic Books, 2005).

Açık laboratuvar anlayışının şehirle nasıl bir ilişkisi olabilir? Mimar Robert Venturi bir keresinde şöyle söylemişti: "Mimaride karmaşıklığı ve çelişkiyi seviyorum... Ben anlamın netliğinden ziyade zenginliğinden yanayım." Sadeleştirilmiş, işlevselci binaları nedeniyle modern mimarinin büyük bölümünü eleştirse de sözleri daha derine iniyordu. Onunki bir şehre aktarılmış Media Lab'dı; şehir karmaşık bir yerdir yani çelişkilerle ve belirsizliklerle doludur. Karmaşıklık deneyimi zenginleştirir, netlik onu inceltir.[8]

Sonradan Media Lab'ı devralan mimar arkadaşım William Mitchell, sistem ile şehir arasındaki köprüyü kurdu. Massachusetts Cambridge'in gece hayatının sıcak noktalarını (o günlerde öyle yerler çoktu) sık sık ziyaret eden bir keyif adamı olarak, "klavye benim kafem" diyordu. Onun *City of Bits* [*Bitler Şehri*] adlı kitabı akıllı şehirler hakkındaki ilk kitaptı; Mitchell'ın kitabı 1996'da basılmıştı ve dolayısıyla elde taşınan cihazlar, Web 2.0 etkileşimli programları ve nano teknoloji çağından önce ortaya çıkmıştı. Kitap, geleceğin getirebileceği her şeyi memnuniyetle karşılamak istiyordu. Akıllı şehrin karmaşık bir yer olacağını hayal ediyordu: Vatandaşlara daha fazla seçenek ve dolayısıyla daha fazla özgürlük verecek bilgi paylaşımı mümkün olacaktı; *ville*'in fiziksel binaları, sokakları, okulları ve ofisleri, tıpkı bilgi akışı gibi sürekli olarak değişebilen ve dolayısıyla gelişebilen bileşenlerden oluşacaktı. Akıllı şehir, biçim olarak gittikçe daha karmaşık hale gelecek, *cite* ise anlamlar açısından daha zengin olacaktı.[9]

Bir bakıma bu teknolojik fantezi yeni bir şey değildi. Aristoteles *Politika*'da şöyle yazmıştı: "Bir şehir farklı türden insanlardan oluşur; benzer insanlar bir şehri var edemezler." İnsanlar birlikteyken, ayrı olduklarından daha güçlüdürler, bu nedenle savaş zamanında Atina, kırsal kesimden kaçan çok çeşitli kabilelere ev sahipliği yapmış ve daha sonra şehirde kalan sürgünleri de kabul etmiştir. Durumları çözüme kavuşmamış ve belirsiz kalmış olmasına rağmen bu mülteciler şehre yeni düşünme biçimleri ve yeni zanaatler getirmişlerdir. Aristoteles, yoğun bir şehirde ticaretin az nüfuslu bir köye göre daha canlı olduğuna dikkat çekmişti ve bu konuda pek yalnız değildi; şehirdeki antik dönem yazarlarının neredeyse tamamı, çeşitli, karmaşık ekonomilerin ekonomik monokültürlerden daha kârlı olduğunu belirtiyordu. Aristoteles

8. Robert Venturi, *Complexity and Contradiction in Architecture* (New York: Museum of Modern Art, 1966), s. 16.
9. William Mitchell, *City of Bits* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1996), s. 7

aynı zamanda kompleks yapının siyaset açısından getirdiği erdemleri de düşünüyordu; farklılıkların olduğu bir ortamda insanlar (Aristoteles'in zamanında sadece erkekler) şehri yönetebilmek için farklı bakış açılarını anlamak zorundadır. Sonuç olarak, Aristoteles farklı insanları bir araya getirmeye *synoikismos* adını vermiştir; bu, "sentez" ve "sinerji" gibi bir araya getirmedir; şehir, Strogatz'ın denklemleri gibi, parçalarının toplamından daha büyük bir bütündür.[10]

"Açık" kelimesi modern siyasette anahtar kelime olarak karşımıza çıkar. 1945'te Avusturyalı mülteci filozof Karl Popper, *The Open Society and its Enemies** adlı kitabını yayımladı. Avrupa'nın nasıl totalitarizme düştüğüne dair felsefi bir soru sordu: Batı düşüncesinde, diktatörlerin eğip büktüğü baştan çıkarıcı "biz biriz" ve "onlara karşı biz" mitleri lehine insanları yönlendirerek, farklı gruplar arasındaki rasyonel ve gerçeklere dayalı tartışmayı boşa çıkarmaya davet eden bir şey mi vardı? Her ne kadar *Açık Toplum ve Düşmanları* bir bakıma yanlış adlandırılmış olsa da kitabın teması güncel değildir çünkü Popper, toplumdaki gündelik olaylardan ziyade bir dizi dar görüşlü siyasi düşünceyi analiz etmiştir. Yine de kitabın, bu faaliyetlerle uğraşan insanlar üzerinde, özellikle de o zamanlar İngiliz refah devletini tasarlayan ve bürokrasiyi katı ve kapalı olmaktan çok, esnek ve açık tutacak bir plan tasarlamayı ümit eden London School of Economics'teki meslektaşları üzerinde muazzam bir etkisi vardı. Popper'nın öğrencisi, finansçı George Soros, daha sonraları sivil toplumdaki üniversiteler gibi Popper'nın liberal değerlerini yansıtan kurumların inşasına büyük miktarlarda para ayırdı.

Açık bir toplumun özgürlükçü değerleri, birçok farklı türde insanı barındıran herhangi bir şehre uygun gibi görünebilir; karşılıklı hoşgörü onların birlikte yaşamasını sağlayacaktır. Bir kez daha söylemek gerekirse, zenginlik ve gücün tepede toplanmak yerine tüm toplumsal yapıya yayıldığı açık bir toplum, bugünkü çoğu toplumdan daha eşit ve daha demokratik olacaktır. Ancak bu arzunun özellikle kentsel olan bir yanı yoktur; çiftçiler ve küçük kasabalardaki insanlar da aynı adaleti hak ediyor. Kentsel etiği düşünürken etiği kentsel yapanın ne olduğunu anlamaya çalışmalıyız.

10. Aristotle, *The Politics*, Çev. T. A. Sinclair (1962); revize edilmiş çeviri Trevor J. Saunders (1981) (Londra: Penguin Books, 1992).

* Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Çev. Mete Tunçay, Harun Rızatepe, Liberte Yayınları. (y.h.n.)

Mesela şehirde özgürlüğün ayrı bir değeri vardır. Alman atasözü *Stadtluft macht frei* [şehir havası sizi özgürleştirir], Ortaçağın sonlarından kalmadır; bu söz, vatandaşların ekonomik ve sosyal hiyerarşi düzeninde sabit, miras alınmış bir konumdan, tek bir efendiye hizmet etme durumundan kurtulabilmesini vaat ediyordu. Bu yaklaşım, vatandaşların izole bireyler olduğu anlamına gelmiyordu; bir loncaya, mahalle gruplarına, kiliseye karşı yükümlülükleri olabilirdi ama neticede bağlı oldukları yerler yaşam boyunca değişkenlik de gösterebilirdi. Kuyumcu Benvenuto Cellini, otobiyografisinde, çıraklığını tamamlandıktan sonra, yirmili yaşlarında yaşadığı dönüşümü anlatır. Çalıştığı İtalyan şehirlerindeki yasa ve gelenek farklılıklarını kendi avantajına kullanmış, bunlar onun farklı patronlara uyacak farklı kişilikler benimsemesine olanak tanımıştır; bunların yanı sıra metal işçiliği, şiir yazarlığı, askerlik gibi çeşitli işleri de üstlenmiştir. Hayatı bir köyde kalması halinde olacağından daha açıktır çünkü şehir onu tek ve sabit bir benlikten azat etmiş, olmak istediği kişi haline gelmesini sağlamıştır.

MIT'de *Stadtluft macht frei* anlayışının Şanghay'dan gelen bir grup genç mimar arasında şekillendiğini görme fırsatım oldu. Kendi şehirleri, günümüzün gelişmekte olan dünyasında meydana gelen kentsel patlamanın somut örneğiydi; ekonomik olarak baş döndürücü bir hızla genişleyen ve Çin'in her yerinden gençleri kendi yörüngesine çeken bir şehirdi. Her ne kadar Şanghaylı grubum her yeni yılda köylerine veya küçük kasabalarına gitse de şehirde yerel bakış açılarını ve alışkanlıklarını çok geride bırakıyorlardı. Genç erkek mimarlardan bazıları eşcinseldi; genç kadın mimarlar çocuk sahibi olmayı geciktiriyor ya da reddediyordu; her iki cinsiyet de evdekilere acı veriyordu. Bu durumu *Stadtluft macht frei* ifadesiyle açıkladığımda cümleyi Çinceye "farklı şapkalar giymek" biçiminde tercüme ettiler. Yüzeysel sözler, derin bir gerçeği aktarıyordu: Hayat açık olduğunda çok katmanlı hale gelir, tıpkı Cellini için olduğu gibi.

MIT bana tüm bu "açık olma" yaklaşımlarının, *cite* ve *ville* arasındaki bağlantı açmazına çözüm olabileceğini düşündürdü. Açık bir şehir, bu ilişkiyi düzeltmeye çalışmak yerine, karmaşıklıklarıyla birlikte hareket ederek, adeta karmaşık bir deneyim molekülü oluşturacaktır. Planlamacının ve mimarın rolü hem karmaşıklığı teşvik etmek hem de parçalarının toplamından daha büyük, içinde düzen parçalarının insanları yönlendireceği etkileşimli,

sinerjik bir *ville* yaratmak olacaktır. Etik açıdan açık bir şehir elbette farklılıklara tolerans gösterecek ve eşitliği teşvik edecektir ancak daha spesifik olarak insanları sabit ve tanıdık olanın deli gömleğinden kurtaracak ve deney yapabilecekleri ve deneyimlerini artırabilecekleri bir alan yaratacaktır.

By yaklaşım idealist mi? Elbette. Amerikan tipi idealizmdir bu; temel kavram olarak tüm deneyimlerin deneysel olması gerektiğini söyleyen pragmatist felsefe ekolü tarafından çerçevelenmiştir. Pragmatizmin değerli isimleri –Charles Sanders Peirce, William James, John Dewey– sanıyorum Media Lab'da kendilerini evlerindeymiş gibi hissederlerdi. Aynı önemli isimler, "pragmatik" ile "pratik"i aynı kefeye koymaya direnmişlerdir çünkü on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında ülkenin değerlerine hâkim olan sert yüzlü, pratik adamlar, belirsizliği veya çelişkili olanı küçümsemişler ve verimliliği övmüşlerdir.

Ancak benim küçük pragmatist çerçevemde bu katı değerleri göz ardı etmek o kadar da kolay değildi. Çoğu kentsel proje bir servete mal olmaktadır. *Stadtluft macht frei* şehir planlamacısına sokakların ne kadar geniş olması gerektiğini söylemez. Bir planlamacı, ilginç bir başarısızlıkla sonuçlanmış bir deneyin içinde veya kişisel kaprislerin yarattığı bir ortamda yaşamak zorunda kalmayı kabul etmeyen insanlara karşı hesap verebilir durumda olmalıdır. Hem Dewey hem de James bu konuda saf değillerdi; pragmatizmin deneyden pratiğe nasıl geçeceğini bulmaları gerektiğini anlamışlardı. Yerleşik bir uygulamayı paketinden çıkarıyorsanız, yapısöküm size bundan sonra ne yapacağınızı söylemez. James, açık, deneysel zihniyetin (dünyayı bu kadar eleştiren, her şeyin farklı olabileceğini düşünen zihniyetin) aslında bağlanma korkusunu açığa vurduğundan bile şüpheleniyordu; yani onun ifadesiyle ebedi deneyci, "geri dönülemez olanın korkusunu yaşar; bu da çoğunlukla hızlı ve güçlü bir kararlılığa sahip olmayan bir karakter tipine yol açar." Bu nevrozdan kurtulan yaratıcı, mümkün olandan yapılabilir olana doğru çarpık bir yol izler.[11]

Açık bir pratiğin nasıl netleştirileceğini sorgulayan pragmatist problem, Mitchell'ın aklında farklı bir boyut kazanmıştı. *The City of Bits*'in ortaya çıkmasından birkaç yıl sonra Mitchell, mimar Frank Gehry ile birlikte, mekanik bir konteyner olarak hizmet vermek

11. William James, "Pragmatism, Action and Will", yer aldığı çalışma *Pragmatism: The Classic Writings*, ed. H. S. Thayer (Cambridge, Mass.: Hackett, 1982), s. 181.

yerine, içinde sürüş keyfi olacak yüksek teknolojili, kendi kendine giden bir otomobil tasarlamayı amaçlayan bir projeye sponsor oldu. Mitchell'ın "hareket estetiği" adını verdiği, yakalanması zor bir hedefe ulaşmak istiyorlardı. Bu ifadeyi tanımlaması için ona baskı yaptığımda, "Henüz bilmiyorum" diye cevap verdi; bu, Media Lab tarzı bir cevaptı. Projenin durumunu gözlemlemek için zaman zaman yanına uğradığımda personelinin oldukça sık değiştiğini fark ettim. Laboratuvar asistanlarının neden bu kadar sık ayrıldığını sorduğumda, bir yönetici bana birçok kişinin rollerini anlamadığını söyledi. "Henüz bilmiyorum" cevabı elbette başkalarına da hiçbir ipucu vermiyordu; proje yöneticisi kısaca (Mitchell'ın huzurundaydık) bu açık deneydeki hayal kırıklığı seviyesinin "anormal" olduğunu belirtmekteydi. Tanımlanamayanı arayan iki dahi, çalışanlarını aydınlatmaya da çalışmamışlardı; çalışanların bu ilhamı sezgisel olarak kavramalarını ve ardından bunu gerçekleştirmelerini bekliyorlardı. Böylece açık ve çığır açıcı teknolojik deney, işlevsizliğin eşiğine gelmişti.

Mitchell, 2010 yılında kanserden öldü ve bu nedenle vizyonunun gerçekleştiğini görecek kadar yaşayamadı ancak hayatının son yıllarında bile teknoloji dünyası bir dönüşüm içindeydi. Teknoloji, açık durumdan kapalı duruma geçiyordu. Yochai Benkler şöyle yazmıştır: "İnternetin ilk çeyrek yüzyılını simgeleyen unsur, açık sistemlerden oluşan entegre bir sistemdi"... "herhangi bir merkezi otorite tarafından güç uygulanmasına direniyordu", günümüzdeyse "devlet ve devlet dışı aktörlerden oluşan nispeten küçük ama etkili bir grubun güç biriktirmesini kolaylaştıran bir *internet*e geçiyoruz". Facebook, Google, Amazon, Intel, Apple; bu isimler Benkler'ın şimdi gördüğü sorunu somutlaştırıyor: İnternetin kapalı dönemi, kitlesel bilgi madenciliği yapan makineleri ve programları üreten az sayıda tekelden oluşuyor. Bir kez ele geçirildiğinde, tekel programlaması her zamankinden daha kişiselleşmiş ve daha kontrol edici hale gelir.[12]

Her ne kadar Karl Popper dijital çağ başlamadan çok önce ölmüş olsa da hayaleti gelse sanırım, "Böyle olacağını biliyordum" derdi. Popper, totaliter devletlerden korktuğu gibi ekonomik

12. Yochai Benkler, "Degrees of Freedom, Dimensions of Power", *Daedalus* 145, no. 1 (2016): 20, 23. Ayrıca bkz. Shoshana Zuboff, "Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of Information Civilization", *Journal of Information Technology* 30, no. 1 (2015): 75-89, ve Tim Wu, *The Master Switch: The Rise and Fall of Information Empires* (New York: Knopf, 2010).

tekellerden de iğreniyordu. Her ikisi de aynı baştan çıkarıcı vaadi sunuyordu: Hayat daha basit, daha net, daha kullanıcı dostu hale getirilebilir, tıpkı şimdi teknoloji hakkında söyleyeceğimiz gibi; bunun da tek koşulu insanların bu örgütlenmeyi yapan bir rejime boyun eğmesidir. Neyle karşılaşacağınızı bilirsiniz çünkü deneyiminizin kuralları sizin için belirlenir. Ancak netlikte kazandığınız şeyi özgürlükte kaybedersiniz. Deneyiminiz netleşecek ve kapanacaktır. Popper'dan çok önce, büyük İsviçreli tarihçi Jacob Burckhardt, modern yaşamın "acımasız basitleştiriciler" tarafından yönetileceği uyarısında bulunarak aynı tehdidi dile getirmişti; yaşadığı dönemde ona göre bu durum milliyetçiliğin baştan çıkarıcı basitlikleri anlamına geliyordu. Hem Popper hem de Burckhardt için açık deneyimin sloganları ("karmaşık", "muğlak", "belirsiz") baskıcı bir iktidar rejimine karşı direnmeyi ima ediyordu.[13]

Bugün yaşadığımız şehirler, teknoloji dünyasında yaşananları yansıtacak şekilde kapalıdır. Bugün Küresel Güney'de (Çin, Hindistan, Brezilya, Meksika, Orta Afrika ülkeleri) yaşanan muazzam kentsel patlamada, büyük finans ve inşaat firmaları *ville*'i standart hale getirmektedir; uçakla yaklaştığınızda Pekin'i New York'tan ayıramayabilirsiniz. Kuzeyde olduğu gibi Güneyde de şehirlerin büyümesi biçim açısından pek fazla deney yaratmamıştır. İşyeri otoparkı, okul kampüsü, biraz yeşil alan içindeki çok katlı apartman, deneylere uygun formlar değildir çünkü hepsi dış etkilere ve etkileşimlere açık olmak yerine içine kapalıdır.

Ancak Boston'daki deneyimim, kapatmanın, basitçe Büyük Güç'ün Halkı ezmesi olarak görülmesine karşı uyarıda bulunuyor. Başkalarından korkmak ya da karmaşıklıkla başa çıkamamak da *cite*'de yaşamları kapatan özelliklerdir. *Cite*'nin açılma konusunda "başarısız" kaldığı yönündeki yargılar, Boston'da da keşfettiğim gibi, ikiyüzlüdür: Madalyonun bir yüzünde öfkeli popülist önyargılar görülüyor ancak diğer yüzünde elitlerin erdem sinyali olan kendinden memnun gülümsemesi yer alıyor. Dolayısıyla kapalı *cite*, ekonomi politiğin yanı sıra değerlerle de ilgili bir sorundur.

III. MÜTEVAZI

"Yapmak" kelimesi o kadar yaygındır ki insanlar genellikle bunun hakkında fazla düşünmezler. Atalarımız ise bunu düşünmek

13. Burckhardt'ın ifadesi İzgilizcede şu eserde yer alır: Ernst Cassirer, Force and Freedom: Remarks on the English Edition of Jacob Burckhardt's "Reflections on History", *The American Scholar* 13, no. 4 (1944): 409-10.

konusunda o kadar da bıkkın değillerdi; Yunanlılar en sıradan şeyleri bile yaratma gücüne hayranlık duyuyorlardı. Pandora'nın kutusunda sadece egzotik iksirler değil aynı zamanda bıçaklar, halılar ve tencereler de vardı; insanın varoluşa katkısı, daha önce hiçbir şeyin olmadığı yerde bir şey yaratmaktı. Yunanlılar, bizim yorgun çağımızda azalmış olan bir hayranlık derinliğine sahipti. Her şeye var olduğu haliyle hayranlık duyuyorlardı: Bir çömlekçinin çömleği çatlamadan koruyabilmesini ya da heykellerin boyandığı renklerin çok canlı olmasını takdir ediyorlardı oysa biz, sadece yeni olan şeylere, örneğin bir çömleğin şekline ya da daha önce hiç görülmemiş bir renge hayranlık ve merak duyuyoruz.

"Bir şeyler yapma"nın bu şekilde kutlanması Rönesans'ta yeni bir alana girdi. *Stadtluft macht frei* anlayışı, "yapmak" kelimesini benliğe uyguladı. Rönesans filozofu Giovanni Pico della Mirandola, *Oration on the Dignity of Man* [*İnsanın Onuru Üzerine Konuşma*] adlı eserinde "insanın çeşitli, çok biçimli ve yok edilebilir bir doğaya sahip bir hayvan olduğunu" ilan etti ve bu esnek durumda "kendisine, seçtiği şeye sahip olmak ve istediği gibi olmak hakkı ona bahşedilmişti." Bu, utanmazca bir övünme değil daha çok Montaigne'in, Rönesans'ın sonunda insanların hayatlarını farklı zevkler, inançlar veya etkileşimlerle inşa ettiğini öne sürmesi gibi bir yaklaşımdı. Montaigne'e göre kendi babana karşı savaş açmak sana özel bir deneyimdir; herhangi bir türden bir savaşı yürütme cesareti ise herkeste görülür veya hiç kimsede yoktur. Montaigne'in metinleri, kişinin kendi yarattığı kişilik ile herkeste ortak olan inanç ve davranışlardan oluşan karakter arasında belirgin bir karşıtlık ortaya koyar. Yine de bir insanın kendi yaratıcısı olabilmesi Pico için bir kişilik meselesinden çok daha fazlasıydı; Tanrı'nın insanın kaderi üzerindeki gücünü daraltıyordu; son derece dindar biri olan Pico, hayatını bu ikisini uzlaştırmaya çalışarak geçirmişti.[14] [15]

On sekizinci yüzyıl filozofları bu gerilimi, *yapmanın* bir yönüne odaklanarak gidermeye çalıştılar: Kaliteli iş yapma dürtüsü. Bu yapıcının erdemi Ortaçağdan itibaren Tanrı'nın gözünde kabul edilebilir bir şey olarak görülmüştü; iyi iş, kişisel bencilliğin öte-

14. Giovanni Pico della Mirandola, "Oration on the Dignity of Man", yer aldığı çalışma *The Renaissance Philosophy of Man*, ed. Ernst Cassirer, Paul Oskar Kristeller and John Herman Randall, Jr (Şikago: University of Şikago Press, 1948), s. 225.
15. Michel de Montaigne, "Same Design: Differing Outcomes", *The Complete Essays*, Çev. M. A. Screech (Londra: Penguin, 2003), s. 140-49.

sinde bir hizmetin ve nesnel bir şeye bağlılığın işaretiydi. Filozoflar artık dünyevi terimlerle ifade ederek, insanların işçi olarak kaliteli iş yapmaya çalıştıklarında kendilerini gerçekleştirdiklerini öne sürüyorlardı. *Homo faber,** Denis Diderot'nun 1751'den 1771'e kadar yazdığı *Encyclopédie*'nin okurlarının karşısına bu kılıkla çıktı; her ciltte ister aşçı ister çiftçi ister kral olun, nasıl iyi çalışılacağını gösteriyordu. *Encyclopédie*'nin iyi yapılmış pratik çalışmalara yaptığı vurgu, Kant'ın çarpık insan yapısı imajına meydan okuyordu çünkü yetenekli işçi işbirlikçi bir varlıktı; iyi yapılmış şeyler yaratmaya yönelik ortak çaba neticesinde başkalarıyla ilişkilerini düzenliyordu.

Modern zamanlarda *homo faber*'e olan inanç azaldı. Sanayileşme, becerisiyle gurur duyan işçi resmini kararttı; makineler işçinin zanaatlarını devraldı ve fabrika koşulları çalışma hayatının sosyal ortamını tatsızlaştırdı. Geçtiğimiz yüzyılda hem Nazizm hem de devlet komünizmi, "yapıcı insan"ı yakışıksız şekilde ideolojik bir silaha dönüştürdü; toplama kamplarının girişinde *Arbeit macht Frei* [Çalışmak Özgürleştirir] yazıyordu. Bugün, bu totaliter dehşet ortamları sona ermiş olsa da kısa vadeli, dönemsel emeğin yeni biçimleri ve robotik emeğin ilerlemesi, çok sayıda insanın işçi olarak kendileriyle gurur duymasını engelliyor.

Homo faber'in şehirdeki rolünü anlamak için emeğin onurunu farklı bir şekilde kavramamız gerekiyor. Şehirdeki *homo faber*, bir dünya görüşünü benimsemek yerine, şartları mütevazı uygulamalar yaparak onur kazanıyor: Küçük evlerin mümkün olduğu kadar ucuza yenilenmesi, bir sokağa genç fidanlar dikilmesi veya yaşlıların dışarıda güvenle oturabileceği ucuz banklar yerleştirilmesi. Bu mütevazı "yapma etiği", kentle belirli bir ilişki kurulduğu anlamına gelmektedir.

Genç bir şehir planlamacıyken, Bernard Rudofsky'nin 1960'larda yazdığı *Architecture Without Architects* [*Mimarsız Mimari*] adlı kitabını okuyarak "mütevazı yapım etiği"ne ikna olmuştum. Rudofsky, postmodernizmin ve mimarlık kuramlarının günümüzün sorunlarından uzak o dönemlerinde, inşa edilmiş çevreye ait yapı taşlarının, biçim anlayışının ve yerleşimin, günlük yaşam pratiklerinden ortaya çıktığını belgelerle anlatıyordu. Ana meydanından uzakta kalan Siena şehri, Rudofsky'nin görüşüne örnek teşkil eder. Temelde benzer bina yığınlarını kaplayan pencere, kapı ve dekorlar yüzyıllar boyunca öngörü-

* Yaptığı araç gereçlerle doğaya üstün gelen insan. (ç.n.)

lemeyen şekillerde birikim oluşturmuştur ve bu birikim hâlâ devam etmektedir. Siena Caddesi'nde bir yürüyüş (Ortaçağdan kalma ahşap kapıların yanındaki cam vitrinler, hemen yanında McDonald's, bir diğer yanında manastır) size bu yerdeki süreç hakkında güçlü bir fikir verir ve bu da ortama karmaşık ve özel bir karakter katar. Dahası, bu varyasyonlar büyük ölçüde burada yaşayan insanlar tarafından oluşturulmuştur; zaman içinde binalar yaratıp bunları adapte etmişlerdir. Örneğin McDonald's'ın cam cephesi ve tabelası, mahalli bir dernekle uzlaşılarak ortama adapte edilmek zorunda kalınmış ve bunun neticesinde göz yormayan bir uyuma ulaşmıştır.

Rudofsky, mekânların yapımının bilinçli bir ustalığa ihtiyaç duymadığını savunuyordu; bu görüşüne örnek olarak Orta Afrika çalılıklarındaki zarif biçimli eliptik tahıl ambarlarını veya İran'daki incelikli kuleleri göstermişti. Bu kuleler, güvercinleri çekmek için inşa edilmişti: Güvercinlerin gübreleri birikiyor ve dolayısıyla kuleler gübre tesislerine dönüşüyordu. Mimarsız mimari derken kastettiği buydu: *Cite*'nin önceliği buydu; yapım, yaşayıştan türetiliyordu. Tahıl ambarlarına, kulelere ve beyaz badanalı sokaklara gösterilen özen, insanların buraları sahiplendiğini gösterir. Kendimizi evimizde hissettiğimiz bir muhitten söz ettiğimizde, sanırım bu türden bir etken unsur olduğumuzu ifade etmiş oluyoruz; fiziksel çevre, nasıl yaşadığımızdan ve kim olduğumuzdan doğuyormuş gibi görünüyor.[16]

Rudofsky, deneyimlerden alınan derslerin fiziksel biçimi nasıl yönlendirmesi gerektiği konusunda daha teknik düşünen Gordon Cullen gibi deneyimli şehircilere bile hitap ediyordu. Örneğin Cullen, denizlerin veya nehirlerin kıyısına inşa edilen şehirlerdeki yapılaşmada "zemin düzeyindeki" değişikliklerin nasıl ortaya çıktığını incelemişti; Paris rıhtımlarında yükleme ve boşaltmaya uyum sağlamak için kademeli olarak zemin altı platformlar yapılırken, Agde'de su baskınlarını önlemek için yükseltilmiş alanlar inşa ediliyordu; bunların yükseklikleri yıldan yıla deneyimlerle kalibre ediliyordu. Her iki durumda da kullanım, kademeli olarak hassas bir görsel ölçek oluşturuyordu. Mesleğin uzmanları, sırf kademelendirme kâğıt üzerinde iyi görünüyor diye keyfi olarak

16. Bernard Rudofsky, *Architecture Without Architects: A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture* (Albuquerque: University of New Mexico Press, 1999). İronik bir şekilde orijinal kitap, Rudofsky'nin 1964'te sanat tarzının kalesi olan New York Modern Sanat Müzesi'nde açtığı bir serginin kataloğundan oluşuyordu.

platformları yükseltmek veya oyup çıkarmak yerine, deneyimden doğan bu ölçeği takip etmek durumundaydı.[17]

Rudofsky ve Cullen, yapımcıyı başka bir nedenden ötürü keyfi yeniliklere karşı uyarır. Her yenilik, tanımı gereği, insanların halihazırda işleri yapma biçimleri ile bunları yapabilecekleri muhtemel yöntemler arasındaki uyumsuzluktan musdariptir. Zaman içinde açık uçlu olmak, bir nesnenin nasıl gelişeceği, kullanımının nasıl değişeceği anlamına gelir; süreç çoğu zaman önceden tahmin edilemez. Cerrahide kullanılan neşteri ele alalım, bu neşter, metalurjideki ilerlemenin bıçakların daha keskin ve daha dayanıklı kenarlarla yapılabilmesine imkân verdiği on altıncı yüzyılda ortaya çıkmıştır. Daha sonra doktorların bu keskin bıçakların tıbbi amaçla nasıl kullanılacağını keşfetmeleri neredeyse seksen yıl sürmüştür, örneğin bıçağı kör bir kılıç gibi çok kuvvetli kullanmak yerine hassas bir şekilde nasıl tutabileceklerini zaman içinde kavrayabilmişlerdir. Bu seksen yıl boyunca bıçak ve sapı düzensiz bir şekilde incelmiş, her on yılda bir bıçak saplarının farklı versiyonları ortaya çıkmıştır. Bu versiyonlardan bazıları hayvanların kesilmesine yönelik yeni uygulamalara imkân veren araçlara uyarlanmış ve çok şükür ki insan cerrahisinin alanının dışına çıkmıştır. Zanaat işlerinde, insanlar o aletle ne yapacaklarını bilmeden bir aletin veya malzemenin ortaya çıkması ve bu aletin çeşitli kullanımlarının yalnızca deneme yanılma deneyleriyle keşfedilmesi yaygındır. Zaman, biçimin işlevi takip etmesi gerektiği mantrasını tersine çevirir; bunun yerine işlev biçimi takip eder ve genellikle yavaş yavaş takip eder.[18]

Aynı şekilde insanların inşa edilmiş çevreyi öğrenmesi de zaman alır. Sağduyulu bir yaklaşımla, insanların nasıl hareket edeceklerini veya bir binayı veya yeri nasıl anlamlandıracaklarını "sezgisel olarak" bildiklerinden bahsedebiliriz ancak keyfi şekilde yenilikçi olan binalar tam da bu kabul edilmiş alışkanlıkları bozabilir. Bu sorun, örneğin online öğrenimdeki ilerlemeleri entegre etmeye çalışan okul tasarımlarında ortaya çıkmaktadır. Geleneksel bir okul odası, öndeki öğretmene bakan sıralardan oluşurken, yeni sınıf, çalışma alanlarının nispeten düzensiz bir şekilde kümelenmesinden oluşmaktadır. Temperlenmiş çelik bıçak gibi, öğretmenler de kendi bedensel varlıklarını bu çalışma alanlarıyla

17. Gordon Cullen, *Townscape* (Londra: The Architectural Press, 1961), s. 175-81.
18. Richard Sennett, *The Craftsman* (New Haven: Yale University Press, 2008), s. 197-9. [*Zanaatkâr*, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, 2009.]

nasıl ilişkilendireceklerini hemen kavrayamazlar (örneğin herkesin dikkatini çekmek için nerede duracaklarını bilemezler); yeni binayı öğrenmek zaman alır. Benzer şekilde, ırksal entegrasyon planlarımız başarılı olsaydı, okul otobüslerinin bulunduğu sert yüzeyleri, otobüsler olmadığında oyun alanı olarak nasıl uyarlayacağımızı öğrenmemiz gerekecekti.

Jane Jacobs tüm bu görüşleri birleştirmiştir. Bu büyük yazar ve savaşçı, kentsel tasarımın değerini tartışmamış ancak kentsel formların, kullanım ve deneyimlerden alınan derslerin ardından yavaş yavaş ve aşamalı olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Onun sevmediği *homo faber*, yani New York City planlamacısı ve siyaseten ağırlık sahibi Robert Moses, tam tersi şekilde inşa ediyordu: büyük, hızlı ve keyfi işler yapıyordu. Bu sayfalarda da ortaya çıkacağı gibi, gençken Jane Jacobs'un görüşlerinin etkisinde kalmıştım. Bundan yavaş yavaş sıyrıldım.

Bunun nedeni kısmen kendi uygulama faaliyetimin sahnesinin değişmesiydi. Bir planlamacı olarak her zaman mütevazı bir pratiğim oldu; aslında geriye dönüp baktığımda, daha çok pratik yapıp daha az öğreterek pragmatist meseleyi ele almadığım için pişmanım. Amerika'daki pratiğim yerel temelliydi ve topluluk yapısını güçlendirmeye yönelikti. Orta yaşlarımda BM'de danışmanlık yapmaya başladım, önce UNESCO'da, sonra BM Kalkınma Programı'nda, son olarak da BM-Habitat'ta çalıştım. Küresel Güney'de şehirler o kadar hızlı ve o kadar çok büyüyordu ki, büyük ölçekli tasarım gerekliydi; yavaş, temkinli ve yerel anlayış, toplu konutların, okulların veya ulaşımın nasıl sağlanacağı konusunda yetersiz miktarda ipucu veriyordu. Daha büyük ölçekte şehircilik, mütevazı bir ruhla nasıl uygulanabilirdi? Beni şekillendiren etik bakış açısını terk etmemiştim ama yeniden yorumlanması gerekiyordu.

Bakış açımdaki bir başka değişiklik de kişisel sebeplerden kaynaklandı. Birkaç yıl önce ciddi bir felç geçirdim. Toparlanma aşamasındayken, binaları ve mekânsal ilişkileri daha önce olduğundan farklı bir şekilde anlamaya başladım. Artık kompleks alanlarda bulunmak için çaba harcamam gerekiyordu; dik durma ve düz yürüme sorunuyla karşı karşıyaydım, ayrıca felç geçirenlerin kalabalıkta yönünü şaşırmasına neden olan nörolojik kısa devreyle de karşı karşıyaydım. İlginçtirki, kendi yolumu çizmek için ihtiyaç duyduğum fiziksel çaba, çevre algımı genişletti, ayağımı nereye koyacağım ya da hemen önümdeki kişiyi düşünmek yerine

çevreye odaklanabilir hale geldim; içinde gezindiğim belirsiz veya karmaşık alanlara daha geniş ölçekte uyum sağladım; Venturi tarzı bir şehirli oldum.

Her iki değişiklik de beni *homo faber*'in şehirde nasıl daha etkin bir rol oynayabileceğini araştırmaya yöneltti. Daha güçlü bir şehircilik aynı zamanda içsel bir şehircilik de olmak zorundadır çünkü mekân ve alan bedende canlanır. Bu sayfalarda göstermeye çalışacağım gibi proaktif şehircilik, etik tevazu ile birleşebilir. Alçakgönüllülük, boyun eğmek anlamına gelmez; şehir planlamacı, şehirlinin hizmetkârı değil ortağı olmalıdır; hem insanların nasıl yaşadığını eleştirel bir yaklaşımla ele almalı hem de kendi inşa ettiği şey konusunda özeleştiri yapmalıdır. *Cite* ve *ville* arasındaki bu ilişki kurulabilirse şehir açılabilir.

Bu görüşe karşı ileri sürülecek bir argüman bulunmaktadır. Yapıcının kendine duyduğu saygının bir kısmı onun salt iradesinde yatmaktadır. Tüm büyük şehir kurucuları, başkalarının arzularından bağımsız olarak, aslında başkalarının isteklerine aykırı biçimde yaptıkları şeylerden derin bir gurur duymuşlardır; "mümkün değil", "duyulmamış", "bir ego gösterisi", "bağlam dışı" vb ifadelerin hepsi kırmızı alarm işaretleridir ve daha da fazla iddiaya ilham verir. Gordon Cullen ya da Jane Jacobs'un istediği gibi, işine alçakgönüllülükle yaklaşan bir yapıcı, kesinlikle "yapma" ve "yaşama" arasındaki gerilimi azaltacaktır. Ancak risk almaktan kaçınabilir. Kibirli, iddialı, yaratıcı irade enerjiyle dolu olabilirken, daha duyarlı, işbirlikçi, özeleştirel bir şehircilik de onun kadar enerjik olabilir mi?

Kitabın Planı

Bu kitap, *homo faber*'in toplumdaki yerini araştıran üç kitaptan sonuncusudur. İlk ciltte zanaatkârlık, özellikle de içerdiği zihin ve el ilişkisi inceleniyordu. İkincisi, iyi çalışmanın gerektirdiği işbirliğini incelemişti. Bu kitap ise *homo faber*'i şehre yerleştiriyor. Bu çalışmanın ilk kısmı şehirciliğin –şehir kurmanın profesyonel pratiğinin– nasıl evrimleştiğini ele alıyor. On dokuzuncu yüzyılda şehir yapıcılar, yaşananlarla inşa edilenleri birbirine bağlamaya çalıştılar; bu dokular kırılgandı ve kolayca yırtılıyordu. Yirminci yüzyılda *cite* ve *ville*, şehir planlamacıların şehir inşası hakkındaki düşünce ve uygulama biçimleri neticesinde birbirinden uzaklaştı. Şehircilik, yapısı itibarıyla güvenlikli bir site haline geldi.[19]

19. Richard Sennett, *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*

Kitap daha sonra yaşanılan ile inşa edilen arasındaki bu fay hattının üç büyük meseleyi nasıl etkilediğini keşfe çıkıyor. Küresel Kuzey'in çözülmemiş çatışmalarının yeniden ortaya çıktığı Küresel Güney'deki şehirlerin devasa boyutlardaki genişlemesiyle başlıyorum. Sosyal açıdan, günümüzde şehirler, Aristoteles'in bir şehrin farklı türden insanlardan oluşması gerektiği yönündeki önermesinin gerçeğe dönüşmesi nedeniyle sosyolojik anlamda travmatize olmuş durumdadır. Mitchell'ın akıllı şehri insani açıdan gelişmiştir, artık ya bir kâbus ya da umut verici bir yer konumundadır çünkü teknoloji, şehri hem kapatabilir hem de açabilir.

Üçüncü bölümde, bir şehrin, daha açık olması halinde nasıl bir yer olabileceğini anlatıyorum. Açık *cite*, içinde yaşayanların karmaşıklığı yönetme becerilerini geliştirmelerini gerektirir. *Ville*'de ise beş tip açık biçim, kentsel mekânları olumlu anlamda karmaşık hale getirebilir. Daha sonra şehir planlamacıların bu açık biçimleri kullanarak şehirlilerle nasıl işbirliği yapabileceğini göstermeye çalışacağım.

Kitabın son kısmı şehrin temeldeki çarpıklığını ele alıyor. Zaman mefhumunun işleyişi (şehrin toplumsal, teknolojik ve mimari çatlaklarının altında yatan unsurdur) yaşanılan ile inşa edilen arasındaki ilişkileri bozmaktadır –ki bu da şiirsel olmak yerine, pratik bir önermedir. İklim değişikliğinin türbülansı ve belirsizlikleri, geliştikçe her şehirde meydana gelen kopmalara ışık tutar. Bu çalkantı beni kitabın son bölümünde ilk kez Boston'dayken kafamı kurcalayan konuya götürüyor: Etik anlayış, şehrin tasarımını şekillendirebilir mi?

(New Haven: Yale University Press/Londra: Allen Lane, 2012). [*Beraber*, Çev. İlkay Özküralpli, Ayrıntı Yayınları, 2012.]

Bölüm Bir
İki Şehir

2
İstikrarsız Temeller

I. ŞEHİRCİLİĞİN DOĞUŞU – BİR MÜHENDİSİN HİKÂYESİ

1859 yılında İspanyol mimar Ildefons Cerdà, "şehircilik" ve "şehir planlamacı" kelimelerini ilk kez basılı metinde kullandı. Neden bu kadar geç kalınmıştı? Oysa ki insanlar binlerce yıldır şehirlerde yaşıyordu. Bu sözcüklerin ortaya çıkmasının nedeni, modern yaşam koşullarının kentlere dair farklı bir anlayış gerektirmesiydi.[1]

On sekizinci yüzyılın başlarında Avrupa'da büyük şehirlere doğru, özellikle de Londra ve Paris'e doğru çoğunlukla genç ve yoksul insanlardan oluşan büyük bir göç dalgası başladı. İnsanlar bu büyük şehirlere vardıklarında iş sıkıntısı olduğunu gördüler; 1720'de Londra'daki kentli yoksulların yalnızca yüzde 60'ı tam zamanlı çalışıyordu. Amerika'da birçok göçmen New York ve Philadelphia'dan sınırdaki uç bölgelere doğru geçerken, Britanya ve Fransa'da bu işsiz kitleler pıhtılaşmış kan gibi yerinde kaldı. Fransız Devrimi'nin başlangıcında, geniş çapta bir reform ihtiyacı hissediliyordu ve derme çatma gecekondu mahallelerinin yıkılmasına yönelik önerilerde olduğu gibi, bazı yaklaşımlar bu maddi koşulları hedef alıyordu. Ancak ekonomik kriz, Cerdà'nın "şehir planlamacıları" dediği insanların zihnini kurcalamıyordu. Onları şehri yeniden düşünmeye yönelten ana unsur, yoksulları olduğu kadar zenginleri de etkileyen hastalıklardı, halk sağlığı sorunlarıydı.

1. Ildefons Cerdà, *Teoría de la construcción de las Ciudades* [*Theory of City Construction*] (1859) (Barselona: Ajuntament de Barcelona, 1991).

Veba, şehirler için her zaman bir tehlike olmuştur; Kara Ölüm, Ortaçağın sonlarında Avrupa'nın üçte birini yok etmişti. Erken dönem modern şehirler büyüyüp yoğunlaştıkça ve daha fazla dışkı ve idrarla doldukça, fareleri ve farelerin yol açtığı hastalıkları besleyen verimli bahçeler haline gelmişti. Eğer bir bebek doğumdan sağ çıkmayı başarabilirse (o ilkel doğum bilimi çağında bu gerçek bir başarıydı), kirli suyun yol açtığı dizanteri nedeniyle ölmeyi sabırsızlıkla bekleyebilirdi. Nüfus artışı aynı zamanda daha fazla ev anlamına da geliyordu; daha fazla ev, havayı kirleten daha fazla baca anlamına geliyordu; pis kokulu hava da tüberkülozu besliyordu.

Bu koşullara etkin bir çözüm bulmaya çalışan ilk şehir planlamacılar, doktorlar yerine mühendislerdi. İnşaat mühendisliği genellikle göz alıcı bir uğraş olarak görülmez ancak mühendisler Cerdà'nın döneminde kahraman figürler haline gelmişti çünkü tüberkülozun veya vebanın nasıl önleneceği hakkında elle tutulur bir fikri olmayan doktorlara nazaran şehirdeki halk sağlığı sorunlarıyla daha proaktif bir şekilde ilgileniyorlardı.

Tıp uzmanları arasında olduğu gibi vatandaşlar arasında da kolerayla ilgili kültürel uygulamaların kökenleri, derin bir cehalete dayanıyordu. Hatalı bir yaklaşımla hastalığın sudan değil, havadan bulaştığı düşünülüyordu ve bu nedenle, 1832'deki bir salgın sırasında birçok Parisli, başkalarıyla konuşurken ağızlarını beyaz mendillerle kapatarak şehri kasıp kavuran vebaya karşı korunmaya çalıştı –beyaz renk, bir kalkan olarak bilhassa önemli görülüyordu. Eski bir pazar ve genelev olan Palais-Royal, hastaların cam çatı altında dar sıralar halinde sıralandığı bir hastaneye dönüştürüldü; hasta bedenlerin kalabalığı, şans eseri birisi iyileşme belirtileri gösterdiğinde birbirlerine yeniden enfeksiyon bulaştırabilmelerine neden oluyordu ancak hem doktorlar hem de hastalar, ölmekte olanların üzerine düşen güneş ışığının dezenfekte edici güce sahip olduğu inancına bağlıydı; Tanrı'nın iyileştirici ışığına olan eski inancın çaresizce tutunulan bir mirasıydı bu.[2]

İnşaat mühendisleri, modern şehrin zanaatkârları haline geldi, teknik deneyler yaparak kentsel yaşamın kalitesini artırmaya çalışıyorlardı. Vebanın istila ettiği sokaklar, mühendisleri, inşaatta

2. Bu hikâyeyi şu romanımda anlatmaya çalıştım: *Palais-Royal* (New York: Knopf, 1986). Daha genel bir resim için bkz. Roy Porter, *Disease, Medicine and Society in England, 1550-1860*, 2. basım (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s. 17-26.

kullanılan malzemelerin üretimini yeniden düşünmeye itmişti. Sokaklardaki at pisliklerini etkili bir şekilde temizlemek için ihtiyaç duydukları pürüzsüz taşlar, ilk olarak on sekizinci yüzyılda Londra'nın Bloomsbury meydanlarında kullanıldı; bu tip taşlar yaklaşık 1800'lerden itibaren makineler endüstriyel ölçekte dilimlenmiş taş üretebilir hale geldiğinde daha yaygın kullanıma girdi. İnşaat mühendisleri işlenmiş taş için bir pazar yaratmıştı. Onların düşüncesi şuydu: Sokakların fiziksel olarak temizlenmesi daha kolay olursa, insanlar, örneğin evlerin pencerelerinden çöp atmak yerine (daha önce standart bir uygulamaydı) sokakları temiz tutma konusunda daha bilinçli olacaklardı. Dolayısıyla mühendisler, altyapının değiştirilmesi halinde daha rasyonel halk sağlığı uygulamalarının bunu takip edeceğini varsayıyorlardı: *Ville, cite*'yi değiştirebilirdi.

Benzer şekilde, ilk kez 1843'te Paris'te kullanılan "pisuar" gibi icatlar, halk sağlığında gerçek bir ilerlemeye işaret ediyordu. 1880'lerde ortaya çıkan çok kullanıcılı pisuar (*Alexandrine* olarak anılır), özellikle kalabalık caddelere uygun bir sağlık teknolojisiydi. Bir kez daha, sağlıklı bir uygulama için mekanizma sağlamanın tutumlarda bir değişikliğe yol açacağı düşünülüyordu: 1843'e kadar erkekler idrar yapmak için cinsel organlarını toplum içinde utanmadan açığa çıkarıyor ve köpekler gibi, sokağa olduğu kadar binaların kenarlarına da işiyorlardı; pisuarın gelişinden sonra idrar yeraltına kanalize edilebilir hale geldi. Kentin değerleri de buna uygun olarak değişti; yabancıların karşısında rahatınızı sağlamak yavaş yavaş utanç verici görünmeye başladı. Daha olumlu şekilde, sokaktan dışkıyı ve idrarı kaldırmanın zincirleme etkisi, dışarıyı sosyal alan olarak daha kullanışlı hale getirmesiydi; bir bulvarın önündeki devasa açık hava kafesi, sağlık mühendisinin şehir uygarlığına armağanıydı.[3]

Şehir mühendislerinin çalışmaya başlamasından üç yüzyıl önce insan vücudu hakkında yapılan temel bir keşif, sağlıklı şehir mühendisliğinin habercisi olmuştu. 1628'de William Harvey'in *De motu cordis* adlı eseri, insan kalbinin, kanın atardamarlar ve toplardamarlar arasında mekanik olarak dolaşmasını sağladığını açıklamıştı; halbuki daha önceki tıp anlayışı, kanın ısındıkça dolaştığını söylüyordu. Bir yüzyıl sonra Harvey'in dolaşım sistemiyle ilgili keşfi, şehir planlaması için bir model haline geldi; Fransız

3. David L. Pike, *Subterranean Cities: The World beneath Paris and London, 1800-1945* (Ithaca: Cornell University Press, 2005), s. 234.

şehirci Christian Patte, bugün bildiğimiz tek yönlü sokak sistemini icat etmek için arter ve damar görüntülerini kullandı. Aydınlanma planlamacıları, şehrin içindeki hareketin herhangi bir önemli noktada engellenmesi durumunda, kolektif bedenin, tekil bir bedenin kalp krizi sırasında yaşadığı gibi bir dolaşım krizine yatkın olacağını düşündüler. Dolaşım modelinin teşvik ettiği tek yönlü caddeler, trafiğin nispeten az olduğu küçük şehirlerde kolaylıkla gerçekleştirilebilir; insan sayısı ve trafiği on dokuzuncu yüzyıl boyunca durmadan artan Paris gibi büyük şehirlerde ise serbest akan trafiğin planlanması daha zor hale geldi ve şehir dokusuna sadece tek yön tabelaları asmaktan daha sistemli müdahaleler gerektirdi.

Yine de yeraltı ve yer üstü halk sağlığı mühendisliği on dokuzuncu yüzyılın büyük bir başarısıydı. 1892'ye gelindiğinde Friedrich Engels, yarım yüzyıl önce Manchester'daki işçi sınıfının sefaleti hakkında yazdığı kitaba yeni bir önsöz ilave ederek şunu belirtti: "Kolera, tifüs, çiçek hastalığı ve diğer salgın hastalıkların tekrar tekrar ortaya çıkışı, İngiliz burjuvazisine şunu gösterdiki, kasaba ve şehirlerde sanitasyon önlemleri artık acil hale gelmiştir... en korkunç ihlaller... ya ortadan kayboldu ya da daha az dikkat çekici hale getirildi." Bu yaşananlar kesinlikle Viktorya dönemine özgü ilerleme hikâyeleriydi ancak şehir mühendisliğinin birçok sonucu genellikle tesadüfiydi ve amaçlanmayan sonuçlar doğuruyordu: Mühendisler bulvarda kafeler yaratmak için yola çıkmamışlardı.[4]

On dokuzuncu yüzyıldaki altyapı binalarının çoğu, en parlak döneminde Media Lab'ın olduğu tarzda açıktı. Mühendisler, teknik icatlarının zincirleme etkilerini önceden bilmedikleri için tahminde bulunuyor ve tesadüfen keşif yapıyorlardı. Örneğin, Joseph Bazalgette için çalışan mühendisler, 1850'lerden 1860'lara kadar Londra'nın kanalizasyonlarını inşa ettikleri sırada, ilk başta hangi boyutun kullanılacağını bilmiyorlardı, bu yüzden birkaç farklı filtre tasarımıyla denemeler yaptılar ve boruların bazı kısımlarını bir araya getirirken katı atık elekleri gibi bir teknolojiyi icat ettiler. Bazalgette genel olarak ne yapılacağından emindi: Kanalizasyon bölgesi – *Sefiller*'in bölgesi– yerin üstündeki sokakları kopyalayan bir boru ağına dönüştürülmeliydi. Ama yine de belirsizliğe karşı hazırlıklıydı. Bazalgette, planlamanın gelecekteki ihtiyacı tahmin

4. Friedrick Engels, *The Condition of the Working-Class in England in 1844*, Çev. Florence Kelley Wischnewetzky (Londra: Allen & Unwin, 1892), s. viii.

edemeyeceğini söyleyerek kanalizasyonları sıklıkla ihtiyaç duyulandan daha büyük çaplı borularla inşa ediyordu.[5]

Bu deneysel süreç, mühendis-şehircinin yeni görsel araçlar geliştirmesini gerektiriyordu. Cerdà ve Bazalgette'in zamanından önce, çizim ve sanatsal imgelem gelenekleri şehrin nasıl görünmesi gerektiğini kavramanın yollarını sağlamıştı; Donald Olsen'in deyimiyle "şehir, bir sanat eseri olarak tasarlanıyordu". Kuşatma altında korunması gereken bir şehrin en iyi nasıl tasarlanabileceğini düşünen askeri mühendisler bile sanatsal standartlara başvuruyordu. Örneğin askeri planlamacılar, İtalya'daki Palmanova şehri için yıldız şeklinde bir tasarım yaparak, engebeli, düzensiz bir araziye, içinde hoş bahçeler, güzel duvar süslemeleri ve benzerleri olacak şekilde düz bir alan görünümü verdiler. Kesit ve plan çizimi, tek bir binayı belirgin hale getirmek açısından mükemmel diyebileceğimiz ölçüde uygun, klasik bir tekniktir, dikey bir dilim ve yatay bir iz oluşturulur; yoğun, düzensiz bir cadde boyunca uzanan formların dağınık bileşimi ise farklı bir tasvir aracı gerektirir.

Bilgisayar destekli tasarımın montaj kapasitesi sayesinde bu karmaşıklığı artık görselleştirebiliyoruz ancak atalarımız bunu sadece zihin gözüyle görebiliyordu. Klasik temsiller, Londra sokaklarında ilk kez 1807'de ortaya çıkan gaz lambalarının gece görünümünü nasıl etkilediğini gösteremediği gibi, mimarlar da trafiğin akış hızını grafiksel olarak tasvir edemiyordu. Mühendislerin yeraltında inşa ettiği altyapılar görünmezdi. Geleneksel tasvirler mühendis-şehircinin ihtiyaç duyduğu teknikleri sağlamıyordu.

Bütün bu sebeplerden dolayı kesin bir bilim uygulamıyorlardı. Belirli durumlara göre uyguladıkları yerleşik ilkeler yoktu, en iyi uygulamaları belirleyen genel politikalar da yoktu; mühendisler daha çok, işi yaparken öğrenerek Jerome Groopman'ın "uyarlanabilir klinik deney" tanımının habercisi oluyordu. Bazalgette'in gerçekten takdire şayan yönlerinden biri, ne yaptığını tam olarak bildiğini iddia etmeden, sadece sonunda her şeyi doğru yapacağına inanarak Viktorya dönemine özgü bir güven yaymasıydı. Bu, o dönemde şehirdeki inşaat mühendisleri için daha büyük ölçüde doğruydu; teknik bilgilerinin ucu açıktı.

Ancak bu durum, Mitchell'ın karşılaştığı türden zorluklar yarattı: Mitchell de kendi fikirlerini başkalarının anlayabilmesi

5. Peter Hall, *Cities in Civilization* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1998), s. 691-93.

için tercüme etmeye çalışmış ve birtakım güçlükler yaşamıştı. Palladio gibi Rönesans kent mimarları, çalışmalarının en iyi nasıl görülebileceğini tespit etmeye çalışıyordu. Venedik'teki Piazza San Marco'dan suyun karşısındaki San Giorgio Kilisesi'ne bakıldığında, binanın nasıl yerleştirildiği ve boyutlandırıldığı, eserin şehrin dokusuna nasıl bir ekleme olduğu görülüyordu ki yine de bir şekilde şehrin içine emilmişti: Palladio, karmaşıklığın açık bir göstergesini sunuyordu. Mühendisleri farklı unsurların etkisi yönetiyordu; çalışmaları başkaları için o kadar somut bir şekilde açık değildi. Halk, yapılan işin sonucunu sokağın kokmaması gibi etkenlerle hissedebiliyordu ama kanalizasyonun nasıl döşendiğini bu kanıtlardan tasavvur edemezdi. Bu tür bir karmaşıklığı belirsizlik karakterize eder. Bir kanalizasyon sisteminin yapımı, boruların döşendiği malzemelerle ilgili çok sayıda detaylı araştırmayı içeriyordu ancak Bazalgette, 1,8 veya 2,7 metrelik boruların kullanılıp kullanılmayacağı kararını başkalarına açıklayamıyordu çünkü bunu kendisi de tam olarak bilmiyordu. Bu belirsizlik, Bill Mitchell'ın "hareket estetiğini" açıklayamamasına benziyordu: Mitchell de stüdyo asistanlarının ertesi sabah ne yapacaklarını bilmelerini sağlayacak bir açıklama bulamıyordu.

Belirsiz karmaşıklık, *ville*'in mühendis-şehircilerini, *cite*'nin tarihçesini kaleme alan yazarlarla bağlantılı hale getiriyordu.

II. *CİTE* – OKUNMASI ZOR

Cite'yi okumanın zorluğu, 1840'ların başında yoksulların sefaletini belgelemek için Manchester'a giden genç Friedrich Engels için açıkça ortadaydı. Yirmi dört yaşındaki bu genç adam için tuhaf bir yolculuktu. Zengin bir Alman tüccarın oğlu olan Engels, şehirde neşeli bir çapkın, taşrada ateşli bir tilki avcısıydı; her ne kadar Karl Marx'a hayranlık duysa da aslında genç Engels daha maceracı bir ruha sahipti. Hem Britanya'da hem de Fransa'da "alt tabakaların" günlük yaşamından sahneler üzerine yazma konusunda uzunca bir gelenek vardı ancak radikal reformistler genellikle yakın çevrelerindeki durumu kaleme alıyordu. Engels, Manchester'daki fabrikalarda çalışan yoksullar hakkında bilgi edinmek için oraya kadar gitti, sokaklarda yürüdü, genelevlere girip çıktı, meyhanelerde takıldı ve hatta konformist olmayan kiliselere gitti (gerçi onlardan içten içe nefret ediyordu).

Tarihçi E. P. Thompson şunu gözlemlemişti: Kasvetli, boğucu Manchester, Engels'e, yoksullar için daha önce var olmayan

sözcükler ve kategoriler icat ederek bir sınıf dili yaratma konusunda ilham vermişti; Manchester'ı yazarken "proletarya" ve onun altında "lümpen proletarya" kelimelerini icat etti. Ne var ki, yazdığı *The Condition of the Working-Class in England in 1844** eseri basit bir korku hikâyesi raporu değildi; genç tilki avcısı antropoloğa dönüşmüştü, şehrin yeni sınıf diline tam olarak uymayan yönlerini fark etmeye başlamıştı. Örneğin çocukların sokaklarda oynama şekilleri, kadınların sokaklarda yürüme hızları ya da insanların meyhanelerde kapıldığı zevkler gibi unsurları da değerlendirmeye almıştı.

Engels, duyarlı kentsel reseptörleri sayesinde zamanının bazı romancılarıyla, özellikle de Balzac ve Stendhal'le (Marie-Henri Beyle'nin takma adı) bağlantılı hale geliyordu. Bu yeni yetişen komünistin "aklında" adı geçen romancılarla farklı şehirler olduğu doğrudur. Manchester gibi bir sanayi merkezi ya da Fransa'nın kumaşlarının ve camının yapıldığı, eve daha yakın olan Lyon yerine, Paris'te, ışıltılı ve lüks bir dünya, mali ve idari yolsuzluklar, büyük bürokrasiler ve kitlesel sefalet birleşiyordu. Bu çok tabakalı, kalın kentsel yapının okura aktarılabilmesi için yenilikçi roman tekniklerine ihtiyaç vardı; tıpkı şehir mühendislerinin yeni görsel tekniklere ihtiyaç duyduğu gibi.

Balzac'ın *Lost Illusions*** ya da Stendhal'in *The Red and the Black**** gibi romanları, okunması zor bir şehri yansıtmak için görünüşte basit bir olay örgüsüyle başlar: Taşralı bir genç umut dolu bir şekilde büyük şehre gelir; şehir ya onun ihtiraslarını hüsrana uğratır ya da yıkıcı bir şekle büründürür. Romancılar daha sonra bu basit anlatıya iki şekilde ince ayar yapar. Öncelikle *Stadtluft macht frei* özdeyişine göre hareket eden genç kahramanlarının hırslarını gözler önüne sererler. Balzac'ın *Goriot Baba*'sında genç Rastignac, Paris'e yumruğunu sallayarak, "Eyyy Paris, seni yeneceğim!" der ve *Lost Illusions*'daki Lucien Chardon gibi, Paris'te başka birçok egosu yüksek insanın aynı şeyi yaptığını anlar. Hırslı genç kahramanların hayalleri balon gibi söner. Stendhal, şehrin gençlik azmini nasıl kırdığına dair ikinci bir yol daha çizmiştir. *Kırmızı ve Siyah*'ta babası tarafından istismar edilen genç, taşralı Julien

* Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Çev. Oktay Emre, Ayrıntı Yayınları, 2013. (y.h.n.)

** Honore de Balzac, *Sönmüş Hayaller*, Çev. Mehmet Emin Özcan, Notos Kitap, 2017. (y.h.n.)

*** Henri Beyle Stendhal, *Kırmızı ve Siyah*, Çev. Şerif Hulusi, İletişim Yayınları, 2013. (y.h.n.)

Sorel, bir hırs manyağından daha fazlasıdır; şehre kaçan Julien, kendi içinde yeni ve acil bir cinsel arzu keşfeder. Paris'te ahlaki dur işaretleri yoktur; dışarıdan gelen yasaklar olmadan Sorel kendi kontrolünü sağlayamaz ve sonunda aşırı büyük ihtirasları ölümcül hale gelir; arzusu gibi kendisi de söner.

On dokuzuncu yüzyıl şehir romancıları, bir şehrin, gençlerin umutlarını nasıl yerle bir edebileceği konusunu adeta şölene çevirmişlerdir (bu kelimenin gereğinden fazla güçlü olduğunu düşünmüyorum). Balzac'ta, arzu dolu gençlerin maruz kaldığı aşağılanmaları veya kayıtsızlığı anlatırken ancak enfes olarak tanımlanabilecek pasajlar vardır. Flaubert, *Sentimental Education** romanında genç insanlarını felaket bölgesine götürürken cümle ritimleri hızlanır ve giderek daha renkli görüntüler ortaya çıkar; romancı heyecanlanmaktadır! Romancılar karakterlerini ezme sürecinde adeta estetik bir haz yaratmışlardır.

Daha az yoldan çıkmış hikâyelerle, daha az olgunlaşmış başka romanlar da *cite*'deki bu problemi adı geçen başyapıtlarla paylaşır, ki bu problem okurların da problemidir: Aradığınız tatmin henüz tanımadığınız insanlardan gelecektir. Üstü örtülü oldukları için okunması zor olan yabancıları anlamak konusunda uzmanlaşmanız gerekir.

Bu romanların dönemi, kentlinin, sokakta yabancılarla spontane bir şekilde konuşmaktan çekinmeye başladığı bir dönemdi. Bugün biz de genellikle yabancılarla konuşmuyoruz, dolayısıyla durumun her zaman böyle olmadığını hayal etmek güç görünmektedir. Ancak on sekizinci yüzyılın ortalarında Paris'te ya da Londra'da bir yabancı hiç tereddüt etmeden sokakta yanınıza gelip size bir şeyler sorabilir ve dikkatinizi çekmek için kolunuzu tutabilirdi (erkek erkeğe). Benzer şekilde, bir kafede, kahvenizi aldığınızda uzun bir masaya oturup tamamen yabancı olduğunuz insanlarla günün meselelerini tartışarak kaliteli zaman geçirmeyi bekleyebilirdiniz. Stendhal'in Paris'i, sokaktaki veya bir kafedeki insanların yalnız kalıp kendi başlarına bir içki içme ve kendi düşüncelerine sahip olma hakları olduğunu varsaymalarıyla birlikte bir dönüm noktasına işaret ediyordu. İnsanlar toplum içinde sessizlik zırhına bürünmek istiyorlardı, yabancıların müdahalesinden çekiniyorlardı, ki bu hâlâ geçerlidir: Modern şehirde yabancılar birbirleriyle sözlü yerine görsel olarak ilişki kurmaktadır.

* Gustave Flaubert, *Duygusal Eğitim*, Çev. Cemal Süreya, İletişim Yayınları, 2015. (y.h.n.)

On dokuzuncu yüzyıl, siyah giyim çağıydı: Rengi vurgulamak için kullanılan, modaya uygun Japon tarzı kırmızı-siyah renkler gibi değil, donuk gri-siyah tonlardan oluşan bir genel görünüm hâkimdi; kentsel kalabalık, siyah elbiseli ve siyah şapkalı insanlardan oluşan bir deniz gibiydi. Bu aynı zamanda hazır giyimin, makinelerde standart kalıplarda kesilen kıyafetlerin ortaya çıktığı ilk dönemdi. Böylece siyah ve hazır giyim bir araya gelerek bireyleri fark edilmekten, öne çıkmaktan koruyan isimsiz bir üniforma oluşturuyordu; bu durum, kafede içkisiyle ve düşünceleriyle yalnız bırakılan adamın modadaki eşdeğeriydi. Sokakları renklerle dolu olan on sekizinci yüzyıl Paris ve Londra'sıyla bir kez daha zıtlık vardı; eski rejimde insanların kıyafetleri sadece sosyal hiyerarşideki yerlerini değil, daha spesifik olarak icra ettikleri meslekleri veya zanaatları da gösteriyordu (kasaplar kırmızı-beyaz çizgili fularlar takardı; eczacılar yakalarında biberiye kullanırdı). Ama yeni tekdüzelik denizi, bir yabancının sadece elbisesine bakarak anlaşılmasının daha zor olduğu anlamına geliyordu.

Hem Balzac'ın kurgusal kahramanları hem de romanlarını satın alanlar bu örtülü kamusal alanı belirli bir şekilde okumaya çalıştı. Elbisenin küçük, açıklayıcı ayrıntılarını inceleyerek bir yabancının karakterini anlama arayışına girdiler. Örneğin, insanlar bir paltonun kolundaki düğmelerin açık olmasının, bir "beyefendiyi" işaret ettiğini düşünüyordu; gerçi böylesi bir ceket, esnafın giydiğiyle hemen hemen aynı kesimde ve siyahın aynı tonunda olabiliyordu. Balzac'ın *İnsanlık Komedyası*'nı oluşturan romanlarda yazar, bizi bir halının üzerindeki lekeleri ya da bir yastıktaki kedi tüylerinin varlığını analiz ederek bir ailenin geçmişini çıkarmaya davet eder; okur, çevrenin en küçük ayrıntılarından yola çıkarak orada yaşayanların karakterini analiz eder. Daha genel anlamda, dışarıdan birinin, Balzac tarafından sokakların "fizyonomisi" olarak adlandırılan şeyi, yüzeysel görünümlerini, nasıl ve neden bağlantılı olduklarını anlaması gerekir; bu yüzeysel fiziksel olgular, sokağın kapılarının ardındaki yabancıların yaşamlarına dair ipuçları içerir.

Küçük şeyleri doğru yapmaya odaklanan bir zanaatkâr gibi, ayrıntıların keskin bir analizinin yapılması, şehri kent sakini için anlaşılır kılacaktır. Büyük resim büyük, siyah ve homojendir; karmaşıklığın zihinsel alanı, gerçekliğin küçük parçalarının analiz edilmesinden oluşur. Şehri bu şekilde "okumayı" öğrenmek, yeni

gelenleri sokakların kurdu haline getirmeyi vaat eder. Ancak bu romanlardan çok azı zafer hikâyesidir. Şehrin anarşik ekonomisi, siyasi istikrarsızlığı, genişleyen toprakları, Balzac'ın dediği gibi "*cite* bilimini" sıklıkla yanıltıcı bir bilim haline getirmişti. Mesela yabancının kolundaki düğmeleri yanlış okumuş olabilirdiniz; bu adam aslında iyi bir terziye parası yetecek kadar yüksek sınıf bir dolandırıcı olabilirdi ve sizi dolandırabilirdi.

Şehir romancılarının etik pusulası, köy erdemi ile kentsel kötülük arasındaki her türlü basit karşıtlığın ötesine geçmişti. Romancılar, daha çok insan karakterinin yapısının modern şehirde nasıl değiştiğini aktarmaya çalışıyordu. Örneğin iki kötü Parisliyi karşılaştırabiliriz: Laclos'un geçen yüzyılda yazdığı *Les Liaisons Dangereuses*'daki kötü kalpli Marquise de Merteuil ve Balzac'ın Vautrin karakteri. Madame de Merteuil tamamen tek bir çevreye, aristokrat salonlara aitken, Vautrin daha bukalemundu (hırsızdı, polis şefiydi; hem kadınları hem de oğlanları baştan çıkarıyordu) belli bir kişiliğe konumlandırılması daha zordu, ortaya çıkıyor, kayboluyor ve yeniden ortaya çıkıyordu; sürekli olarak kendini dönüştürüyordu. Madame de Merteuil'ün yapısında kesinlikle pek çok unsur vardı ancak Vautrin farklı bir şekilde karmaşıktı: Onda hiçbir şey yerleşik ve tamamlanmış değildi. Laclos ve Balzac arasındaki karşıtlığın aynısını Puşkin ile Dostoyevski arasında da ortaya koyabiliriz: Puşkin'in saray yaşamına ilişkin çağrışımları harika bir şekilde yuvarlanmış ve cilalanmıştır; Dostoyevski'nin Moskova'sı ise, dönüşüm geçiren insanlara dair kasıtlı olarak sivri uçlu açıklamalardır.

Kent yaşamının istikrarsız karakteri belki de modernitenin en çok yankı uyandıran tanımını üretmiştir. Bu tanım, Friedrich Engels ve Karl Marx tarafından, Avrupa'da devrimci ayaklanmaların yaşandığı 1848 yılında yazılan *Komünist Manifesto*'da ortaya çıkmıştır: "Eski ve saygıdeğer önyargılarıyla ve görüşleriyle birlikte bugüne kadar bildiğimiz tüm o sıkı ilişkiler, bir silsile halinde silinip gidiyor; yeni oluşan ilişkiler ise, kemikleşmeden önce eskimiş oluyor. Katı olan her şey eriyip gidiyor..." Bu beyanlar, Charles Baudelaire'ın birkaç yıl sonra *The Painter of Modern Life* adlı eserinde modernitenin "gelip geçici, uçucu, rastlantısal unsurlardan" oluştuğu yönündeki çağrışımıyla eşleşiyordu. Çağrıştırdıkları modernite fikri, artık filozof Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" ifadesinde özetleniyor. *Akışkan Modernite*, şehir romancılarının tarzında yazılmıştır; burada karakter yine

sabit değildir, ayrıntılara ve parçalara odaklanan bir dille çağrışım yapılmıştır.[6,7,8]

İçerdiği gerilimi hesaba katmazsak, bu ifade sadece bir klişe gibi görünebilir: Geleneğin düşmanı modern yaşam. Baudelaire, modern sanatı tamamen geçici ve akışkan olarak çerçevelemekte bir şeylerin yanlış olduğunu fark etmişti; sanat aynı zamanda kalıcılığı da hedefler, aslında sanatçının "ebedi olanı geçici olandan ayırması" gerekir. Laboratuvar da rutin ile yeniliklerin keşfi arasındaki oyunda bunu yansıtır; günlük yaşamda da değişim ve istikrarı dengelemek isteriz. Binaların ağır şeyler olduğu gerçeği nedeniyle tüm şehir yapıcılar bu gerilim konusunda özel bir deneyime sahiptir; neticede sonsuz olmasalar bile binalar uzun bir süre yerinde kalacaktır. Binalar, modern yaşamın hızlı değişimleriyle, eski ekonomik, toplumsal ya da dinsel biçimlerin akışkan hale gelip eriyip gitmesi gerçeğiyle nasıl uzlaştırılabilir? Katı bir *ville* ile sıvı bir *cité* arasında nasıl bağlantı kurulabilir?

1848, bir devrim dalgasının Avrupa'yı küçük Alman kasabalarından büyük Fransız şehirlerine doğru sürüklediği yılı işaret eder. Kalıtsal ayrıcalık sarsılmış ama çökmemişti. Devrimler çalışma koşullarını da pek etkilememişti; Marx ve Engels'in aynı yıl yazdıkları *Komünist Manifesto*'da ilan ettiği işçilerin kurtuluşu umudu, birkaç ayda sönmüştü. Geriye dönüp baktığımızda bu dönüm noktasının genel olarak sivil toplumun, özel olarak da şehrin önemini artırdığını görebiliriz. 1850'lerde *ville*'in *cite*'ye tepki vermesini sağlamaya çalışan büyük bir şehir planlamacıları kuşağı ortaya çıktı. Kentin belirsizliklerini çözmeye çalıştılar ama bunu birbirine zıt yollarla yaptılar.

III. *VİLLE*

Bu nesilde üç figür öne çıkar. Bunlar: Barselona için bir planlama dokusu tasarlayan Cerdà'nın ta kendisi; Paris'i mobil bir şehre hizmet veren bir ağ olarak yeniden düzenleyen Baron Haussmann ve New York'taki Central Park'ın planını yaparken inşa

6. Karl Marx and Friedrick Engels, *The Communist Manifesto*, http://www.gutenberg.org/ebooks/61.

7. Charles Baudelaire, "The Painter of Modern Life", in *Baudelaire: Selected Writings on Art and Artists*, Çev. P. E. Charvet (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), s. 403, 402. [*Modern Hayatın Ressamı*, Çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, 2003.]

8. Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Cambridge: Polity Press, 2000). [*Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Tellekt, 2023.]

edilmiş biçimi doğal çevreyle ilişkilendirmenin belirli ilkelerini ortaya koyan Frederick Law Olmsted. Bildiğim kadarıyla, üç şehir planlamacının birbirleriyle çok az teması vardı hatta belki de vizyonları çok farklıydı.

Tıpkı mühendisler gibi, bu üçü de pratik iş insanı kılığına giren ileri görüşlü kişilerdi. Mühendislerin aksine özel bir eğitimleri yoktu. Napolyon'un, yeni Paris'in ilk "vizyon beyanını" bir zarfın arkasına yazdığı varsayılır (muhtemelen doğru değildir ama inandırıcıdır). Baron Haussmann'ın "kentsel analiz" yöntemi, araştırmacılarını sokaklara doğru kuş bakışı bir açı yakalayabilmeleri için yüksek direklere tırmandırıyordu; düşmemeyi bir şekilde başararak gördüklerini çiziyorlar, sonra tekrar yere döndüklerinde notlarını karşılaştırıyorlardı. Olmsted, hayata gazeteci olarak başlamış ve neredeyse sihirli bir değnek darbesiyle peyzaj mimarı olarak kendini yeniden yaratmıştı; Central Park'ı yaparken bitkiler hakkında parkın kullanıcılarından belki biraz daha fazlasını biliyordu. Cerdà gerçekten de profesyonel bir mimardı ancak şehir planlamacılığa 1848'de izlediği siyasetin yan ürünü bir meslek olarak girmişti.[9]

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Paris'te bir ağ kurmak cehennem gibi bir işti; kıvrımlı, düzensiz sokaklara bin yıllık bir tarih damgasını vurmuştu. 1850'den önce Paris'te Champs de Mars'tan Jardin des Plantes'e araba yolculuğu iki saat sürüyordu; bu, yayan yolculuktan daha yavaştı. Baron Haussmann yirmi yılda şehri düzeltti. Parçaları bir trafik sistemi aracılığıyla birleştirdi ve şehri kuzeyden güneye ve doğudan batıya bağlayan üç bulvar ağı (*réseaux*) oluşturdu. Bu düzeltme siyasi anlamlarla doluydu.

Haussmann'ın 1850'lerde III. Napolyon tarafından baş planlamacı olarak atanmasından önce üç devrim gerçekleşmişti (1789-94, 1830 ve 1848). Son iki ayaklanmada isyancılar, çarpık sokaklara barikat kurup buralara el koyarak, askerlerin veya polisin erişimini engellemişti. O zamanlar barikat kurmak oldukça basitti. Sandalyeler ve kutular gibi hafif nesneler bir yolun üzerine seriliyordu; bunların üzerine daha ağır sandıklar ve masalar yığılıyor ve üstüne

9. Cf. David H. Pinkney, *Napoleon III and the Rebuilding of Paris* (Princeton: Princeton University Press, 1972) ve Charles E. Beveridge, *Frederick Law Olmsted: Designing the American Landscape* (New York: Rizzoli International Publications, 1995).

bir araba veya gerçekten ağır başka bir nesne konuluyordu. Bir gülle barikata çarptığında, bu ağır nesneler yapının uçup gitmesi yerine çökmesine neden oluyordu; dolayısıyla erişim engellenmiş halde kalmaya devam ediyordu.

Haussmann, sokakları düzleştirerek barikat kurulmasını zorlaştırdı. Şu anki adıyla Boulevard de Sébastopol'da olduğu gibi, mühendislerden genişlikleri ve düz mesafeleri hesaplamalarını istedi, böylece ayaklanmalar sırasında atlarla çekilen toplar bulvarda iki sıra halinde yan yana gümbürdeyerek sokağın iki yanında sıralanan evlerin üzerinden ve arkasından ateş edebilecekti. Bu, inşaat mühendisliği ile askeri mühendislik arasındaki ilişkide bir değişikliği temsil ediyordu. Geleneksel olarak vurgu, bir şehrin çevresine tahkimat yapmak şeklindeydi. Bu nedenle Orta Çağ şehir surları, düşman saldırılarına direnmek için mümkün olduğu kadar kalın inşa edilmişti. Vincenzo Scamozzi'nin Palmanova için önerdiği gibi Rönesans surları, surların üzerinden gelen güllelerin içerideki herhangi bir önemli hedefi vurmasını önlemek için daha dikkatli tasarlanmıştı yine de planlamacılar çevreyi ve şehrin kapılarını korumaya odaklanıyorlardı. Haussmann'ın potansiyel düşmanı ise tam tersine kapıların içindeydi.

Ancak Haussmann'ın planlarını bir polis devletinin hizmetine indirgemek, bunların özel karakterini pek açıklamaz. Haussmann, şehir, devrime karşı güvenli hale getirildikten sonra, *réseaux*'ların (besleyici arterlerin çıktığı büyük bulvarlar) daha olumlu sosyal amaçlara hizmet etmesini amaçlıyordu. Şehir merkezindeki parklar, özellikle de Tuileries, artık şehrin her yerindeki Parislilere açılmıştı; şehrin batı ucundaki yeni burjuva bölgelerinin yakınındaki Bois de Boulogne'u ve merkezin kuzeydoğu ve güneydoğusunda yaşayan işçiler için de Bois des Buttes-Chaumont ve Bois de Vincennes'i amaca uygun şekilde hazırlamıştı.

Bulvarlar yapıldıktan sonra Haussmann onları Paris'in yeni orta sınıflarına hitap eden konutlarla donattı; bu sınıftaki vatandaşların barikat kurmak için eşyalarını pencereden dışarı atmaları pek muhtemel değildi. Haussmann konutları, geçmişte var olan ancak düzensiz bir şekilde uygulanmış bir karışım oluşturuyordu. Bir avluda yerel muhite hizmet veren dükkânlar ve atölyeler bulunabiliyordu; daha sonra ani bir sıçramayla bir üst seviyede zenginler ikamet ediyordu ve bu haliyle eski bir kalıptı. Haussmann diğer üst katları sistematik bir şekilde sıralamıştı, böylece merdivenleri tırmanırken saygın ancak daha az varlıklı kiracılarla

karşılaşılıyordunuz; hizmetkârlar da çatı katlarında kalıyordu. Popüler romancı Henri Murger'nin uydurduğu baştan çıkarıcı La Bohème imajına rağmen, sanatçılar nadiren çatı katlarında barındırılıyordu; çoğunlukla Montmartre gibi çevre bölgelerdeki barakalarda yaşıyorlardı. Aynı şekilde şehirdeki büyük emekçi kitleleri de bulvardaki evlerin arkasında, el değmemiş, çürüyen mahallelere saklanmıştı. Yeni şehrin ekonomik ekolojisi balo elbisesinin altındaki kirli iç çamaşırlarına benziyordu.

Yine de birçok anlatıma göre Haussmann Fransa'nın her yerinde, hatta işçi sınıfının bazı üyeleri arasında bile gerçekten popüler bir figürdü. Çılgınca bir tedbirsizlikle, "küçük planlar yapmayın" özdeyişini ciddiye almış ve tutamayacağını bildiği sözler vererek büyük meblağlar borçlanmıştı; on beş yıllık kentsel dönüşümün ardından Paris'i iflas ettiren Haussmann, 1869'da peşine düşen muhasebeciler tarafından yerinden edildi. Yeni bulvarlardaki büyük kafeler, Haussmann'ın başlangıçta planladığı şeye memnuniyetle karşılık verdi; tüm Paris için ayrıcalıklı yerler olmaktan çıkıp popüler hale geldiler.10

Haussmann'ın bulvardaki kafelerini işgal eden kalabalıklar, bir zamanlar burjuvazinin korktuğu türden tehditkâr bir kitle oluşturmuyordu. 1900'lere gelindiğinde çoğu kafe alanı, eski hanların ve et lokantalarının büyük ortak masaları yerine, bir veya iki kişinin sığabileceği küçük, yuvarlak masalardan veya sosyalleşmek için yenen akşam yemekleri durumunda üç veya dört kişilik masalardan oluşuyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, modern şehir yaşamının belirgin yönlerinden biri, bireyleri yabancılardan koruyan, kamusal alanların üzerine örtülmüş sessizlik perdesiydi. Küçük kafe masası bu korumanın mobilyasıydı; masanıza yalnızca tanıdığınız insanlar otururdu. (Café de la Paix'nin yeni mobilyalarının reklamı için "*Une table a vous seul ou vos intimes*" [yalnız başınıza veya yakınlarınızla oturabileceğiniz bir masa] deniyordu.) Kitlelerdeki bu yalnızlık, toplu taşıma biçimleriyle paralellik gösterdi: Haussmann'ın réseaux bulvarları boyunca devreye soktuğu tramvaylar ve serbest hareket eden omnibüsler, çeşitliliğe sahip, sıkı bir şekilde istiflenmiş bir kitleyi yansıtıyordu; bu araçlarda insanlar kendi başlarına kalıyor, sessiz hareket ediyorlardı. Oysa eski rejimin posta arabalarında yolcular,

10. Antoine Paccoud, "A Politics of Regulation: Haussmann's Planning Practice and Badiou's Philosophy", PhD thesis, London School of Economics and Political Science (LSE), 2012.

arabalarda meyhanelerdeki gibi davranıyor, yolculuk boyunca sohbet ediyorlardı.11

Haussmann Paris'inin yaygın bir halk onayıyla karşılaşmasının sebebi, sadece réseaux'nun eskisinden daha iyi çalışmasını sağlaması değildi. İnsanlar tek kişilik oturaklarda olsalar bile, bulvarlar insanları kendilerine çeken bir seyirlik niteliği kazanmıştı. Daha sonra Eyfel Kulesi'nin inşasında olduğu gibi, *ville*'in tasarımı faydacı olmanın ötesindeydi; gerçekten de sergileme anlayışı, sokaktaki yaşamın etik açıdan düşünülmesinin yerini alıyordu.

Haussmann'ın mimarları, bulvar binalarının dış cephelerini, pencereleri çerçeveleyen ve bir binanın farklı katlarını işaretleyen ayrıntılı süslemelerle doldurdu; bu süslemelerin tarzı da on sekizinci yüzyıldaki zengin inşa biçimlerinden farklıydı: On sekizinci yüzyılda, bir yapının iç kısmında ayrıntılı süslemeler gizlenirken, dış cephesi ürkütücü olmasa da boştu. Kıyının sağ tarafındaki semtte Balzac'ın ilgisini çeken Napolyon binası, iç ve dış sergileme kültürü arasında aracılık yapıyordu; oymalı lentolar ve kapı çerçeveleri, içerideki zenginliğe dair işaretler veriyordu ancak Haussmann ile binanın dış yüzü başlı başına teatral bir olay haline geldi.

Ağ bağlantılı şehir, dikey yüzeyli bir tiyatro sahnesi gibiydi; bu, yeni bir tür ticari oluşumla meydana gelen bir kombinasyondu: Büyük bulvarda yer alan dev alışveriş merkezi. Bu ticari oluşum kısmen yeni oluşturulan bir bina formuna dayanıyordu: Düz cam pencere. Ortaçağın sonlarına kadar inşaatlarda nadiren yer alacak kadar pahalı bir yapı malzemesi olan cam, kolaylıkla dökülebilen küçük levhalarla yavaş yavaş yaygınlaşmaya başlamıştı. Büyük düz cam levhalar endüstriyel ölçekte ilk kez 1840'larda Fransa ve Hollanda'da üretildi; bu, erimiş cam için ağır sıcak silindirlerin icat edilmesiyle mümkün oldu; soğutulan levhalar daha sonra camı geleneksel ahşap kanatlardan daha sağlam tutan demir çerçevelerle kaplandı.

Bir binanın zemin katına yerleştirilen, arkadan ve yanlardan bir sahne seti gibi çerçevelenen büyük düz cam pencereler, mağazanın DNA'sını oluşturarak içeride sunulan ürünleri sergiliyordu. Ulaşımı sağlayan réseaux, Paris'in her yerinden insanların şehir merkezindeki yeni büyük mağazalara gelmesine yardımcı

11. Bkz. Richard Sennett, *The Fall of Public Man* (1977) (New York: W. W. Norton, 2017).

oluyordu; büyük pencereler, durup onlara bakan insan kalabalığını cezbediyordu. Bu ticari tiyatronun içinde satılan elli farklı tencerenin hepsi birden cam vitrinde sergilenmiyordu; bu sıradan eşyanın sadece bir ya da iki tanesi, belki de Çin'den gelen değerli bir porselen tabakla, İngiliz kolonilerinden bir sandık çayla ya da İtalya'dan dev bir parmesan peyniri ile kombine edilerek sergileniyordu. Buradaki fikir, merak uyandırarak ve şaşırtarak cezbetmek, diğer beklenmedik şeylerle ilişkilendirerek tencereye cazibe kazandırmak ve onu katıksız fayda alanından çıkarmaktı. Marx'ın "meta fetişizmi" adını verdiği şey, bu çağrışımlar karışımıydı; bir mağazanın geniş camlı vitrini, meta fetişizminin somut odağı olarak hizmet ediyordu. Metalar tiyatrosu, değerlerinin berrak şekilde hesaplanmasını zorlaştırıyordu.

Bu teatral gösteride alışveriş merkezi pasajla tezat oluşturur durumdaydı. Bir pasaj, büyük caddelerin dokusuna uygun kurulmuş, iç kısmında karşılıklı duran küçük dükkânların bulunduğu cam çatılı bir geçittir. Napolyon Savaşları'ndan sonra Paris, pasajlardan, yani hava koşullarına dayanıklı ticari kan damarlarından oluşan ayrıntılı ağlar geliştirmeye başladı. Pasaj mağazalarının vitrinleri çoğunlukla stoktan seçme ürünlerle doluydu ve bunlar ticari tiyatronun kafa karıştırıcı uyarımını kullanmak yerine, sahip olma arzusunu davet eden özel mağazalardı. Binalar arasındaki duvarlar ve yollar zamanla kademeli olarak düz bir hat haline getirilmişti, bu artık onların *réseaux* veya iç bulvarlar gibi görünmelerine sebep oluyordu ama aslında öyle değillerdi. Başlangıçta birçok pasaj, demir çerçeveli cam plakaların mevcut binalara köprü oluşturması yoluyla meydana getirilmişti. Réseaux'daki büyük ölçekli, hızlı toplu taşıma, alışveriş merkezini besliyordu; iç kısımda kalan pasaj ise yayalar tarafından besleniyordu. Daha yavaş büyüyordu ve küçük ölçekliydi. Haussmann pasajlardan hoşlanmazdı çünkü bunlar önceden planlanmak yerine bir araya getirilmişti. Ona göre, ulaşım ağı insanları büyük, karmaşık ve çoğu zaman kafa karıştırıcı bir şehre bağlasa da modern bir ağ kolay anlaşılır ve net olmalıdır.

Alışveriş merkezi ve pasaj arasındaki bu karşıtlık, Haussmann'ın en güçlü mirasını tanımlar.

Mekân ve Alan

Genel bir önerme olarak insanlar bir alanda hareket eder ve bir yerde veya mekânda yaşarlar. Haussmann'ın şehri, "mekân"

karşısında "alan"a öncelik tanıyordu. Ulaşım ağları insanları alansal olarak birbirine bağlıyordu ancak mekân deneyimlerini azaltıyordu. Alan ve mekân arasındaki farkı yaratan, insanların şehirde gezinme hızıydı. İnsan fizyolojisi bu ikisi arasındaki ayrımın temelini oluşturur. Ne kadar hızlı hareket ederseniz, çevrenin özelliklerinin o kadar az farkına varırsınız; saatte 60 kilometre hızla giderken dikkatiniz çekici bir mağaza vitrini veya seksi bir yaya tarafından dağıtılırsa kaza yaparsınız. Artan hız, vücudunuzu ileriye doğru yönlendirir: Dümdüz ileriye bakmanız ve çevresel görüşünüzü yalnızca sizi geciktiren veya hızlı gitmenize imkân veren şeyleri hesaba katacak şekilde düzenlemeniz gerekir. İnsanlar yürürken, bir otomobil ya da otobüste hızla ilerlerken olduğundan çok daha fazla miktarda belli belirsiz görsel bilgi alırlar; bir tahmine göre, beyin, kenarda kalan görsel bilgiyi, yaya haldeyken, arabaya kıyasla yüzde 50-55 daha fazla işlemektedir.[12]

Bu şekilde hareket etmek sorun değildir. Çoğumuz etrafta dolaşırken arkadaşı Henri Rouart'a şunları yazan Edgar Degas'nınkine benzer hoş tepkiler veririz: "Şehirde durum fena değil... Her şeye, küçük teknelere, büyük teknelere, suda ve karada huzursuzca hareket eden insanlara bakmaya devam etmelisiniz. Nesnelerin ve insanların hareketi kafanızı dağıtır ve hatta sizi teselli eder..." Bunlar flanör'ün* zevkleridir; hareket etmek, Engels'in Manchester'da öğrendiği türden birinci elden bilgi sağlar. Parisliler de seyahat etmenin yarattığı aşırı hız sorununu tekil vagonlardan daha hızlı hareket eden atlı tramvaylarda veya banliyölere hizmet veren buharlı demiryollarında hissetmeye başlamışlardı. 1880'lerde şehre ilişkin bir rehber kitapta "[şimdiki adıyla] Sébastopol Bulvarı'nın neresindeyiz?" diye yazıyordu; "çok hızlı geçiyor ve her şey aynı görünüyor." Bu durum, ilerleyen zamanlardaki motorlu trafik sorununun başlangıcıdır; alanda hızlandıkça mekânların karakterini kaybetmesiyle birlikte çevresel farkındalığı ortadan kaldıran bir durumdur.[13]

12. K. C. Kurt Chris Dohse, "Effects of Field of View and Stereo Graphics on Memory in Immersive Command and Control", MSc thesis, Iowa State University, 2007, Retrospective Theses and Dissertations 14673.

* Flanör, "aylak kent gezgini" anlamında kullanılan Fransızca kökenli kelime. Bu sözcük belirli bir karakteri yansıtır. Şehirde koşturan, çalışan diğer insanların aksine flanör, sakince sokakları dolaşır, gözlem yapar ve düşünür. Kalabalıklar içinde yalnız bir şekilde gezer. Herhangi bir amacı yoktur. (ç.n.)

13. Degas, alıntının yer aldığı çalışma Roberto Calasso, *La Folie Baudelaire* (Londra: Allen Lane, 2012), s. 171.

Bu gelişmelere rağmen Parislileri yeni bir endişe sarmış gibi görünüyordu: Bir yerden bir yere yine de istedikleri kadar hızlı gidemiyorlardı; 1870'lerin sonunda ve 1880'lerin başında şehirde yaygın şekilde yol verme kavgası raporları ortaya çıktı. Yavaş kentsel hareketin norm olduğu zamanlarda, tıkanıklık konusunda çok daha az kaygı vardı; eski şehirlerin kıvrımlı sokaklarında trafik sıkışıklığı hayatın bir gerçeği olarak kabul ediliyordu. Ama şimdi trafik sıkışıklığı bir şeylerin ters gittiğinin sinyalini veriyordu; şehir işlemiyordu. Ortamdaki fiziksel bir değişiklik içgüdüsel bir tepkiye yol açıyordu; tıkanıklık hissi kaygıdan öfkeye yükseliyordu. Toplum içinde fiziksel olarak dokunulmamak gibi, özgürce hareket etmek ve trafiğe takılıp kalmamak arzusu da doğal kabul ettiğimiz bir duygudur ancak bu duyarlılıklar tarihsel süreçte inşa edilmiştir. Modern öncesi atalarımız daha rahatken biz derin bir kaygıya kapılıyoruz; onlar, şehrin "durma noktasına geldiğini" düşünmeksizin, şehirdeki yavaş hareketi olduğu gibi kabul ediyorlardı, şimdi *slow food* [yavaş yemek] dediğimiz şeyi kabul ettikleri gibi.

Haussmann'ın bulvarlardan oluşan bir ağ üzerinden özgürce ve kolayca hareket etme vurgusu, hareketliliği "iyi bir şehri" tanımlamanın merkezine yerleştirir. Serbest akışa yapılan vurgu, yirminci yüzyılda New York'un otoyol ağını kuran Robert Moses gibi büyük şehir planlamacıları için bir rehber haline gelmiştir; hareketliliğin şehir planlamasının temel kaygısı olması gerektiği onlara göre çok net bir gerçeklikti. Haussmann'ın gölgesindeki planlamacılar, Pekin'de olduğu gibi günümüzün kentsel büyüme atılımında da otoyollara büyük meblağlar akıtıyor. Sokağın hızı, modernitenin belirli bir versiyonunu tanımlıyor: Hızlı özgürdür, yavaş ise özgür değildir. İstediğiniz yerde, istediğiniz zaman, olabildiğince hızlı hareket etmek: Formül, bir yerde yaşama hissini azaltır, insan bunu içsel olarak bilir; sadece geçip gitmektesinizdir. Haussmann'ın bu konudaki mirası işleri saptırmıştır: Ağ bağlantılı trafik akışıyla *ville, cite*'yi küçültmüştür.

Doku

Ildefons Cerdà, teknik bir geçmişe sahip olmasına rağmen daha çok insan odaklı bir şehirciydi. Onun döneminde Barselona, Katalonya sınırlarının dışında kalan Habsburg-İspanya karanlığının aksine, Aydınlanma'nın rasyonel ilerleme fikirlerinden ilham alan

güçlü bir profesyonel sınıfı barındırıyordu. Akdeniz kıyısındaki diğer liman şehirleri gibi burası da etnik kökenlerin ve dinlerin kozmopolit bir karışımıydı. Cerdà, bu unsurları, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Batı Avrupa'nın bazı kısımlarında gelişen bir tür kooperatif sosyalizmi içinde eritti; bu yaklaşım 1848'de başarısız olan türden sınıf çatışmasını kışkırtmak yerine, eski Aristotelesçi modeli anımsatarak, şehirdeki grupların bütünleşmesini amaçlayan bir modeldi.

Cerdà'nın gençliğindeki Barselona, 1830'ların veba yıllarındaki Paris kadar sağlıksız bir şehirdi. 1850'lerden önce büyük şehirlerde hastaların karantinaya alınması başarısız olmuştu; vebanın ancak tüm halkta sanitasyonun teşvik edilmesiyle çözülebileceği yüzyılın ortalarında artık herkesçe biliniyordu. Dolayısıyla, Barselona'daki modern şehirci Joan Busquets'in gözlemlediği gibi, "Cerdà'ya göre bu hijyenik, işlevsel şehir fikri, şehri kullanan tüm sakinler arasında eşitlik koşulları yaratmayı amaçlıyordu." Bu –bizim açımızdan– apaçık önerme, Haussmann'ın Paris'i seçici bir şekilde geliştirme anlayışında yer almıyordu; Londra'daki Bazalgette gibi mühendisler de sanitasyonun eşitsizlikle mücadele için bir araç olduğunu düşünmüyordu.[14]

Bir şehirci olarak Cerdà, günümüzde Cerdian örgüsünün tasarımcısı olarak hatırlanıyor ve başarısını ölçmek için öncelikle genel olarak şehrin "dokusu" hakkında, yani şehri bir bütün halinde birleştirmeyi amaçlayan planlar hakkında bir şeyler söylememiz gerekiyor. Onun planlarını anlamak için doku ifadesini açmalıyız.

Kumaş, doku, damar, düğüm: Dokuma kelimesinden türetilen bu dört kelime, planların hem büyük ölçekte hem de plandaki belirli noktalardaki ve yerlerdeki karakterini tanımlar. Doku, bir tasarımdaki temel unsurları, binaların, sokakların ve açık alanların birbirine bağlanmasıyla oluşturulan desen formunu ifade eder. "Tanecik yapı", desenin karmaşıklığı, sokakların genişliği, iç mekânların dış mekânla ilişkisi şeklinde algılanabilir; ipliklerin kalınlığına ve renklerine benzetilen bina silüeti yükseklikleri de buna dahildir. "İç yapı" bazen "tanecik" ile birbirinin yerine kullanılır ancak daha spesifik anlamda, bir plandaki resmi ve gayri resmi faaliyetler arasındaki ilişkiyi ve bunların karışık kullanımını ifade eder. "Düğümler" plandaki yerler için benim uydurduğum

14. Joan Busquets, *Barcelona: The Urban Evolution of a Compact City* (Rovereto: Nicolodi, 2005), s. 129.

bir terimdir. Dokumada, bir düğüm, kumaştaki iplikleri birbirine bağlayabilir ancak yumrulu veya büyük düğümler aynı zamanda kumaşın pürüzsüz yüzeyini kırıştırarak dokunsal bir vurgu yaratabilir. Aynı şekilde bir şehirde de düğümler, küçük bir parktan tutun da merkezi olarak yerleştirilmiş bir heykel veya çeşmeye kadar, kendi içinde farklı bir karaktere sahip olan her şeyden oluşabilir.

Kentsel doku üç biçimde karşımıza çıkar. Birincisi, antik Roma şehirlerini şekillendiren dikey örgüdür. Romalılar yeni bir şehir kurduklarında, şehrin merkezinde dik açılı anayol geçişini [*decumanus vecardo*] kuruyorlardı; yeni şehrin ana kurumlarını buraya konumlandırıyorlardı. Daha sonra şehrin her çeyreğini aynı dikey şekilde alt bölümlere ayırıyor, ana caddeleri keserek daha fazla yerel merkez ve ardından yine dik açılı geçişlerle daha küçük mahalleler yaratıyorlardı. Bu, Londra'dan Kudüs'e kadar Roma'nın yeni örgülerinin planıydı. Batı dışında Mayalar ve daha sonra Aztekler de aynı tasarımı kullandılar. Dik örgü, kumaş eğirmeyi bilen herhangi bir kültür için anlamlı olabilmektedir.[15]

İkinci tür doku, avluların bir araya getirilerek hücresel bir şehir yaratılmasıyla ortaya çıkar. Yine bu biçim de dünya çapındadır ve görünüşe göre kentsel zamanların başlangıcından beri bilinmektedir. Bu modelde temel olarak binalar bir duvarın içine inşa edilir; gelişimin odağı dışarıdaki sokaklar yerine iç avlulardır. Hücresel doku, eğirme sürecinde çok fazla değişiklik gösterme eğilimindedir; Pekin'in Nanluoguxiang bölgesindeki veya Sana'nın eski Arap bölgesindeki hücreler, duvarların içinde değişen boyut ve şekillerdeki avlulardan oluşan benekli bir duvar halısı oluşturur. Avluların çoğu ailelere ev sahipliği yapar ancak aynı zamanda çıplak bir şekilde açığa çıkmak yerine gizli alanlar olarak var olan daha fazla halka açık alanı da (çarşılar ve pazar yerleri, kiliseler, camiler ve sinagoglar) barındırabilir.

Üçüncü doku türü eklemeli örgüdür. Bu tür, Cerdà'nın Barselona için oluşturduğu plandır. İçinde, Roma'nın ortagonal biçimindeki merkezi yönlendirme ekseni olmayan, bunun yerine tekrarlanan, eşit boyutlu bloklardan oluşan bir sistem vardır. Cerdà, bloklarının Barselona ovası boyunca uzatılabileceğini, eski şehrin etrafını sarabileceğini ve şehri kenarlarından açabileceğini hayal etmişti. Blok üstüne blok ekleme fikri, 1860'larda Akdeniz

15. Joseph Rykwert, *The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy and the Ancient World* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1988).

kıyısı boyunca uzanan yeni Eixample semtinde hayata geçirilmeye başlamıştı. Cerdà'nın 1859'da Barselona için yaptığı genel planda, monoton tekrarlar yerine odak noktaları vardı; yeşil alanlar, tek bir yerde yoğunlaşmak yerine, normalde eşit dağılımlı bir kumaşa dikilmiş inciler gibi, şehrin geneline dağıtılmıştı.[16]

Günümüzde kentsel nüfusun hızlı büyümesi, Mexico City'de olduğu gibi toplu göçe maruz kalan şehirlerde, hızlı konut sağlayabildiği için ek ağların oluşturulmasını teşvik etmektedir. Hücresel ağ ise daha yavaş bir şekilde örülür; Roma modeline göre dikey bir yapılanma, birçok mahallede ve diğer gayri resmi yerleşimlerde eksik olan düzeyde genel planlama kontrolü gerektirir. İnşa edilmiş form açısından gökdelen, her katın altındaki ve üstündeki katların tekrarlandığı dikey bir eklemeli örgüdür. Bugün, Çin şehirlerinde sıfırdan inşa edilen konutlar için on sekiz ila otuz dört kat normal kabul edilmektedir ve hem Küresel Kuzey'de hem de Güney'de inşaat için kırk ila altmış kat ticari normdur; yakında çok daha yüksek binalar inşa etmenin maliyeti daha uygun olacaktır. Dikey örgünün çerçevesi içinde, iç destek direkleri giderek azaldıkça, kattaki tuvaletlerden ve asansörlerden oluşan servis bölgesi her katın düğüm noktası haline gelir.

Bu örgü formlarının her biri, belirli bir güç alanını veya güce karşı direnişi tanımlar. Bölünebilir örgü, Roma egemenliğini, merkezden yayılan ve bölümlere ayrılmış her alanda kendini yeniden üreten siyasi gücü canlandırıyordu. Hücresel örgü çoğu zaman güçsüz sakinlere, yetkililerin nüfuz etmesi zor olan gizli bir alan olarak hizmet ediyordu; tıpkı eski Kudüs'teki Hıristiyanlar veya Mao'nun saltanatının ilk dönemlerinde Şanghay sakinleri için olduğu gibi. Eklemeli örgü modern çağda kapitalist gücün bir aracı olarak hizmet etmiştir. Lewis Mumford, 1811'de New York için Greenwich Village'in üzerinde sonsuz, düzenli bloklar öngören buna benzer planlarda şunu öne sürmüştür: "Eklemeli örgü, bireysel arsayı ve bloğu, sokağı ve caddeyi, tarihi kullanımlara, topografik koşullara veya toplumsal ihtiyaçlara saygı göstermeden, alım satıma yönelik soyut birimler olarak ele almıştır".[17]

16. Ildefonso Cerdà, *Teoría general de la urbanización* (*General Theory of Urbanization*) (1867) (Barselona: Instituto de Estudios Fiscales, 1968-71).

17. Lewis Mumford, *The City in History* (New York: Harcourt, Brace & World, 1961), s. 421 [*Tarih Boyunca Kent*, Çev. Gürol Koca & Tamer Tosun, Ayrıntı Yayınları, 2007]. Bkz. Peter Marcuse, "The Grid as City Plan: New York City and Laissez-Faire Planning in the Nineteenth Century", *Planning Perspectives* 2, no. 3 (1987): 287-310.

Bu formlardan ikisi şehirdeki sosyal hayata uygundur, avlu dokusu da açık havada ortak bir alanda pek çok aktivite gerçekleştirilmesine imkân vererek bunu açıkça göstermektedir. Roma tarzı örgü, faaliyetleri sokakların kesişim noktalarında yoğunlaştırarak sosyal hayatı buralara odaklamıştır. Sorun eklemeli örgüdür. Onu nasıl sosyal hale getirirsiniz? Kumaş ve doku açısından ifade etmek gerekirse nasıl pütürlü hale getirirsiniz?

Cerdà'nın Barselona'da çözmeye çalıştığı mesele buydu. Mimar Antoni Rovira i Trias'ın önerisinin suya düşmesinin ardından, Cerdà'nın örgü planı 1860 yılında uygulanmaya devam etti; Trias'ın önerisi, şehri Ortaçağdaki merkezinden yayılan eşmerkezli daire dalgaları halinde yavaşça genişletmekti. Cerdà planı, başlangıçta sadece otuz iki bloktan oluşsa da çok daha görkemliydi; planlamacı, şehrin yasal sınırlarının dışında kalan muazzam miktardaki boş araziyi de gelecekte örgüye dahil etmeye çalışıyordu. Şehir uzmanları Eric Firley ve Caroline Stahl'ın belirttiği gibi, "bu neredeyse sınırsız arzın, arazi değerlerini düşük tutacağını, dolayısıyla yoksullara uygun fiyatlı barınma imkânı sunacağını umuyordu."[18]

Cerdà, "Hollanda modeli" olarak adlandırılan, farklı sosyal sınıflar için yapılan dairelerin aynı binada gözle görülür bir ayrım olmaksızın bir arada bulunduğu karma konutlar yapmayı tasavvur ediyordu: bu tip konutlarda 4-C numaralı dairenin zilini çaldığınızda içerideki insanların ne kadar zengin olduğunu bilemezdiniz; yani bugün New York'ta karma konut planlarının tipik örneği olan "yoksul kapıları" olmayacaktı: New York'taki bu evlerde zenginler binaya önden, yoksul sakinler ise yan taraftan ya da arkadan girer. Cerdà'nın zamanındaki konut yaklaşımı, ne kadar yükseğe tırmanırsanız, kiracıların o kadar fakir olacağını bildiğiniz Haussmann tarzı binayla keskin bir tezat oluşturuyordu.

Cerdà bu niyetlerini *ville* planına nasıl yansıttı? Örgüsünün her bloğu orijinal planda birbirine bakan iki büyük, ayakkabı kutusu şeklindeki binadan ve aralarındaki büyük bir açık alandan oluşuyordu; bu aralıklar her blokta zeminin en az yüzde 50'sini kaplayacaktı, böylece bol miktarda ışık ve esinti her blokta dolaşabilecekti. Plan geliştikçe birbirine bakan iki ayakkabı kutusu yanlardan birbirine bağlanarak büyük bir iç avluya sahip dört kenarlı bir bina oluşturuldu; planlama jargonunda bu "çevre bloğuydu". Dört tarafı eşit çevre bloğu, saray avlusundan farklı-

18. Eric Firley ve Caroline Stahl, *The Urban Housing Handbook* (Londra: Wiley, 2009), s. 295.

dır; saray avlusunda yan kolları olan bir ana bina ve önünde bir giriş duvarı vardır. Ancak Cerdà, böylesi bir *Intervalo* yapısından çevre bloğu anlayışına geçiş yapmak zorunda bırakıldı. Çünkü orijinal planında yer verdiği yoksullar için bu kadar çok açık alan imkânsız bir lüks olarak görülüyordu; Barselona'nın dışındaki bir işçi banliyösü olan La Barceloneta'da da durum böyleydi, 1900 itibarıyla neredeyse tüm araziler bina kitlesi tarafından işgal edilmişti. Cerdà'nın orijinal planındaki cömert alan tedariği ise, tam tersine, işçilerin hava, ışık ve alan haklarını tasdik ediyordu.

Cerdà, örgünün sokaklarının altındaki yeraltı su altyapısına çok dikkat etti; 1851'de Londra Crystal Palace'ta gerçekleştirilen Büyük Sergi'de sunulan sanitasyondaki ilerlemelere paralel bir yapı oluşturmak istiyordu, özellikle de mühendis-mucit George Jennings tarafından tasarlanan verimi yüksek sifonlu tuvaletlere adapte edilmiş bir sistem geliştirmeye çalıştı. Cerdà, atık yönetimine ilişkin aynı ilkelerden bazılarını yeraltı kanalizasyon sistemlerine de uygulamaya çalıştı.[19]

Eklemeli örgünün sosyal sorununa gelince, amaçlı bir çözümden ziyade evrim, sistemin imdadına yetişmişti. Başlangıçta bina aralarındaki boşlukların sosyalleşilebilecek alanlar olması amaçlanırken, sokaklar araçlara hizmet verecekti. Cerdà, dönen araçlara yer verebilmek için bloklarının kenarlarında küçük birer çapraz dilim yaptı, böylece dönüş köşeleri kıvrımlı, kolay ve pürüzsüz hale geldi. Bir marangozun, kenarını yumuşatmak için bir masa ayağını pahlaması gibi, Cerdà da hızla giden arabalara uyumlu hale getirmek için örgüsünü pahladı. Bu keskinliğin tıraşlanması önemsiz görünebilir, ancak toplumsal açıdan son derece önemli olduğu kanıtlanmıştır çünkü Cerdà'nın *ville*'inde ortaya çıkan *cité* tam da bu sebepten varlık kazanıyordu.

Değişim, 1860'larda her bloğun uçlarının kapatılmasıyla başladı. Artık dört taraftan boşlukları, yani *intervalo*'yu çevreleyen kesintisiz bir bina kütlesi vardı. Pahlı köşenin işlevi bu kapatmayla birlikte değişti. Çevre bloğunun pahlı kenarı artık insanların toplanabileceği yeni ve son derece misafirperver bir alan yaratıyordu. Sekizgen biçimli alan, araçları dışarı itmekten ziyade insanları içeriye davet ediyordu: trafik, park etme, içki içme ve uzanma alanları köşelerde birbirine karışmıştı; bugün de Barselona'da bu durum açıkça görülmektedir.

19. Arturo Soria y Puig (ed.), *Cerdà: The Five Bases of the General Theory of Urbanization* (Madrid: Electa, 1999).

Böylece bir alan bir mekân haline geldi. Haussmann çizgileri boyunca uzanan bir bulvar kafesi ile Cerdian örgüsünün sekizgeninde yer alan bir kafe arasındaki farkı kısmen sadece ölçek oluşturuyordu; Paris bulvarındaki kafeler çok daha büyüktü ve müşterileri daha az yereldi. Hız farkı da ölçek kadar önemliydi: Köşeler insanlarla tıkandıkça, hızlanacak alanlar olmaktan ziyade yavaşlanacak yerler haline gelmişlerdi. En önemlisi, bu sosyal alanlar Haussmanncı anlamda temaşa alanları değildi; şehrin dört bir yanından gelen yabancıların toplanma noktaları olmaktan çok, mahalle manzaralarıydı bunlar.

Monokültür

Cerdà'nın mirası birçok açıdan takdire şayandır: Herkes için bir şehir inşa etmeye, örgüyü eşitlik ve sosyalleşme alanı olarak oluşturmaya çalışmıştı. Ancak Cerdà'nın *ville* anlayışı aynı zamanda bir tehlikeyi de bünyesinde barındırıyordu: Eklemeli örgü monokültüre sebep olabilirdi. Monokültürlerin tehlikeleri tarımda açıkça görülür: Monokültürler toprağı tüketir ve yaygın hastalıklara maruz bırakır, biyolojik çeşitliliğe sahip alanlar ise daha sağlıklı ve daha dirençlidir. Biyoçeşitliliğin bu mantığı kentsel ortamlar için de geçerlidir. Sürekli genişleyen bir ölçekte tekrarlanması amaçlanan ek parçalardan oluşan planlar, özellikle sosyal ve ekonomik türden hastalıklara maruz kalır çünkü bir blok bozulmaya başladığında, şekil olarak tamamen benzer olan diğer blokların da çökmemesi için hiçbir neden yoktur.

Cerdà anlayışının kırılganlığı ticari mülkiyette dramatik bir şekilde ortaya çıkıyordu: Londra'nın Canary Wharf'ında olduğu gibi tek tip binaların bir araya gelmesi, bir bina için geçerli olan değer düşüşlerinin diğer benzer yapılar için de geçerli olması nedeniyle yükseliş ve düşüş döngülerine yenik düşüyordu. Konut analisti Anne Power'ın gösterdiği gibi, İngiliz toplu konut sitelerinde görülebileceği üzere, monokültürün toplumsal sonuçları vardır. Bir binada başlayan sorunlar (rahatsız edici bir komşu veya çocuklar arasında uyuşturucu kullanımı) "veba gibi" hızla yayılır çünkü mülkün diğer herhangi bir bölümünün fiziksel olduğu kadar sosyal açıdan da farklı olması için hiçbir neden yoktur. Cerdà modeline göre yoksul insanlar için inşa edilen çevre blokların tuhaf bir hastalığı da avluların iç eklentiler veya depolama barakalarıyla tıkanabilmesi, küçülen alanın daha az hava kabul etmesidir; karanlık ve nemli böyle bir alan aynı zamanda

tehlike anlamına da gelir. Moskova'dan Viyana'ya ve Londra'ya kadar çevresel toplu konutlarda olduğu gibi tekdüze bir ortam kolaylıkla hasta edebilir.[20]

Cerdà'nın vizyoner çalışmasının trajedisi, bunların herhangi birinin olmasını istememiş olmasıydı; projesi, *ville*'i eşitleyerek *cite*'yi eşitlemeyi amaçlıyordu. Çare açık görünmektedir: İnşa edilmiş çevrede monokültürün alternatifi, farklı bina türlerinin, insanların ve etkinliklerin bir araya getirilmesidir; bunlar görsel ve sosyal açıdan karmakarışık görünebilir ancak uzun vadede tek türden oluşan bir çevreye göre daha dayanıklı olduğu kanıtlanacaktır. Açık sistem düşüncesi tam olarak bu tür bir karışımı öğütler; o zaman bütün, parçalarının toplamından daha büyük hale gelir. Başka bir deyişle doku o kadar kolay yırtılmaz. Peki bu daha güçlü kentsel doku nasıl inşa edilebilir? Şehirciliğin ilk neslindeki üçüncü dev isim, "doğa"nın bize bir cevap önerdiğini düşünüyordu.

Manzara

Alexis de Tocqueville 1831'de Amerika'ya ilk geldiğinde, bir yabancının New York'a gitmesinin olağan yolu limana güneyden gitmekti; bu rotada yolcu, arkasında ofislerin, evlerin, kiliselerin ve okulların bulunduğu tıklım tıklım rıhtımlar boyunca uzanan gemi direklerini birdenbire karşısında görebiliyordu. Bu Yeni Dünya sahnesi, Anvers'teki veya Thames Nehri'nin aşağı kesimlerindeki Londra'da olduğu gibi, ticari anlamda Avrupa'nın tanıdık, müreffeh karmaşa manzaralarına benziyordu. Tocqueville bunun yerine New York'a kuzeyden, kıyı boyunca ilerleyerek yaklaştı. 11 Mayıs'ta Manhattan'a dair gördüğü ilk manzara pastoral üst bölgeleriydi, 1831'de bu bölge hâlâ birkaç mezranın yer aldığı gelişmemiş tarım arazilerinden oluşuyordu. Şehir manzarasında Tocqueville'i ilk heyecanlandıran şey, neredeyse bozulmamış doğal manzaranın ortasında bir metropolün aniden patlamasıydı. Bir Avrupalının buraya gelişinin coşkusunu hissetmişti; Avrupa'nın eskiliğine ve karmaşıklığına karşın Amerika'nın taze ve basit göründüğü bu el değmemiş manzaraya kendini konumlandırışını hayal ediyordu.

O gençlik coşkusu geçtikten sonra New York onu rahatsız etmeye başladı. Hiçkimse doğal çevreyi umursamıyormuş gibi görünüyordu. Şehirdeki binalara da aynı şekilde kayıtsız davra-

20. Anne Power, *Estates on the Edge: The Social Consequences of Mass Housing in Northern Europe* (New York: St Martin's Press, 1997).

nılıyordu, insanlar ofislerden, restoranlardan ve mağazalardan, bu yerlerin nasıl yapıldığına pek aldırış etmeden, hatta farkına bile varmadan koşarak çıkıyordu. Amerika yolculuğu boyunca Tocqueville, Amerikan yerleşiminin uçucu karakterinden etkilenmişti; hiçbir şey kalıcı değildi, hiçbir şey dayansın diye yapılmamıştı. Bunun nedeni Amerikalı "yeni insanın" yeni yerlere yerleşmeye fazla odaklı olmasıydı; "harekete devam et", sınırları zorlayan insanın zihniyetiydi.

Amerika'nın en eski şehirlerinden biri olmasına rağmen, New York'un planlamacıları burayı gerçekten de sınırdaki bir şehirmiş gibi ele alıyorlardı. 1811'de Manhattan'a tek seferde ek bir örgü uyguladılar (yoğun yerleşimin sınırı olan Canal Caddesi'nden 155. Cadde'ye kadar) ve ardından 1868'de örgüyü adanın ucuna kadar uzatacak ikinci bir aşama önerdiler; Brooklyn'de de örgü eski limanın doğusuna doğru uzanacaktı. Sınırdaki yerleşimciler ister korku ister önyargı sebebiyle olsun, Kızılderililere insan muamelesi yapmak yerine, bölgedeki hayvanlar gibi davranıyorlardı; sınırda uygar hiçbir şey yoktu, doldurulması gereken bir boşluktu. Planlamacılar, New York'taki mevcut manzaraya, Illinois'dekinden daha fazla uyum sağlayamadılar hatta ızgara şeklindeki sokaklardan daha esnek bir düzenleme, pratikte bir tepeyi daha iyi kullansa da veya Manhattan'ın su tabakasının değişkenliklerine daha iyi uysa da bu adaptasyonu sergileyemediler. Örgüdeki gelişme, yayıldıkça, karşılaştığı her çiftliği veya mezrayı kaçınılmaz olarak ortadan kaldırıyordu.

1850 kuşağının üçüncü dev ismi Amerikalı Frederick Law Olmsted, "doğa"nın şehirdeki toplumsal değerini öne sürerek bu yıkıcılığa değinmeye çalıştı. Haussmann gibi, ama Cerdà'nın aksine, bir zanaatla donanmamıştı. New England'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak tarım araştırmalarıyla ve edebiyatla uğraşmıştı, yetişkin hayatı daha sonra gazeteci olarak şekillenmişti. Olmsted'in, gençliğinde Liverpool'a gitmesi ve gördükleri hakkında bir kitap yazması hayatında bir dönüm noktası oldu. Liverpool'a ilişkin anlatımı Engels'in Manchester eleştirisini andırıyordu ancak genç Olmsted ne yapacağını bilmeden yalnızca bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyordu.

Liverpool, İngiliz köle ticaretinin merkezlerinden biri olmuştu (Olmsted'in şehri ziyaret ettiği dönemde bu adaletsizlik ortadan kalkmıştı) ancak şehrin tarihi, memleketindeki ırksal kölelik konusunda Olmsted'in vicdanını keskinleştirdi. Ziyaretinden sonra ve ABD'deki İç Savaş'tan önce, kendi ülkesinde köleliğin

uygulandığı eyaletleri gezdi ve günümüze kadar kalan sürükleyici bir anlatımla gördüklerini kaleme aldı. Ona göre, Güney'deki ırk köleliği korkunç bir ironi yaratmıştı: Efendinin kırbacı, köleleştirilmişler arasında metanetli bir dayanıklılık ve gizli bir dayanışma biçimi doğururken, çalışmak yerine kırbaçlayan beyazlar üzerinde zayıflatıcı, aşağılayıcı etkiler yaratıyordu.

Olmsted, ırk hakkında ulaştığı bu bilincin de etkisiyle, parkları, bir şehirde büyük çiftlikler haricinde ırkların karışabileceği yerler olarak düşünmeye başladı. Mimarlık eğitimi olmayan Olmsted'in neye dayanarak parklar tasarlayabileceğini düşündüğü ve nasıl olup da kendisini birdenbire bir "bahçe mimarı" veya bugünkü adıyla bir peyzaj mimarı olarak hayal edebildiği açık değildir. Onun bu durumu, Pico della Mirandola'nın çizgisinde katıksız bir kendini bulma süreciydi. Bir şehir parkları yaratıcısı olarak Olmsted, Avrupa'da yüzyıllarca hüküm süren bahçe mimarları neslinin izinden gitti; Olmsted'in parkları fiziksel yapıları itibarıyla Amerikalı selefi Andrew Jackson Downing'e çok şey borçludur. Downing, 1840'larda Cambridge Massachusetts'teki Mount Auburn Mezarlığı gibi ölüler için huzur içinde yatma yeri olduğu kadar şehirlerde yaşayanlar için de toplanma yeri vazifesi gören mezarlıklar geliştirmişti. Olmsted ise parkların karma kullanımı konusunda farklı bir fikre sahipti.

Bu ırksal açıdan karışık parkları "komşuluk alanlarından" ziyade "girişken" yerler olarak düşünüyordu; girişken yerler şehrin her yerinden insanları bir araya getiren geniş alanlardı, komşuluk alanları ise yalnızca yerel halka hizmet veren ve kimlik açısından daha tek tip olmaya yatkın küçük alanlardı. "Girişken" park aynı zamanda Hıristiyanları ve Yahudileri, İrlandalı ve Alman göçmenleri, yani tüm Amerikalıları kapsamalıydı. Başka bir deyişle, yabancıların kişisel olmayan bir alanına dahil olmak, komşuların daha samimi alanlarına dahil olmaktan daha fazla mümkündü. Bu durumu göz önünde bulunduran Olmsted şehir için bir sosyal etik tanımladı. Farklı olan insanların, küçük topluluklar halinde kalmak yerine kişisel olmayan kamusal alanlarda bir araya gelmeleri daha iyi olurdu. Kamusal alanda kapsayıcılık ideali öylesine problemli bir konudur ki, Olmsted'in bunu Central Park tasarımında nasıl hayata geçirmeye çalıştığını ayrıntılı olarak anlamamız gerekir.[21]

21. Frederick Law Olmsted, "Public Parks and the Enlargement of Towns", yer aldığı çalışma *Frederick Law Olmste: Essential Texts*, ed. Robert Twombly (New York: W. W. Norton, 2010), s. 225ff.

Central Park'ın yapımına 1858'de başlandı ve 1873'te orijinal haline büyük ölçüde ulaştı. Park, Olmsted ve ortağı Calvert Vaux'nun ortak çalışmasıydı: Amatör Olmsted genel tasarımı yapıp siyasetle ve halkla ilgilenirken, eğitimli mimar Vaux yeraltı drenaj altyapısına ve yer üstünde parkın köprüleriyle binalarına odaklandı. Central Park, yerleşik New York'un kuzeyinde yer alan, kayalık çıkıntılara sahip, başlangıçta ağır kilden oluşan 843 dönümlük bir arazidir. O zamanlar Central Park'taki "*central* yani merkez olma durumu" park, şehirden uzak olduğundan tamamen hayal ürünüydü. On dokuzuncu yüzyılın başlarından beri bu bölgedeki özgür siyahlar ve İrlandalılar toprağı işlemiş ve kiliseleri ve mezarlıkları olan küçük köyler yaratmışlardı. Olmsted'in projesi, vizyonu olan, bütünleştirici bir kentsel yaşam uğruna bu mevcut, bütünleşik kırsal yaşamı yok etti.[22]

Olmsted "girişkenlik" davetine parkın uç noktalarından başladı: Park alçak çitlerle çevrilidir ve birçok giriş noktası bulunmaktadır. Planlama komisyoncuları parkı çevreleyen büyük, abidevi giriş kapıları istiyordu ancak Olmsted buna karşı çıktı: Daha mütevazı kapılar "rütbe ve zenginlik ne olursa olsun herkesin hoş karşılandığının" sinyalini veriyordu. Görünüşte küçük olan bu ayrıntı, Olmsted'in kentsel kitlelere karşı Haussmann'ınkine taban tabana zıt olan tutumunun da göstergesiydi: Paris'teki yeni parkların etrafını sağlam kapılar çevreliyordu çünkü Haussmann kalabalığın kontrol altında tutulmasına takıntılıydı. Olmsted, büyük bir parkın geceleri kaçınılmaz şekilde güvensiz olacağı korkusunu reddetti; bu nedenle Central Park'ın her zaman açık ve kolay erişilebilir olması gerekiyordu. Park 1873 yılında inşa edildiğinde, orijinal planlarda yer almayan birçok farklı alan ortaya çıktı; örneğin kuzeydoğu ve güneybatı köşelerinde gündelik olarak kullanılabilecek alanlar kullanıma açıldı. Zamanla diğer alanların programlanması giderek esnek bir tutumla gerçekleştirildi.[23,24]

Bu parka o kadar aşina hale geldik ki, baktığımızda doğal manzarası her zaman oradaymış gibi görünüyor; hem New York'un

22. Haritalar şurada yer alır: www.insecula.com/CentralPark.

23. Michael Pollak, "What is Jamaica, Queens, Named After?", *The New York Times*, 3 Temmuz 2014.

24. Gayri resmilik için bkz. Charles E. Beveridge and David Schuyler (ed), *The Papers of Frederick Law Olmsted*, Vol. 3: *Creating Central Park, 1857-1861* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983).

yerlileri hem de ziyaretçiler parkın ne kadar yapay olduğunu fark etmiyorlar. Oysaki her zaman orada olduğunu düşündüğümüz tepeleri ve açık alanları inşa etmek için 5 milyon metreküp malzemeyi taşımak üzere parkın inşaatı boyunca dört bin adam çalışmıştı. Buradaki olanakların hepsi aslında icattı: Yeni ekili bir ormanın ortasında kurulmuş bir sahne alan; eskiden çalılıkların olduğu yerde düzenlenmiş bir oyun alanı. Bir bataklığın basitçe bir göle veya başka bir su unsuruna genişletilebileceğini düşünebilirsiniz. Aslında öyle değildi. Bataklıkların yeniden şekillendirilebilmesi için kurutulması gerekir; Parkın kuzey ucundaki devasa rezervuar dışarıdan besleniyordu.

Bana göre parktaki en mucizevi eserler Vaux'nun köprüleridir. Bu köprüler, parkın doğudan batıya geçişini sağlayan trafik yüzeyden görülmeyecek şekilde arazinin içine kazılmıştır. Vaux'nun ulaşım konusundaki yaklaşımı, Haussmann'ınkinden farklıydı: Haussmann hızlı hareket eden trafiği zemin seviyesine yerleştirirken, Vaux, trafiği zeminin altına indirerek köprüleri yaya yürüyüş yolları haline getirmişti. Yaya köprülerinin harika yanı, ağızlarının aldığı eğlenceli biçim çeşitliliğidir; Denesmouth Köprüsü'ne geldiğinizde sanki Hades'in içine çekilecekmişsiniz gibi görünürken, Gotik Köprü, çocukları aşağıdaki trafiğin üzerinden bir aşağı bir yukarı tırmanmaya davet eder.

Ancak Olmsted'in vizyonunun, sosyal farklılıkları birleştirmek açısından Barselona'daki Eixample kadar kırılgan bir plan olduğu da ortaya çıkmıştır. Kırk yıl içinde Central Park'ın çevresinde ve özellikle Beşinci Cadde boyunca zenginlere yönelik bireysel konut ve malikaneler çoğalırken, Central Park West de üst orta sınıfa yönelik apartman bloklarıyla dolmaya başladı. Park'ı ayrıcalıklar çevreledikçe, içindeki insanların birbirleriyle karışımı daha az oldu; alt sınıflar ve yoksullar, Olmsted'in umduğu gibi düzenli olarak parkın sunduğu imkânlara gitmiyordu ancak daha nadiren, özel günlerde ziyaret ediyorlardı. Parkın içi fiziksel olarak çürümeye başlamıştı. Vaux'nun altyapı "kemikleri" iyi durumda kalmıştı ancak oyun alanları ve göletler bakımsızlıktan dolayı kötüleşiyordu. Park'ı suçtan ve çürümeden kurtarmak için 1960'larda büyük yatırımlar yapılması gereği doğdu.[25]

Yine de bu anlayış kışkırtıcı bir öneri olarak varlığını sürdürdü: Rudofsky'nin, *ville*'in, *cite*'nin arka koltuğunda yer aldığına dair

25. Bkz. Fotoğrafların derlendiği çalışma: Marcia Reiss, *Central Park Then and Now* (San Diego, CA: Thunder Bay Press, 2010).

inancının aksine, toplumsal kapsayıcılık fiziksel olarak tasarlanabilirdi. Dolayısıyla bence mekânın yapaylığı bu öneriye güç veriyordu.

Yapaylık

Virgil'den bu yana pastoral yazarlar, doğal dünyanın, güç mücadelesinden veya hayatın dertlerinden usananlara getirebileceği huzuru hatırlatmıştır. Sundukları rahatlama bir bakıma çok açık görünmektedir: Kaygıları bir süreliğine kafanızdan atmak, bunun yerine sürekli çiçek açan bahçelerle, yalnızca yürüyüşler için tasarlanmış yollarla, memnun etmekten asla geri kalmayan manzaralarla ve ümitlerle dolu bir dünyada yaşamak. Bu bakımdan, on sekizinci yüzyıl Paris'inde hiçbir şeyin, alabildiğine geniş XV. Louis Meydanı'ndan (Concorde Meydanı) daha davetkâr göründüğü söylenemezdi. Paris'in tam merkezinde olmasına ve hem çeşmelerle hem de heykellerle dolu olmasına rağmen, bu davetkârlığı neticesinde insanların düzensizce dolaştığı bir kentsel ormana dönüşmeye terk edilmişti (bugünkü haline hiç benzemiyordu). XV. Louis Meydanı, XIV. Louis'nin Versailles'ı veya Büyük Frederick'in Sans Souci Sarayı gibi, şehirlerin dışında inşa edilen kraliyet bahçeleriyle tezat oluşturuyordu; bu bahçeler, gözden kaybolunca kadar askeri bir disiplinle ilerleyen ağaç sıralarıyla tam bir düzen içindeydi, krallar doğaya hükmediyordu. XV. Louis Meydanı'nda ise "doğa" özgür bırakılmıştı. Ancak bu kentsel vahalar başlangıçta yalnızca seçkinlere yönelikti. Central Park ise yaratıcısının umduğu gibi kitleleri davet etmişti.

Olmsted, koşulların halk kitleleri için zor olduğunu Engels kadar iyi biliyordu; Olmsted'in parkı, şehrin baskısını hafifletmeyi amaçlıyordu ancak onun fikri, şehirdeki ırksal gerilimlerin böylesine keyif odaklı bir alanda ortadan kaldırılabileceği veya en azından azaltılabileceği yönündeydi. İnsanlar burada keyif almak ve sosyalleşmek için bir araya gelirken, fabrikalar ve hatta ticaretin yoğun olduğu caddeler gibi işlevsel yerler "sosyal girişkenlik" dürtülerini teşvik etmiyordu. Yapaylık sosyalliği canlandırırken, gerçeklik öldürüyordu. Bu pek de hayalden ibaret bir ideal değildi; bugün Central Park'taki oyun alanlarında veya piknikçiler arasında, şehrin ulaşım araçlarına veya çalışma alanlarına göre daha fazla ırksal temas bulunmaktadır. Olmsted, tasarımlarının

belirli bir tür yanılsama yoluyla hazzı sosyal bir armağan haline getireceğini umuyordu.[26]

Olmsted, parkı bir tiyatro salonu olarak düşünüyordu ki bu da yeni bir şey değildi. Londra'nın Vauxhall ve Ranelagh Bahçeleri'nde olduğu gibi, on sekizinci yüzyıl kent bahçeleri kukla gösterilerine, ayı çukurlarına ve diğer eğlencelere ev sahipliği yapıyordu; Balzac'ın zamanında Paris'in merkezindeki Palais Royal'in bahçeleri yirmi dört saat boyunca seks şovları sergiliyordu. Olmsted daha püritendi ve parkını daha masum zevkler sunan bir yer olarak görüyordu: Teatral gösteri, canlı bir yanılsama yaratmak için doğal araçların kullanılmasına dayanıyordu; yani Park, "doğa"nın bir tiyatrosuydu.

Olmsted, "doğa"yı ve illüzyonu kardeş olarak düşünen ilk peyzaj mimarı kesinlikle değildi. On sekizinci yüzyılda ıslah edilmemiş, özgürce gelişen bahçe anlayışına "İngiliz" sıfatı verilmişti; bu tarz bahçelerde doğanın kendiliğinden isyan ettiği görülüyordu. Robert Harbison'ın sözleriyle, "sınırsız bahçe"nin "açık bir başlangıcı veya sonu" yoktur … sınırlar her tarafta karışmıştır. Bu vahşi İngiliz bahçeleri aslında akıllıca hesaplanmış illüzyonlardı. Düzensizlik, dünyanın farklı yerlerinden çiçek türlerinin karıştırılmasıyla, farklı çiçeklenme dönemlerine ait çiçeklerin yan yana getirilmesiyle ve zıt yaprakların dikkatlice kompozisyonu neticesinde çiçekler için arkaplan yaratılmasıyla tasarlanıyordu. Bu tür ekim teknikleri, görünüşte ıslah edilmemiş, her zaman üretken, serbest bir büyüme ortamı yaratmaya yönelik aynı arzuyu ifade ediyordu ve bununla birlikte, üzerinizde döneme ait geniş bir etek varken bile aralarında gezinebilmek mümkündü –tabiat şans eseri, üzerinde yürünebilecek kırma taşlardan dolambaçlı bir sokak da sunmuştu.

İngiliz bahçe tasarımcıları doğal ile yapay arasında hiçbir çatışma görmüyordu. Bu yapay unsurlar gerçekten de şeffaf yanılsamalar olabilirdi; örneğin, uzaklarda koyunlar otlayabilirdi ama her nasılsa yolları koyun pisliğiyle kirletecek kadar yaklaşamazlardı. Koyunlar, yere açılan görünmez hendekler ve küçük çitler tarafından uzakta tutuluyordu. İnsanlar bu yapaylığın bilincindeydi ve bundan keyif alıyordu; bir çiti incelemek gezinti zevkinin bir parçasıydı. Aynı şekilde, Vaux'nun Central Park'taki köprülerine de algılanabilir yapaylıklar damga vurmuştu: Daha

26. Olmsted, "A Consideration of the Justifying Value of a Public Park", yer aldığı çalışma *Frederick Law Olmsted: Essential Texts*, ed. Robert Twombly (New York: W. W. Norton, 2010), s. 283ff.

önceki İngiliz çitlerinden türetilen ve bazıları yer seviyesinde görünür olan, bazıları ise yeraltında görünmez kalan illüzyonlar vardı. Özetle sosyal etik, gerçekliğin askıya alınmasını gerektirir; tiyatro bu askıya alma işlemini yapar.

High Line, Olmsted ve Vaux'nun Central Park'ta yaptığı peyzaj çalışmalarının modern bir benzeridir. 1960'larda evsizseniz, rahat uyumak için Manhattan'ın batı yakasındaki kullanılmayan demiryolu raylarına tırmanırdınız; eğer eşcinselseniz, oraya gelişigüzel cinsel ilişki için giderdiniz; demiryolu rayları gece gündüz uyuşturucu pazarı işlevi de görürdü. "Herkes" High Line'ın yıkılması gerektiğini biliyordu; "herkes"e dahil olmayan birkaç kişi, özellikle de mimar Elizabeth Diller farklı düşünüyordu. Demiryolu raylarının yarıklarında ilginç yabani otların filizlendiğini fark etmişti. Yenilikçi peyzaj mimarları James Corner ve Piet Oudolf ile birlikte şunu hayal etti: demiryolu rayları + ilginç yabani otlar = yeni bir tür kentsel gezinti yolu. Bu öneri büyük bir başarıya dönüştü. High Line artık yürüyüşe çıkan çok sayıda yerlinin yanı sıra mekânın yenilikçiliğine ilgi duyan turistlerin de ilgisini çekiyor.

Olmsted ile bir başka bağlantı da ekimin yapaylığında yatmaktadır: Piet Oudolf bu beklenmedik araziye, toprakta birlikte yaşamayan türler ekmiştir. Peyzaj düzenlemesi, hızlı büyüyen ve genç yaşta ölmeye eğilimli bitkiler olan *ruderal*leri de içeriyordu, çoğu aslında yabani ottu ama bunların yanı sıra yıllık çiçekler de vardı. Bunların haricinde, diğerlerini dışlama eğilimindeki rekabetçi bitkiler vardı ancak birçok ot gibi topraktaki besin maddelerini tüketerek bitkisel intihara girişmeye meyilliydiler. Ayrıca deniz yosunu gibi stresi tolere eden bitkiler bulunuyordu, korunmaya ihtiyaç duysalar da bir kez yerlerini bulduktan sonra besin değeri düşük ortamlarda iyi gelişebiliyorlardı. High Line'da tepsi biçimli muhafaza sistemi kullanan bitkilendirme planı, bu üç tür bitkinin aynı anda var olmasını sağlayarak ziyaretçi için "doğal" biyolojik çeşitlilik yanılsaması yaratıyordu.27

New York'ta ve diğer büyük şehirlerde parklar ve oyun alanları, yine Olmsted'in yapay ve sosyal alan arasındaki bağlantısı takip edilerek, başka beklenmedik yerlere de inşa edilebilir. 1980'lerde böyle bir projede yer almıştım: Manhattan'ın batı yakasında, Har-

27. Piet Oudolf ve Noel Kingsbury, *Planting Design: Gardens in Time and Space* (Portland, Oregon: Timber Press, 2005), s. 36ff. J. Philip Grime'dan türetilmiş bir tipoloji, *Plant Strategies, Vegetation Processes, and Ecosystem Properties* (Chichester: Wiley, 2001).

lem'de, Hudson Nehri boyunca bir kanalizasyon arıtma tesisinin üzerine inşa edilen bir park vardı. Tüm çabalarımıza rağmen, yıllar boyunca aşağıdan güçlü bir lağım kokusu geldi. Ancak topluluktaki çocukların oynayacak bir yere ihtiyacı vardı ve biz bunu nasıl düzelteceğimizi öğrenene kadar kokuya uyum sağladılar. Genel olarak şehircilikte, bir durumu "doğallaştırmak"tan bahsettiğimizde aslında kastedilen, bunun gibi keyfi oluşturulmuş bir yapının olduğu gibi kabul edilmesidir. "Doğallaştırma", bir eserin, *cite*'nin mentalitesi dahilinde kendi koşulları içinde kabul edilmesi anlamına gelir.

Olmsted bugün kullandığımız ekolojik terimlerle düşünmüyordu; günümüzde ekolojik dendiği zaman akla gelen amaç, "doğa" ile "insan yapımı" arasında kesintisiz bir bağlantının sağlanmasıdır. Parkın ekili ve şekillendirilmiş dünyası ile sokak bitkileri, zemin drenaj seviyeleri veya şehrin altyapısının gelgit duvarları arasında düzgün bir entegrasyon yoktur. Central Park muazzam bir rezervuar içerir ancak işlevsel ekolojik rolünün kaygı verici olduğu ortaya çıkmıştır –pis su çok büyük ölçekli ve pahalı bir arıtma işlemi gerektiriyordu ve on dokuzuncu yüzyılın sonunda arıtmanın kullanımına son verildi. Rezervuar pratiklik anlamında avantaj sağlar ancak parkın amacı bu değildir. Olmsted'i başarısız bir ekolojist olarak görmek yerine, onu hem insanları bir araya getirmek için toprağı ve bitkileri kullanmak isteyen bir sosyolog hem de bizzat ekili dünyanın tiyatro yönetmeni olarak düşünmek daha mantıklı olur.

Bir Yanılsama Kuralı

Frederick Law Olmsted'in ırksal uyum umutları, insanları çalışma hayatından boş zamanlarını geçirebilecekleri alanlara taşımakta yatıyordu; parkın amacı, siyah ve beyazların yanı sıra zengin ve fakirlerin de hissettiği dış dünyadaki düşmanlıkları askıya almaktı. Bu vizyon artık modern şehirde bozulmuştur: Turizme giderek daha fazla bağımlı hale gelen zevk/tüketim ekonomisi, şehirciliğin daha fazla odak noktası haline geldi ancak sonuç, sosyal karışım olmadı.

Central Park'ı New York'taki Times Meydanı'nın temizlenişiyle karşılaştırmak saçma görünebilir ancak aslında bunlar teatrallik yaratma çabasıyla bağlantılıdır. Bir yüzyıl boyunca New York'ta tiyatronun evi olan Times Meydanı, iki nesil öncesine kadar sokaklarında ve kapı eşiklerinde uyuşturucu kültürüne ev sahipliği

yapmanın yanı sıra şehrin seks endüstrisine de ucuz otellerle hizmet veriyordu. Burası küçük soygunların ve hırsızlıkların yapıldığı bir yerdi (gerçi şiddet seviyesi çok yüksek değildi; Amerika'nın başka yerlerinde olduğu gibi New York'ta da şiddet içeren suçlar ev içi ortamlarda sokaklardan daha yaygındır).

Temizlik, on sekiz blokluk bir alandaki pek çok köhne binanın yıkılmasını gerektiriyordu. Bu binalarda seks işçileri ve uyuşturucu bağımlıları kalsa da binalar aynı zamanda eski koridorları boyunca birçok küçük atölyeyi de barındırıyordu: Tiyatrolar için kostüm hazırlayan terziler ya da Times Meydanı'nın güneyindeki hazır giyim bölgesinde kullanılacak kumaş kalıplarını kesen kadınlar. Bu binaların koridorlarındaki çömlek kokusu taze kesilmiş odun kokusuna karışabiliyordu çünkü Times Meydanı'nda özel mobilyalar üreten ve gelecek vaat eden işletmeler de bulunuyordu. Ucuz kiralar bu kentsel atölyeleri mümkün kılıyordu. Temizlik öncesinde yüzlerce küçük restoran ve bar bu işçilere hizmet veriyordu; bazıları bir buzdolabının içine, bazıları ise "eski ülkenin" tozlu plastik kopyalarına benzeyen bu yerleri Yunanlılar ve İtalyanlar işletiyordu. Her ne kadar *Times* gazetesinin Times Meydanı'nda basıldığı günlerde pek çok *New York Times* çalışanı buralarda takılsa da bu bölge hiçbir turistin ilgisini çekemezdi, zaten *New York Times* gazetecileri de bölgeyle ilgili herhangi bir tavsiye yazısı yazmıyordu.

Temizlik sırasında tavşan inine dönüşmüş binalar yıkıldıktan sonra lüks ofis kuleleri ve apartman blokları ortaya çıktı; eski atölyeler de buraları terk etmek zorunda kaldı. Kostüm yapımcıları New Jersey'e gitti, düğme yapımcıları postayla sipariş vermeye başladı ve yaşlı müzik enstrümanı yapımcılarından bazıları emekli olmaya karar verirken, gençler kırsal kesimdeki hayvan çiftliklerine çekildi. Bugün Times Meydanı, kitle turizminin gerektirdiği hizmetlerin sunulduğu, turistlere yönelik bir bölge konumundadır: paket eğlence, yemek zincirleri, standart oteller. Birkaç New Yorklunun, New York'un bu merkezine kendi tercihleriyle gitmesi dışında bunda gurur verici bir şey olduğunu söyleyemeyiz. Londra'nın Trafalgar Meydanı'nda olduğu gibi hayat dolu gibi görünse de bölge sakinleri için tam bir kara deliktir. Turistler ve yerel halk birbirine karışmaz ve çok az sayıda paket tur grubu birbiriyle kaynaşır. Onların zevkleri organize edilmiş ve kontrol altına alınmıştır.

Hiç kimse öldükten sonra olacaklardan sorumlu tutulamaz. Bununla birlikte Olmsted, arzuları takdire şayan hatta asil olsa da, şehirdeki sosyal mekânları planlarken emeğe dair belirtileri ve alanları ortadan kaldırmaya, sosyalleşmeyi yapaylıkla eşitlemeye ve böylece şehrin kendisini bir tür tiyatroya dönüştürmeye yönelmişti –bu yaklaşım, ticari anlamda turizme dönüştürüldüğünde şehir merkezi üzerinde öldürücü bir etki yaratabilir.

Şehir planlamacılarından oluşan büyük neslin tümü, zıt şekillerde de olsa şehri harekete geçirmek için *ville*'i şekillendirmeye çalıştı: Haussmann şehri erişilebilir kılmaya, Cerdà eşit kılmaya, Olmsted sosyalleştirmeye çalıştı. Her planın sınırlamaları vardı. Haussmann'ın Paris'te yaptığı ağ kesitleri mekâna karşı alana öncelik veriyordu. Cerdà'nın Barselona için tasarladığı doku, monokültür oluşumuna sebep oldu. Olmsted, sosyal entegrasyonu teşvik etmek için yapay zevke ayrıcalık tanıdı ancak başarılı olamadı. Modern şehrin yarattığı büyük sorunları başlangıçta çözemedikleri için onları eleştirmek saçma görünebilir. Yine de onların *ville* planlarında, inşaat mühendislerinin çalışmalarında da eksik olan bir unsurdan söz edebiliriz. Bu eksik unsur, *Cité*'nin yapıldığı ayırt edici malzeme üzerinde düşünülmemesidir: Bu ayırt edici malzeme kalabalıkların ta kendisidir. Bu yoğun insan maddesinin kentsel biçimle ilişkisi nedir?

IV. KALABALIKLAR

On dokuzuncu yüzyılın sonunda iki yazar yoğunluğun anlamını bulmaya çalıştı. Her ikisi de kalabalık psikolojisiyle ilgileniyordu ama tamamen zıt yönlerden. Biri klasik bir kalabalığı, asi kalabalığın öfkesini, tutkularının dışarı çıkmasına izin verişlerini araştırdı. Diğeri ise insanları gergin ve içine kapanık hale getiren kalabalığı hissetme deneyimini araştırdı.

Halk Tabakası

Gustave Le Bon, halk tabakasının damarlarında dolaşan heyecanı anlamlandırmaya çalışan iflah olmaz bir kralcıydı tıpkı halk tabakasından kalabalıkların sokaklarda dolaşıp saldıracak kralcıları aradığı ilk Fransız Devrimi'nde olduğu gibi. Le Bon'dan önce halk tabakası, gerici yazarlar tarafından apaçık bir dehşet unsuru olarak değerlendiriliyor, ayaktakımından ve alt tabakalardan

oluşan bir kitle olarak görülüyordu. Le Bon'a göre mesele o kadar basit değildi; kalabalığa karıştıklarında daha çeşitli kökenden gelen insanlarda derin bir değişiklik meydana gelebiliyor ve bu onların kurtlar gibi sürüler halinde avlanmalarına neden olabiliyordu.

Ona göre kilit nokta, çetelerin nasıl oluştuğunda yatıyordu ve analizi şöyleydi: Çok sayıda insan bir araya geldiğinde, "tek başlarına asla yapmayacakları suçları birlikte işleyebiliyorlardı." Bu durum kısmen, topluluk içinde insanların anonim hale gelmesi gerçeğinden kaynaklanmaktadır artık tek başlarına ve özellikle bireysel olarak tanımlanamazlar; yoğun kütle bireyin hesap vermemesini sağlar. Psikolojik olarak, bir grubun boyutu büyüdükçe, canlandırıcı bir "biz" duygusu, özgürleşme, her şeyi yapmakta özgür olma duygusu ortaya çıkar. Le Bon'a göre, insanlar, yeni ve ortak bir enerji keşfettikçe, daha ölçülü akıl yürütmenin yerini "büyüklük" alır. "Hadi gidip kralı yakalayalım; hiçbir şey bizi durduramaz." Kalabalığın enerjisinin bu şekilde harekete geçirilmesi, temaşanın yaratılışından ayrılamaz: Kralın kafasını kesin ya da caddede yürüyen herhangi bir aristokratı taşlayın; drama, mantığın yerini alır.[28]

Kalabalık psikolojisinin bu analizi, Le Bon'u sosyal psikolojinin kurucu babası yapmıştır; ona göre grup, grubu oluşturan bireylerden farklı duygu ve davranışlara sahipti, yapısı ayrı analiz edilebilirdi. Le Bon'un kötü niyetli halk tabakası hakkındaki fikirleri, Sigmund Freud tarafından 1921'den itibaren grup psikolojisi üzerine metinlerinde ele alındı. Halk tabakasının bireyleri dönüştürme, yani onları toplu halde seviyesizleştirme kapasitesi, Faşizmin ve Nazizmin etkisi altındaki 1930'larda endişe verici bir konu haline geldi. Elias Canetti bu dönüşümün "iyi Almanlar" üzerinde nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalıştı ve Ortega y Gasset de bunun normalde barışçıl olan İspanyollar üzerindeki etkilerini değerlendirdi.[29,30,31] Kalabalık ahlaki yargıyı askıya alıyordu.

---

28. Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (1895), Çev. Jaap van Ginneken (Kitchener, Ontario: Batoche Books, 2001), s. 14-17.
29. Sigmund Freud, *Group Psychology and the Analysis of the Ego* (1921) (New York: W. W. Norton, 1975).
30. Elias Canetti, *Crowds and Power* (New York: Viking Press, 1962). [*Kitle ve İktidar*, Çev. Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, 1998.]
31. José Ortega y Gasset, *The Revolt of the Masses* (1930) (New York: W. W. Norton, 1964).

Le Bon, *cite*'yi karanlık gören bir analist olarak tanınıyordu ancak büyük kalabalıkları olan şehirler bu dönüşümün doğal yuvası gibi görünse de onlar hakkında söyleyecek pek fazla şeyi yoktu. Neredeyse her büyük alan aynı dönüşümü yaşatır diye düşünüyordu: Birinci Fransız Devrimi sırasında Versailles Sarayı'nın girişi, ikincisinde Louvre'un ön avlusu, Komün sırasında Hotel de Ville'in salonları. Mekânsal olarak daha hassas bir analiz Georg Simmel'den gelmişti: Simmel, Le Bon'un çağdaşıydı ve kalabalık içinde yaşanan duygulardan, başkaları tarafından bir yöne itilme ve baskı altında hissetme deneyiminden tamamen farklı bir psikolojik yaklaşım çıkarmıştı.

Kalabalıkta Hissetmek

Le Bon'un *The Crowd* [*Kalabalık*] adlı kitabının yayımlanmasından sekiz yıl sonra, 1903'te Georg Simmel, Dresden'deki bir sergiye eşlik etmek üzere "Die Großstädte und das Geistesleben" [Büyük Şehirler ve Entelektüel Yaşam] adlı kısa bir makale yazdı. Makale İngilizceye genellikle "Metropol ve Zihinsel Yaşam" olarak çevrilir. Almanca "Geist" kelimesi, Fransızların zihniyet dediği şeye, bu durumda "mekân zihniyeti"ne yakındır. Simmel'in aklındaki büyük şehir Berlin'di. Berlin'le kıyaslandığında, 1903'te Dresden, Simmel'in araştırması için garip bir prototip konumundaydı çünkü bu kent küçük bir kasaba görünümündeydi; Dresden toplum hayatının ileri gelenleri, tahmin edilebileceği gibi Simmel'in makalesinden memnun olmamıştı.32

Simmel, kitlelerin birbirine baskı yapmasıyla ortaya çıkan duyusal yüklemeyi ele aldı. Büyük şehir *cite*'sinin temel özelliğinin "dış ve iç uyaranların hızlı ve kesintisiz değişiminden kaynaklanan sinir uyarımının yoğunlaşması", yani sokaklardaki akışkan modernite olduğunu söylüyordu. Almanya'nın başkenti Berlin'in hareketli kavşağı Potsdamer Platz'ı anlatırken, özellikle kaldırımlarındaki kalabalıkları, alışveriş yapanlardan ve işe gidip gelenlerden oluşan karışık, hareketli bir kitleyi betimliyordu. Burada, Berlin'in ortasında devasa bir alan, büyük mağazalarla, uçsuz bucaksız kafelerle doluydu; yaya trafiği, atlı omnibüsler ve özel arabalar biraradaydı. Toplu taşıma, Berlin'de çok dilli genç taşra

32. Georg Simmel, "The Metropolis and Mental Life", yer aldığı çalışma Georg Simmel, *On Individuality and Social Forms: Selected Writings*, ed. Donald N. Levine (Şikago: Şikago University Press, 1971), s. 324-39. [*Bireysellik ve Kültür*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayıncılık, 2009.]

nüfusu, yerinden edilmiş yabancıları ve şehre atanan askerleri her zamankinden daha büyük gruplar halinde kente getiriyordu. Potsdamer Platz'takiler gibi kaldırımlarda da "karşıdan karşıya geçerken" duyusal bir yüklenme gerçekleşiyordu; burada "ekonomik, mesleki ve toplumsal yaşamın temposu ve çeşitliliği" artıyordu.33

Haussmann ve Olmsted, farklı yollarla, kentsel yaşamın yoğunluğunu artırmaya çalıştılar. Simmel ise bundan korkuyordu. Çok fazla uyaran kaygıya neden olur: Arabalar korna çalar, gözleriniz döner ve nereye gittiği belli olmayan yaşlı bir adama çarpabilirsiniz. Bir saniye sonra çömelmiş ve yalvaran evsiz bir kişi dikkatinizi çeker, o da sizin bunu fark ettiğinizi fark ederek doğrulur. Tüm bu hislerden dolayı kendinizi kalabalıkta hissedersiniz ve kendinizi korumak için davranışlarınızı biraz kısıtlarsınız. "Metropol tipi insan ... kendisini dış ortamın tehditkâr akımlarına ve çelişkilerine karşı koruyan bir organ geliştirir... Kalbi yerine beyniyle tepki verir." Korna çaldığında donup kalmazsınız, doğrulan dilenciye hiçbir karşılık vermezsiniz, bunun yerine göz temasından kaçınarak yolunuza devam edersiniz. İzlenimleri özümsersiniz ama kendinizi savunmasız göstermezsiniz. Metanetli görünmeye çalışırsınız.[34]

Bu, Simmel'in maskesidir. Gerçi ifade ona değil, bana ait; onun ifadesi "bıkkın tavır" sergilemek şeklindeydi ve bu da onun fikrinin hakkını pek vermez çünkü insanlar çevrelerine karşı aslında kayıtsız değillerdir, sadece öyleymiş gibi davranırlar. Bıkkın tutum, bıkkın davranışla sonuçlanır: Bir şeylerin olduğunu görürsün ve yoluna devam edersin, karışmazsın. Elbette bu bıkkın tavır bir karikatüre dönüşebilir; Times Meydanı'nda kalp krizi geçiren bir turistin yerde yatan bedeninin üzerinden atlayan insanlara dair o ünlü (ve uydurma) hikâyede olduğu gibi. Dahası, bir asker bıkkın olmanın sadece kente özgü bir yanı olup olmadığını sorgulayabilir; ateş altında, yoldaşları ölse ya da acıdan feryat etseler bile, yetkin asker, içten içe ne hissederse hissetsin, başkalarının gözünde dağılmadan tam bir soğukkanlılık sergileyerek grupta düzeni sağlamalıdır.

"Bıkkınlık" kelimesi Simmel'in aklındakini tam olarak yansıtmaz çünkü o genel çerçevede kaygıyı düşünmektedir. Bir kişinin kendini korumak için taktığı maske bir tür rasyonelliği devreye

33. Kendi çevirimden alıntı yapıyorum, yer aldığı çalışma Georg Simmel, "The Metropolis and Mental Life", yer aldığı çalışma *Classic Essays on the Culture of Cities*, ed. Richard Sennett (New York: Appleton-Century-Crofts, 1969), s. 48.
34. A.g.e.

sokar. İnsan bu durumda dürtüyle yanıt vermek yerine geri adım atar ve hesap yapar. "Metropol olgusuna tepki, en az duygusal olan organa kaydırılır... aklın, öznel yaşamı [dışarıdakinin] ezici gücüne karşı koruduğu görülür." Büyük şehir, bu istilacı güçleri kalabalıklarında yoğunlaştırır; iç hayata tehdit oluştururlar. Yoğunluğu insanları kendi içlerine kapanmaya iter: İnsanlar aşırı uyarılmış olsalar da dışarıya çok azını yansıtırlar.[35]

Simmel'in biyografisi, anlattığı bıkkın zihniyet açısından önem taşır. Babası Katolikliğe geçtiği ve annesi Lutherci olduğu için o yalnızca kâğıt üstünde Yahudiydi; Yahudi hukukuna göre Hıristiyan annesi yüzünden "Yahudilik açısından kayıp vakaydı." Ama Kaiser Wilhelm'in Almanya'sında öyle görülmüyordu. Max Weber tarafından akademik fırsatlara yönlendirilmesine rağmen antisemitizm tarafından geri püskürtüldü ve uzun süre düzenli bir akademik görev alamadı. Ancak Simmel kendisi için gözyaşı dökmedi; diğer Alman Yahudilerinin de bunu yapmaması gerektiğini savundu. Yahudilerin maskeye ihtiyacı vardı: soğukkanlılığınızı, mesafenizi koruyun, acı veren uyaranlara gözle görülür tepki vermeyin. Dışarısı hâlâ acı veriyordu, üstelik acı bastırıldığında daha da fazla can yakıyordu. Yahudi ikilemi Simmel'e göre modern erkek ya da kadının sembolüydü. Şöyle yazmıştı: "Modern yaşamın en derin sorunları, dış kültür ve yaşama tekniği karşısında bireyin, varoluşunun özerkliğini ve bireyselliğini koruma iddiasından kaynaklanmaktadır... Bir kalıba sokulma tehlikesiyle karşılaşan birey, 'toplumsal-teknolojik mekanizmanın' içinde yutulmuş hissetmemek için koruyucu bir maskeye ihtiyaç duyar." Gayrişahsilik benliği koruyabilir.[36]

Bu, kentsel yaşamın zihniyetine dair görkemli hatta trajik bir bakış açısıdır. Ancak bunun *ville*'le, yani insanların kendilerini kalabalıkta hissetmesine neden olabilecek inşa edilmiş formlarla çok açık bir bağlantısı yoktur. Bağlantıyı açıklamak için, bir an için Simmel'in büyük vizyonunu bir kenara bırakıp, yaşanan hislerin belirli bir kentsel formla, yani kaldırımla nasıl ilişkili olduğunu anlatmamız gerekiyor.

Kaldırım

Kalabalıkta olma hissini ölçmenin iki yolu vardır. Bunlardan biri, sabit bir noktadan geçen bedenleri sayan "yaya yoğunluğu-

35. A.g.e.
36. A.g.e., s. 47.

dur"; örneğin benim kendi planlama pratiğimde, bir ekip, bir mağazanın girişinden beş dakikada kaç kişinin geçtiğini ölçer. Diğer ölçü ise "hareketsiz yoğunluktur", yani bir futbol stadyumu veya kafedeki kalabalık gibi hapsedilen veya bir yerde daha uzun süre kalmayı tercih eden insanların sayısıdır. Yaya yoğunluğu sabit bir sayı değildir. Örneğin tören alayları için kullanılan caddelerde yalnızca ara sıra insan yoğunluğu yaşanır; Moskova'daki Gorki Caddesi buna iyi bir örnek teşkil eder. On dokuzuncu yüzyılda dağınık, karmakarışık bir caddeyken, Sovyet şehir planlamacılar, 1937'de burayı Stalinist gösterilerin yapıldığı bir mekâna dönüştürmeye başlamışlardı. Caddede, diktatörün tercih ettiği ağır klasik motiflerle süslenmiş cepheler, yılda yalnızca birkaç kez büyük insan kalabalığını barındırıyordu, geri kalan zamanlarda boş bir çerçeveydi. Simmel bu şekilde yoğun kullanımı sürekli kullanımla birleştirdi.[37]

Uyaran fazlalığını kaldırımlarla ilişkilendirme konusunda daha güvenli bir zemindeydi. Yoğunluğu kaldırımlara konumlandıran sokaklar nispeten moderndir. Haussmann'ın şehirciliğini simgeleyen geniş, yükseltilmiş kaldırım, yoğun yaya kalabalığının sokaklarda yaşamasına olanak tanırken, onları hız yapan arabalardan da koruyordu. Endüstriyel olarak kesilmiş kaldırım veya makadam yolların ortaya çıkışına kadar, bu tür yaya kanalı çok az sayıdaydı, sokak aynı zamanda binaların arasındaki boşluğu da oluşturuyordu. Yükseltilmiş kaldırımlar ancak modern dönemde Avrupa ve Amerika şehirlerinin dokusunda genel bir özellik haline geldi. Bu gelişme kısmen 1820'lerde bir sokağın drenajını sağlayan perfore demir boruların endüstriyel üretimi sayesinde mümkün oldu ve bunun üzerine kaldırımlar, suyu sokağa yönlendirmek için hafif bir eğimle döşendi.[38]

Bir kaldırımın etkinliği, altında ne olduğuna bağlıdır. İlk kaldırım yapımcıları drenaj borularını zemine kazdılar ancak Bazalgette'in nesli etraflarına drenaj boşlukları kazılması gerektiğini fark etti; tünel içi boru bugün hâlâ kullanılan formdur. Kaldırımın yol yatağından daha yüksek olması gerektiği halde, çok yüksek olamaz, aksi takdirde yaşlılar ve çocuklar için erişilebilirlik sorunları

37. Greg Castillo, "Gorki Street and the Design of the Stalin Revolution", yer aldığı çalışma *Streets: Critical Perspectives on Public Space*, ed. Zeynep Çelik, Diane Favro ve Richard Ingersoll (Berkeley: University of California Press, 1994), s. 57-70.
38. James Winter, *London's Teeming Streets, 1830–1914* (New York: Routledge, 1993), s. 100.

yaşanır. Benim pratiğimde temel kuralımız kaldırım yüksekliğini normal bir ev basamağının yüzde 75'i, yani yaklaşık 16 santimetre olarak tespit etmektir.

"Yoğun"un "kalabalık" şeklinde yorumlanması, daha eski, daha şekilsiz sokak alanlarında gezinmenin daha gevşek hareketleriyle karşılaştırıldığında, kaldırımların fiziksel anlamda sıkıştırıcı etkilerinden kaynaklanmaktadır. Tuhaf bir şekilde, kaldırımın darlığı sıkışma hissi ile tam bir korelasyona sahip değildir çünkü geniş bir kaldırım genellikle daha fazla nüfusa sahip olur ve hareketsiz yoğunlukları daha kolay barındırabilir. Kaldırımda kalabalık hissi de kültürden kültüre farklılık gösterir. New York'un orta kesimindeki Altıncı Cadde'de öğle vakti kaldırım yoğunlukları, Londra'nın Piccadilly'sindeki kaldırım yoğunluklarından yaklaşık yüzde 80 daha fazladır; bu da Londra caddesinin, kenti ziyarete gelen New Yorklu için kalabalık görünmemesine neden olabilir ama Londra'nın yerlisi için dayanılmaz derecede kalabalıktır.[39]

Caddelerin ne kadar kalabalık olduğunu belirleyen diğer faktör ise sokak çizgilerinin bina çizgileriyle hizalanmasıdır. Eğer bir bina, kaldırım şeridinin kenarından geriye doğru yerleştirilirse, kısıtlama baskısı hafifler; farklı yapılar farklı gerilemeye sahip olduğunda bu dekompresyon daha belirgin hale gelir. Aksine, Manhattan'ın çoğunda olduğu gibi sürekli sokak duvarları varsa, çevreleme baskısı artar; sokak hiç boşluk vermez. Bu ayrımın daha incelikli bir biçimi, binalar arasında yanal boşluklara izin verildiğinde, ancak yine de binaların kenarları bir kaldırıma veya yola göre düzenli olarak sıralandığında ortaya çıkar; başka bir metafor kullanırsak, bu durumda sokağın dişleri düzenlidir. Düzenli dişler aslında kentsel tasarımın uzun süreden beri arzusu olmuştur; daha 1258'de Roma hukuku, Via Larga'daki (şimdiki Via Cavour) ve diğer yeni caddelerdeki tüm evlerin cadde boyunca eşit şekilde sıralanmasını emretmişti.[40]

Bir caddeyi kalabalık hissedilir hale getirmenin üçüncü unsuru, yapmaktan çok yaşamakla ilgilidir. Bu, insanların bir araya toplanmayı isteme eğilimidir. Şehir planlamacı William H.

39. Karşılaştırın Space Syntax Laboratory at the Bartlett School of Architecture, University College London tarafından yapılan çalışma. Laboratuvarın yoğunluk üzerine çalışması şu çalışmada açıklanmıştır: Nick Stockton, "There's a Science to Foot Traffic, and It Can Help Us Design Better Cities", *Wired Magazine*, 27 Ocak 2014, www.wired.com/2014/01/space-syntax-china/.

40. Spiro Kostof, *The City Assembled: The Elements of Urban Form through History* (Boston: Little, Brown, 1992), s. 214.

Whyte, iki kuşak önce, mimar Mies van der Rohe tarafından yapılan ve New York'un tam merkezinde yer alan Seagram Gökdeleni'nin çevresindeki alanları incelerken, insanların mümkün olduğunca uzaklaşmak yerine, kendilerini, başkalarının yakınına yerleştirmeyi tercih ettiklerini görmüştü. "Proksemik" adı verilen sözde bir bilim, insanların nasıl kümelenmeyi seçtiğini gösterir. Proksemikler, evrensel yasalar koymak yerine kültürel özellikleri vurgular; örneğin bir araştırmanın bulgularına göre, İtalyanlar gün sonu "passeggiata"larında [gezintilerinde], işten sonra dinlenen Norveçlilere göre birbirlerine daha yakın durmayı tercih etmektedir. Proksemiklerin fikir varyasyonları ortak akla uygun görünür: İster İtalyan ister Norveçli olun, bir gece kulübünde seks için dolanırken, yabancılara, bir mağazada alışveriş yaparken olduğundan daha yakın olmak istersiniz.[41]

İyi niyetli şehirci, kümelenme arzusunu tatmin etmeye, aslında teşvik etmeye çalışacaktır. Örneğin, bankları ve diğer şehir mobilyalarını cadde boyunca daha eşit aralıklı olsa da izole bir şekilde dağıtmak yerine gruplar halinde sunarak bu yapılabilir; banklar yine otobüs duraklarının yakınına, onlardan pek de uzak olmayan bir yere aittir. New York City'de bir park projesinde çalışırken temel kuralım, İtalyan ailesi büyüklüğündeki altı ailenin tek bir noktada toplanabileceği kadar bank yapmaktı. Sosyal kümelenmeler çoğunlukla planlamacıların önceden tasarlaması olmadan oluşur. Barselona'nın yoğun Las Ramblas'ında (sokakların bağlandığı çok uzun bir cadde) bulvar, orijinalinde popülasyonu yaymak için tasarlanmış olmasına rağmen, insanlar yayılmaya çalışmak yerine kümeler halinde toplanmaktadır.[42]

Simmel, kaldırımın diğer, karanlık, asosyal yanını açıklamak istiyordu. Amerikalı romancı Theodore Dreiser, şehirdeki kalabalıkları, soğukluklarını ve kayıtsızlıklarını tanımlamak için "görmeyen kitleler" ifadesine başvurmuştu. Simmel bu klişeyi biraz daha açtı. Bir kitle, kalabalık ve sıkıştırılmış olmak gibi olumsuz duygular uyandıracaktır; kaldırım, sıkıştırmayı yapan fiziksel formdur. İnsanlar daha sonra sıkışmışlık hissini bertaraf etmek için bıkkınlık maskesi takar ama yine de için için bunalırlar.

41. William H. Whyte, *The Social Life of Small Urban Spaces*, DVD/ video, Direct Cinema Ltd, Santa Monica, California, 1988.
42. Henry Shaftoe, *Convivial Urban Spaces: Creating Effective Public Spaces* (Londra: Routledge, 2008), s. 88-91.

Bir şehrin insan DNA'sına bakıldığında, kalabalıkların bir üçgen oluşturduğu düşünülebilir. Bir yanda halk tabakası davranışı yatmaktadır başka bir yanda ise bıkkın davranışlar; üçüncü tarafta da daha sosyal duygular yer alır. Haussmann'ın Paris için yaptığı inşaatlar, topların hareket edebildiği o uzun, geniş caddelerin askeri mantığıyla kalabalığa ayaktakımı muamelesi yapıyordu ama ilginçtir ki bulvarlar, toplar yerine insanların toplandığı yerler haline gelmişti. Cerdà ve Olmsted, sokak köşelerinde veya caddeden uzakta, parklarda toplanmış sosyal kalabalığa inanıyordu. Ancak üçgen görüntüsü, kalabalığın karmaşıklığını Simmel'in açıkladığı gibi yansıtmaz: Simmel insanları kendi içlerine iten, öznelliklerini korumalarına neden olan sokaklardaki yoğunluk deneyimini ele almıştır.

V. MODERN AMA ÖZGÜR DEĞİL – MAX WEBER MUTSUZ

Gördüğümüz gibi, *Stadtluft macht frei* şeklindeki Ortaçağdan kalma atasözü, insanlar bir şehirde kendilerini özgürce şekillendirebileceklerine inandıklarında hâlâ geçerliliğini korumaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Max Weber, modern şehrin aslında bu özgürlüğü sağlamadığını düşünüyordu: Ne bireylere ne de kentli vatandaşlardan oluşan kolektif topluluğa böyle bir imkân sunuluyordu. Max Weber'in şehirler üzerine yazdığı metinler, başyapıtı *Economy and Society** adlı kitabının bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bütün çalışma dar ekonomiden çok daha fazlasını içerir; Wagner'in "Halka döngüsü"nün sosyal bilimlerdeki eşdeğeridir. Ancak Max Weber bildiğim kadarıyla Cerdà, Haussmann veya diğer modern şehir tasarımcıları hakkında tek kelime yazmamıştır. Yine de yazar kendi hayatında yaşadığı yere karşı oldukça duyarlıydı; uzun süren depresyon nöbetleri arasında sokaklarda yürümüş ve hemşehrilerinin kaderini ilgiyle takip etmiştir.[43]

Weber'in kendi Berlin'inin yapımı, Londra ve Paris'in yapımını takip etmiştir. Berlin, bu şehirlerin kirlilik sorunlarını paylaşıyordu: August Bebel, "evlerdeki atık suların kaldırım kenarındaki oluklarda toplandığını ve gerçekten korkunç bir koku yaydığını" hatırlıyordu. "Umumi tuvaletler yoktu... Bir metropol olarak Berlin, 1870 sonrasına kadar barbarlık durumundan uygarlığa

*Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, Runik Kitap, 2023. (y.h.n.)
43. Marianne Weber, *Max Weber: A Biography*, Çev. Harry Zohn (New York: John Wiley & Sons, Inc., 1975).

geçememişti." Bismarck, Berlin'i başkent ilan ettikten sonra bu durum devam edemezdi ve devam etmedi: 1870'lerin sonlarında kapsamlı bir kanalizasyon sistemi kuruldu; bu, 1890'larda benzer bir şebekeye sahip bir toplu taşıma sisteminin başlangıcıydı. Daha önce barakalar ve sebze bahçeleriyle dolu arazide tuğladan ve taştan yapılmış devasa apartmanlar filizlendi. Bu dönüşüm büyük bir hızla gerçekleşti. Yazar Stefan Zweig şöyle hatırlatır: "1905'in Berlin'i, 1901'de tanıdığım şehre benzemiyordu... uluslararası bir metropol haline gelmişti ama sonra o da 1910'ların Berlin'inin yanında sönük kaldı." Öyle olsa bile, anıtsal kamusal alanlar şehrin büyük bir kısmının yoksul olduğu gerçeğini örten bir kozmetik işlevi görüyordu.[44-45]

Weber'e göre bu devasa ve gösterişli başkent aslında bir şehir değildi. Berlin bir devletin aynasından başka bir şey değildi: Cadde ve parkların tüm büyük formları, anıtları, binaların süslü cepheleri yeni ulusu dramatize ediyordu. Şehrin kendine özgü bir yaşamı yoktu çünkü kendi kaderini kontrol edemiyordu. Buna karşılık, Weber için gerçek bir şehir "aşağıdaki özelliklerle donatılmış" olmalıydı: 1) tahkimat; 2) pazar; 3) kendi adalet mahkemesi ve en azından kısmen özerk adalet; 4) farklı gruplar arasında ilişkisel yapı; 5) vatandaşların katıldığı en azından kısmi bir özerklik veya özyönetim..." Başka bir deyişle gerçek bir şehir, antik Atina ya da Orta Çağ Siena'sı gibi bir şehir devletiydi.46

Weber'in kuru spesifikasyonlarını somut hale getirmenin bir yolu, Orta Çağ şehirlerinin etrafındaki surları düşünmektir. Bu surlar, Siena'da olduğu gibi, birkaç girişi olan kalın taş yığınlarından oluşuyordu. Bir ordu, şehri kuşattığında, içerideki vatandaşlar ve dışarıdaki köylüler surların ardına sığınırdı. Surların kapıları şehrin vergi noktalarıydı; kapılardaki muhafızlar içeride kimin ticaret yapabileceğine karar veriyordu. Kendi kendini yöneten şehir, kendi içinde serbest bir pazar değildi; bunun yerine şehir yönetimi ekmek, baharat, tuğla ve kürk fiyatlarını düzenliyordu. Bu nedenle Weber, tüccarların kolayca gözlemlenip kontrol edilebilmesi için pazarın genellikle şehir devletinin merkezinde

44. Jonathan Steinberg, *Bismarck: A Life* (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 86.

45. Stefan Zweig, *The World of Yesterday* (1942), Çev. Anthea Bell (Londra: Pushkin Press, 2009), Bölüm VIII, "Brightness and Shadows over Europe".

46. Orijinal Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen: J. C. B. Mohr (P. Siebeck), 1922), s. 00; makale ilk olarak 1921 yılında yayınlanmıştı ve muhtemelen 1917'de yazılmıştı. Çeviri bana ait.

kurulduğuna inanmaktadır. Hepsinden önemlisi, şehir devleti, yasalarını tekrar tekrar yazabilir, bu yasaları surların ötesindeki değişen koşullara ve aynı zamanda içerideki insanlar arasındaki değişimlere göre esnetebilirdi. Önceki yıl Floransa'dan sürgün edilen kişi, Siena'nın Floransa ile ilişkilerine bağlı olarak bu yıl Siena vatandaşı, gelecek yıl ise hiçbir hakka sahip olmayan bir sürgün haline gelebilirdi. Bir şehir devletinde *Stadt Luft macht frei* mantıklıydı çünkü şehir insanları özgür ya da tutsak bırakabilirdi.

Weber'e göre vatandaşlık evrensel bir durum değildir; haklar ve yetkiler *yer* temellidir. Bir yerde yaşamıyorsanız orada ne olacağını söyleme hakkınız olmamalıdır (bir başka deyişle günümüz şartlarında yabancı yatırımcıların yetkileri keskin bir şekilde kısıtlanmalıdır). Tersine, tüm vatandaşlar aynı yerde yaşadıkları için belirli temel haklara sahip olmalıdır; bu şehir devleti mantığı, ulusal pasaportlar ve kimlik kartları için model oluşturacaktır.

Geçmişe dair bu görüşün bugüne nasıl uygulanacağını anlamak çok da zor değildir. Weber'in ideal şehir tipi, modern şehri, kendi kendini kontrol edememekle suçlayacaktır. Şurası açıkki, hiçbir yurttaş Paris'te bir bulvar ağı yaratmak, Barselona için bir blok dokusu oluşturmak ya da mevcut New York'un dışına bir Central Park kurmak için oy vermemiştir. Bu planlar keyfi iktidar uygulamalarıydı; ilki bir imparator tarafından, ikincisi seçilmemiş ileri gelenlerden oluşan bir komite tarafından, üçüncüsü ise Central Park olasılığını kamuoyunda çok fazla tartışmaya açmamış planlama komisyoncularından oluşan bir komite tarafından mümkün kılınmıştı. Daha genel anlamda, Weber'e göre modern şehirler, ulusal devletlerin, uluslararası işletmelerin ve her yerde bulunan bürokrasilerin hükmetmesi nedeniyle kendi kendini yönetemiyordu. Onun hayran olduğu şehir devletleri, vatandaşların bir bütün olarak *ville*'i şekillendiren planlara oy verdiği demokrasilerdi.

Weber'in şehir devleti versiyonu bazı tarihçilerin tüylerini diken diken eder. Örneğin 1500'deki Venedik ile Siena'yı karşılaştırırsanız, su üzerindeki şehir sıkı bir şekilde kendi kendini kontrol ediyordu ama bir oligarşiydi; Siena ise demokratik özyönetim konusunda başarısız bir deneydi ve 1500'de komşu Floransa'nın oyuncağıydı. Dolayısıyla Weber'in şehir devleti resmi, fazlasıyla büyük bir idealleştirme unsuru içerse de bu tür bir tanımlama yine de kritik bir amaca hizmet etmektedir. Weber'in yöntemi, *şehir* gibi sosyal yapıların "ideal türü" olarak adlandırdığı yapıyı yaratmak, ardından gerçekliğin neden modelden farklılaştığını

araştırmaktır. Evet, gerçeklik farklıdır ancak fark ettiğiniz gibi Weber ve Weberciler buna karşı çıkar çünkü onlara göre çarpıklığı ölçmek için elinizde tutarlı, ideal bir Şehir, Serbest Piyasa veya Hıristiyanlık resmi bulunmaktadır. Bu anlayışa göre ideal şehir devleti tipinde, *ville* ve *cité* arasında kesintisiz bir bağlantı olacaktır (her ne kadar Weber bu kelimeleri kullanmasa da) çünkü bir şehir devleti, vatandaşlarının yaşamak istediklerine tam olarak uyan surlar gibi fiziksel formlar yaratır.

Weber, şehrinin beş unsurunu kendi kendini kontrol eden bir yerin rasyonel, işlevsel yapısı olarak belirlemiştir. Simmel'in tasavvur ettiği şekliyle duygusal kaygılarla dolu öznel bir deneyim olarak *cité* bu hesaplamada yer almaz. Weber'in geniş çaplı projesinin bu tür öznel ton sağırlığı, onu gerçekten de Simmel'den ayırmış gibi görünmektedir. Esasen ikisi de deneyimin niteliksel anlayışına (*Verstehen*) ortak ilgi duymuşlardı ve Weber hayatı boyunca Simmel'e bir yazar olarak hayranlık duymaya devam etmişti. Ancak Weber'in *Ekonomi ve Toplum* kitabı şu beyanla açılır: "Bu çalışma Simmel'in yönteminden, öznel olarak kastedilen ve nesnel olarak geçerli 'anlamlar' arasında keskin bir ayrım çizmesi itibarıyla ayrılıyor." Bu açıdan sosyologun kendisine kötülük yaptığını düşünüyorum.47

Masasında oturan bir bürokratın, günlük yaşamı salt soyut kurallarla donuk bir şekilde düzenlemesi, Weber'i tiksindiriyordu: Bürokratın duygu yoksunluğu, diğer insanları "demir kafese" hapsetmiş gibi görünüyordu. Weber, Nietzsche tarafından övülen vahşi, Dionysosçu şenliklere çok az sempati duymasına rağmen, modernitenin gerçek, ayırt edici özelliğinin bürokratik rutine hapsolmuş yaşam olmasından korkuyordu. Aşırı düzenlilik korkusu onu Engels ve Marx'ın modern yaşama dair "katı olan her şey eriyip gidiyor" şeklindeki eleştirilerinden uzaklaştırmıştır. Dolayısıyla özyönetime yaptığı vurgu, sabit prosedür arzusu değildir; Siena'da yasaların sürekli yeniden yazılmasına, komünün ihtiyaçları değiştikçe ekmek ve tuğla fiyatlarının sürekli değişmesine hayranlık duyuyordu. Onun için özyönetim, sabit bir dizi düzenlemeden ziyade, devam eden bir çalışmaydı.

Belki de bu tutum, mental anlamda omnivor olan bu adamın neden etrafında olup biten kentsel planlardan hoşlanmadığını da açıklamaktadır: Bunlar Alman devletinin sağlamlığını, sabitliğini

47. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, ed. Guenther Roth ve Claus Wittich, Vol. 1 (New York: Bedminster Press, 1968), s. 4.

ve bürokratik kalıcılığını ilan eden ancak daha geniş anlamda modern bir şehrin biçimine yönelik planlardı. Yalnızca uzak geçmiş hakkında yazdığı için ondan bu eleştiriyi ayrıntılı olarak açıklamasını isteyemeyiz; şehir devleti yaşamını veren unsurlar listesinin ucu açık olduğunu ve artık ortadan kalktığını görebiliyoruz. Modern şehre yönelik üstü kapalı Weberci eleştiri şudur: Modern şehrin koşulları, şehrin kendi kendini revize eden, kendi kendini yöneten bir yer olmasını desteklemez, bunun yerine bürokratik süreçleri, demokratik süreçlere tercih eder.

Modern şehirciliğin doğuşuna baktığımızda, bu eleştirinin isabetsiz olduğu görülüyor. Büyük Neslin şekillendirmeye çalıştığı şehirler, bürokrat kafesindeki yaşam gibi istikrarlı yerler değildi. Büyük Nesil, kente farklı düzen biçimleri dayatmaya çalıştı ama bu biçimlerin her biri, ele aldığı sorunları çözmek açısından yetersiz kaldı. Haussmann'ın ağ bağlantılı şehri kalabalıklarını kontrol edemedi; Cerdà'nın kentsel dokusu, şehri eşitlemeye yönelik sosyalist amacı gerçekleştiremedi; Olmsted'in parkları daha sosyal bir şehir için tek başına çözüm olamadı. Büyük Nesil, her açık deneyde olduğu gibi, başarıların yanı sıra çıkmazlarla, yenilgilerle karşılaşarak kentle deneyler yaptı. Onlardan sonra, yirminci yüzyılda, şehircilik, yaşanılan ile inşa edileni birbirine bağlama konusunda daha az iddialı hale geldikçe, yenilginin acısı hafifledi.

3
Cite ve *Ville* Ayrılıyor

Büyük Nesil, *Cité* ile *Ville*'i birbirine bağlamaya çabalamıştı. Mirasçıları bu mücadeleden vazgeçti; bunun yerine, ters giden bir evlilikte olduğu gibi, yıpratıcı sessizlikler hâkim oldu; zorluklarla yüzleşilmedi. 1930'lara gelindiğinde bu iki diyar ayrılma yolundaydı. Ailelerdeki boşanmalarda ebeveynlerin yüzleşmediği sorunlar çocuklarına da yansır. Şehircilikte bu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana geldi ve şehrin nasıl açılacağına dair tartışmaların şeklini bozdu.

I. İNSANLAR VE *MEKÂN* AYRILIYOR: ŞİKAGO VE PARİS BİRBİRİNİ GÖRMEZDEN GELİYOR

Şikago

Weber'in ortaçağ şehir devletlerini bağrına basmasından hemen sonra, bir grup Amerikalı, modern şehirdeki yaşamı daha fazla irdelemeye, daha olumlu şekilde değerlendirmeye çalıştı. Şikago Üniversitesi bunu yapmak için uygun bir yerdi; 1890'daki kuruluşundan itibaren, İngiliz anlayışıyla medeni genç centilmenler kulübü modelini benimsemek yerine, bir araştırma merkezi olarak Alman üniversite modelini izlemişti. Üniversite, Şikago'nun yemyeşil güney kesiminde yer almasına ve bir Orta Çağ kurumu gibi görünecek şekilde inşa edilmesine rağmen, barındırdığı sosyologlar neredeyse anında akademik sığınağı terk ediyordu. Şikago, üniversitenin kuzeyinde ve batısında hızla gelişen, karma

ve modern bir şehir haline gelmişti. Şehir, ABD'nin tamamı için bir demiryolu merkezi vazifesi görüyordu ve on dokuzuncu yüzyılda Manchester'ın sahip olduğundan çok daha çeşitli endüstrileri barındırıyordu. Avrupalı işçiler, Avrupa'dan göçün azaldığı 1920'lere kadar buraya sığınmışlardı; savaş sonrası on yıllık dönemde Afrikalı-Amerikalılar, eski, ırksal açıdan felç olmuş Konfederasyon eyaletlerinden yukarıya doğru göç etmeye başlamışlardı. Şikago Okulu da böylesine karmaşık bir yerde yaşamanın nasıl bir şey olduğunu öğrenmek istiyordu.

Şikago Sosyoloji Okulu'nun kurucularından Robert E. Park, on iki yıl boyunca mücadeleci bir gazeteci olarak çalıştı, ardından Harvard'da filozof ve psikolog William James'ten eğitim aldı ve 1899'da yüksek lisans derecesi sahibi oldu. Daha sonra Georg Simmel'in farklı zihniyetler hakkındaki görüşlerini ampirik araştırmalara bağlamak amacıyla Simmel'le birlikte çalışmak üzere Berlin'e gitti. Park, etkileyici bir şahsiyetti: Eve döndüğünde yedi yıl boyunca tamamı siyahilerden oluşan Tuskegee Enstitüsü'nde dersler verdi. 1914'te şehrin enerjisinden etkilenerek Şikago 'ya geri döndü.

Park, gazeteciliğin aceleci ve kurnazca işlerinden hoşlanmazdı. Onun Şikago Okulu anlayışı, antropolojinin saha çalışma yöntemlerini benimsemişti: Uzun süre toplulukların içinde bulunuyor ve insanların kafasında ne olduğunu sistematik yaklaşımlarla sorguluyordu. Okulun araştırmacıları, W. I. Thomas ve Florian Znaniecki tarafından yapılan çalışmadan yararlanmışlardı: Thomas ve Znaniecki, Polonyalı göçmenlerin köylü geçmişlerini şimdiki sanayi işçileriyle karşılaştırmış, yoksul göçmenlerle derinlikli röportajlar yapmış ve onların düşüncelerini ciddiye alarak fikir üretmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Şikago Okulu bu tür yüzlerce çalışma yürüttü ancak bunların çoğu ne yazık ki hâlâ arşivlerde çürüyor.1

Harvey Warren Zorbaugh'un kitabı *The Gold Coast and the Slum*, Okul'un çalışma şekline örnek teşkil etmektedir. Şikago'nun kuzey kesiminde birbirine yakın mesafede yaşayan zengin ve yoksul insanlar arasındaki gerginlikler kitabının bağlamını oluşturuyordu. Zorbaugh, Şikago gökdelenlerinin gölgesinde ya tek göz odalı apartmanlarda ya da sıkışık dairelerde yaşayan yoksul insanlara odaklanmıştı. Halkın ağzından anlatımlar onun metninin

1. William I. Thomas ve Florian Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America* (New York: Knopf, 1927).

büyük bir bölümünü oluşturuyordu; örneğin insanlar geçimlerini sağlamak için başvurdukları tefecileri ve fakir bir ailenin neleri rehin verebileceğini anlatıyordu. Zorbaugh da onları dikkatle dinliyordu. Bir asır önceki Engels'le karşılaştırıldığında, Zorbaugh çok daha sistematik bir *flâneur*'dü, sokak sokak dolaşıp çalışıyor, her sokakta tefecilerle ilgili sohbetler gerçekleştiriyordu. Ayrıca kitabın sonuna kadar Engels'ten daha tarafsız bir duruş sergiliyordu: Sadece son bölümde yerel politikacıları ve kurumları suçlamış, yoksulları hayal kırıklığına uğrattıklarını söylemişti.[2]

Topluluk

Şikagolular topluluk konusunda uzman analizcilerdi ama bu konuda ikircikli görüşleri vardı. Rahatsızlıklarının bir nedeni de "topluluk" kavramının geçmişinde yatıyordu. Bu fikrin kökenleri Thomas Hobbes'un on yedinci yüzyıldaki görüşlerine kadar sürülebilir. Doğal halindeki insanın varlığını "herkesin herkese karşı savaşı" (*bellum omnium contra omnes*) olarak tanımlamasıyla hâlâ ünlü olan Hobbes, topluluk yaşamının olumlu değerlendirilmesi açısından pek ideal bir fikir babası gibi durmuyordu. Ancak öğretmen olarak görev yaptığı aristokrat Cavendish ailesindeki çocukların davranışlarını gözlemlerken şu sonuca varmıştı: İnsanların birbirlerini suçlamaları aslında güçlü bir "uyum" arzusu barındırıyordu, kavga ederken veya tartışırken bile birbirlerinin arkadaşlığından zevk alıyorlardı. Hobbes, bu zevkle "birlik" durumunu kıyasladı; birlik, şiddeti sınırlayan, daha soğukkanlı, sözleşmeye dayalı, politik bir bağ oluşturuyordu.

Hobbes'un sosyal uyum dürtüsü ile birlik oluşturmaya yönelik siyasi ihtiyaç arasındaki kıyaslaması, on dokuzuncu yüzyıl sosyoloğu Ferdinand Tönnies'i doğrudan etkiledi. Tönnies, bu ayrımı *Gemeinschaft* ile *Gesellschaft* arasında bir ayrım olarak belirledi; bu ayrım genellikle İngilizcede "topluluk" ile "toplum" arasındaki fark olarak tercüme edilir. Biri yüz yüze, kişiselleştirilmiş etkileşimleri, diğeri ise kişisel olmayan ve araçsal düzenlemeleri bünyesinde barındırır. "Mahalle" terimi *Gemeinschaft*'ın nasıl hissettiğini ifade eder: Ailenizden olmayan insanlara karşı günlük ilişkilerinizde dostane veya düşmanca tavırlar sergileyebilirsiniz. Toplumda, yani *Gesellschaft*'ta insanlar Simmel'in maskesini takar. Birbirlerine karşı soğukkanlı, bıkkındırlar. Bu bölünme politik açıdan da an-

2. Harvey W. Zorbaugh, *The Gold Coast and the Slum* (Şikago: University of Şikago Press, 1929).

lam yüklüdür. Tönnies'in anladığı şekliyle komşuluk, işyerindeki "uyum"u ele almaz (bir işçi örgütleyicisiyseniz bu iyi bir haber değildir) ya da kişisel olmayan kamusal alanlardaki sosyalliği de ele almaz ki bu, Olmsted gibi bir park tasarımcısı için moral bozucu olabilir. Tönnies şehri küçültmüştür: Hayat yereldir.

Şikagolular bu formülasyondan iki nedenden dolayı memnun değildi. Birinci neden, Tönnies'in topluluğu ve çalışmayı ayrı sepetlere koymasıydı; çalışma dünyasının modern kapitalizmdeki soğuk ve duygusuz olan her şeyi bünyesinde barındırdığını ve insanların ancak fabrika veya ofis kapısından çıktıklarında duygusal olarak canlandıklarını düşünüyordu. Oysa Şikagolular, komşularla olan uyumun çoğu zaman, insanların çalıştığı fabrika ve mezbahalardaki iş arkadaşlarıyla olan uyumlarından daha zayıf olduğunu keşfetmişlerdi. Böyle bir dayanışma nedeniyle W. I. Thomas, sol siyasetin topluluk örgütlenmesinden ziyade işçi örgütlenmesine odaklanması gerektiğini savunuyordu. Thomas, 1920'lerde sırf şehir odaklı politikaları nedeniyle ve Amerika'da cinsel sosyal normlar üzerine çalışan ilk araştırmacılardan biri olduğu için Şikago şehrinden kovuldu ve New York'taki New School for Social Research'e kaçtı. Buradaki çalışmaları, Park gibi onun için savaşan ama onu korumakta başarısız olan Şikagolu meslektaşlarının çizgisinde kaldı.[3]

Cinsiyet, Şikago'nun Tönnies'le sorun yaşamasının ikinci nedeniydi. Hiç gizlemeden *Gemeinschaft*'ı feminen ve *Gesellschaft*'ı da maskülen bir alan olarak düşünüyordu; Hitler'in, Tönnies'in fikirlerini cazip bulmasının nedenlerinden biri de buydu. Kinder, Küche ve Kirche (çocuklar, mutfak ve kilise), hem sosyoloğa hem de diktatöre göre topluluğu bir kadın diyarı haline getiriyordu. Tönnies'in aslında yalnızca kendi zamanının değerlerini yansıttığı doğrudur. Sanayi proletaryasının her iki cinsiyetinin de çalışmak zorunda olduğu Engels'in Manchester'ı gibi şehirlerde bile, eğer ailenin koşulları herhangi bir şekilde iyileşirse kadınların çalışmayı bırakması yönünde bir eğilim vardı. Aynı şekilde, on dokuzuncu yüzyılda Şikago'daki aileler üzerinde yaptığım bir araştırmada da tespit ettiğim gibi, proletarya arasında yukarı gelir grubuna doğru hareketliliğin ilk işareti kadınların ücretli emekten ayrılmasıydı.[4]

3. Martin Bulmer, *The Şikago School of Sociology: Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research* (Şikago: University of Şikago Press, 1986), s. 59–60.
4. Bkz. Richard Sennett, *Families against the City* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970).

Şikagolular, Tönnies'in inançlarına büyük oranda karşı çıkıyordu çünkü Büyük Buhran insanların tutumlarını değiştirmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın, Şikago'daki savaş fabrikalarında çok sayıda kadını çalıştırmasından on yıl önce, Buhran, işgücü ortamını değiştirmişti. Erkeklerin yaptığı endüstriyel işler; kadınların hemşire, garson, daktilocu, bebek bakıcısı ve ilkokullarda öğretmen olarak yaptığı hizmet işlerine göre daha fazla risk altındaydı. Şikago Okulu sosyal hizmet uzmanı Charlotte Towle, Büyük Buhran sırasında işsiz kalan veya az çalışan kocalarını içkiden nasıl uzak tutabileceklerini düşünen kadınların, düşüncelerinde doğal olarak kapitalist yoksullaşmanın eleştirisine yöneldiklerini ancak elbette bu terimleri kullanmadıklarını keşfetmişti. Tönnies, *Cité*'yi cinsiyetlendirerek etik ufkunu küçültürken, Şikagolu araştırmacılar Büyük Buhran'daki kadın deneklerinin bilinçlerinin arttığını görüyordu.[5]

Şikagolular hem emek hem de cinsiyet unsurları nedeniyle Tönnies'in yerel yerleşimleri toplumdan kaçmak için birer sığınak olarak romantikleştirmesine direndiler; Tönnies, sanki mahalle soğuk denizdeki tropik bir adaya benziyormuş gibi bir yaklaşım içindeydi. Bununla beraber Şikagolular da araştırmacılar olarak yerel topluluklara odaklanmışlardı. Peki neden?

John Dewey'in deneyime dayalı bilgiye inancından etkilenen Okul, kişisel deneyimin anlatılmasına dayalı bir yöntem yaratmıştı: Balzac'ın, karakterleri ne düşünürse düşünsün, okura neler olduğunu anlatan, her şeyi bilen anlatıcısı gitmişti. 1920'lerde ve 1930'larda, özellikle Claude Lévi-Strauss liderliğindeki antropologlar, kişisel deneyimlerin anlatılmasını toplum hakkında düşünmenin bir yolu olarak ele alıyorlardı. Bu yaklaşım, insanların kendi hayatları hakkında anlattıkları hikâyeleri kör anlatılar olarak görmüyordu ve bunları uzman sosyal bilimcilerin yorumlamasına ihtiyaç duyan masum anlatılar olarak ele alan sosyal bilim eğilimine meydan okuyordu. Şikago Okulu'nun yöntemi, konularını ilk önce somut, görünüşte önemsiz deneyimlere odaklamak, ardından yorum alanı genişledikçe izleri takip etmekti. Bir durumun anlamlandırılmasının zor olduğu ortaya çıktığında, araştırmacı, bunun nesnel açıdan böyle olduğunu kabul ediyordu; bu anlaşılmazlığın deneğin yanlış bilinci veya aptallığıyla ilgili bir mesele

5. Bu konudaki alan çalışmasını annem şu çalışma için gerçekleştirmişti: Charlotte Towle, *Common Human Needs* (Washington, DC: Federal Security Agency, 1945), *passim*.

olduğunu düşünmekten vazgeçmişti. Ancak Şikagolular, insanlardan duyduklarını kendi politikalarıyla nasıl ilişkilendirecekleri konusunda tedirgindi.

Zorbaugh, gecekondu sakinlerinin hayatlarıyla ilgili kitabının sonlarında öfkesini açığa vurmuştur ki bu da okulun kendi rolünü tamamen pasif görmediğinin sinyalidir. Şikagolular sırf bu yüzden görüştükleri kişilerle nasıl bağlantı kuracakları konusunda sıkıntı çekiyordu. Görüştükleri insanlar hayat tarafından örselenmiş olsalar da insanların bu deneyimlerden çıkardıkları yorumlayıcı yapılar genellikle görüşmeyi yapanların kendi ilerici politikalarından daha az ideolojikti. Örneğin Okul üyeleri (aralarında annem de vardı) güney kırsalından Şikago'ya gelen Afrikalı-Amerikalı kadınlar arasında komünist hücreler örgütlemeye çalışmışlardı; bu kadınların ekonomik olarak baskı altında oldukları için örgütlenmeye hazır olduklarını düşünüyorlardı. Diğer yandan Robert Park, Charlotte Towle, Louis Wirth ve Şikago Okulu'nun diğer büyük isimleri, bilimden politikaya bu tür geçişlerden korkuyor ve bunların, araştırmanın rengini bozacağından endişe ediyordu. Bu korkularını, akademisyen kibirinin ötesinde bir şey şekillendiriyordu; saha çalışanı, yoksulları o iki sıradan karikatür figürüne, talihsiz kurbana ya da kahraman direnişçiye dönüştürebilirdi. Znaniecki, Büyük Savaş'tan önce hep şunu savunmuştu: Bir araştırmacı, toplumun yaşadığı travmayı ele almak yerine, ezilen insanların travmadan nasıl kurtulduğunu anlamaya çalışmalıydı.

Politikayla profesyonel ilişkileri sorunlu olmaya devam etse de Şikago'nun mirası şu iki kelimenin anlamını güçlendirişinde yatar: "deneyim" ve "yerellik". Okulun araştırmacıları, çelik işçisini kendi deneyimini analiz edebilecek kadar yetkin bir denek olarak görüyorlardı. Araştırmacılara göre işçiler, bu kendini anlama arayışında, yaşadıkları bölgede *ada zihniyetine** kapılmamış olduklarını gösteriyordu. Bunlar, Okul'un insan ve mekân hakkındaki etik inançlarıydı.

Şikagolular, karmaşık bilgiye yaptıkları vurguda, şehrin tamamını, fiziksel formlarını ve insanlarını kucaklamış gibi görünebilir. Ama aslında kucaklamamışlardı. Çalışmaları *cite*'yi vurguluyor ama *ville*'i ihmal ediyordu. Şehrin şeklini ilkel iki boyutlu yaklaşımla tasavvur ediyorlardı ve üç boyutlu inşa edil-

* Bir topluluğun, içinde bulunduğu durumu istisnai veya dünyada eşi olmayan bir durummuş gibi görme hali. (ç.n.)

miş formları hiç düşünmüyorlardı. Kelimeler, Şikago Okulu için gözün gördüklerinden çok daha önemliydi.

Örneğin, Park ve meslektaşı Ernest Burgess, şehrin kendine özgü iki boyutlu bir görüntüsünü yaratmıştı. Bir şehrin haritasını çıkarmak için tam ortasını hedef alıyorlardı; zenginliği, etnik kökenleri ve ırkları ayırmışlar ya da merkezi iş bölgeleri, üretim yerleri ve yerleşim yerleri gibi işlevleri ayrı gruplara bölmüşlerdi. Tam ortayı hedeflemelerinin nedeni, sosyal ve ekonomik farklılıkların merkezi bir çekirdekten eşmerkezli şeritler halinde yayıldığı inancıydı. Bu görüntü yanıltıcıydı. Çember dar, minimalist bir formdur; oysa farklılıklar açısından bakıldığında büyük şehirler, dağınık lekelerden ve tuhaf şekilli eşkenar dörtgenlerden oluşur; bunlar da biraraya gelip yoksulluk ve zenginlikten, farklı işlevlerden veya sosyal gruplardan oluşan bir kolaj meydana getirir.

Park-Burgess prosedürü, Charles Booth'un yirmi otuz yıl kadar önce Doğu Londra'nın yoksul bölgelerinde gerçekleştirdiği harita yapımıyla çelişir. Booth aşağıdan yukarıya doğru çalışmıştı: Sokak sokak, ev ev, sakinlerin maddi durumlarının izini sürmüştü, bir politik ekonomi haritasının ne kadar karmaşık olabileceğini göstermişti, basit bir daire yerine bir kolaj ortaya çıkarmıştı. Booth daha sonra kendi kendine şunu sormuştu: "Bu sadece bir karmaşa mı? Değilse, bu karmaşık resimdeki unsurlar nasıl etkileşime giriyor?" Booth'un kolajı, görünüm hakkında akıl yürütmeyi teşvik ederken, Park-Burgess çemberi bunu yapmıyordu. Booth sembolik olmaktan çok, gözlemseldi.

Kurucu nesil şehirciler tarafından üretilen üç doku versiyonundan ikisi (dikey kesit ve eklemeli blok), tam ortadaki hedef noktası kadar indirgeyici yaklaşımlardı. Hemen sonraki nesil bu sadeliği sorgulamaya ve dokuyu dönüştürmeye başladı. 1900 yılına gelindiğinde planlamacılar cadde ve bulvar arasındaki eşitsiz ağırlığı yeniden dengelemeye çalıştılar; örneğin Paris'in Sol Yakasında, daha fazla yaya trafiğini destekleyebilmesi için Saint Germain Bulvarı boyunca araba trafiğinin akışını değiştirmeyi denediler. Barselona'da planlamacılar, Cerdà'nın kurduğu orijinal biçimin monotonluğundan korkarak, şehir boyunca uzanan çevre blokların cephelerini dönüştürmeye odaklandılar.

Öte yandan Şikagolular, tam merkez hedefin nasıl, ne zaman ve nerede bir lekeye dönüşebileceği konusunu fazla düşünmediler. Onların "Eşmerkezli bölge teorisi", şehirdeki her yerin (ko-

nut, sanayi, ticaret veya kültür bölgesi) özel bir kullanıma sahip olduğunu tasavvur ederek biçim ve işlevi birbirine sıkı sıkıya bağlıyordu. Şikagolular, Henry Ford'un otomobil fabrikalarındaki katı işbölümünün kentsel mekâna da damgasını vurduğunu düşünüyorlardı. *Ville*'e ilişkin bu mekanik görüş, *cite*'ye ilişkin hiç de mekanik görüşleri olmayan insanlardan gelmişti.

Şikago Okulu'nun üç boyutlu, inşa edilmiş forma olan ilgisizliği şaşırtıcıdır. Yirminci yüzyılın başlarında Şikago, modern mimaride dünyanın başkenti haline gelmişti. Şehir, Louis Sullivan ve Frank Lloyd Wright'ın yanı sıra Daniel Burnham'ın da eviydi; Burnham, Frederick Law Olmsted'in peyzaj tasarımcısı olarak yaptığı çalışmaların mirasçısıydı. Burnham'ın 1909 Şikago Planı, Şikago'nun şehir babalarına, şehri çevreleyen dev göl boyunca açık alanları koruma konusunda rehberlik etti. Haussmann'ın dış cephelere olan ilgisinin aksine, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Şikago'daki mimarlar iç mekânları dış mekânlara bağlamakla ilgileniyordu. İnşa edilmiş çevreyi fark etmek için her türlü sebep vardı ancak Şikago Okulu bunu fark etmiyordu; okulun akademisyenleri, binaları kendi araştırmalarıyla ilişkili göremiyor ya da kendi zengin *cite* duygularını *ville*'deki buna paralel karmaşıklığa bağlayamıyordu. Park, "Şehir yalnızca fiziksel bir mekanizma ve yapay bir oluşum değildir" demişti. "Kendisini oluşturan insanların yaşamsal süreçlerine dahil olur; doğanın, özellikle de insan doğasının bir ürünüdür." "Yalnızca" kelimesi bu insancıl manifestoda bir şeyleri açığa vurur. Klişe ifadeyle söylendiği gibi bir şehir, insanlarının ta kendisidir.[6]

İnsanların ve mekânların ayrılması Şikago Okulu'nun politikasına sızmıştı. Şikagoluların teorik açıdan en entelektüel ismi olan Louis Wirth, "Bir Yaşam Tarzı Olarak Şehircilik" adlı makalesinde şunu yazmıştı: Bir şehir, "insanların ve kültürlerin, son derece farklı yaşam tarzlarının rengârenk bir karışımıdır; bunlar arasında genellikle yalnızca en zayıf iletişim, en büyük kayıtsızlık ve en geniş hoşgörü, bazen de şiddetli çekişme vardır..." Fiziksel kentten kopukluk ve kente ilgisizlik, sosyal kopukluk sorununun yalnızca daha da kötü görünmesine neden oluyordu.[7]

6. Robert Park, "The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment", yer aldığı çalışma *Classic Essays on the Culture of Cities*, ed. Richard Sennett (New York: Appleton-Century-Crofts, 1969), s. 91– 130, s. 91.
7. Louis Wirth, "Urbanism as a Way of Life", *American Journal of Sociology* 44, no. 1 (1938): 20.

Planlama ve mimarlık genellikle önermesel düşünme yoluyla ilerler. Weber, kendi kendini yöneten şehir devleti idealinde önermesel düşünceye başvurmuştu. Burada şehir devletinin kuralları şehir sakinleri tarafından değiştirilebilecek veya geliştirilebilecek öneriler olarak kabul ediliyor, dış güçler tarafından değişmez şekilde dayatılamıyordu. Öneriye dayalı düşünme, tasarımcı için bu türden bir özyönetim versiyonudur. Örneğin bir okul nasıl yapılmalıdır? Bir atölye veya stüdyoda farklı öneriler masaya konulur, analiz edilir, tartışılır ve seçilir. Dış güçler sonucu bozabilir ancak süreç doğası gereği pratiğe dayalı bir alıştırmadır; mevcut gerçekliği, onu değiştirmenin yollarını düşünerek ele alır.

Şikago Okulu'nun siyaseti bu tür pratik önermesel düşünceye yol açmamıştı. Sözlü analize ayrıcalık tanıyarak sanki bir ellerini arkalarından bağlamışlar gibiydi: Wirth'in deyişiyle "iletişimin" güçlendirilebileceği veya "kayıtsızlığın" giderilebileceği yerler için somut öneriler üzerinde çalışamıyorlardı; politikaları bedensizleşmişti. İyi bir okulun nasıl tasarlanabileceğine dair hiçbir fikirleri yoktu çünkü tasarıma ilgileri yoktu.

Paris

Şikago'nun "inşa edilmiş şehre kayıtsızlığı", yapmak ve yaşamak evliliğindeki sorunun yarısını simgeliyordu. Evlilikteki diğer partner de aynı ilgisizliği göstererek *ville*'i *cité*'den ayırıyordu.

Park'ın döneminde, bir yerde yaşamaya karşı bu saçma görünen ilgisizliğin işaretlerinden biri, genç Le Corbusier, Paris'in bir bölümünü dönüştürmeyi teklif ettiğinde ortaya çıkmıştı. Le Corbusier, 1925'te Paris'in merkezini yeniden inşa etmek ve Marais semtinin ortaçağdan kalma mahallesini zeminle aynı seviyeye getirmek için bir plan yayınlamıştı. Düzleme yapıldıktan sonra da dama tahtası şeklinde bir örgü üzerinde X şeklinde devasa kuleler inşa etmeyi önerdi; her kule kendi alanında izole durumda olacaktı.

O zamanlar Marais gerçekten de rutubetli ve sağlıksız bir yerdi; yoksul Yahudi tüccarların, Fransa'daki Massif Central'dan yeni gelen köylülerin ve köklü Huguenot zanaat işçilerinin oluşturduğu karmaşık bir semtti; bu toplulukların hepsi, on sekizinci yüzyılın başlarında Seine Nehri'ni aşıp şimdiki 7. Bölge'ye taşınan aristokratlar tarafından terk edilen Hôtel Salé gibi Rönesans döneminden kalma çürümüş, parçalanmış saraylara sığınmıştı. Harabelerdeki yaşam karmaşıktı; köylüler kendilerine göre daha köklü Yahudilere

ve Protestanlara iyi gözle bakmıyordu ki bu duygular karşılıklıydı ve hepsi sıkışık, pis kokulu odaları paylaşmak zorundaydı. Cerdà örgüsünün oluşmasına sebep olan salgın hastalıklarda olduğu gibi, Voisin Planı da her kulenin etrafına ışık ve hava sağlayarak bu sağlık sorunlarına çözüm bulmaya çalıştı.

Ancak Voisin Planı'nda, Cerdà'nın planının aksine, insanların yaşadığı ve çalıştığı alanlar tamamen yer düzleminin üzerine kaldırılacak, sokaklar ve otoyollar ise hızlı arabalara ve trenlere ayrılacaktı; insanlar aslında sokaklarda yürümeyeceklerdi. Corbusier, Voisin Planı'na uçak üreticisi André Voisin'in adını vermişti; mimar Corbusier, Voisin'e teknoloji konusundaki ileri görüşlülüğü nedeniyle hayrandı ayrıca Voisin onun için modern bir otomobil de tasarlamıştı. Corbusier'nin planındaki tüm kuleler aynı yükseklikteydi ve sonsuza kadar tekrarlanabilirdi; kuleler Marais'i, Sağ Yaka'nın tamamını, hatta daha iyisi, Corbusier'nin düşüncesine göre tüm Paris'i kaplayabilirdi. Bu, intikam amaçlı bir eklemeli örgü önerisiydi.

Voisin Planı, prensipte, toplu konutlara ışık ve hava getirmek şeklindeki klasik şehircilik sorununa parlak bir çözüm gibi görünüyordu. X şeklindeki kule, havanın iç avlu içinde hapsolabileceği çevreleyici bloğa göre hava sirkülasyonunda daha verimliydi. Corbusier, kulelerinin çalışması için pencerelerin havayı içeri alıp dışarı atacak şekilde açılması gerektiğini biliyordu ancak onuncu kattaki açık bir pencere tehlikelidir. Taslak çizimlerinden de anlaşılacağı gibi, açık pencerenin tasarımına önemli bir detay olarak odaklanmıştı; hava sirkülasyonlu kapalı kule ilk kez ortaya çıkıyordu ama bu nokta onun için asıl cazip nokta değildi, o "pasif bina" teknolojisinde öncüydü.

Voisin Planı'nın cüretkârlığı büyük ölçüde kulelerinin malzemesinde yatıyordu çünkü dökme betonun daha önce benzeri olmayan bir tarzda kullanılmasıyla yapılacaktı. Beton, temel olarak kırılmış ve toz haline getirilmiş taş ile kireç bazlı çimento bağlayıcının birleşiminden oluşur; su eklendiğinde çamur herhangi bir kalıba dökülebilir ve daha sonra sertleşir. Romalılar çimentolarında sertleşmeye yardımcı olan volkanik kül ve puzolanlar kullanıyordu. Onlar dahi zanaatkârlardı; su kemerlerinden tapınaklara kadar yapıları o kadar güçlüydü ki çoğu hâlâ çatlamamıştır. Romalı inşaatçıların sanatı, özellikle de iyi kireç bağlayıcının nasıl yapılacağı bilgisi ortaçağda yok oldu. On yedinci yüzyılda betonun yeniden rağbet görmesiyle birlikte çatlama ve ufalanma sorunu ortaya çık-

tı. Beton kullanılması halinde bodur binaların yapımının, harçlı taşlardan (harç gerçek Roma betonundan daha yumuşaktır) yapılmaya devam eden kulelerin kirişlerinden ve taban plakalarından daha güvenli olduğu açıktı.

Bu zayıflığın nihai çözümü iki yönlüydü: Kirecin kimyasal olarak daha iyi anlaşılması ve betonun içine yerleştirilen çelik bir çubuk olan inşaat demirinin kullanıma sunulması. On dokuzuncu yüzyıl mühendisi François Coignet, betonu, inşaat demiri ile güçlendirmeyi denedi ve vatandaşı Joseph Monier, 1877'de bunun patentini aldı. Ancak elli yıl sonra bile, ince, dikey, betonarme bir sütunun ne kadar ağırlık taşıyabileceği hâlâ bilinmiyordu. Cass Gilbert'in New York'ta inşa ettiği 250 metre yüksekliğindeki 1913 tarihli Woolworth Binası, çok sayıda destek direğiyle kat kat inşa edilmiş, mühendislik açısından ihtiyatlı bir kuledir. Corbusier'nin Voisin Planı, mümkün olduğu kadar çok direği ortadan kaldırmayı öneriyordu: Her kat, gökyüzünde yüzen engelsiz bir alan olacaktı; hem kolonların hem de dökme beton zemin plakalarının betonarme yapısı yapısal sınırlarına kadar zorlanıyordu.

Keşke Corbusier'nin çevreye ilgisi de bu kadar yüksek seviyede olsaydı. Kuleleri görselleştirmek için perspektiften sonuna kadar yararlanmıştı; projenin perspektifi, uçakla yaklaşık 1000 metre yükseklikten inişe geçen biri tarafından çizilmiş gibiydi. İnşa edilmiş büyük bir objeyi bütün olarak görmek için yukarıdan bakmak şeklindeki mimari gelenek sıradan olsa da Corbusier, gözlemciyi binalarında çok fazla ayrıntı görmenin imkânsız olacağı kadar yükseklerde konumlandırarak bu geleneği aşırı derecede esnetmişti. Bu bakış açısıyla X'lerin mekanik tekrarı daha çok fark ediliyordu; bir kule ormanı oluşturuyormuş gibilerdi.

Voisin Planı, garip bir şekilde "akışkan modernite"nin bir yönünü aydınlatmaktadır: Geçmiş zamanın silinmesi. Corbusier, yeni semtlerin, renklendirilmemiş veya beyaz boyalı dökme betondan yapılacağını hayal ediyordu. Renk, fiziksel materyallerde zamanın kendini gösterme biçimlerine meydan okumayı amaçlayan bir unsurdu. Eski binaların cepheleri veya yıpranmış kaldırım taşları, fiziksel çevrenin kullanılarak eskidiğini gösterir; yaşam, biçime damgasını vurur. Beyaz boyalı dökme beton böyle bir sinyal göndermediği için Corbusier'e cazip gelmişti; böylelikle binalar her zaman, sanki içlerinde hiç kimse oturmamış gibi, yeni gibi restore edilebilirdi. Malzemeleri bu şekilde kullanmanın baştan çıkarıcı bir mantığı vardır: Kendi hayatınızı

yaşamak için geçmişten kopmanız gerekir. Zamanın malzemeler üzerinde bıraktığı izler geçmiş anıları, alışkanlıkları ve inançları hatırlatıyorsa, o zaman şimdiyi yaşamak için bu izleri ortadan kaldırmanız gerekir; *ville* beyaza boyanmalıdır. Beyaz, *yeni* anlamına gelir; Beyaz, *şimdi* anlamına gelir.

Manifesto

Corbusier, kariyerinin bu noktasında *cite*'nin dağınıklığından nefret ediyordu ve bu nefreti sokakta yoğunlaştırmıştı. 1929'da şunu ilan etti: "Sokak bizi yıpratıyor. Ve şöyle bir dönüp baktığımızda bunun bizi tiksindirdiğini kabul etmeliyiz." Voisin Planı'ndan birkaç yıl sonra, Corbusier'nin takipçisi şehir planlamacı Sigfried Giedion şunları söyledi: "Yapılacak ilk şey, dümdüz bina hatlarıyla ve trafiğin, yayaların ve evlerin birbirine karıştığı ortamıyla *rue koridoru*'nu* ortadan kaldırmaktır." Dolayısıyla her ikisi de Haussmann Bulvarı'na lanet okuyordu. Yine bu dönemde Corbusier, "Ev, içinde yaşanan bir makinedir" ifadesini icat etti; insanların yaşaması için en verimli yolu bulmaya ve bunu onlar taşınmadan önce inşa etmeye çalıştı. "Şimdi ve Yeni"nin bu kadar çok yaşanmış deneyimin yok edilmesini gerektirmesinin pek önemi yoktu: Planındaki "temel amacının manifesto olduğunu" ilan etti.[8]

Bir manifesto olarak Voisin Planı, *ville*'in iyiliği için *cité*'yi reddetmiştir. Corbusier için *cité*'nin olmayışının verdiği huzur, 1935'te New York'a gerçekleştirdiği ve *When the Cathedrals Were White* adlı kitabında kaleme döktüğü yolculukta zirveye tırmanmıştı. New York'taki insanların görgü ve adetleri pek ilgi çekici değildi; nihayetinde onlar Amerikalıydı. Etrafını izliyor ama neredeyse hiç kimseyle konuşmuyordu. Ancak New York'un eklemeli örgüsü artık "Kartezyen" alan olarak adlandırdığı Voisin Planı'nın niyetini gerçeğe dönüştürmüş gibi görünüyordu: "Sokaklar birbirine dik açıda ve zihin özgürleşiyor" demişti.[9]

Geçmişteki şehircilik açısından bakıldığında Plan, işlevsel şehri, "teatrallik" teriminin kapsadığı tüm uyaranlardan (Hauss-

* İki yanında eş yükseklikte binaların uzandığı, temel özelliği doğrusallık olan sokak tipi. (ç.n.)

8. Michael Dennis, *Court & Garden: From the French Hôtel to the City of Modern Architecture* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1986), s. 213.

9. Le Corbusier, *When the Cathedrals Were White*, Çev. Francis E. Hyslop, Jr (New York: Reynal & Hitchcock, 1947), s. 47.

mann'ın bulvarlarının ya da Olmsted'in parklarının cezbedici unsurlarından) ayırır. Simmel, işlevsel, rasyonel ve bıkkın davranışların, insanı sokakların dramasına karşı koruduğunu ileri sürmüştür. Corbusier ise, duyarsızlaştırma işini gerçekten yapabilen bıkkın bir mimari, mekanik unsurları içgüdüsel unsurlardan "azat etmiş" bir mimari yaratmıştı.

Ancak Corbusier aslında nabız gibi atan *cité*'ye karşı yazdığı manifestonun akla getirdiğinden daha karmaşık bir insandı. Rus tarzı komünizme ilgi duyan, sonra da bu fikirden uzaklaşan Corbusier, Voisin Planı'nın daha sosyal demokrat bir versiyonunu geliştirmeye çalışmış ve 1930'larda bunu yapmak için bir grup meslektaşını etrafında toplamıştı. Yine de hepsi Plan'ın özüne bağlı kalmıştı: Bir şehrin verimli bir makine gibi çalışabileceği ve *cite*'nin çarpık yapısının düzeltilebileceği anlayışına inanıyorlardı. Bu grubun çabaları belki de zamanının en etkili planlama belgesi olan Atina Tüzüğü ile sonuçlandı.

II. *VİLLE* İLE *CİTE* ARASINDAKİ YARIK GENİŞLİYOR – ATİNA TÜZÜĞÜ

Temmuz 1933'te, CIAM (*Congrès internationaux d'architecture moderne*) adlı bu grubun üyeleri, Atina'da, dünya çapındaki otuz üç şehrin incelenmesinden elde edilen ve dört işlev etrafında gruplanan planlama fikirlerinin yer aldığı bir sergi düzenledi: yaşama, çalışma, dinlenme ve sirkülasyon. Amaç işlevsel bir sentez yaratmaktı. CIAM'ın önde gelen isimleri daha sonra böyle bir şehrin tasarım ilkelerini geliştirirken Akdeniz'i gezmek için SS Patris adlı bir tekneye bindiler.

Denizler göründüğü kadarıyla sakindi; Avrupa kara kütlesi ise kesinlikle değildi. Bir mimar olarak ileri görüşlü yaklaşımlarla fabrikalar ve okullar inşa eden, ayrıca kapsamlı tasarım okulu Bauhaus'un kurucusu olan Walter Gropius, 1933'te mimar-tarihçi Sigfried Giedion gibi Naziler tarafından sürülmüştü. Artık Avrupa'nın önde gelen mimarlarından biri olan Corbusier ise, kendi radikal eğilimleriyle boğuşuyordu; Stalin Rusya'sının gerçekleri onun bu eğilimlerini baltalıyordu.

Grup üyeleri deniz aşırı ülkelere gittiler çünkü birlikte yoğun çalışmak istiyorlardı ve şehir tasarımının farklı uzmanlık türlerini birleştiren kolektif bir proje olması gerektiğine inanıyorlardı: örneğin grafik tasarım onlar için üç boyutlu modelleme kadar önemliydi. Şehri, dört işlevin her birinin kendine özgü bir alan

veya binayla ilişkilendirileceği şekilde rasyonelleştirmeyi amaçlıyorlardı. Biçim, kelimenin tam anlamıyla işlevi temsil etmeliydi yani bir yapıya bakarak onun neden orada olduğunu, yapıları bir bütün olarak ele aldığımızda şehrin nasıl işlediğini anında anlayabilmemiz gerekiyordu. Bu, Corbusier'nin *The Radiant City* adlı kitabında en sık öne sürdüğü temaydı. O ve takipçileri, şehri bu şekilde basitleştirmenin onu daha iyi hale getireceğini varsayıyordu (gerçi bunu açıkça ifade etmiyorlardı çünkü bunlar dünyanın sofistike insanlarıydı ve muhtemelen hepsinin Nietzsche hakkında görüşleri vardı).[10]

CIAM, "biçim" gerçekten işlevi takip ettiğinde, şehircinin kullanabileceği belirgin bir araç seti olduğuna inanıyordu. Tüzük, konut açısından, Corbusier'nin Plan Voisin'de ortaya koyduğu modeli takip ediyordu: "Çok uzak mesafelere yerleştirilen çok katlı apartmanlar geniş açık alanlar yaratacak şekilde zemini özgür bırakabilirdi." Rekreasyon gayri resmi olmaktan ziyade resmi olarak düşünülüyordu: "Yeni açık alanlar, insanların öylece takıldıkları yerler olmak yerine gençlik kulüpleri gibi iyi tanımlanmış amaçlar için kullanılmalıydı." İş hayatı açısından ise Tüzük, insanların yaptığı işin türüne veya kalitesine değil, "işyerleri ile konutlar arasındaki mesafelerin minimuma indirilmesine" odaklanıyordu. Tüzük, karma bulvarın yıkılmasını ve günümüzde yaygın olarak kullanılan tek amaçlı otoyolun yapılmasını öngörürken, "yaya yolları ile otomobil güzergâhlarının ayrı yollar izlemesi" ve "yoğun trafik yollarının yeşil kuşaklarla yalıtılması" tavsiyesinde bulunuyordu.[11]

İşe gidip gelme sürelerinin kısaltılması gibi, Tüzük'ün işlevsel şehirle ilgili yönergelerinin çoğu sağduyuya dayalıdır. Corbusier'nin beyaz beton modernizmi, tarihin (yani insan deneyiminin) yıprattığı kirli binaların düşmanıydı belki, ama bir açıdan da haklıydı, bir şehrin bir biçim müzesi olamayacağı da kesinlikle doğrudur; sadece tarihi korumak için şehir planlaması yapılamaz. Ancak Tüzük'ün en büyük sorunu, görsel olarak iyi fikirler barındırması ile sosyal açıdan hayal gücünün yoksulluğu arasındaki bölünmedir; Plan Voisin bu ayrıma sebebiyet veren unsurlar

10. İyi bir genel açıklama için Eric Mumford, *The* CIAM *Discourse on Urbanism, 1928-1960* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2000).

11. Le Corbusier, *The Athens Charter*, Çev. Anthony Eardley (New York: Grossman Publishers, 1973), s. 65. (dwelling, no. 29), s. 70 (recreation, no. 37), s. 76 (work, no. 46), s. 84-5 (transport, nos. 62 ve 64).

içerir. Teknedeki insanların çoğu totaliter rejimlerden kaçmış olsa da zaman içinde işlevsel şehri benimseyerek acımasızca basitleştirilmiş bir deneyim biçimine direnememişlerdi.

Savaştan sonra, bu acımasız basitleştirme en çarpıcı biçimde, Lúcio Costa'nın 1950'lerin sonlarında planlanmasına yardım ettiği Brezilya'nın yeni başkenti Brasília'da ortaya çıktı. Corbusier'nin takipçisi Costa, biçim-işlev netliği ilkelerini, amacı siyaset olan bir şehre uyguladı ki dolayısıyla her biçimin, siyasi sürecin belirli bir bölümünü temsil etmesi gerekiyordu. Brasília'daki binaların şeklinin, duvarlarının içinde demokrasiyi destekleme konusunda çok az şey yaptığı kısa sürede anlaşıldı. Dahası, planlanan şehrin çevresinde neredeyse anında daha büyük bir şehir büyümeye başladı; yoksul insanlardan oluşan bir şehir yavaş yavaş sosyal ve ekonomik açıdan yoğun, aynı zamanda kaotik bir yer yarattı. Bu gerçek karşısında Costa, Tüzük'ün genel ideallerine bağlı kaldı, şöyle söylüyordu: "Temel unsurları zaten mükemmel bir şekilde geliştirilmiş, tamamen yeni-yapıcı teknik bilgi zaten mevcut ama ne çelişkidir ki hâlâ mantıksal anlamda ait olması gereken toplumu bekliyor." Bu son ifade katıksız Plan Voisin'dir; modern *cite*'nin modernleşen *ville*'e yetişemediğini öne sürer.[12]

Aristoteles'in hayranlık duyduğu antik şehir planlamacısı Hippodamus'un zamanından bu yana, belirli bir tür şehir planlaması doğal araziyi göz ardı etmiş ve şehrin haritasını sanki hiçbir tepe, nehir veya orman kabarıklığı araya girmiyormuş gibi çizmiştir. Örneğin Şikago'nun yapımında, planlamacılar ilk başta Michigan Gölü'nden esen buzlu rüzgârları, geometrik ızgara planının düzenlenmesiyle ilgisi yokmuş gibi göz önünde bulundurmadılar; oysa daha az inatçı bir plan, soğuğa karşı kalkan görevi görecek şekilde kavisli ve kıvrımlı sokaklar çizebilirdi.

Aynı şey CIAM için de geçerliydi, işlevsel şehir için genel planlar yapma arayışındaydılar. Onların denizdeki önerileri, Atina'da karada sergilenen otuz üç şehir arasındaki mevcut plan ve inşa biçimlerindeki gerçek farklılıkları yansıtmıyordu. Hatta şehir planlamacının modern Paris'in, İstanbul'un veya Pekin'in farklı karakterlerine odaklanmaması gerektiğini savunuyorlardı. Tüzük, şunu beyan ederken son derece modernistti: "Eski yapı tarzlarının tarihi alanlarda estetik bahanesiyle yeni yapılar için yeniden kul-

12. James Holston, *The Modernist City: An Anthropological Critique of Brasília* (Şikago: Şikago University Press, 1989), s. 77.

lanılması feci sonuçlara yol açar. Bu tür alışkanlıkların herhangi bir biçimde sürdürülmesine veya geri getirilmesine hoşgörü gösterilmemelidir." Bununla hassas, romantik duyarlılıkları sarsmayı amaçlıyorlardı: Gelecekte Paris, İstanbul ve Pekin giderek daha fazla aynı görünmeli, biçimsel olarak birbirine yaklaşmalıydı. Ve bu şehirler şimdi gerçekten birbirine yaklaştı. Tüzük'ün kehanet niteliğinde olduğu kanıtlandı.[13]

Tüzük teknesi karaya vardığında, tüm gemi yolculuklarından sonra olduğu gibi, gemideki dostlar kendi yollarına gittiler. Josep Lluís Sert, *Can our Cities Survive?* [*Şehirlerimiz Hayatta Kalabilir mi?*] adlı kitabında Tüzük'ün pragmatik yönlerini vurguladı. Bir zamanlar Corbusier'nin etkisi altında olan genç mimarlar onun biçimciliğinden uzaklaştılar; Hollandalı mimar Aldo van Eyck, 1940'larda Amsterdam için yerel karaktere ve bağlama odaklanan harika bir dizi park yaparak bu farklılaşmayı kanıtladı. Kendini ifade ederek tükenmekten kurtulan diğer sanatçılar gibi Corbusier'nin içindeki sanatçı da daha sonraki yaşamında manifesto yapıcısı Corbusier'i aştı. Örneğin Hindistan'ın Chandigarh şehri, yani Corbusier'nin 1950'lerdeki son dönem büyük kentsel eseri, bunun bir göstergesiydi. Chandigarh'da tasarımcının küçük ayrıntılara, beklenmedik manzaralara ve karmaşık alanlar arasındaki düzensiz hareketlere verdiği önem, burayı mekanik bir yaşam ortamı yerine, bir mekân haline getirmişti. Ronchamp Kilisesi gibi diğer geç dönem Corbusier yaratımları, biçimlerinin basit, işlevselci yönlerine meydan okuyan, daha da güç unutulan yapılardır.[14]

Ama yine de Corbusier'nin gündelik şehirciliğe geçmiş olan fikirleri, daha önceki, deneyimden yoksun inançlarıdır. Tüzük, yirminci yüzyıl boyunca bir planlama rehberi olarak hizmet etmiştir: Voisin Planı ve Tüzük, savaş sonrası Şikago'daki Robert Taylor Homes'tan günümüzün Şanghay'ındaki kulelere kadar büyük konut projelerini etkiledi; Corbusier'nin açık hava sokak yaşamını yok etmesi, kapalı alışveriş merkezinin habercisi oldu. Hem Plan hem de Tüzük, "akıllı şehir"in [*smart city*] bir versiyonuna yön verdi; bu versiyonda yüksek teknoloji, karmaşık bir yerde yaşamanın getirdiği kafa karışıklıklarını azaltmayı amaçlıyordu.

13. Corbusier, *The Athens Charter*, s. 88 (no. 70).

14. José Luis Sert, *Can Our Cities Survive?: An ABC of Urban Problems, Their Analysis, Their Solutions. Based on the Proposals Formulated by the C.I.A.M., International Congresses for Modern Architecture...* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1944).

İşlevselliğin indirgeyici sonuçları, 1956'da Harvard Üniversitesi'nde düzenlenen bir konferansta açıkça ortaya çıktı; tekne gezisinden sonra hâlâ hayatta olan planlamacıların da büyük bölümü oradaydı, işlevselci etiği daha genç Amerikalı nesilden gelen mühendislere, mimarlara ve etki sahibi kişilere aktardılar. Faşizmden kaçan Josep Lluís Sert artık Harvard mimarlık fakültesinin lideri olmuştu; Sigfried Giedion da orada dersler verdi, Corbusier orada olmasa da birkaç yıl sonra üniversitenin en büyük modern binası olan Carpenter Görsel Sanatlar Merkezi'ni inşa edecekti. Çartistler, alışveriş merkezinin babası Victor Gruen gibi genç Amerikalılarla etkileşime girdi; Boston'un planlama gurusu Edmund Bacon'ın yanı sıra Pittsburgh'da "düzleştir ve inşa et" gelişmesini uygulayan David L. Lawrence gibi siyasi figürler de oradaydı. Liberal iyi niyet, ortamın havasını belirliyordu; bu, tüm o Yeni Dünya idealizmiyle, özgüveniyle ve becerikli pragmatizmiyle Amerikan yüzyılının zirvesiydi.

Toplantı, şehirciliği şu şekilde özetledi: Dekan Sert, genel yaklaşımı "şehrin fiziksel formuyla ilgilenen şehir planlama biçimi" şeklinde adlandırmıştı ve şehirci Alex Krieger de geriye dönüp baktığında bunu "planlar ve projeler arasında arabuluculuk" olarak farklı kelimelerle ifade ediyordu. Böylece işlevselcilik, özel bir dil konuşan insanlar arasında profesyonelliğe –"disiplinler arası etkileşime"– indirgenmiş oluyordu. Harvard'ın himayesinde resmi şehircilik haline gelen teknik disiplinlerin birleşimi ve arabuluculuğu, *ville*'in problemlerini kendi içinde çözebilecek şekilde işlerlik göstermesine odaklandı.[15,16]

Hâkim ruh haline karşı iki ses yükseldi. O zamanlar mimarlık dergilerinde genç bir yazar olan Jane Jacobs etkinliğe katıldı ve alanın bu ileri gelen isimlerinin özgüvenlerinin moral bozucu olduğunu gördü. Lewis Mumford etkinliğin hümanistiydi; büyük bir şehir tarihçisi ve kendini adamış bir progresifti. Zihinlerde çınlayan bir sesle şunu ilan etti: "Bir topluluğun yaşamının samimi sosyal yapısını yok etmek pahasına fiziksel bir yapı yaratmak mutlak bir aptallıktır." Ve şehir planlamacı Gruen, Bacon ve Lawrence'ın tam da yapmakta oldukları şey buydu, hem de fena halde.[17]

15. Jonathan Barnett, "The Way We Were, the Way We Are: The Theory and Practice of Designing Cities since 1956", *Harvard Design Magazine*, no. 24, "The Origins and Evolution of 'Urban Design', 1956-2006", 2006.
16. Alex Krieger, "*HDM* Symposium: Can Design Improve Life in Cities? Closing Comments or Where and How Does Urban Design Happen?", a.g.e.
17. Barnett, "The Way We Were, the Way We Are".

Mumford ve Jacobs resmi şehirciliğe alternatif aradılar; şehrin yaşamına dahil karmaşıklıkları inşa edilmiş formuyla bütünleştirme arayışına girdiler. Ancak Harvard toplantısından yalnızca birkaç yıl sonra Mumford ve Jacobs, bu hedefe nasıl ulaşılacağı konusunda acı bir şekilde farklı yollara saptılar.

III. O HALDE ŞEHİR NASIL AÇILIR? – LEWİS MUMFORD, JANE JACOBS'LA TARTIŞIYOR

Jane Jacobs, Robert Moses'a karşı yürüttüğü kampanyalarla aktivist olarak ünlenmişti. Moses, yirminci yüzyıl New York'unun büyük bölümünün planlamacısıydı ve diktatörvari yaklaşımlarıyla tanınıyordu ayrıca Beşinci Cadde'yi, şehrin en sevilen parklarından biri olan Washington Meydanı'ndan geçen bir otoyola dönüştürmek istiyordu. Jacobs, halkı bu öneriyi suç olarak görmeye ikna etti ve sonunda New Yorklu politikacılar da yumuşadı. Daha sonra harika bir kitap, onun nasıl bu kadar ikna edici olduğunu açıklayacaktı. *The Death and Life of Great American Cities* (1961) [*Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*] adlı eserinde şehrin tamamen işlevsel bir sistem olarak algılanmasına karşı çıkıyor, büyük imar planlarının toplumu kaçınılmaz olarak boğduğunu iddia ediyordu; karma mahalleleri, resmi olmayan sokak yaşamını ve yerel idareleri savunuyordu. Kitapları (bu kitaptan çok daha fazlasını yazmıştı, yaşamının sonlarında felsefi bir tarza bürünmüştü) onu doğrudan Şikago Okulu etnografya geleneğine yerleştiriyordu. Daha sonraki kitaplarında komşuların birbirlerine nasıl tepki verdikleri, ne söyledikleri ve söylemedikleri konusundaki karmaşık yapılarla ilgilendi. Şikagolular gibi o da insanları siyasete karışmaya teşvik etmekten asla vazgeçmese de insanların siyasete karışmama nedenlerine anlayış göstermeye başlamıştı. Benim neslimin kahramanı oldu.

Ayrıca Lewis Mumford'u da kızdırdı. Mumford, kapitalist yukarıdan aşağıya iktidara karşı savaşmak için geniş kapsamlı, dengeleyici bir güce ihtiyacımız olduğunu ileri sürerek ona "sosyalizm" adına saldırdı. Dahası Mumford, insanların savaşmak için, şehre dair alternatif bir vizyon görmeleri gerektiğini düşünüyordu; ne için savaştıklarını gösteren bir imgeye ihtiyaçları vardı. Mumford tasarıma inanıyordu. Jacobs ve Mumford'un her ikisi de politik olarak sol eğilimli olmalarına rağmen Mumford, politika oluşturmayı vurgulayan Fabian sosyalizmine eğilimliyken, Jacobs güçlü anarşist eğilimlere sahip, sürüden ayrı bir karakter-

di. Aralarındaki tartışma, inşa edilen ile yaşanan arasındaki, *ville* ile *cité* arasındaki göreceli dengeyle ilgiliydi. Mumford, merkezi planlamacı olarak, şehir planlacısına Jacobs'a göre çok daha fazla değer atfediyordu.

Jane Jacobs, en azından onu tanıdığım kadarıyla şehirciliğini vücuda getiren bir insandı (ortak editörümüz Jason Epstein tarafından tanıştırılmıştık. New York'ta yaşadığı süre boyunca onu az da olsa şahsen tanıyordum; tuhaf bir şekilde Jacobs Toronto'ya taşındıktan sonra daha fazla karşılaştık). New York'ta, 1950'lerde ve 1960'larda henüz şu anki turist akımına uğramamış bohem bir mekân olan Greenwich Village'deki White Horse Tavern'de söylevler verirken onunla karşılaştığım olurdu. O zamanlar gürültülü, dumanlı bir yerdi; sanatçılar, liman işçileri, et paketleyiciler, geyler ve yakınlardaki bir hastanedeki hemşirelerden oluşan karışık bir müşteri kitlesi vardı; yiyecekleri zar zor yenebiliyordu ama atmosfer sosyal açıdan besleyiciydi. Burada Jacobs, adını hiç duymadığım mimarlardan bahsediyor ya da yerel politikacılar, özellikle de Moses'ın dostları hakkındaki yıkıcı dedikoduları paylaşıyordu. Bununla birlikte, özünde bencil olan New Yorkludan farklı olarak, Jacobs bu barda ve her hafta gezdiği çeşitli kafelerde, diğer insanların kim olduğunu ve ne yaptığını merak ediyor, gözlemliyordu. Jacobs'un metinleri de insanların davranışlarına dair bizzat kendisinin duyduğu merakı yansıtıyordu. Sayfalarında, önemsiz toplumsal olaylar, tüccarların küçük hasetlikleri ya da yabancıların dikkatli gözlemleri (kendi deyimiyle "sokaktaki gözler") topluluk yaşamına can veren unsurlar olarak yerini alıyordu. Bu konuda Şikago Okulu'nun doğrudan mirasçısıydı: Amacı şehri açmaktı, aşağıdan yukarıya doğru.

Lewis Mumford (o zamanlar onu Jacobs'a oranla daha iyi tanıyordum) rahat, merak odaklı bir şehirli değildi; hatta şehrimizin siyasi açıdan çok yozlaşmış ve fiziksel olarak kalitesini kaybetmiş olduğunu düşünerek New York'tan şehir dışındaki küçük bir kasaba olan Amenia'ya kaçmıştı. New York'tan soğuyan Mumford, 1950'lerde aslında ünlü bir yazar olmasına rağmen hak ettiği takdiri görmediği inancıyla da tükenmişti. Jane Jacobs onun özel baş belasıydı; Mumford, önce Jacobs'un kitabının yayımlanmasını durdurmaya çalıştı, ardından New Yorker dergisinde "Mother Jacobs' Home Remedies" [Jacobs Ananın Kocakarı İlaçları] başlıklı küçümseyici bir eleştiri yazdı. Zehri kendi kendine zarar veriyor ve böylece çoğu okuru da kaçırıyordu; sonuç olarak okurlar da onun görüşlerine hak ettiği sempatiyi gösteremiyordu.

Her ne kadar Mumford'u kişisel olarak sevmesem de (o da bu hoşnutsuzluğuma karşılık vermişti), bugün sesini dinlememizi hak ediyor çünkü *ville*'i belirli bir sosyalist plana göre inşa ederek şehri açmaya çalışıyordu. Onun ideali, akıl hocalarının Britanya, Amerika ve İskandinavya'da çeşitli şekillerde inşa ettiği "bahçe şehir"di [garden city]. Bu bahçe şehirler, ev, fabrika, okul ve mağaza arasındaki denge gibi, doğanın ve binanın da iyi tasarlanmış bir denge içinde bir arada var olduğu yerler olacaktı; bahçe şehirler *ville* ile *cité* arasındaki uçurumu kapatacak ve herkes için iyi bir yaşamın kapısını aralayacaktı.

Jacobs

Bazı yorumcular Jane Jacobs'un sokaktaki gündelik, gayri resmi etkileşimlere veya kentsel gelişimin düzenlenmemiş süreçlerine yaptığı vurgunun, "akışkan modernite" örnekleri olduğuna inanmaktadır. Bu kesinlikle doğru değildir. Jacobs, yavaş büyüyen resmiyet dışı ilişkileri savunmuştur. Bu ilişkiler, çamaşırhanede sohbet ederek veya çocukları her yıl okula götürerek gelişen komşuluk ilişkilerinin ritüelleriyle ilgilidir. Jacobs'un ekonomi politik hakkındaki düşüncesini daha büyük oranda "yavaş zaman" şekillendirmiştir. Onun "dehşet verici para" olarak adlandırdığı şey, spekülatörler ve geliştiriciler tarafından Robert Moses gibi mimarlar ve planlamacılarla birlikte yapılan ve büyük, ani, dönüştürücü projeler aracılığıyla topluluklara zarar veren türden yatırımlardır. Jacobs bunun yerine, miktar olarak mütevazı olan ve mütevazı günlük ihtiyaçları karşılayan "kademeli para"yı savunmuştur: Bir oyun alanı inşa etmek, sokak mobilyalarına veya ağaçlara yatırım yapmak, yerel markete ödünç para verip daha güzel görünmesini sağlamak. Haussmann'dan Corbusier'e kadar bakıldığında, tüm bu açılardan Paris'teki şehircilik anlayışından uzaklaşıyordu. Düzensiz, doğrusal olmayan, açık uçlu gelişim yollarını kucaklıyordu. Bununla beraber yavaş zaman belirli bir tür kentsel ölçeği zorunlu kılar. Küçük, yavaşlığın gerçekleştiği yerdir.

Tönnies gibi o da yerel bir toplulukta yalnızca sokaktaki yüz yüze ilişkilerin insanları yaşadıkları yere bağlayabileceğini vurgular gibi görünüyordu. Kafasındaki ideal mahalleyi bohem West Village yansıtıyordu. Burası en azından bana göre "hoş" bir yer değildi. Bir süre White Horse yakınındaki Dirty Dick's Foc'sle Bar'ın üst katında yaşadım. Mekân, gündüzleri yük taşımacılara, geceleri ise travestilere yemek servisi yapıyordu; nakliye işçileri,

akşam veya sabah yolları kesiştiğinde travestilerle kavga ediyordu. Mafya, barın sahibi Jimmy'yi avucunun içine almıştı; mafyaya ve West Village polisine haraç ödüyordu ve ödemeyi kaçırdığında biri ya da diğeri onu dövüyordu. Jacobs'un döneminde West Village fiziki açıdan harap durumdaydı: Sokaklarda gözle görülür bir fare popülasyonu, çok sayıda kırık su şebekesi ve çatlak kaldırımlar vardı; yetkililer bunların hiçbirine pek fazla müdahale etmiyordu. Bu şekilsizliğin hiçbir romantik yanı yoktu.

Bunu Jacobs da biliyordu; Tönnies'in aksine o, sıcak "biz"i arayan bir romantik değildi. Ancak Jacobs sorunlara rağmen insanların West Village'de yaşamak istediğini gözlemlemiş ve buranın neden çekici olduğunu sorgulamıştı. *Stadtluft macht frei* anlayışı, yabancılara karşı hoşgörülü bir yer olması yönünden West Village'e kısmen uyuyordu. Ancak bu deyiş yabancı olmayan insanlar için de geçerliydi. Komşular birbirlerini şu anlamda özgür bırakıyorlardı: Sokakta birbirlerini tanımalarına, mağazalardaki fiyatlar ya da ev sahiplerinin son insafsızlıkları hakkında sohbet etmelerine rağmen insanlar mesafelerini koruyor ve birbirlerini nadiren derinlemesine tanıyorlardı. Jacobs bu tür ilişkilerin iyi olduğunu düşünüyordu; *yakınlık olmadan komşuluk* denebilecek şeyi takdir ediyordu.

Jacobs, inşa edilmiş çevrenin niteliğine çok fazla dikkat etmemek açısından Şikago Okulu'yla benzer bir yaklaşım sergilemiştir. "Şehrin bir sanat eseri olmadığını" ifade etmişti ve *ville*'de de onun fikirlerine dayalı tasarımlar kesinlikle maceracı olmaktan uzaktı; onun tasarımlarının en belirgin yanı hem sade hem de bana göre iç karartıcı binalar şeklindeki ev sıralarından oluşan bloklardı. Ancak onun için bu pek de önemli değildi: İnsanlar yuva yapacak, yavaş yavaş bu yapıları kendi yaşam tarzlarına göre kıvıracak, bükecek ve uyarlayacaklardı. Biçim, insanların yaşama biçiminden ortaya çıkacaktı. Onunki "biçim işlevi takip eder" anlayışının bir versiyonuydu; buradaki "işlev" kelimesi, yüz yüze gerçekleşen, resmi olmayan, özgür, rahat etkinliklerin birlikteliği anlamına geliyordu.

Jacobs, Amerikan belediye meclisi toplantısını temel alarak, siyasi açıdan yerel ölçeğin belirli bir tür demokratik uygulamaya en uygun ölçek olduğunu düşünüyordu. Antik dünyada Aristoteles bir şehrin ideal büyüklüğünün, bir ucundan bağırıldığında diğer ucundan duyulabilecek boyutta olması gerektiğini düşünüyordu (yani günümüze göre bir köy büyüklüğünü kastetmiş

oluyordu). Ayrıca Aristoteles'e göre demokratik bir alan, herkesin, başkalarının bir konuşmaya veya tartışmaya nasıl tepki verdiğini hem görebildiği hem de duyabildiği bir alan olmalıydı. Bu eski yaklaşımlardan günümüze kadar varlığını sürdüren fikir, daha geniş ölçekte uygulanabilecek temsili demokrasi yerine, yüz yüze doğrudan demokrasinin üstünlüğüdür. Jacobs, doğrudan demokrasinin hücresel bir biçimde inşa edilebileceğine inanıyordu; her hücre, insanların adeta birbirlerine dair bağırma mesafesinden bilgi sahibi olduğu bir mahalleydi. Üç tür kentsel doku açısından bakıldığında, Jacobs'un görüşleri en çok avlu tipine uygundu.[18]

Bu demokratik biçim ölçüsünden bakıldığında Jacobs'un şehirciliğinin en kışkırtıcı yönü karşımıza çıkar; düzen ve düzensizlikle ilgilidir. Yavaş büyümenin ve günlük komşuluk ritüellerinin bir topluluğu istikrara kavuşturması gerektiği düşünülebilir. Jacobs'a göre durum böyle değildir. *The Economy of Cities* (1969) [*Şehirlerin Ekonomisi*] adlı eserinde karmaşık bir şehrin işleyişini sağlayan ticaret ve diğer etkileşim yapılarını araştırmıştır: Yüksek yoğunluk olmalı ve bu yoğunluk hem nüfus hem de işlev açısından çeşitlendirilmelidir. İkisini birleştirdiğinizde beklenmedik şeyler meydana gelebilir; zamanın oku, düz gitmeyi bırakır. *The Death and Life of Great American Cities*'de belirttiği gibi, "yoğunluk ve çeşitlilik hayat verse bile, onların doğurduğu hayat düzensizdir." Aristoteles gibi o da kısmen ticari ilişkileri düşünüyordu; pek çok rakibi bir araya getirirseniz rekabet ederler, dolaplar çevirirler ve gelişirler; günümüzün "inovasyon merkezlerinin" mantığı da budur. Jacobs aynı zamanda siyaseti de düşünüyordu: Tartışmanın açık ve kavgacı olduğu, bir şeylerin gerçekleştiği zamanlar en canlı zamanlardı. Bu faydaların ortaya çıkması için bir şehrin gayri resmi olarak faaliyet göstermesi gerekiyordu; Atina Tüzüğü'nün önceden planlanmış dört işlevi, bir şehre bu tür bir mutluluğu tesadüfen vermeyecekti.[19]

The Death and Life of Great American Cities başlığı bazı yankılar uyandırır. Psikanaliz, bu "ölüm" ve "yaşam" sözcüklerini mecazdan daha fazlası olarak görür. Freud'un 1920'lerden sonra kaleme aldığı metinler, yaşam ve ölümün güçleri Eros ve Thanatos arasındaki

18. Aristotle, *Politics*, Book, Chapters 11-12, http://www.gutenberg.org/files/6762/6762-h/6762-h.htm#link2HCH0090.
19. Richard Sennett, "An Urban Anarchist: Jane Jacobs", *The New York Review of Books*, 1 Ocak 1970.

mücadeleyi tasvir etmiştir. Klasik zamanlarda tasavvur edildiği üzere, efsanevi Thanatos ailesinde ölümcüllük çeşitli biçimlerde olabiliyordu. Thanatos'un şiddet yanlısı kız kardeşleri Ker'ler, katliam ve hastalıklara yön veriyordu. Thanatos'un ikiz kardeşi Hypnos'tu, uykunun şeytanıydı; endişeden kurtulmayı ve uyanık-kenki kaygıların askıya alınmasını sağlıyordu –rüyasız uykunun tanrısıydı. Jacobs şehri bu uykudan uyandırmak istiyordu.

Niyetini aktarmanın bir başka yolu da kendisinin benimsediği şekliyle West Village'i, kentsel alana dönüştürülmüş bir tür Media Lab gibi düşünmekti; böylece açık bir ortamın zirvesi olacaktı. Buna karşı ne söylenebilir?

Mumford

Lewis Mumford, "Jakobizm"in her özelliğine karşı çıktı; bunun yerine *ville*'i inşa etmenin bazı resmi yollarının şehrin önünü açabileceğini umuyordu. Jacobs'un siyasi bir strateji olarak yavaş, küçük süreç vurgusu ona büyük geliştiricilere ve inşaat şirketlerine karşı çıkacak kadar güçlü bir ilaç gibi görünmüyordu. Sendikaların kontrolü dışında işçiler tarafından gerçekleştirilen ve "denetimsiz grevler" olarak adlandırılan kendiliğinden grevler, gerilimi azaltan ancak nadiren kalıcı değişime neden olan protesto eylemleridir. Denetimsiz şehircilik de öyledir. Tüm bunlara karşın Jacobs'un düzensizliği benimsemesi konusunda Mumford umutsuzdu.

Mumford'a göre Jacobs kendisiyle çelişiyordu çünkü Jacobs sokak suçlarına, özellikle de soygunlara takıntılydı. Bu hikâyeleri herkes bilir; Jacobs'un yazdığı dönemde West Village'de bu türden pek çok suç işleniyordu. Jacobs'un soyguna karşı çaresi "sokaktaki gözler" ifadesinde somutlaşıyordu; bu, alçak tipte konutlarda yaşayan insanların gözetimi anlamına geliyordu. Bu yapı tipi onların dışarıda olup biteni görmelerine, dışarıdaki insanlarla etkileşime geçmelerine ve gerekirse yardım çağırmalarına olanak tanıyordu. Genel bir kural olarak "sokaktaki gözler" ile ilgili pratik sorun aslında ne kadarını görebildiğinizle ilgilidir; köşeyi dönünce ne olup bittiğini veya bir sonraki sokağı göremezsiniz.

Bunun da ötesinde, Jacobs'un doğrusal olmayan, kendi kendine ortaya çıkan, dinamik şehri benimseyişi sürdürülebilir bir spontanlığa dayanıyordu. Yeni Sol'un anarşik vızıltısıyla karşı karşıya kalan Eski Sol'un pek çok insanı gibi Mumford da bunun imkânsız olduğunu, bu fikrin narsisist bir zevkten başka bir şey olmadığını düşünüyordu. Bizimle ilgili bu düşüncesi doğru ya da

yanlış olsun, Mumford'un daha sert eleştirisi şudur: Sürdürülebilir spontanlık, ırk, sınıf, etnik köken veya din konularını ele almanın bir yolu değildir; radikal siyasi eylemlere eşlik eden yenilgiler ve çıkmazlar karşısında insanları ayakta tutacak istikrarlı kurallarının olması gerekir. Mumford'un, Jacobs'un gevşekliğinden duyduğu sıkıntı, onda bir konuda sarsılmaz bir inanç oluşumuna neden olmuştu: Yol gösterici bir imge olmadan, "yavaş zaman"a, şansın ortaya çıkardığı unsurlara güvenerek, şehirlerdeki yaşam gelişemezdi. Şehirlerin daha adil hale gelmesi için temellerinin tasarım yoluyla düzenlenmesi gerekiyordu. *Ville*'in *cite*'ye liderlik etmesi gerekiyordu.

Mumford, bu *ville* tasarımını ilk kez gençliğinde Fabian sosyalisti Patrick Geddes ile çalışmak üzere İngiltere'ye gittiğinde gördüğünü düşünüyordu. Geddes'in arkasında Ebenezer Howard ve Henry George gibi düşünürler vardı; George'un 1879 tarihli ütopik çalışması *Progress and Poverty* [*İlerleme ve Yoksulluk*], emek ve sermayenin kapsayıcı bir ana planla uzlaştırıldığı Marksist olmayan bir sosyalizmi somutlaştırıyordu. Howard ve Geddes'in takipçilerine ilham veren şey, iyi mimarinin, endüstri bölgelerinde gecekondu mahallelerine damgasını vuran anarşi ve ihmali ele alarak sosyal reformda öncü bir rol oynaması gerektiğine olan inançlarıydı.

George'un ütopik umutları Howard'ın bahçe şehrinde vücut bulmaktadır. "Bahçe şehrin" temel fikri, çalışma, eğitim, ev ve eğlence alanlarını sıkı bir şekilde birbirine bağlamak ve bu alanları koruyucu bir yeşil kuşakla çevrelemektir. "Şehir" aslında şehirlerdir, çoğuldur; bir bahçe şehir optimal boyuta ulaştığında, uydular oluşturmalıdır; bu daha küçük yerler, daha sonra optimum boyuta ulaşacak ve daha fazla uydu oluşturacaktır. Her uydudaki bağlantılı faaliyetler arasındaki seyahat süresi, bunların ne kadar büyük olacağını belirler; bu şehirler yaya ve toplu taşımaya ayrıcalık tanımaktadır. Ticaret, eğlence ve okullar eve yakındır ancak endüstriyel işler, özellikle de endüstri kirleticiyse, ayrıştırılmıştır. Kentin yaşamı tutarlı olmalıdır; iş, aile ve sivil yaşam her zaman mekânsal ve dolayısıyla sosyal açıdan birbiriyle bağlantılıdır.

Bu kentsel ideal, dünya çapında bazı yerlerde hayata geçirilmiştir. İlk ve en ünlü bahçe şehir, Londra yakınlarındaki Letchworth'tü: Howard'ın fikri 1904'te Raymond Unwin ve Barry Parker tarafından hayata geçirilmişti. Howard'ın ortağı Frederic Osborn, 1919'da yine Londra'nın dışında Welwyn'de ikinci bir bahçe şehir

kurdu. Sonraki önemli Amerikan örnekleri arasında New York-New Jersey bölgesindeki Sunnyside, Queens ve Radburn; Greendale, Wisconsin; Greenbelt, Maryland ve Greenhills, Ohio yer alır. Birleşik Krallık ve ABD dışında, Howard'ın etkisi Slovakya'nın Svit kentinde, Peru-Lima'daki Residencial San Felipe'de, Brezilya'nın São Paulo kentindeki Alto da Lapa ve Alto de Pinheiros'ta ve dünyanın diğer ucunda Avustralya'da Sunshine-Melbourne yakınlarında ve Butan'ın başkenti Thimphu'da görüldü.

Bahçe şehirlerdeki "bahçe" önem taşır. Yeşil kuşaklardaki dev sebze tarlalarında doğadan faydalanılacaktı; kentsel çiftçiliği ilk düşünenler bahçe şehrin planlamacılarıydı. Ancak daha da önemlisi, doğru tasarımlar aracılığıyla "doğa"nın ve "inşa edilmiş çevre"nin uyumlu hale getirilebileceğini düşünüyorlardı. Erken modern çağda peyzaj tasarımcıları dengeli bir ortamın nasıl yaratılacağı konusunda iki kampa ayrılmışlardı. Bunlardan biri geometrik disiplinden geçiyordu. On yedinci yüzyılın sonlarında, geniş sabanlar ve tamburlu ekim makineleri, Le Notre'nin Versailles'daki bahçelerinin düz çizgilerine uyacak şekilde, mahsullerin uzun, eşit sıralar halinde yetiştirilmesine olanak sağlamıştı. Bu disipline edici geometriye karşı, mahsul rotasyonu ve fazla ekim savunucuları, istikrarsız veya anarşik görünen ancak değişimleri dikkatle kontrol edilen alanlar yarattılar –tıpkı on sekizinci yüzyıl bahçıvanlarının, Olmsted'in çalışmalarında gördüğümüz gibi doğanın başıboş kalmış göründüğü ama aslında hesaplanmış bir çevre olduğu İngiliz tarzı bahçeler yaratmaları gibi. Bahçe şehir planlamacıları, "doğa"yı Fransa'nın geometrik çiftçileri gibi disipline etmek istediler. Bir bahçe şehrindeki bahçeler, geometrik çiftçilerin şu inancını yansıtıyordu: Bir şehri sürdürülebilir kılmak için düzenli olması, binaları gibi tarımının da önceden dikkatlice düşünülmesi gerekiyordu. Sürdürülebilirlik aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya gerçekleşebilirdi.

Max Weber gibi Mumford da modernliğin şehirler için derin bir meydan okuma teşkil ettiğinin farkındaydı ancak Mumford, Weber'den daha derin bir bıçak darbesi açtı. O, yerelciliğin bir tür gücü zayıflatma olduğunu düşünüyordu. Egemen sınıf, bir yandan insanların mahalle hayatının tadını çıkarmasına memnuniyetle izin verirken, diğer yandan şehrin genel kontrolünü elinde tutuyordu. Mumford, vatandaşların yerel hayata çekilmek yerine radikal taleplerde bulunarak, tüm *ville*'in nasıl görünmesi gerektiğini söyleyerek kendi inisiyatiflerini kullanmalarını isti-

yordu. Bu biçim talebi, ideal bahçe şehrin sosyalist yanıydı. Yine de bir bahçe şehirdeki vatandaşlık, Weber'in bir şehir devletinde hayal ettiği özgürlüğü temsil etmiyordu. Sienese komününün sakinleri şehirlerinin biçimini şekillendirebilirken Letchworth vatandaşları bunu yapamıyordu: Plan zaten önceden belirlenmişti.

Howard ve Geddes tarafından yaratılan yerler, "sürdürülebilir bir şehrin" reçetesi olmaları anlamında Mumford'un özellikle hoşuna gitmişti; yanılmıyorsam Mumford'un bulduğu bir ifadeydi bu. Mumford, mevcut iklim krizini öngörmese de bunun ortaya çıkaracağı kentsel meseleyi öngörmüştü: İklim değişikliğiyle *cite* düzeyinde, örneğin mümkün olduğu kadar az araç kullanarak ve mümkün olduğunca bisiklete binerek mücadele edilebilir miydi? Yoksa gerçekten etkili bir çözüm, enerji santrallerinin şehirdeki su kenarlarından uzağa taşınması gibi yalnızca *ville* düzeyinde mi yatıyordu? Elbette ikisi de önemliydi ama hangisi daha önemliydi? Mumford'un hiç şüphesi yoktu. Büyük ekolojik veya teknolojik zorluklara öncelikle ve en önemlisi *ville* düzeyinde karşılık verilmesi gerekiyordu; yerel çözümler, özellikle de gönüllü yerel çözümler çok küçük boyutlu kalıyordu.[20]

Mumford, şehirlerin yanı sıra teknoloji analistiydi; aslında o, "akıllı şehir" hareketinin bir kolunun kurucu babasıydı. 1934'te Mumford tartışmasız en iyi kitabı *Technics and Civilization*'ı* yayımladığında, sosyalist bir bahçe şehrin nasıl planlanacağını düşünmenin ötesine geçmişti; on yedinci yüzyılın büyük teknolojik devrimiyle başlayan, "biçim"i akıştan kurtarma çabasının yirminci yüzyılın makine kültürünü nasıl etkilediğini analiz ediyordu. Newton'un zamanında, teknolojinin güçleri şehir üzerindeki kontrolü genişletmişti ya da en azından Mumford öyle iddia ediyordu; teknoloji artık insanları yerinden eden, kendi kendine yeten bir güç haline gelmişti. Mumford, Norbert Wiener'ı az da olsa tanıyordu ve Wiener'ın sibernetiğe yönelik son eleştirilerine hayrandı; bir keresinde bana aynı düşünceyle Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*** kitabının her şehircinin kutsal kitabı olması gerektiğini söylemişti. Mumford bu nedenle yaşlılığında kasvetli bir karamsarlığa kapıldı ve yüksek teknolojinin sosyalist siyasetle birleştirilemeyeceğine inanmaya başladı.

20. Lewis Mumford, *Technics and Civilization* (Şikago: University of Şikago Press, 1934), s. 344-58.

* Lewis Mumford, *Teknoloji ve Uygarlık*, Çev. Aydın Çavdar, Ayrıntı Yayınları. (y.h.n.)

** Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İthaki Yayınları, 2015. (y.h.n.)

Tüm bunlara rağmen Mumford'un tekniğe ilgisi onu Jacobs'un yerel ölçek kavramını eleştirmeye yöneltmişti. Aşağıdan yukarıya hücresel bir çerçeve bağlamında düşünerek bir altyapı inşa edemeyeceğinizi öne sürüyordu; ona göre sistemi entegre bir bütün olarak düşünmeniz gerekiyordu. Güncel bir örnek vermek gerekirse: Çinli inşaat mühendisleri, Şanghay dışındaki yeni bir şehirde trafik sıkışıklığı sorunlarıyla uğraşırken ölçek açısından düşünmeye çalışmışlar ve 40.000 nüfus için her biri 10 kilometre uzunluğunda ve 36 metre genişliğinde iki otoyola ihtiyaç duyacaklarını hesaplamışlardı (refüj şeridi olmayacaktı ancak banketleri olan şeritler halinde olacaktı). Bu büyük yollar daha sonra 2 kilometre uzunluğunda ve 13 metre genişliğinde (dört şeritli, iki yönlü bir caddenin boyutları) kollara ihtiyaç duyuyordu. Kollar da yarım kilometrelik ve iki şerit genişliğinde kılcal damarlara ihtiyaç duyuyordu. Mühendis, yeni şehrin içinde ve çevresinde dolaşan milyonlarca araçla başa çıkmak için bu yukarıdan aşağıya planlamayı yapmak zorundaydı.[21]

Bu tür bir hesaplama Jane Jacobs'un Aşil topuğudur. Yerelden kente nasıl ölçek oluşturulacağı konusunda iyi bir fikri yoktu. Mumford'a göre, Jacobs'un yaptığı gibi şehri bir "topluluklar derlemesi" olarak adlandırmak işe yaramazdı; yol, elektrik, su gibi altyapıların bütünden parçaya ölçeklenerek inşa edilmesi gerekiyordu. Elbette trafik akışının yukarıdan aşağıya ölçeklendirilmesi modern şehrin çoğunu mahvedebilirdi ve mahvetmişti. Ancak kötü türden büyük ölçekli çalışmanın çaresi, şehri parça parça ele almak yerine, şehri bir bütün olarak daha iyi görmekte yatmaktadır. Mumford'un şehircilik anlayışı ise geniş ölçekte düşünmenin demokratik-sosyalist bir yolunu arıyordu. Siyasi açıdan ölçek meselesi tamamen değer hiyerarşileriyle ilgilidir; hangilerinin daha az hangilerinin daha fazla önemli olduğuna karar vermek gerekir: Bu değer hiyerarşilerini oluşturmadan kıt kaynakları nasıl ayırabiliriz? Bir şehirde neyin önemli olduğunu düzensizlik nasıl ayırt edebilir?

Mumford-Jacobs tartışması açık şehrin iki farklı versiyonunu konu alır. Mumford'a göre "açık" kucaklayıcı anlamına gelir; tıpkı bahçe şehirde olduğu gibi insanların hayatlarının tüm yönlerini kapsayan kucaklayıcı bir vizyondur. Jacobs, modern açık sis-

21. Bunlar, Amerikan Devlet Karayolu ve Ulaştırma Yetkilileri Birliği tarafından kullanılan ve Çinli inşaat mühendisleri tarafından benimsenen standartlardır. Bkz. http://www.aboutcivil.org/ typical-cross-section-of-highways.html.

tem anlamında daha "açık"tır; küçük düzen bölgelerinin olduğu, açık uçlu, doğrusal olmayan bir şekilde büyüyen bir şehri tercih eder. Mumford'un *cite* hakkında daha kapalı bir fikri vardır çünkü düzenli ve öngörülebilir davranışı destekler ama kendi yaklaşımıyla karşıtlık oluşturacak şekilde teknoloji hakkında daha açık düşünür; sürekli gelişen ve kendini yenileyen akıllı bir şehir hayal eder. Jacobs'un *cite* anlayışı, günlük, yüz yüze etkileşimlere odaklanması açısından Şikagoludur ancak küçük kasaba dostluğundan nefret etmesi açısından saf New Yorkludur. Jacobs'un siyasetinin Mumford'unkinden daha açık olduğunu söyleyebilirim çünkü tartışma, münazara ve direniş süreçlerini vurgular; Mumford ise vatandaşlara sosyalist yaşamları için plan sunar.

Şehircilik, Parçalanmışlık

Birinci bölüm'de yaptığım çok kısa incelemede, şehirciliğin belirli bir yönünü ön plana çıkardım; inşa etme bilgisi ve yaşamak arasında bölünmüş, parçalanmış bir disiplin haline geldiğini anlatmaya çalıştım. Bazı bilgi alanları, zamanla, olgu ve fikir birikimine katkıda bulunarak ilerici bir yol izleyebilir. Şehircilikte bu geçerli olmamıştır. Sonuç olarak, bir şehrin nasıl açılacağına dair genel kabul görmüş, ikna edici bir öneri şu anda mevcut değildir.

Modern şehircilik, temelde çoğunlukla yeraltında çalışan mühendislerin deneylerinde ve yer üzerinde çalışan 1850 kuşağının planlarında, inşa etmek ve yaşamak anlayışlarını birleştirmeyi amaçladı. Belki de inşa etmek ile yaşamak arasındaki çarpık ilişki, bu çabanın başarıya ulaşamayacağı kadar derin ve yapısaldır. Bazalgette'in kanalizasyonları şehri daha sağlıklı hale getirmişti ancak ilerlemeye inanan bu seçkin Viktorya dönemi insanının umduğu gibi insanların tüberküloz veya veba hakkında daha rasyonel düşünmesini sağlamadı. Cerdà, şehrin ızgara dokusunun eşitlik hedefine (herkes için iyi bir çevre) hizmet edeceğine inanan bir sosyalistti ancak eşitlik monokültüre dönüşüyordu. Olmsted, kendi döneminde gerçekten radikaldi; ırksal dostluğun tasarımla sağlanabileceğine inanıyordu ancak bu yalnızca günlük hayattaki topluluklardan ve çalışma koşullarından kopuk bir yerde mümkündü. Büyük Neslin gericisi Baron Haussmann'ın toplumsal açıdan iyi işleyen sokaklar ve kamusal alanlar üretmesi korkunç bir ironiydi ancak bu başarı onun niyetleriyle çelişiyordu. *Cite* teorisyenleri pek fazla bir şey yapılabileceği konusunda iyimser değildi: Simmel, halka açık yerlerde duyusal anlamda aşırı yüklen-

menin bireyleri kendi içlerine kapatacağını düşünüyordu; Weber, vatandaşların kolektif haldeyken özerkliklerini kaybettiklerini öne sürüyordu.

Geçen yüzyıl, yaşanılan ile inşa edilenin bir araya getirilmesi yönündeki büyük on dokuzuncu yüzyıl dramasından uzaklaştı. Doğru, *cite*'nin yaşanılan dünyasını inceleyen Şikagolu şehir planlamacılar sofistike insanlardı –görsel açıdan değil, sözel açıdan. Moderni inşa etmenin hayalini kuranlar cesurdu ama hayallerini yaşayacak insanların seslerine kayıtsız kaldılar. Corbusier'nin Atina Tüzüğü, rasyonel, işlevsel şehre dair teknede üretilmiş bir vizyondu; halk tarafından değil halk için üretilmişti. Şikago'yla Paris arasındaki ayrım, New Yorklular arasında bir şehrin tasarım yoluyla açık hale getirilip getirilemeyeceğine dair bir çatışma sonucunda ortaya çıkmıştı.

Cité ve *ville* arasındaki ilişkiyi ilk kez çözmeye çalıştığım dönemde bir keresinde Jane Jacobs'a şunu söylemiştim: "Sen *cité*'de Mumford'dan daha iyiyken, o *ville*'de daha iyi." Bu diyalog, aralarındaki kavganın iyice kızıştığı New York döneminde değil, Vietnam yıllarından sonra gerçekleşmişti; o dönemde kendisi ve ailesi kışı bol Toronto'ya gitmek üzere New York'tan ayrılmıştı. Jane Jacobs, Kanada'daki sakin evinde bile güçlü bir etkiye sahipti; fiziksel olarak hareketsiz hale geldikten sonra bile etkisini sürdürdü. New Yorkluların arkadaş canlısı olduğu tarzda birbirimize arkadaşça davrandık yani Toronto'yu her ziyaret ettiğimde tartışıyorduk. Belki de tartışmalarımız onu neşelendiriyordu; daha önceki haftalık gezilerinde gördüğümüz durdurulamayan konuşma akışının anılarını canlandırıyordu. Hatırladığım kadarıyla o konuşmamızda sert bir şekilde bana dönmüş ve, "Peki sen olsan ne yapardın?" diye sormuştu.

Bölüm iki
Barınmanın Zorluğu

4
Klee'nin Meleği Avrupa'dan Ayrılıyor

Jane Jacobs'a verecek bir cevabım yoktu. Aslına bakılırsa, onunla tartışmış olsam da diğer birçok genç şehir planlamacı gibi benim hayal gücümü doyuruyor ve duygularım adına konuşuyor gibiydi. 1980'lerde yeni bir sayfa açmak için ihtiyacım olan sarsıntıyı yaşadım. Dünyada gelişmekte olan şehirler o sıralarda hızla büyümeye başlıyordu ve bu yerler hakkında çok az şey biliyordum. O yıllarda UNESCO'da ve ardından BM Kalkınma Programı'nda çalıştım; London School of Economics (LSE) sayesinde Şanghay, Mumbai ve Delhi'de vakit geçirmeye başlamıştım. *Ville* ve *cité* arasında bağlantı kurmanın benim dönemimden gelen insanlar için olduğu kadar yeni meslektaşlarım için de zor olduğunu keşfettim –ama onların kendi açılarından farklı zorlukları vardı.

I. GAYRİ RESMİ BARINMA YÖNTEMLERİ – DELHİ'DEKİ MR. SUDHİR

Nehru Place

Delhi'nin güneydoğusunda, bir yeraltı otoparkının üzerinde T şeklinde geniş bir pazar oluşmuştur. Nehru Place, 1970'lerde Delhi'de, gelişen küçük işletmeleri barındıracak yeterli ticari alan bulunmadığı için ortaya çıkmıştı. Bu nedenle hükümetin planlama ajansı, Nehru Place'in doğduğu yer olan terk edilmiş bölgenin gelişmesine izin verdi. Orijinal planlar, otoparkın üzerindeki plazanın boş olduğunu ve alçak, dört katlı binalarla kaplı oldu-

ğunu göstermektedir; bunlar dükkânlardan çok, yeni kurulan ofislere yer vermeye yönelikti. Bugün de bu niyetin izleri bulunmaktadır. Nehru Place'in kenarlarını kaplayan kutu gibi binalar Silikon Vadisi'nin alt sınıf bir versiyonunu oluşturur; burada teknoloji start-up'ları, bilgisayar tamir atölyelerinin ve indirimli seyahat acentelerinin yanındaki sıkışık odaları işgal eder. Ancak binalar arasında açıkta kalan alan, perakende satış tezgâhlarıyla dolmuş durumdadır. Burada insanlar akıllı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar ve ikinci el anakartların yanı sıra Hint elbiseleri ve Bollywood CD'leri satmaktadır hatta bazen hepsi aynı sepetlerde satılır. Kalabalıklar alışveriş enerjisiyle dolup taşar ve birbirine karışır. Multiplex'te aynı Bollywood filmi, üç farklı dile çevrilip düzenlenmiştir. Yakınlarda devasa bir tapınak ve ayrıca daha lüks, el değmemiş ofis binaları bulunur.[1]

Gün içerisinde binalar arasındaki açık alanda insanlar gelişigüzel birbirine karışır. Herkesin özensiz giyinmeye özen gösterdiği ABD'deki Silikon Vadisi'nin aksine, burada yetişen tekno girişimciler, tasarım kot pantolonlar ve pahalı mokasenlerle gösteriş yapar. Ama yine de enerji dolu pazardan uzak durmazlar; örneğin çok iyi bir yiyecek tezgâhı, halka arz gerçekleştiren bir firmanın bulunduğu ofis grubunun girişinde yer alır. Zeki genç adamlar, lüks bir yerde öğle yemeği yemek yerine hâlâ bu tezgâhın etrafında takılır, kâğıt tabaklardan yemek yer, tezgâhın yarı kör, anaç sahibiyle rahatça dedikodu yaparlar.

Geceleri, Hindistan'ın hayaletleri, merdivenlerde kolonileşen ya da kötü havaya karşı bir miktar korumalı birkaç ağacın altına yayılan kaldırım sakinleri şeklinde ortaya çıkar. Bir gece, polisin bu gece sakinlerini ortadan kaldırmaya çalışmasını izledim: Düzen güçleri ilerledikçe, mülksüzleştirilmişler onların ardından yeniden toplandı; onlar ortadan kaybolunca, kaldırım sakinleri yeniden yerlerine yattı –ve polis de bunu yapacaklarını çok iyi biliyordu.

Bu karmaşık sahne, Jane Jacobs'un West Village'ını pek çağrıştırmaz çünkü Nehru Place, günlük yaşam karakteri bakımından gevşek ve mikro ölçekli olmasına rağmen, büyük ölçekli, dikkatli bir planlama sayesinde ortaya çıkmıştır. Planlamacılar, Nehru Place'e kendi verimli metro istasyonunun yanı sıra basit ve aynı derecede verimli bir otobüs terminali kurmak için büyük para

1. Rana Dasgupta, *Capital: The Eruption of Delhi* (Londra: Canongate Books, 2015), s. 362.

harcamışlardı. Yerden hafifçe yükseltilmiş, hafif açılı, yağmuru dışarıda tutan ve pisliği tahliye eden garaj çatısının yüksekliği –herhangi bir mimari ödül kazanması pek mümkün olmasa da– şehircilik açısından ustaca bir hamledir. Üstelik planlı bir *ville*'e resmi olmayan bir *cite* aşılanmış durumdadır.

Bu bakımdan yoksulların yalnızca inşa edilmemiş arazilere sahip olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. Fakir insanların kolonize ettiği pek çok yer önceden bir amaç için inşa edilmişti: kamyon garajı, fabrikalar ve benzerleri; bu mekânlar şu ya da bu nedenle değerini kaybetmiş, terk edilmiş ve daha sonra sahiplenilmiştir. Nehru Place, sahiplenmenin bir versiyonudur; asıl amacı otopark olan yapıya öngörülemeyen çatı faaliyetleri eklenmiştir.

Burada diğer hızlı büyüyen (BM'nin tabiriyle "gelişmekte olan") şehirleri de karakterize eden gayri resmiliğin dört boyutu görülmektedir. Ekonomik açıdan bu girişimciler bürokratik bir varoluşa sahip değillerdi; Hindistan'ın kurşun gibi ağır bir bürokrasi altında boğulan yasal ekonomisinden sıyrılmışlardı. Dört katlı binalardaki start-up'lar enerjikti ama başarısızlığa eğilimliydi. Binalar arasındaki alanda ticareti yapılan mallar yasal açıdan kibarca "gri mallar" ifadesiyle tanımlanıyordu; bu da bunların en kötü ihtimalle çalındığı veya daha az kötü ama yine de yasa dışı şekilde, fabrikalardan veya depolama tesislerinden vergilendirilmeden getirildiği anlamına geliyordu. Siyasi açıdan, kaldırım sakinleri ve polis vakasında olduğu gibi Nehru Place de katı bir şekilde kontrol edilmemesi anlamında gayri resmiydi. Sosyal açıdan geçici olması nedeniyle gayri resmiydi. Mağazalar ve alışveriş yapanlar, ofisler ve işçiler gelip gidiyordu; geçen aydan hatırladığınız tezgâh artık orada değildi; yarı kör, anaç kebapçı, en azından benim tecrübelerime göre, tek kalıcı demirbaş gibi görünüyordu. Gayri resmi zaman açık uçludur.

Nehru Place'in versiyonları Ortadoğu'daki bir çarşıda veya Lagos'taki bir otoparkta bulunabilir; İtalya'da da neredeyse her küçük kasabanın meydanında bu tarz pazar yerlerine rastlanabilir. Hepsinde satıcılar ve alıcılar pazarlık yapabilir; ürünlerin sabit fiyatı yoktur. Belirsizlik bir tür ekonomik tiyatroya yol açar: Tüccar, "Bu benim en düşük fiyatım!" diye beyan eder ve satıcı da, "Bu ürünün kırmızısını istemiyorum; beyaz olanı yok mu?" gibi bir yanıt verir; tüccar "en düşük fiyat" beyanını bir kenara bırakarak, "Hayır, ama kırmızıyı toptan alabilirsin" diye karşılık

verir. Paris'teki alışveriş merkezi bu ekonomik tiyatroya son vermişti; vitrinlerinde metalar dramatize ediliyordu ama fiyatları sabitti. Gri pazar ürünleri ise kentte belirli bir tür yüzyüze etkileşim yoğunluğunu yeniden canlandırıyordu.[2]

Bunu Nehru Place'de biraz da bedel ödeyerek öğrendim. Buraya ilk kez 2007'de, çalışmaktan çok takılmak için gelmiştim. (LSE o yıl Mumbai'de bir konferans düzenliyordu ve ben bir konferans salonunun içi yerine, Hindistan'ı görmeyi daha fazla istiyordum.) Ziyaretimden bir gün önce iPhone'um bozuldu ve birisi bana bir ipucu verdi; bir tamir dehası, Nehru Place'in güneybatı köşesine yakın konumda ticari araçtan bozma bir tezgâhta çalışıyordu. Yeri buldum ama adamı bulamadım; yakınlardaki genç bir kadın "taşınmak zorunda bırakıldığını" söyledi. Hint meslektaşım bu tuhaf ifadeyi "gereken miktarda rüşveti ödemeyi reddetti" şeklinde yorumladı. Telefonumu tamir ettiremezsem yenisini bulmak zorunda kalabilirdim ki bu da burada abartılı bir masraf değildi. Pek çok mal ucuzdu çünkü bir tüccarın tercüman arkadaşıma tamamı kırmızı bir kutuda duran yeni iPhone'lar hakkında söylediği gibi, "bir şekilde ellerine düşüyordu." Kırmızı renkte "toptan" satış yapmayı teklif eden oydu ve biz de bu ticareti tüccarın tezgâhı olarak kullanılan ters çevrilmiş bir karton kutu üzerinde yaptık.

Bana fiyasko bir alet sattı. İki gün sonra geri döndüm, onu buldum ve paramı geri istedim; yanımdaki Hint arkadaşım oldukça tehditkâr bir Hintçe ses tonuyla yaylım ateşi açtı ve yeni bir telefon verildi. Daha sonra iPhone satıcısı sanki bu durum sadece iş gününün bir parçasıymış gibi gülümsedi. O, gösterişli bir genç değildi; kelleşmeye başlamış, göbekli bir adamdı ve belki de "bir şekilde ellerine düşmüş" bir çeşit parfüm kokuyordu. Beni etkileyen şey, ters çevrilmiş karton kutunun üzerine koyduğu iki ergen çocuğun çerçeveli fotoğrafıydı.

Dayanılmaz derecede sıcaktı ve terden sırılsıklam olmuştum; tüccar beni yatıştırdıktan sonra çay ikram etti; sıcak sıvı, bir şekilde harareti alıyordu. Önceki çay fincanlarının halkalarıyla lekelenmiş kutunun her iki tarafına oturduk, belliki içi ferahlamış müşteriler için yatıştırıcı içecekler de normal bir iş uygulamasıydı. Oturduğumuzda arkamda duran tercüman aracılığıyla tüccara araştırmacı olduğumu söyledim ve o da şöyle yanıt verdi: "I am Mr. Sudhir".

2. Helge Mooshammer, Peter Mörtenböck, Teddy Cruz ve Fonna Forman (ed.), *Informal Market Worlds Reader: The Architecture of Economic Pressure* (Rotterdam: Nai010 Publishers, 2015).

"Sudhir" ilk ismiydi ve ev sahibim, görünüşe göre tüm Amerikalıların yabancılarla tanışırken ilk isimlerini kullandığına inandığı için kendisi de bunu kullanmıştı ve belki de ona saygı göstermem gerektiğinin bir işareti olarak "Mr." kelimesini de eklemişti.

Mr. Sudhir, oralarda dolaşan Hollandalı bir kadına, bir kırmızı iPhone daha sattıktan sonra gözlerini dikkatle benden yana çevirdi ve sohbetimize geri döndü. Torunları zaten konuşmuştuk; bu konu her zaman bir bağ oluşturur. Artık kendi hikâyesi ortaya çıkmıştı: Mr. Sudhir, seksen kilometre uzaktaki bir köyde birkaç yıl normal kabul edilenin biraz ötesinde bir eğitim almıştı ve belki de gençliğinde bu onu, elinden geldiğince şansını Delhi'de aramaya itmişti. Bağlantıları onu Nehru Place'e getirmişti; başlangıçta en marjinal tüccarlara hizmet veren otoparktaki pis kokulu tezgâhlarda çalışmıştı: "Garaj cehennem gibiydi, her an tetikte olmak zorundaydım" diyordu Mr. Sudhir. Ancak zamanla yerin üstüne yükselmişti, düzenli bir yer bulmuş ve dışarıdaki birkaç önemli kişi tarafından tanınmıştı.

Biz konuşurken başka sesler de duydum. 1980'lerde fotoğrafçı Angelo Hornak'la New York'ta 14. Cadde'de bir çalışma yapmıştık. Artık uzak bir geçmişte kalan seçkinleştirme öncesi günlerde bu büyük cadde bir bakıma Nehru Place'e benziyordu: 14. Cadde havlu, tuvalet kâğıdı, valiz ve "bir şekilde ellerine düşen" diğer gündelik eşyaları satıyordu. Sattıkları ürünler de bize söylendiğine göre New York Kennedy Uluslararası Havaalanı'ndaki nakliye işlemlerinden "sızıyordu". 14. Cadde'deki bu gri pazar, New York'taki çalışan sınıfın kamusal alanı olarak hizmet ediyordu çünkü şehirdeki neredeyse tüm metro hatları burada birleşiyordu. Mağazaların önündeki kaldırımlarda, Mr. Sudhir'in mağaza tezgâhına benzeyen devrilmiş karton kutular vardı.

Özellikle 6. ve 7. Bulvarlar arasındaki 14. Cadde'de karton kutularda çalışan bir grup Afrikalı göçmenle tanışmıştım. Onlar güçlükle ayakta kalabilen, her gün birkaç dolar kazanan, bodrum köşelerinde ya da dışarıda zar zor uyuyan ama son derece gururlu insanlardı. Yeterli seviyedeki Fransızcam, Batı Afrika'dan gelen bu insanların uzun, sarsıcı yolculuk hikâyelerine giriş kartı işlevi gördü; işlerine el koyan, oğullarının hapse atılmasına, kızlarının fuhuş yapmasına neden olan siyaseti veya kabile çatışmalarını anlattılar bana. Amerika'ya kaçış, evlerini terk etmenin getirdiği suçluluk duygusuyla doluydu ancak bu durum onların talihini

artırmamıştı. Hayatlarının yolculuğu durmaksızın aşağıya doğru gidiyordu ve yıkılmış durumdaydılar.

Tehlikeli işler Mr. Sudhir'i başka yönlere kaydırmıştı. Onun için utanç, çalıntı malların Nehru Place garajlarının derinliklerinde satılması anlamına geliyordu. Garajın üstündeki açık alanda kendine bir yer bularak hem gerçek anlamda hem de sosyal anlamda bir yükselişe geçmişti. Menşei şüpheli mallarla iş yapıyor olması, onun sağlam aile babası aurasını azaltmıyordu. Müdavimleriyle birlikte bu pazar, iki oğlunun işi devraldıklarında üzerinde durabilecekleri "sağlam birer sütun" oluşturma şansı sunuyordu.

Evinde de durumun aynı olduğunu öğrendim. Yirminci yüzyıl boyunca, kentsel devrim güç kazandıkça şehirlere akın eden yoksul insan kitleleri hiçbir yasal hakları olmayan boş arazileri işgal etmişlerdi; bir tahmine göre, 2000 yılında yeni kentlilerin yüzde 40'ı gecekondularda oturuyor, cüruf briketlerinden bloklar veya karton barakalar inşa ediyordu. Günümüzdeyse özel mülk sahipleri artık mülklerini geri istiyor; hükümetler bu gecekondu kamplarının kalıcı hale getirilmesi durumunda şehirlerin başına bela olacağını düşünüyor. On dört yıldır gecekonduda oturan Mr. Sudhir, durumu bu şekilde görmüyordu. Her geçen yıl evini iyileştiriyordu; oturumunu yasal hale getirerek bu iyileştirmeleri güvence altına almak istiyordu. Bana gururla, "Oğullarım ve ben yakın zamanda evimize yeni bir oda ekledik" dedi; bunu her gece briket üstüne briket koyarak yapmıştı. Böylesi yerleşimleri iyi analiz eden araştırmacı Teresa Caldeira, bu uzun vadeli aile projelerinin, yıllar içinde paranın nasıl harcanması gerektiği konusunda disipline edici bir prensip haline geldiğini söyler. Kolektif çabalar ayrıca aile gururunun ve özsaygının kaynağıydı. Mr. Sudhir'in bakması gereken bir ailesi ve koruması gereken bir onuru vardı.[3-4]

Durumu, ahlaki açıdan rahatsızlık verici olsa da sosyolojik açıdan tanıdıktı: Etik aile değerleri şüpheli davranışlarla birleştiriliyordu. Hayatta kalmanın zorlu koşulları yoksul insanları bu duruma sokabilir; Mario Puzo'nun *The Godfather* adlı eserinde anlatılan hikâye daha şiddetli bir uç noktaya taşınmıştır. Bir aile babası olarak Mr. Sudhir'e duyduğum sempatinin, onun tarafından soyulmayı kabul etmemi sağladığını söyleyemem. Yine de pek

3. Eric Firley ve Caroline Stahl, *The Urban Housing Handbook* (Londra: Wiley, 2009).
4. Teresa P. R. Caldeira, "Peripheral Urbanization: Autoconstruction, Transversal Logics, and Politics yer aldığı çalışma Cities of the Global South", *Environment and Planning D: Society and Space*, 35, no. 1 (2017): 3-20.

kızmadım; onu açgözlülük değil, ihtiyaçlar yönlendiriyordu ve en azından kendini erdemli sanan bir madrabaz değildi.

Çayımız, yaşlı bir adamın mücadeleyle dolu bir hayatın meyvelerini diğeriyle paylaştığı katıksız bir an gibiydi. Ancak Nehru Place'te etrafımıza bakıp sohbetimizi şu yorumla bitirdi: "Dışarıya itileceğimi biliyorum." Bunun bir kurbanın konuşması değil, hayatta kalan birinin konuşması olduğunu vurgulamalıyım. "Bizim yaşımızda" dedi bana, "yeniden başlamak kolay değil. Ama gözüm oralarda..." Ardından da gayrimeşru yollarla bir kez daha mağaza açabileceği başka yerlerin adını verdi.

Bu takdire şayan dolandırıcıyı dışarı itmeye çalışan güçler nelerdi?

Resmi Büyüme

Çıplak gücün hayatta kalabilmek için giysiye ihtiyacı vardır; kendisini meşrulaştırması gerekir. Büyüme vaadi bunu yapmanın bir yoludur; büyüme ekonomik, politik ve teknik ilerlemeyi bir arada paketler. On dokuzuncu yüzyılın kahraman figürleri olan inşaat mühendisleri, şehirlerin kontrolünü ele geçirmenin ahlaki bir kazanım olduğuna şiddetle inanıyordu. Hindistan'da sömürgecilik, tüm sömürge mantığında olduğu gibi geri kalmış olarak görülen Hindistanlılara boyun eğdirilmesini haklı çıkarmak için ilerleme fikrine başvurmuştu. Şehirlerin patlayıcı büyümesinde, hâlâ ilerleme fikri gizlenir ancak artık, daha incelikli ve fark edilmez bir biçimdedir: Bu durum artık Delhi gibi yerlerin "dünya standartlarında şehirler" olması gerektiği inancıyla ifade edilir. Delhi, 2010'da İngiliz Milletler Topluluğu Oyunları'na ev sahipliği yaptığında yetkililer bunun modernleşme, medeni ülkelere yetişme zamanı olduğunu söyleyerek bazı köklü değişikliklere gerekçe oluşturmuştu; şehrin büyükleri, "Delhi Paris'e benzeyecek" diye övünüyordu. Onlara göre Paris öndeydi, Delhi geride. "Yetişmek", gelişmekte olan şehirlerde siyasi ve ekonomik gücü meşrulaştırır.[5]

Büyüme en temelde sayının artması şeklinde ortaya çıkar. Bu tür bir büyüme bizim için en tanıdık olanıdır çünkü kârı bu şekilde hesaplarız; her yılın sonunda elinizde daha fazla nakit olması iyidir. Ancak nüfustaki artış bu şekilde gerekçelendirilemez. Mexico City, São Paulo, Lagos, Şanghay ve Delhi'ye insanlar, Jane Jacobs'un

5. D. Asher Ghertner, *Rule by Aesthetics: World-Class City Making in Delhi* (New York: Oxford University Press, 2015), s. 9.

şehirler için iyi olduğunu düşündüğü yavaş, kademeli artıştan ziyade, ani bir sel gibi gelir. Böylesi ani sel baskınlarına maruz kalan bu şehirlerin büyüklüğü gerçekten de Avrupa ve Kuzey Amerika'dan bir kopuşa işaret etmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler demografları Delhi'nin mevcut nüfusunun yaklaşık 24 milyon olduğunu tahmin ediyor; Dünyanın en büyük şehri 37 milyonla Tokyo'dur. 1950'de ise tersine, dünyada nüfusu 8 milyondan fazla olan yalnızca bir avuç şehir vardı; Londra ve New York bugün 9 milyonun biraz altında seyrediyor. Ancak geçmişten günümüze ham sayılardan ziyade kentsel büyüme oranlarına bakıldığında, Küresel Güney ile Kuzey arasında bir uçurum görünmüyor. Delhi her yıl yaklaşık yüzde 3 büyüyor; on dokuzuncu yüzyılda New York ve Londra da benzer hızla büyümüştü. Aradaki fark Batı'nın kentsel motorunun soğumasından kaynaklanmaktadır; 2050 yılına gelindiğinde New York ve Londra belki yüzde 18 daha büyüyecek, Delhi ise en az yüzde 100 daha büyük olacak.[6]

Bir diğer benzerlik noktası da insanların akın etme sebebidir. 1846'daki patates kıtlığının ardından Amerika şehirlerine gelen İrlandalıların evlerini terk etmekten başka seçeneği yoktu; yüzyılın sonunda pogromlardan kaçan Yahudilerin de öyle. Bir dizi istatistik şunu göstermektedir: Hindistan ve Pakistan'ı ayıran Bölünme travması yatıştığında, son nesillerdeki şehirli Hintlilerin yüzde 65'i, çiftliklerden ve köylerden çıkıp bir milyondan fazla nüfusu olan şehirlere doğru göçen "istemsiz göçmenlerden" oluşuyordu. Diğer bir istatistik ise şunu göstermiştir: Brezilya'nın mevcut tarım ve madencilik arazilerine el koyma dalgası, on yıl içinde kırsal nüfusun yüzde 70'inden fazlasının şehirlere göç etmesine neden olacaktır. Dahası, OECD genel olarak önümüzdeki yirmi yılda genç köylülerin çoğunun iş bulmak için nüfusu 2 milyonun üzerindeki şehirlere taşınmak zorunda kalacağını öngörmektedir; küçük kasabalar artık bu insanları besleyemiyor.[7]

Farklılıklardan biri ise, insanlar bir yere akın ettiğinde ne olacağıyla ilgilidir. Göçle ilgili eski anlatı, ülkeyi veya köyü terk etmek, kentte kendine güvenli bir yer yapmak ve sonra orada kalmak şeklindeydi. Bugün yoksul insanlar arasındaki alışkanlık, kentlileştikten sonra da hareket etmeye devam etmektir. Evlerine

6. Bu değişikliklere dair mevcut en iyi genel rehber BM'nin 2014 revizyonudur: UN's 2014 revision of *World Urbanization Prospects*, elektronik ortamda: https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.Pdf.

7. Saskia Sassen, *Expulsions* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2014).

para gönderen modern göçmenler –özellikle Ortadoğu ve Asya alt kıtasında– yerleştikleri yerleri, kalıcı olarak entegre olacakları yerler olarak değil, beş veya on yıllık çalışma alanları olarak görüyor.

Bir şehrin büyüklüğü, yoğunluğuyla yani belirli bir alanda kaç kişinin toplandığının ölçüsüyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı görünmektedir. Kilometrekare başına yaklaşık 25.000 kişinin düştüğü Delhi, dünyanın en yoğun on beşinci kentsel bölgesidir ancak bu sayının ne anlama geldiğini düşünmek için biraz durmakta fayda var. Küçük popülasyonlar da oldukça yoğun olabilir; örneğin Fransa'daki Le-Pré Saint-Gervais köyü, Delhi'nin metrekare başına yoğunluğunun üzerinde yer alır. Günümüzün dev şehirlerinin çoğunun yoğunluğu aslında azalmaktadır. Örneğin Mexico City'nin sakinlerinin sayısı çok fazladır ama yoğun değildir; bir keresinde çevre bölgedeki bir toplantıya gitmek için merkezinden ayrıldığımda bunu fark etmiştim; yola çıktıktan altı saat sonra hâlâ araba kullanıyorduk. Düşük yoğunluklu nüfus dağılımı birçok Afrika şehrine de işaret eder; bu da genel olarak büyüklük ve yoğunluğun bağımsız değişkenler olarak düşünülmesi gerektiği anlamına gelmektedir.[8]

Şehirler neden büyür? On sekizinci yüzyıl iktisatçısı Jean-Baptiste Say bu soruyu *loi des débouchés* (piyasa kanunu) adlı yaklaşımında yanıtlamıştır: "Arzın artması kendi talebini yaratır" şeklinde bir varsayımda bulunmuştu; buradaki fikir, örneğin süt arzındaki bir artışın, sütün bol ve ucuz olması nedeniyle tüketimi teşvik edeceği yönündeydi. Delhi gibi şehirlerde Say yasası pek iyi sonuç vermez: Artan nüfus, belediyenin sağlayamayacağı hizmetlere talep yaratır.

"Neden büyüyoruz?" sorusunun daha güçlü bir yanıtı Adam Smith'in metinlerinde ortaya çıkmıştır. *Wealth of Nations** (1776) adlı kitabında formüle edildiği gibi, daha büyük pazarlar üretimdeki işbölümünü tetikleyecektir; modern bir örnek, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce el yapımı karoserlerin yerini ucuz otomobillere olan büyük talebin alması ve 1920'ler boyunca montaj hattında ince ayar yapılmış farklı görevlerin oluşumudur. Smith'in yaklaşımının kentsel benzeri şu olabilir: Eskiden 2.000 kişinin yaşadığı

8. Delhi'nin yoğunlukla ilgili rakamlar için kaynak: Registrar General and Census Commissioner's Office: http://www.censusindia.gov.in/2011-Common/CensusData2011.html; for France, from https://www.insee.fr.

* Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, Çev. Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006. (y.h.n.)

bir alanda 10.000 kişi hedefleniyorsa, o zaman evler de işbölümüne göre yapılacaktır; bu yapılanma çerçevesinde farklı boyutlarda ve şekillerde daireler yer alırken bahçelerin altına kazılmış otoparklar gibi özel kullanımlara yönelik başka alanlar da olacaktır. Başka bir deyişle boyut karmaşıklık doğurur.

Şehir genişledikçe işbölümünün, işlevlerin ve biçimlerin yoğunlaştığı bu büyüme modelinden bir "megalopolis" ortaya çıkar. Genişleme genellikle coğrafi veya bölgesel çerçeveye oturtulur. Günümüzde Pekin, verimli ulaşım yoluyla birbirine bağlanan alt şehirlerle birlikte, yüzlerce kilometre genişliğinde bir kentsel bölge oluşturarak bir megalopolis yaratmaya çalışmaktadır. Mexico City'nin dağınık yerleşimli uzantısından farklı olarak Çinlilerin fikri, bu alt şehirlerin her birinin kendi başına bir şehir haline gelmesi ve daha büyük Pekin içinde özel bir işlev yerine getirmesidir. Bunun Amerikan modeli Washington'dan Boston'a kadar uzanan megalopolistir; bu bölge geçen yüzyılda, coğrafyacı Jean Gottmann'ın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra analiz ettiği kentsel bir bölge olan ABD'nin doğu kıyısı boyunca gelişmiştir. Gottmann, Şikagolu şehir planlamacılar tarafından kullanılan eşmerkezli daireyi reddetmiş ve bunun yerine, 400 mil boyunca uzanan bir bölgede kesişen fonksiyonların olduğu karmaşık Venn diyagramını koymuştur. Üstelik Gottmann, ulaşım, üretim ve sosyal hizmetlerin bir bölge genelinde birbirine bağlanması durumunda ölçek ekonomilerine ulaşılabileceğini savunuyordu.[9] [10]

Bir megalopolis, Saskia Sassen'in "küresel şehir" olarak adlandırdığı şeyi tam olarak tanımlamaz. Küresel şehirlerde, metropol bölge içindeki şehirlerin birbirine yakınlığı pek önemli değildir. Bunun yerine, küresel ekonominin gerçekleştirdiği bir dizi mali, hukuki ve diğer uzmanlaşmış hizmet görevleri vardır; bu "küresel işlevler", şehirler birbirinden uzak olsa da her şehrin belirli bir rol oynadığı bir ağ içerisinde farklı şehirlere dağıtılmıştır. Örneğin Küresel Bakır piyasasında rol almak üzere bin ton bakır satın almak üzeresiniz. Ton başına fiyat, özel bir emtia piyasasına sahip olan Şikago'da müzakere edilebilir. Finansman, nakit dağlarının üzerinde oturan Tokyo'daki bankalardan gelecektir. İhtiyacınız olan hukuki tavsiye, imparatorluk geçmişi nedeniyle uzmanların farklı ulusal hukuk

9. Jean Gottmann, *Megalopolis: The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States* (New York: Twentieth Century Fund, 1961).

10. Karşılaştırma için Steef Buijs, Wendy Tan ve Devisari Tunas (ed.), *Megacities: Exploring a Sustainable Future* (Rotterdam: Nai010 Publishers, 2010).

rejimleri konusunda derin deneyime sahip olduğu Londra'dan gelebilir. Bakır sondajı için, petrol endüstrileri sayesinde uzmanların büyük ölçekli ekipmanlar hakkında her şeyi bildiği Dallas'tan tavsiye alabilirsiniz. Son olarak, bakırın fiilen bulunduğu La Paz, Bolivya ve Güney Afrika Johannesburg'daki yetkililerin ellerini yağlayarak, sizin sömürmenizi bekleyen cevhere ulaşabilirsiniz. Şikago, Tokyo, Londra, Dallas, La Paz ve Johannesburg birlikte tek bir küresel şehir molekülü olarak hareket eder.[11]

Küresel şehirler arasında çok büyük bir fiziksel bağlantı bulunmaktadır: bakırınızı dağıtacak olan konteyner gemisi. Konteyner gemileri, Liverpool, New York ve Şanghay gibi şehirlerin sanayi çağındaki rıhtım ve depolarını aşan ölçekte boşaltma ve taşıma tesislerine ihtiyaç duyar; ölçekleri daha küçük olan ve çevredeki şehrin dokusuna işlenmiş olan bu unsurlar artık işlevsel açıdan kalıntı durumundadır. Örneğin New York'taki Hudson Nehri rıhtımları, Mısır'dan gelen kumaş paketlerini Amerikan elbiselerine dönüştüren küçük imalatçılardan, yürüme ve el arabası mesafesi uzaklıktaydı ve artık Çin veya Tayland'da üretilen bu elbiseler günümüzde neredeyse hiçbir giyim endüstrisi olmayan New Jersey'e indiriliyor. Dev limanların yeni altyapısı ise, küresel ekonomiye entegre olsalar bile bu limanları kentsel bölgenin geri kalanından ayırıyor.

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, siyasi yapıya ilişkin eski düşünce biçimi bir ölçüde geçerliliğini yitirmiştir. Bu eski yöntem, farklı boyutlardaki iç içe geçen Rus matruşka bebeklerinin yapımına benziyordu; topluluklar şehirlerin içinde, şehirler bölgeler içinde, bölgeler ulusların içinde yuvalanmıştı. Küresel şehirler artık "yuvalanmıyor"; kendilerini barındıran ulus-devletlerden kopuyorlar. Londra'nın en büyük finansal ticaret ortakları, Britanya ulusunun geri kalanı değil, Frankfurt ve New York'tur. Küresel şehirler de Weberci modele göre şehir devletleri haline gelmedi. Küresel şehir, yerel olarak ele alınması zor olan uluslararası bir para ve güç ağını temsil eder: Bugün Jane Jacobs, New York'ta fiilen yaşayan somut bir insan olan Robert Moses'la yüzleşmek yerine, Katar'daki bir yatırım komitesine protesto e-postaları gönderebilir.

Bütün bu güçler birleşerek Mr. Sudhir'i tehdit eder. Gayri resmi yerel bölgeler, küresel rejimler için cazip hedefler haline gelir; iki şekilde caziptirler.

11. Karşılaştırma için Saskia Sassen, *The Global City* (Princeton: Princeton University Press, 1998).

Diyelim ki gayrimenkul yatırımlarına geçmek isteyen Küresel Bakır Tüccarısınız, iki modelden birini izlersiniz. Birincisi "fırsat yatırımı"dır. Fırsat yatırımcısı olağanüstü bir anlaşma arar. Şehrin dışında yaşıyor olsanız bile, iyi bir yerel fırsat yakalarsınız, son derece uzmanlaşmış gözlem ve hizmet firmalarından oluşan ekiplerle çalışırsınız; daha yavaş hareket eden yerel halkın önüne geçmek için saldırırsınız veya aşinalıktan uyuşmuş yerel halkın kaçırdığı fırsatları yakalarsınız; hepsinden önemlisi, yerel halktan daha derin cepleriniz vardır. Kanadalı uluslararası emlak geliştiricileri, Londra'daki Canary Wharf ticaret merkezini inşa etmek için ilk başta bu şekilde geniş arazileri ele geçirdiler. Kanadalılar, terk edilmiş limanlara yatırmak için İngiltere dışındaki bankalardan ve yatırımcılardan para topladı; dahası, yerel uzmanlar (Kanadalılar tarafından kiralanan kurnaz, şık takım elbiseli köpek balıkları) sahip oldukları şeyin değerini çok geç fark eden insanların sahip olduğu mülkleri arayıp buldular.

Fırsat yatırımcıları, nispeten küçük ölçekli bir olayın bütünde büyük bir değişikliği tetikleyebileceği açık sistemlerin belirli bir yönünden para kazanmayı umar. Bu tetik, gündelik dilde "kritik eşik" dediğimiz şeydir. Kapalı bir sistemde küçük olaylar birikir ama taşmaz; bunun yerine adım adım düzgün bir şekilde toplanırlar. Fırsat yatırımcıları için ekonomiyle ilişkili nokta, kritik eşiklerin, ani büyük sıçramalara imkân vererek değer artırmasıdır. Örneğin New York High Line'da yabani ot bitkilerine, sokak mobilyalarına, platform desteklerine ve yürüyüş yolları için merdivenlere yapılan nispeten küçük yatırımlar, çevredeki arazide, renovasyonlarda ve yeni binalarda sonsuz derecede daha fazla değer üretmiştir. Risk sermayedarı William Janeway'in gözlemlediği gibi, açık ve fırsat arayan bir yatırım yönteminde yatırımcılar, belirli bir iş anlaşmasının kendi başına kârlı olup olmadığından ziyade diğer iş anlaşmalarını tetikleyip tetikleyemeyeceğine odaklanır.[12]

Kentsel devrimin ilk aşamalarında büyümeyi hızlandıracak olağanüstü anlaşmaların gerçekleştirilmesi daha kolaydı; bir nesil önce güneydeki şehirlerin bu kadar hızlı büyüyeceği ya da kuzeyde yenileneceği belli değildi. Canary Wharf'ı kuran Kanadalılara satış yapanlar gibi dar görüşlü mülk sahiplerinin sayısı artık azaldı. Bu nedenle daha sofistike bir kalkınma modeli ön plana çıktı.

12. William H. Janeway, *Doing Capitalism in the Innovation Economy: Markets, Speculation and the State* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), Bölüm 4, *çeşitli yerlerde.*

Bu "çekirdek yatırım"dır. Kuala Lumpur'daki bir plütokratın Delhi'deki yeni bir binanın kritik eşik noktası olup olmadığını bilmesinin hiçbir yolu olmayabilir; Kuala Lumpurlular, binanın çevredeki binalarla, yerel toplulukla veya genel olarak şehirle ilişkisi hakkında çok az şey bilmektedir. Ve plütokratın bunu umursamasına gerek yoktur. (Kuala Lumpur'a karşı hiçbir kötü düşüncem yok, sadece örnek veriyorum.) Çekirdek yatırım, parayı bir dizi parametreye, bir dizi spesifikasyona yatırır. Spesifikasyonlara karar verdikten sonra inşaatın yapılacağı yeri arar. Prosedür küreselleşmeye uygundur çünkü metrekare, malzeme miktarı ve işçilik süresi, uzaktan belirlenip fiyatlandırılabilmektedir. Çekirdek yatırımcı, mekâna da tıpkı para gibi davranacaktır; aslında, karmaşık gayrimenkul işlemlerinin birçoğunda, ticaretin değerini gerçek binalar yerine bina spesifikasyonları belirler.[13]

Son nesilde, çekirdek yatırım, şehirlere yapılan fırsat yatırımlarını geçme eğilimindedir; tıpkı Warren Buffett gibi finansçıların "değer" yatırımlarından ziyade Wall Street'te standartlaştırılmış ticaretin öne çıkması gibi. Çekirdek yatırım, fırsat yatırımından daha kolay ve daha az risklidir; kolayca ölçülebilir terimlerle işlem görür. Dahası, çekirdek yatırım özellikle "döndürme" uygulamasına uygundur, yani bir binanın yaratılmasına ve inşasına yatırım yapmak ve daha sonra onu gerçekten bitmeden satmak için uygundur. Fırsat yatırımcısı değeri düşük bir binayı veya alanı tespit edebilirken, çekirdek yatırımcı büyük müdahaleler yoluyla para kazanır; bu müdahaleler yüksek vergi geliri olasılığı sunduğundan yerel yönetimler için caziptir.

Çekirdek yatırım, genel kentsel planlardan ziyade projelere odaklanır. Hem Haussmann hem de Cerdà, tek bir binaya, caddeye, bloğa veya kamusal alana odaklanmak yerine kentsel bir doku örmek için para almıştı. Atina Tüzüğü veya bahçe şehirler anlayışının oluştuğu geç bir tarihte, şehirciler planın projeden öncelikli olduğunu savunuyordu; bu argüman özel geliştiricilere karşı kullandıkları başlıca silahtı. Bugün durum tersine döndü; planlamacılar projelerin hizmetkârları haline geldi –Harvard'daki resmi şehirciliğin düsturunun planlar ve projeler arasındaki ilişkiye "aracılık etmek" olduğunu hatırlayın, bununla beraber gerçeklik artık çok eşitsiz bir güç dengesi oluşturma noktasına geldi.

13. Saskia Sassen, *Cities in a World Economy*, 4. Basım (Los Angeles: Sage Publications, 2012).

BM Habitat Direktörü Joan Clos tarafından türetilen "ahtapot şehir" ifadesi, bu tür bir gelişmenin sonuçlarını adlandırmış olur. Yeni yollar, şehirde yeni paranın aktığı bölümleri birbirine bağlayan dokunaçlar gibi uzanır; örneğin bir alışveriş merkezini ofis kulelerine ve yeni konutlara bağlar; bu bağlantılar şehrin ihmal edilmiş kısımlarını pas geçer veya gecekondu mahallelerini, *barrio*ları, favelaları ve gecekondu yerleşimlerini atlar. Ahtapot şehir, kökenleri Haussmann'ın Paris'teki yenilenmemiş, dokunulmamış gecekondu mahallelerini kesen bulvarlar ağına dayanan bir aktarımdır. Ancak ahtapot şehir aynı zamanda yeni bir şeyi de temsil eder. Haussmann'ın ağı, tekil projelerin parça parça bir araya gelmesinden ibaret değildi; ulaşmak istediği genel bir planı vardı ve bu planı sokaklarla ve binalarla doldurdu. Clos'un şehir ahtapotu ise önce kafasını oluşturan ve daha sonra bu kafaları, düğüm noktalarını veya gelişim merkezlerini birbirine bağlamak için dokunaçlar geliştiren bir canavardır. Şehirci Liu Thai Ker, bu eşitsiz gelişmenin profesyonel jargonda küresel olarak "takımyıldız şehir konsepti" veya "çok merkezli" şehir modeli gibi ifadelerle gizlendiğine dikkat çeker; bu ifadeler, bir bütün olarak şehrin kolektif ihtiyaçlarını görünmez hale getirir.[14]

Nehru Place, yakın zamanda ahtapot şehirdeki çekirdek yatırımcılar için bir hedef olarak ortaya çıktı; bir yer olmasından ziyade spesifikasyonları açısından ilgi çekiciydi. Bu spesifikasyonların teknik bir yönü, neden özellikle cazip olduğunu açıklar. FAR (taban alanı oranı), bir arsa üzerinde ne kadar inşa edilmiş yapının bulunduğunu gösterir. Genellikle FAR ne kadar büyük olursa bina o kadar yüksek olur; mevcut bir yapıya kat eklemek için çoğunlukla mevcut FAR yasalarında bir değişiklik aranır. Delhi'de yetkililer, büyük arazilerde FAR'ları yüzde 150'den yüzde 200'e yükselterek yasaları kendileri değiştirdi. Dolayısıyla yetkililer, tarihi 17,5 metrelik yükseklik sınırlamasını kaldırmayı düşündükleri için, Nehru Place'i çevreleyen binaların nispeten alçak siluetleri geçmişte kalabilir. Eğer fiziki *ville* bu şekilde değer kazanacaksa, garaj çatısındaki dünyanın tahliye edilmesi, binanın geçmişinin silinmesi muhtemeldir.[15]

14. Liu Thai Ker, "Urbanizing Singapore", yer aldığı çalışma *Megacities*, ed. Buijs, Tan ve Tunas, s. 246-7. Singapur bu kural açısından istisna teşkil eder.
15. Ravi Teja Sharma, "Floor Area Ratio, Ground Coverage Increased in Delhi; Move to Benefit Buyers", *The Economic Times* (Hindistan), 27 Kasım 2014.

Tüm bu nedenlerden dolayı, *ville*'in resmi olarak büyümesi Mr. Sudhir'in düşmanıdır. Bunu bilmesine rağmen neden New York Union Square'deki akranları gibi depresyonda değil? Oysaki Küresel Goliath'ın bu yaşlı, sakin Davut'a karşı şansı çok yüksek görünüyor.

Geleneksel, kastlara bağlı Hindistan'dan daha eşitsiz bir toplum hayal etmek zor görünse de ekonomik gelişme de eşitsizlik haritasını yeniden çizer. Bu harita, iktisatçı Thomas Piketty'nin büyüme ve eşitsizlik arasındaki korelasyonunun önerdiğinden daha küçük farklara dayanır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Hindistan'ın seçkinleri de ülkenin yeni zenginlik pastasından çok büyük bir pay almıştır; Piketty'nin gözü bu ekstra büyük payın alınış şekline dikilmiş durumdadır. Ancak bu açgözlülük başka bir hikâyeyi gözlerden uzak tutar. Önemli bir azınlık, eskisinden daha iyi durumda, yoksulluktan daha ılımlı bir duruma doğru ilerliyor; bu da BM standartlarında kişi başına asgari 3 metrekarelik yaşam alanından daha fazlasında ikamet etmek veya bir kredi kartına sahip olmak anlamına gelebiliyor.

Çin'de son nesilde yaklaşık 300 milyon Çinli şehirlere taşınarak bu statüye ulaştı. Hindistan'da 2015 yılında yayımlanan bir Dünya Bankası raporu, önceki on yılda nüfusun yaklaşık yüzde 9'unun bu yönde hareket ettiğini gösterdi; özellikle kadınlar ve gençler kentsel fırsatlardan yararlanmaya başlamıştı. Şaşırtıcı bir şekilde, bu açıdan Hindistan'ın yukarıya doğru hareketlilik oranları ABD'dekilerle karşılaştırılabilir durumdadır. İşin kötü tarafı ise, Dünya Bankası'nın başka bir çalışması, zaman içinde yoksulluğun üzerinde kalmanın özellikle kamu sektörü dışında çalışanlar için risk altında olduğunu gösteriyor; bu konuda Hindistan'ın güvencesizliği yine ABD'dekine benziyor. Ekonomik koşullardaki küçük bir gerileme bile bu tabakayı iş kaybıyla tehdit ediyor; hem kentsel Hindistan'da hem de ABD'de bu kesim, gelirinin çoğunu barınmaya ödüyor ya da her ay kredi kartı borcunun faizini ödemekte zorlanıyor. Mr. Sudhir'in sınıfının kaderi bu nedenle felaket olmaktan ziyade belirsizdir. Onun değerleri bu ayrım etrafında şekillenmiştir.[16] [17]

16. Martín Rama, Tara Béteille, Yue Li, Pradeep K. Mitra ve John Lincoln Newman, *Addressing Inequality in South Asia* (Washington, DC: World Bank Group, 2015).
17. Hai-Anh H. Dang ve Peter F. Lanjouw, "Poverty Dynamics in India between 2004 and 2012: Insights from Longitudinal Analysis Using Synthetic Panel Data", *Policy Research Working Paper* 7270, World Bank Group (2015).

Mr. Sudhir'in durumu, bugün Pico della Mirandola'nın bu kitabın açılışında alıntılanan şu önermesini değerlendirmemizi sağlayabilir: İnsan kendi kendisinin yaratıcısıdır. Günümüzün kentsel politik ekonomisinin ardındaki güçler kesinlikle tehdit edicidir ancak Mr. Sudhir gibi en alttaki bir adam için tamamen güçten düşürücü değildir. Zengin şehir geliştiricilerin ve onların siyasi yandaşlarının onun kaderine kayıtsız kaldığını çok iyi biliyor olabilir ancak bu gerçeği takıntı haline getirmez. Hayatta kalmak istiyorsa, onu etkisiz hale getirecek bir depresyona yenik düşemez; insanın kendi kendisinin yaratıcısı olduğuna inanmaktan başka seçeneği yoktur. Gerçekten de gelişmekte olan şehrinde onun gibi çok sayıda insan mutlak yoksulluktan çıkıp daha belirsiz bir duruma doğru ilerliyor. Bunun nedeni, Joan Clos'un metaforunu kullanırsak, şehir ahtapotunu çevreleyen su alanıdır; kayıt dışı ekonomide, Mr. Sudhir yukarıdan aşağıya büyük proje planlamasının dışında bırakılırken, kendisi gibi insanların yaptığı gibi, tepeden çok az yardım alarak veya hiç yardım almadan kendi yolunu buluyor.

Koşulları belirsiz kaldığı sürece, bunlarla baş etme gücüne olan inancını koruyabilir. Aile değerlerine olan inancı, *onun değerleri* olarak onaylanabilir. Belirsizlik, onun için kişisel etiğin temelini oluşturur. Bu, ister Küresel Kuzey'de isterse Güney'de olsun, koşulları daha az sorunlu olanlar için geçerli olur muydu?

Bir cevap bulmak için, gelişmekte olan başka bir şehre yukarıdan aşağıya bakmak isteyebiliriz. Delhi'ye Paris'ten daha yakın olan Şanghay, modernleşmeye örnek teşkil eden bir Asya şehridir. Vereceğimiz örnekte Şanghay'da şehrin planlamacılarından birinin gözünden bakabiliyoruz. Bu kişi, güçleri konusunda gövde gösterisi yapan birisi değildi hatta bunun yerine, şehrini birinci sınıf hale getirme sürecinde yok ettiği şeyler için pişmanlık duyuyordu.

II. "İKAMET EDİYORLAR AMA YAŞAMIYORLAR" – ŞANGHAY'DAKİ MADAM Q

Şanghay'ın yirmili yaşlarındaki popüler isimlerinden olan bu genç mimarın özenli makyajına bakarken, Madam Q (adını gizledim) bana, "Moğolistan'da ruj yoktu" dedi. Madame Q'nun annesi İngilizce tercümandı ve bu da onu Kültür Devrimi'nde hedef haline getirmişti. 1960'ların ortalarında uzmanlık bilgisine dayanan her iş burjuvalık olarak görülüyor, diğer sıradan insanlarla bağ kurmaya engel teşkil ettiği düşünülüyordu. Bu yüzden

bilgi sahibi kişinin başının ezilmesi gerekiyordu; bu nedenle de annesi, taş kırmak için kuzeye sürülmüştü. Annesi bu durumda uzun süre yaşayamadı. Çocuksuz bir çift tarafından evlat edinilen yetim kızı, inşaat malzemeleri konusunda uzmanlaşmış, bilgi birikimine sahip bir inşaat mühendisi oldu ve insanlara daha dayanıklı bir beceri geliştirdi.

Şanghay, Kültür Devrimi yıllarında çürümüştü, özellikle de konut stoğu açısından. Deng Xiaoping, 1970'lerin sonlarında insanlara bireysel inisiyatif için daha fazla alan tanıdığında, Madam Q, kendi kuşağının büyük bölümüyle birlikte şehirde yeni bir sayfa açmak, şehri yeni, büyük ve hızlı bir şekilde inşa etmek istedi. Madam Q'nun dökme beton anlayışı, onun şehir yönetiminin alt kademelerine girmesini sağladı.

Madam Q ile ilk kez 2003 yılında bir kokteylde tanıştım. Alexander Kluge'nin yönettiği *The Civilization of the City* [*Şehir Medeniyeti*] film serisinin üçüncü bölümünde benimle birlikte yer aldı; ekranda, birkaç yıl içinde onu tüketecek olan yıkıcı kanserin belirtilerini daha o zamandan gösteriyordu. Bana göre trajik bir hayatı vardı, gençliği kayıplarla kararmıştı, orta yaşı hastalık yüzünden kısalmıştı ama kendine acıyarak bakmıyordu. Mesleki yaşamının büyük bir hata neticesinde şekillendiğini düşünüyordu. Onunla ilk tanıştığımda Madam Q kendisinin ve meslektaşlarının yaptıklarından şüphe etmeye başlamıştı; daha sonra eski şehrin kalan kısmını elinden geldiğince korumaya çalıştı.[18]

Hükümet Çekirdek Yatırımcı Haline Geliyor

Şanghay, bir zamanlar Batı ile ticaretin önemli bir merkeziydi; İngiliz ve Fransız imtiyazları, yabancıların toplandığı Bund kıyısına Avrupalılaşmış bir görünüm kazandırıyordu. Bu imparatorluk kabuğunun ardında, yirminci yüzyılın başlarında sanayinin geliştiği geniş, tamamıyla Çin'e ait bir şehir yatıyordu. Mao Tse-tung bu gelişmeyi sekteye uğrattı ancak halefi Deng, Çin'i yeniden dışarıya açtığında, Şanghay ilk başta temel düzeyde bir sanayi merkeziydi; daha sonra hızlı bir şekilde daha yüksek düzeyde imalat, finansal hizmet ve "yaratıcı endüstri" (Şimdi ve Yeni hareketinin teknolojik ve sanatsal meslekleri) sunar hale geldi.[19]

18. Haus der Kulturen der Welt'te filmin gösterimini takip eden halka açık paneli görmek için: http://hkw.de/en/app/mediathek/video/26489.

19. Bund ve onun saf Çinlilerle ilişkisi hakkında bkz. Harriet Sergeant, *Shanghai* (London: Jonathan Cape, 1991).

Canlanma yeni binalara, özellikle de yeni konutlara ihtiyaç duyuyordu. 1992'de Şanghay Komünist Partisi, 3,65 milyon metrekarelik eski konutun yıkılmasını öngören 365 adlı planını yayımladı. 2000 yılına gelindiğinde 2,7 milyon metrekare yıkılmış ve 1 milyar metrekare yeni konut inşa edilmiş ve bunları birbirine bağlayacak yüzlerce kilometrelik yeni yollar yapılmıştı; Pudong'un finans bölgesi neredeyse sıfırdan yükseliyordu. Bu inşaat çılgınlığı, şehrin 2010 World Expo fuarı öncesinde kendini temizlemek için harcadığı 45 milyar dolarla doruğa ulaştı. Sonuç olarak, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk yıllarında Çin'in kentsel çabaları bir bütün olarak dünyada üretilen betonun yüzde 55'ini ve çeliğin yüzde 36'sını tüketti.[20-21]

Plan Voisin, Şanghay'a, her biri biraz yeşil alanla çevrili iğne inceliğinde kulelerle girdi. 1990'da Şanghay'da sekiz katlı 748 bina varken 2015 yılında bu sayı 36.050 seviyesine gelmişti ve bunların çoğu komşularından açık alanla ayrılıyordu. Bugünkü Paris-Şanghay yerel mimarisinin üst seviye bir örneği, Pudong bölgesindeki nehir kıyısına yakın Yanlord Bahçesi'dir; daha ucuz kuleler de aynı formatı izlemiştir; her bina kendi içinde bir "parktaki kule" gibi tamamlanır ve ayrılır. Çin'in mimari yorumu, kulelerin, feng shui'nin coğrafya kurallarına göre yerleştirilmesidir.[22]

Bu değişimlerin faili, şehrin ana yatırımcısı Şanghay Komünist Partisi oldu. Parti'nin sadece başını sallaması yeterliydi ve banka kredileri ya da inşaat izinleri geliyordu; Parti onayı yoksa, eylem de yoktu. Ancak tek bir egemen-diktatörün kişisel kaprislerini ilan edip hayata geçirdiği Mao dönemi artık sona ermişti. Bunun yerine, komiteler ve toplantılar oldukça kişisellikten uzak bir şekilde yürütülüyor ve her şey sahne arkasında gerçekleşiyordu; örtülü anlayışlar hüküm sürüyordu. Ayrıntılı bir savunma hamlesi,

20. Kentsel Çin hakkında genel bir başlangıç olarak, bkz. Thomas J. Campanella, *The Concrete Dragon: China's Urban Revolution and What It Means for the World* (New York: Princeton Architectural Press, 2008).

21. Bob Liu Roberts'a beni Xu Mingqian konusunda uyardığı için teşekkürler, "Development of Old Neighborhoods in Central Shanghai", yer aldığı çalışma *Shanghai Statistics Yearbook, 2004* (Shanghai: Xuelin, 2004). Ayrıca, Xuefei Ren, "Forward to the Past: Historical Preservation in Globalizing Shanghai", yer aldığı çalışma Breslauer Graduate Student Symposium, "The Right to the City and the Politics of Space", University of California, Berkeley, 14-15 Nisan 2006.

22. Urban Age "Şehirleri Şekillendirmek" konferansının Venedik Bienali 2016 sunumunda alıntılanan istatistikler: "Shaping Cities" conference presentation for Venice Biennale, 2016; https://urbanage.lsecities.net/conferences/ shaping-cities-venice-2016.

yıkımların özel şirketlere yaptırılmasında yatıyordu; bu şekilde, eğer bölge sakinleri protesto ederse, hata Parti'nin sorumlu olduğu bir hata yerine özel sektörün hatası olarak görünecekti. Perde arkasındaki Komünist Parti gücü ile özel girişimin bu birleşiminin olağanüstü derecede etkili olduğu kanıtlandı. Bir binanın duvarına chai (ortadan kaldırmak) kelimesi yazıldığında, bir veya iki hafta içinde, bazen de ertesi gün yıkılmış oluyordu.[23]

Ani kentsel yıkım, hanedanların rutin olarak önceki rejimlerin saraylarını ve sembolik binalarını yıktığı ve rejim değişikliğini belli etmek için yeni binalar inşa ettiği on ikinci yüzyıla kadar uzanan bir Çin geleneğidir. Modern çağda yeni olan şey, ortadan kaldırmanın daha çok gündelik binalarda meydana gelmesidir.

Şehrin bazı kısımlarındaki spekülatif ateş, yerleşim gereksiniminin önüne geçmiş durumdadır; tekil yapılar ve hatta yeni kulelerden oluşan ormanlar hâlâ boş duruyor veya yalnızca kısmen kullanılıyor. Gerçekten de Şanghay'ın bazı kısımları ürkütücüdür: Geceleri hiçbir ışığın parlamadığı ve kimsenin girip çıkmadığı hayalet kuleler arasında yürümek saatler sürebilir. Boş binalar, bu kadar "hızlı inşa etme sorunu"nun sadece bir kısmını oluşturur. Madam Q bir keresinde, "Benim ofisime gitmem, sizin Londra'daki ofisinize gitmenizden daha az zaman alacak" diyerek yeni, yoğun ama düzgün işleyen otoyollarla övünüyordu. Ancak başka bir sefer, süper modern bir otoyol üzerinden şehrin kuzey eteklerindeki bir fabrikaya gitmiştik. Bu yol da kenarları ve orta bölümü dikkatle planlanarak çok güzel inşa edilmişti ama hiçbir yere varmayan bir otoyol haline gelmişti; varış yeri olan fabrika, ücretlerin daha düşük olduğu Vietnam'a taşınmıştı. Şanghay'da artık hiçbir yere varmayan çok güzel inşa edilmiş otoyollar var ve bu da biçim ile işlev arasında sabit bir ilişki olmasının tehlikesine tanıklık ediyor.

Şanghay çok katı bir şekilde inşa edilmiş bir şehir olsa da bu yeni şehir yine de muhteşem görünüyor. Yeni bir konut projesinde yürürken Madam Q bana bir keresinde, "Dikkat et, dışkı kokusu yok" demişti. Her ne kadar kömür yakan elektrik santralleri nedeniyle şehrin havası fena halde kirlenmiş olsa da modern temizlik, Şanghay'ın kadim kolera tehdidini ortadan kaldırmış gibi görünüyor. Yeni kule ormanının inşaat kalitesinin berbat olmasını bekliyordum ama tamamen yanılmışım. Madam Q ve

23. Karşılaştırma için Philip P. Pan, *Out of Mao's Shadow: The Struggle for the Soul of a New China* (New York: Simon & Schuster, 2008).

meslektaşları temel malzemelere para yatırmışlar ve işçilik mükemmel; bu özen, düzgün bir şekilde kazılan ve drenajı yapılan dış alan ağaç dikimlerinde de kendini gösteriyor.[24]

"Yaratıcı yıkım", Şanghay gibi yerlerde olup bitenleri anlatmak için sıklıkla başvurulan teoridir. Bu ifade ekonomist Joseph Schumpeter'den gelir. Çekirdek yatırım, onun *Capitalism, Socialism and Democracy* adlı eserinde ifade etmek istediği şeyin güzel bir örneğidir: Nehru Place gibi bir mülk satın alınır, belki yerle bir edilip yeniden inşa edilir ya da oradaki insanlar seçkinleştirme nedeniyle yerlerinden edilir; daha kârlı olan yeni bir şey yaratılır. Şöyle söyler: "Yaratıcı Yıkım, kapitalizmin temel gerçeğidir. Bu, kapitalizmin içeriğidir ve her kapitalist kaygının, içinde yaşamak zorunda olduğu şeydir." Schumpeterci görüşe göre Komünist Parti, ironik bir şekilde bu temel kapitalist gerçeği canlandırmanın aracı olacaktır. Bunu ona söylediğimde Madam Q bu formülün çok kaba olduğunu düşündü; şehir daha önce çürümüştü, bu yüzden onu yıkmanın keyfi bir yanı yoktu. (Schumpeter bakış açısıyla şunu söyleyebilirim: Schumpeter, yerine yeni bir şey koymak için bazı şeyleri bozmayı çokça eleştirmiştir; birçok "yeniliğin" ne yenilikçi ne de kârlı olduğunu belirtir.[25])

Madam Q aslında Batı düşüncesinin çoğunun Çin şehirleri için anlamlı olduğundan şüphe ediyordu. Bir defasında ona Jane Jacobs'un *The Death and Life of Great American Cities* kitabını verdim, kitabın anlattıklarını onaylayacağını düşündüm; onaylamadı. Küçük mahallelerin, yavaş büyümenin ve aşağıdan yukarıya siyasetin büyük Amerikalı savunucusu fazla "Amerikalı"ydı. Madam Q'ya göre yavaş büyüme yalnızca zengin ülkeler içindi. Üstelik Madame Q, Jane Jacobs'un spontanlık konusunda saf olduğunu düşünüyordu; spontanlık onun için Kültür Devrimi sırasında gezici Kızıl Muhafız çeteleri anlamına geliyordu.

Lewis Mumford ona daha mantıklı gelmişti. Mumford gibi o da bir şehrin, işlevlerini resmi ve düzenli bir şekilde bütünleştirerek birbirine bağlaması gerektiğine inanıyordu. Ancak bir bahçe şehrin ölçeği bu kadar kolay aktarılamazdı. Ebenezer Howard'ın orijinal anlayışına göre bahçe şehirlerin yaklaşık 60.000 nüfusu

24. Xuefei Ren, *Building Globalization: Transnational Architecture Production in Urban China* (Şikago: University of Şikago Press, 2011), s. 50-58.

25. Joseph Alois Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942) (Londra: Routledge, 2010), s. 73, 77-9. [*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Çev. Vedat Ahsen Coşar, Dorlion Yayınevi, 2021.]

barındırması gerekiyordu; bu kadar az insanın yaşadığı bir yer, Şanghay manzarasında veya 3 ila 4 milyon insanın norm olduğu yeni gelişen uydu şehirlerde yalnızca bir noktacık olurdu: 2050'nin Şanghay metropol bölgesini oluşturmak için bir araya getirilmiş ve işlevsel olarak birbiriyle ilişkili bin tane bahçe şehre ihtiyacınız olacaktır. Benzer şekilde, Corbusier'nin orijinal Planı Voisin, benim kaba hesaplamama göre en fazla 40.000-45.000 kişiyi barındırabilirdi. Çin tipi kentsel büyüme, bir megakent için tutarlılık yaratmak açısından her iki planın da sınırlı olduğunu ortaya koyuyordu.[26]

Batılı üç kurucudan Frederick Law Olmsted ve Olmsted'in yeşil alanın sosyalleştirici ve bağlayıcı etkisine olan inancı, Madam Q'yu en çok kışkırtan plandı çünkü en zorlu olanıydı. Yeni Şanghay'daki peyzaj projeleri insanları birbirine bağlamıyordu; gerçekten de Voisin Planı'nın büyük ölçekte hayata geçirilmiş hali gibi olan bu "kuleler ormanı", toplumsal bir kriz yaratmıştı. Devlet destekli çekirdek yatırımın toplumsal sonuçları tek bir bina formunda somut hale gelmişti. Şanghay'ın planlamacıları, kule ormanına yer açmak için şehrin resmi olmayan yerleşim şekli şikumen'in* üzerine korkunç *chai* kelimesini kazımışlardı.

Hedef

Şikumen, duvarla çevirili ön ve arka avlulardan oluşur, iki alan bir binayla ayrılır; bu çift avluları bir araya topladığınızda hücresel bir doku yaratırsınız. "Şikumen" kelimesi ön avlunun önündeki kapıyı ifade eder; yarım kemer veya halka şeklinde taşla çerçevelenmiştir ("şikumen"in gerçek anlamı budur). Şikumenleri yan yana koyduğunuzda lilong veya lontang adı verilen bir hat veya sokak oluşur. Her hattın sonunda başka bir kapı bulunur; birkaç lontang'i paralel şekilde birleştirdiğinizde uçlarında bir caddenin kenarları oluşur. Kentsel formu bir bütün olarak hayal etmenin bir yolu, caddeyi bir arter, lontang'ları onun kılcal damarları, duvarlarla çevrili avluları kan hücresi zarları ve gerçek binaları da içindeki katı madde olarak düşünmektir.

26. Howard için, bkz. Richard T. LeGates ve Frederic Stout, *The City Reader* (Londra: Routledge, 1996), s. 345. Corbusier'e göre yirmi sekiz katlı her kule 900 kişiyi barındırabiliyordu; Corbusier, planın elli kuleden oluşacağını düşünerek işe başlamıştı.

* Şikumen, ilk olarak 1860'larda ortaya çıkan, Batı ve Çin unsurlarını birleştiren geleneksel bir Şanghay mimari tarzıdır. (ç.n.)

Hücresel doku eski olsa da ve dünya çapında her yerde bulunsa da bölgesel anlamda Şanghay'ın modern tarihine aittir. On dokuzuncu yüzyılın ortasındaki Taipei İsyanı, Şanghay'a sığınmak isteyen mülksüzleştirilmiş bir insan dalgası yaratmış ve bölgedeki inşaatçılar için fırsat olmuştu. Şikumen başlangıçta tek aileli konutlar olarak inşa edilmiş, doğduğu yeri terk etmiş toprak sahipleri veya tüccarlar için tasarlanmıştı. 1900'den sonra bu tür avlular, ilk sakinlerinden daha yoksul insanları barındırmaya başlamıştı. Yoksullar, hayatlarının çoğunu sıkışık odalar yerine avlularda geçiriyorlardı; örneğin, rutin olarak açık havada yemek pişiriyorlardı.

Yoksulluk ve baskı, avlulardaki doğaçlamayı doğurmuştu. Büyük kıtlık zamanlarında yiyecek ve yakıt paylaşılıyordu, bu da kırsal kesime kıyasla açlık oranlarının daha düşük olmasını sağlıyordu. Her ne kadar Mao dönemi komünistleri, polise şüpheli herhangi bir durumu bildiren meşhur Fransız kapıcıları gibi kapıları denetleyen mahalle casuslarından oluşan bir sistem kurmuş olsalar da bu sistem çatırdıyordu çünkü Kültür Devrimi zamanına kadar Şikumen sakinleri mümkün olduğunca komşularını ihbar etmiyordu.

Şikumen'deki gayri resmilik, kolektif olarak idare etmek anlamına geliyordu; resmi komünizm karşısında uygulanan bir hayatta kalma komünizmiydi. Şikumen'e damgasını vuran kolektif yaşamın diğer inşa edilmiş formlarda da bulunabileceği doğrudur. Daha önceki zamanlarda belirli devlet teşebbüsleri için toplu konut amaçlı bazı yüksek binalar inşa edilmişti; kiracılar, ortak tuvaletleri ve mutfakları olan bir tür dikey şirket kentte yaşıyordu. Ancak 1990'lara gelindiğinde bireylerin özel mülkiyeti norm haline geldi ve ortak tuvalet ve mutfaklar ortadan kalktı. "Konut" kolektif bir binadan ziyade bireysel bir apartman dairesi anlamına gelmeye başladı. Deng sonrası dönemin hedef aldığı şey, çoğunlukla hâlâ şikumenlerinde –ama aynı zamanda bu dikey şirket kentlerde– somutlaşan, şehrin kolektif yerel yaşamıydı.[27]

Kendi dairelerine kapanan insanlar izolasyonun acısını çekmeye başlıyordu. Yaşlıların ihmal edilmesi gibi toplumsal kopukluğun büyük işaretleri ortaya çıktı; büyükanne ve büyükbaba ihmali o kadar büyük boyutlara ulaştı ki, hükümet yakın zamanda bunun cezalandırılabilir bir suç olduğunu ilan etti. Eyaletin eğitim yarışını kaybeden ergenler arasında suç işleme oranı giderek arttı;

27. Bkz. Florian Urban, *Tower and Slab* (Londra: Routledge, 2012), s. 148-64.

bu çocuklar daha sonra bir tür kentsel arafta yaşıyor, binaların etrafındaki açık alanlarda takılıyordu. İnsanların yaşadığı izolasyon koşulları, yeni, temiz gökdelenlerde depresyon oranlarının ve hatta intiharların artmasına neden oldu ve bu tabu konular şimdi nihayet açıkça tartışılmaya başlıyor. Şanghay'da nesiller arası kopukluk, çocuklarda artan suç oranları ve yetişkinlerde anominin sinyalleri, yerleşik mahallelerinden mahrum bırakılan şehrin yerlisi aileler arasında en yüksek düzeye ulaştı. Madam Q sorunu kısa ve öz bir şekilde ortaya koymuştur: "İkamet ediyorlar ama yaşamıyorlar." Birinci sınıf bir *ville*, *cite*'sini yok etmiş gibi görünüyordu.[28, 29, 30]

"Hayatın Kendisinden Ziyade Hayatın Bir Resmi"

Son kemoterapisinden hemen önce, Madam Q ve ben bir espresso barda oturmuş, bir Napolili'nin gurur duyacağı şekilde kahvemizi yudumluyorduk. Xintiandi'de yenilenmiş bir *lilong*'daydık; burası, Mao, Komünist Parti'nin ilk kongresini köşedeki binada düzenlediğinden beri Parti için kutsal bir alandı. Madam Q, "İstediğim bu değildi" dediğinde onu ilk anda yanlış anladım. Kendisine dayatılan bezdirici ve işe yaramaz tedaviden bahsettiğini düşündüm. Ama o Şanghay'ı kastetmişti.

2004'ten itibaren hem bölge sakinleri hem de planlamacılar beyaz kulelerin somutlaştırdığı modernizme alternatifler bulmak için ciddi olarak düşünmeye başlamışlardı. Kısmen, bu dürtü Şikumen'in yenilenmesine yol açmıştı. Bulunduğumuz bar da başarılı bir yenilemenin ürünüydü. Yetenekli ustalar, keresteleri ve demir bağlantı parçalarını eski binanın orijinal haliyle görünmesini sağlayacak şekilde biçimlendirmişti; gerçi kafede orijinal durumda olmayan wi-fi bağlantısı vardı. Bölgedeki diğer restorasyonlar da pahalı çatı katlarını veya daireleri onarılmış geleneksel tuğla dış cephelerin ardına gizlemişti. Restore edilmiş şikumenlerin çoğunun demirden yapılmış geleneksel kapı sürgüleri, göze hoş

28. Campanella, *The Concrete Dragon*, s. 144-71, özellikle s. 163ff.

29. Marc Fried de aynı şekilde, yirminci yüzyılın ortalarında Boston'da gerçekleştirilen düzleştir ve yeniden inşa kentsel yenileme projesinin derin sosyal yönelim bozukluğuna yol açtığını bulmuştu; bkz. Marc Fried, "Grieving for a Lost Home: Psychological Costs of Relocation", yer aldığı çalışma *Urban Renewal: The Record and the Controversy,* ed. James Q. Wilson (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1966), s. 359-79.

30. Herbert J. Gans, *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans* (New York: Free Press, 1982).

görünen nostaljik noktalardı ama aslında girişler elektronik cihazlarla kontrol ediliyordu. Restorasyon, başka yerlerde de olduğu gibi işlevsel nesneleri tamamen sembolik varlıklara dönüştürmüştü.

Mevcut Şikumen'in yenilenmesi, burayı bir zamanlar yaşayan bir *cite* haline getiren insanların sınır dışı edilmesi anlamına geliyordu. Yirmili yaşlarındaki yeni nesil, Şikumen'i sembolik bir aura çerçevesinde yaşamak isteyebilecekleri harika yerler olarak hevesle arasalar da bu aurayı, eski cesur, "gerçek insan" sakinleriyle birlikte yaşamaktan ziyade seçkinleştirme sürecinden yanaydılar. Seçkinleştirme ve kovma gibi tanıdık, ikiz günahlar, şehirci Richard Florida'nın üstüne yıkılmıştır; Florida'nın yaratıcı sınıflar hakkındaki kitabı yirmi yıl kadar önce yeni bir şehir fikrinin kutsal kitabı haline gelmişti. Bu anlayışa göre dinamik bir şehri, gençler, girişimciler, organik düşünceye sahip olanlar yönetmeli, yaşlılar, yorgunlar ve eski tip işlerine bağlı olanlar ise ortadan kaybolmalıydı. Yaratıcı ekonominin hem kolektif hem de resmi olmayan bir karaktere sahip olması, kapalı ofis yerine ortak masa olması amaçlanıyordu; bu da kentsel anlamda "inovasyon bölgesi", yani Florida'nın deyimiyle "yaratıcı merkez" anlamına geliyordu. Şanghay'da bu, bir şikumen avlusunun kabuk benzeri ortak yapısının yerçekimsel kuvvetini tanımlıyordu.[31, 32]

Nehru Place de yaratıcı bir merkezdir, pazarın açık alanını kaplayan binaların eski püskü odalarına konumlanmış bir yaratım merkezidir. Nispeten seçkinleşmemiş haliyle, yaratıcı sınıfların akınını başkalarının sınır dışı edilmesine bağlayacak bir dürtü zaten henüz tespit edilmemiştir. Hatta burada trendleri benimseyen yirmili yaşlardaki gençleri teşvik eden unsurların büyük bölümü, pek de trend olmayan dış mekânın yarattığı karışımdan kaynaklanmaktadır. Nehru Meydanı'ndaki yaşlı bir kadın tarafından işletilen çapati standının etrafındaki uzun kuyruklar, günümüzde yalnızca tek tip insanların oturduğu restore edilmiş şikumenin şerit aydınlatmalı, sade tuğlalı iç mekânıyla tezat oluşturur.

Şikumen bir simülasyondur, yani bir zamanlar burada olanın bir kopyasıdır; başka bir tür simülasyon, başka bir yerde yapılmış bir binayı ithal eder. Elbette bunu yapmanın Çin'e özgü hiçbir yanı

31. Sharon Zukin, *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982).
32. Richard Florida, *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life* (New York: Basic Books, 2002).

bulunmamaktadır. Amerika'nın deniz kıyısındaki gelişimi, New England'ın sömürge mimarisini Florida'daki bir bataklığa aktarmıştır; Galler Prensi'nin dolu cepleriyle desteklenen Britanya'daki Poundbury, geleneksel bir İngiliz köyünü yeniden yaratmıştır; Orta Çağ, Elizabeth ve Georgia dönemi kaplamaları, modern tesisatlara sahip yapılara uygulanmıştır. Xintiandi'nin restorasyonunu gerçekleştiren mimarlık firmasının, Boston'daki Faneuil Hall Pazaryeri'ni aslına sadık bir şekilde kopyalayarak ün kazanması da dikkate değerdir; bir zamanlar Şanghay'ın temel gıda pazarı olan bu yer, artık gurme domateslerin veya özel yapım ekmeklerin satın alındığı bir alan haline gelmiştir.

Ancak Şanghay'da, başka birinin, başka bir yerde yaşadıklarının simülasyonlarıyla karşılaşmanın da özel bir yanı bulunmaktadır. Örneğin Şanghay'da, Thames Town'da bir daire satın alabilirsiniz (Viktorya dönemi İngilteresi atmosferinin yanı sıra kırmızı telefon kulübeleri bulunur; kronolojik açıdan karmakarışık bir durum olsa da önemi yoktur); veya Holland Village'de (bir yel değirmeni ve dar tuğla evler bulunur) veya yakınlarda Anting German Kasabası'nda oturabilirsiniz (bölgenin Bauhaus'u tadındadır). Şanghaylı bir geliştirici yakın zamanda kendisinin ve başkalarının projeleri hakkında "Disney Dünyası gibi" demişti. Çin filmi *The World*, dünyadaki çeşitli şehirlerin simülasyonlarına ayrılmış bir tema parkını gözler önüne serer: Park, bu illüzyonları kurup sürdürmekten bunalıma giren mutsuz işçilerden oluşan bir yerdir.[33]

Şehirlere akan uluslararası ticari mallar gibi, tüm bu çevre simülasyonları da kanıtlanmış markalardır. Yerleşik bir yerde yaşama hissini uyandırırlar ve çağrışım yoluyla buralara kök salmış olma havasını verirler. Her şeyin hem yerlilerin hem de benim gibi ziyaretçilerin anlayamayacağı bir hızda ve ölçekte değiştiği bir şehirde insanların belki de bu kanıtlanmış markalara ihtiyacı vardır. Belki de genel bir kural iş başındadır: Ekonomi politik ileriye doğru koşarken mimari beğeni geriye doğru bakar. Doğru: Kanıtlanmış bir markanın simülasyonunun sunduğu güvenceyi arayan sadece Çinliler değildir; Prens Charles'ın sponsorluğunu üstlendiği Poundbury bölgesi şu anda gözde bir emlak bölgesi çünkü pek çok insan, kurgusal Downton Manastırı gibi, "gerçek" İngiltere'nin romantik bir versiyonuna da ilgi duyuyor. Ancak

33. Patti Waldmeir, "Shanghai Starts Search for Its Heritage", *Financial Times*, 22 Şubat 2013, s. 8.

Çin'de, Britanya'da olmayan bir şey var: İlerlemeye yönelik amansız bir baskı.

Şanghay'da Madam Q, "Çin misyonu" konusundaki milliyetçi duygularından dolayı ticari kaygılarla geçmişin günümüze aktarılmasından nefret ediyordu. Rejimin elinde çektiği acılara rağmen o hâlâ bir nevi idealistti; Rus gulagında, "Stalin bilseydi, bizi serbest bırakırdı" inancıyla ayakta kalan mahkûmlar gibiydi. Müreffeh bir Çin ideali ekonomik bir gerçeklik haline geldikçe, Madam Q'nun hayatında "Çin misyonuna" olan inanç da güçlenmişti. Çin'in fiili geçmişini temize çıkarmaktan hoşlanmıyordu ama aynı zamanda Çin'in bir lider olduğuna da inanıyordu.

Bu nedenle, kanseri ilerlediği için ancak ara sıra zaman ayırabildiği son işinde, Bund bölgesinin tarihsel yapısının restorasyonu konusunda tavsiyelerde bulunuyor olması ironikti. 1949'daki Komünist Devrim'den önce, Şanghay, Çin'in dış dünyayla önemli bir nakliye ve ticaret bağlantısıyken, Bund da Şanghay'ın merkez üssüydü: Büyük binaların sıralandığı bir sahil şeridiydi; arka sokakları daha pisti, ucuz otellerde konaklayan denizcilerle doluydu. Burada aynı zamanda kaçak konumundaki yabancılardan oluşan büyük bir koloni de vardı, özellikle de Bolşeviklerden kaçan Beyaz Ruslar; arka sokaklar ucuz seks ve afyonun sunulduğu kulüplere ev sahipliği yapıyordu. Bund yakınlarında, kontrol ettikleri Çinlilerle nadiren karışan zengin Avrupalıların barındığı konaklar vardı. Bu zengin tarih günümüze nasıl aktarılabilirdi?

Madam Q, Bund'daki çeşitli binaları, tarihini anlatmak için bilgilendirici panolarla kaplamayı düşünmüştü; bu panolarda "falanca ailenin bu evde üç kuşak tüberküloz hastalığı geçirdiği" veya "bu odada İngiliz firmalarının Şanghay'a afyon ithalatını denetlediği" yazacaktı. Fakat korunmuş bir ortamı sadece insanlar buranın gerçekte nasıl olduğunu hatırlamak isterse bu şekilde sergileyebilirsiniz. Projesi suya düşmüştü; buradaki ziyaretçi sürüsü acıyı hatırlamayı umursamıyordu.

Yazar James Salter, *Light Years* adlı romanında, idealize edilmiş bir Amerikan ailesinin "hayatın kendisinden ziyade hayatın bir resmi" olarak göründüğünü belirtir. Şanghay'ın çizdiği resimler, *cite*'lerinin kaybettikleri karşısında şehrin tepkisini gösterir. Xintiandi ve Bund'un dönüştüğü türden yerlerde, arındırılmış, sadeleştirilmiş imaj hâkimdir. Resim, belirli bir şekilde yaşamanın nasıl bir şey olduğu konusunda merak uyandırmak yerine, merakın ve araştırmacılığın gelişmesini engeller. Ancak arındırılmış

simülasyonun içinde yerleşik bir hüzün vardır. Belki de Olmsted, parklarında yaratmaya çalıştığı sosyal illüzyonlar nedeniyle Madam Q'ya dokunaklı gelmişti. Xintiandi'nin başına gelenler de bir illüzyondu; bir zamanlar sosyal ve paylaşımcı karakter taşıyan ama artık yok olan bir yaşam tarzını çağrıştırıyordu. Burada daha genel anlamda şehircilik açısından büyük bir ikilem yatmaktadır: Şehri bir müzeye dönüştürmeden, geçmişe –geçtiğine pişman olunabilecek bir geçmişe– nasıl bağlanacağı sorusu ortaya çıkar.[34]

Simülasyona karşı Yerel

"Otantik", inşaatta kolay yakalanamayan bir kavramdır. Yeni bir yapıyı sanki başka bir çağa ya da tamamen başka bir yere aitmiş gibi gösterme dürtüsü Batı şehirciliğinde klasik canlandırmalarla ilişkilendirilmiştir: Örneğin, on ikinci yüzyılın ortalarında St. Trophime Kilisesi'nin cephesi bir Roma tapınağı gibi inşa edilmişti. Bu tür geçmişi canlandıran yapılar görsel açıdan sözle ifade edildikleri hallerine göre daha rahatsız edicidir; örneğin, Rönesans sestina şiiri biçimini kullanan modern bir şair, en eğitimli okurlar dışında hiç kimsede bunun çok eski bir şiir türü olduğu hissini uyandırmayacaktır.

Geçmişi muhafaza çalışmalarında özgünlük sorunu, bir nesnenin restorasyonunda ne kadar geriye gidileceğini kapsar. Eser ilk yapıldığı andaki en özgün halinde mi? Hangi ânın seçileceği konusunda tartışabilirsiniz; Bund üzerinde çalışırken, tartışma, 1920'lerin mi yoksa 1949'un mu mukayese olarak kullanılacağıydı; ilki Bund'un mülteci akınına uğradığı zamandı, ikincisi ise Çin komünist devletinin kurulduğu dönemdi. Peki illa belirleyici bir an olmalı mıdır? Bir mekâna "otantik" bir kimlik kazandırmak, zamanın dönüştürücü çalışmasını inkâr eder –Amerika'daki Colonial Williamsburg'da veya Britanya'da Quinlan Terry tarafından yapılan Georgia kopyalarında olduğu gibi.

Artık çok az sayıda iyi muhafaza uzmanı bu tür sabit simülasyonlar yaratmak istiyor. Bunun yerine, bir yerin süregiden tarihi katman katman kazılabilir veya bir binanın asma tavanları veya gizlenen boya katmanları gibi bandajları kaldırılarak geçmişi ortaya çıkarılabilir: Muhafaza artık, orijinalin dönüşümlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Berlin'deki Neues Museum'un yenilenmesinde mimar David Chipperfield, müzenin duvarların-

34. James Salter, *Light Years* (New York: Random House, 1975), s. 69.

daki kurşun deliklerini açıkta bırakarak, İkinci Dünya Savaşı'nın tarihini anlatmak için bu mantığı izlemiştir. Xintiandi bu şekilde "muhafaza edilseydi", yoksulluğun verdiği hasar binalardan silinmeyecekti; Şanghay'da başlangıçta zengin mültecilere yönelik yapıların nasıl yoksullara yönelik gecekondu mahallelerine dönüştüğünü göstermek için bir çaba gösterilebilir; ancak bu anlatıyı ortaya çıkarmak, bu binaları yirmili yaşlarındaki zenginler için içlerinde yaşamak açısından daha az çekici hale getirebilir. Aynı şekilde yine Bund'da, imparatorluk günlerinden, genelev-afyon dönemine uzanan, ardından da Kültür Devrimi'nin yıkımına kadar var olan yapılar da muhafaza edilebilirdi, böylece bu yaralar gözler önüne serilmiş olurdu.

Bu, yerel şehirciliktir. Anlatıyı muhafaza etme mantığını zamanda ileri götürür, eski formlardan yeni formlar ortaya çıkarken yine de onlarla ilişkili kalmanın yollarını arar. İleriye dönük bir yaklaşım sergilendiğinde, cephelerin orijinallerinden tamamen farklı olmasına izin verilmesine rağmen, planlamacı, binaların geçmiş dönemlerdeki yüksekliğini korumaya çalışabilir. Sabit simülasyonların yerel gelişmelerden çok daha popüler olduğu doğrudur. Aslına bakılırsa tarihin korunması, mirası koruyan Davut ile geçmişi yıkıp o ruhsuz çelik ve cam kutuları yerleştirmek isteyen Golyat'ı karşı karşıya getiren bir melodrama dönüşebilir. Davut, "Bize daha iyi bir şey inşa edin! Yenilik yapın!" diye bir talepte bulunmamaktadır. Bunun yerine hiçbir şey değişmediğinde zafer kazanır. Bu karşıtlığın altında daha büyük bir etik sorun yatmaktadır.

III. KLEE'NİN MELEĞİ AVRUPA'DAN AYRILIYOR – WALTER BENJAMİN MOSKOVA'DA

Bugün Delhi ile Şanghay arasındaki farklar, belki ikisini de ele almayan ve neredeyse bir yüzyıl önce yazılmış bir metinle açıklığa kavuşturulabilir. Bu, Walter Benjamin'in "Tarih Felsefesi Üzerine Tezler" başlıklı bir makalesidir. Makale, bir yazarın yaklaşımlarını içeriyordu: Büyümenin altüst ettiği unsurlar, yaratıcı yıkım yoluyla ortaya çıkan nostalji biçimleri ve gayri resmi faaliyetler tarafından teşvik edilen enerjiler; tüm bu temalar, Benjamin'in 1920'lerde komünize edici şehir Moskova'ya yaptığı yolculuklar ve bir tablo üzerine derin derin düşünmesiyle tetiklenmişti.

1920'de Paul Klee, aç, acı çeken, kollarını uzatmış bir figür olan Angelus Novus imgesini yarattı. Yazar Gershom Scholem,

o yıl eseri gördü, satın aldı ve Münih'teki dairesine astı. Walter Benjamin onu Scholem'in dairesinde gördü, satın aldı ve 1940'taki intiharına kadar sahibi olmaya devam etti. Benjamin, kendini öldürmeden hemen önce İspanya'ya geçmeye çalışırken (Nazilerin onu kaçınılmaz olarak yakalayacağına inanarak Pireneler'deki Portbou üzerinden kaçmaya çalışıyordu) Angelus Novus'u güvenli bir şekilde saklaması için Fransız yazar Georges Bataille'a verdi ve o da onu Bibliothèque Nationale'nin tozlu bir köşesine sakladı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden birkaç yıl sonra monobaskı Theodor Adorno'nun eline geçti; Adorno onu, o sırada Kudüs'te yaşayan Scholem'e geri vermeyi başardı; Scholem'in dul eşi, sonunda resmi 1987'de İsrail Müzesi'ne verdi.[35]

Yani resim sorunlu geçmişi olan bir objeydi. Benjamin, resmin sahibi olduğu dönemde, bu tasvirin tarihin sorunlarına değindiğini düşünüyordu. Bir ressam elbette sembolik bir görevle sınırlanmaktan dehşete düşebilir ancak Klee'nin resme verdiği isim onun da kendi imgesini bu şekilde gördüğünü gösteriyordu. İşkence gören figür, taş yığınlarının ve kırık nesnelerin üzerinde durmaktadır; hastalıklı bir sarı-turuncu renk, figürün içinden geçerek bir bulut gibi süzülür ve gökyüzüne sızar. Benjamin, Klee'nin imgesini açıklarken ilk olarak arkadaşı Scholem'in bir şiirinden alıntı yapmıştır:

> Kanadım uçmaya hazır
> Geri dönmeyi tercih ederdim
> Ama şansım az olurdu
> Ölümlü zamanda kalsaydım

Benjamin daha sonra şöyle yazmıştır (idareli alıntı yapmaya çalıştığım için burada beni hoşgörün):

> Tarih Meleği de aynen buna benziyor olmalı. Meleğin yüzü geçmişe dönük. Bizim, bir olaylar zinciri gördüğümüz yerde, o tek bir felaket görüyor; yıkıntıları durmaksızın birbiri üstüne yığıp onun ayaklarının dibine fırlatan bir felaket. Bir anlığına durmak, ölüyü uyandırmak ve parçalanan şeyleri bir araya getirmek istiyor. Ama Cennet'ten bir fırtına esiyor, kanatlarına doluyor ve o kadar güçlü ki, Melek artık kanatlarını

35. Bkz. Marc Masurovsky, "Angelus Novus, Angel of History, by Paul Klee", *Plundered Art*, Holocaust Art Restitution Project (HARP), 26 Şubat 2013, http:// plundered-art.blogspot.co.uk/2013/02/ angelus- novus-angel-of-history-by-paul.html.

kapatamıyor. Fırtına onu karşı konulmaz bir şekilde, sırtını döndüğü geleceğe sürüklerken, önündeki moloz yığını da göklere yükseliyor... Bu fırtınaya İlerleme diyoruz.[36]

Değişimle ileri itilen Klee'nin Meleği geriye bakmaktadır. Sanırım bu, Benjamin'in 1926-27 kışında Moskova'da yaşadığı deneyimlerden oluşan bir imgeydi. Benjamin, Scholem'e yazdığı bir mektupta, Devrim'in "kontrol edilmesi zor bir doğa gücü" olduğunu yazmıştı. Yine de Ruslar ona Devrim öncesindeki Gümüş Çağı'na özlem duyuyormuş gibi görünüyordu; eski mobilya parçalarına değer veriyorlar, ikonaları saklıyorlardı ve hâlâ Çar'a ve onun öldürülen ailesine saplantılı bir bağlılıkları vardı. O kış herkes açtı ve üşüyordu; geçmişe bakmak onları besleyemez, ısıtamazdı.[37]

Komünist bir şehir nasıl görünmelidir? Simülasyon kavramı bugün Pekin'de olduğu gibi o dönemde Moskova'da ortaya çıkmıştı. Stalin'in Moskova'sı, gösterişli düğün pastaları gibi dekore edilmiş binaların sıralandığı geniş bulvarları ve avizelerle aydınlatılan metrolarıyla Haussmann'ın Paris'ine benzemeye başlıyordu; komünizm insanları ileriye doğru sürüklüyor, Melek ise kentsel inşaatçı olarak geriye bakıyordu. Ancak ne ideoloji ne de avizeli metro, Moskovalıların Smolensk Pazarı gibi açık hava pazarlarında beslendikleri, giyindikleri ve ilaçlarını aldıkları kayıt dışı ekonomiyi gizleyemiyordu. Bu, Nehru Place gibi yetkililerin hoşgördüğü kayıt dışı bir pazardı; Noel zamanı yaklaşırken Benjamin bu pazar yeri için şöyle söylüyordu: "Lezzet sepetleri, ağaç süsleri ve oyuncaklarla o kadar doluydu ki sokaktan kaldırıma zar zor ulaşabiliyordunuz." Ancak resmi mağazaların rafları boştu. 3 Ocak 1927'de Benjamin, işçileri çoğunlukla orta yaşlı kadınlardan oluşan, iplik ve elastik bantlar üreten bir fabrikayı ziyaret etti. Elle iplik eğiren işçilerin yanında modern makineler boş yatıyordu; parça eksikliği nedeniyle makineler kapatılmış ve ipliklerin elle örülmesi bir asır önce olduğu gibi devam etmişti. Ancak fabrika, bir zamanlar bu zanaatın uygulandığı atölyelerden yüz kat daha büyüktü; büyük, modern bir kutuydu, "modern" boş bir kategoriydi.[38]

36. Walter Benjamin, *On the Concept of History*, Gesammelte Schriften I:2 (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1974). Benim çevirim.
37. Walter Benjamin, *Moscow Diary*, Çev. Richard Sieburth (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986), s. 126.
38. A.g.e., s. 37, 61.

Benjamin, Stalin'in Moskova'sında gerçekliğin sanatı taklit ettiğini, tarihin geriye bakarken ileriye doğru gittiğini görmüştü. Bugün Klee'nin Meleği, "komünist"in yerini "küresel" kelimesinin aldığı başka bir çığır açıcı değişimi temsil ediyor. Delhi'de İlerleme fırtınasının altındaki "yıkıntı", Mr. Sudhir gibi ait olmadıkları yerlerde kendilerine bir konum bulmakta zorlanan marjinal insanlardır. Egemen yapı onların karşısında duruyor ama onlar marjinallikleri içinde bir şeyler yapıyorlar. Şanghay'da, İlerleme fırtınasıyla boğuşan Melek, bazı şehircilerin ve vatandaşların şehrin dönüşümüne nasıl tepki verdiklerini temsil etmektedir; Şanghay'ın geldiği durumdan memnun olmayanlar dönüp geriye bakıyor, bugüne anlam kazandırmak için geçmişi arıyorlar.

5
Başkalarının Ağırlığı

Klee'nin Meleği, zamanın geçişiyle beslenen bir belirsizliğin ve kafa karışıklığının imgesidir. Şehirdeki etiği başka bir şekilde de resmedebiliriz: Kültürel farklılıklarla nasıl başa çıktığı açısından. Kapalı şehir, dini, ırkı, etnik kökeni veya cinsel yönelimi çoğunluktan farklı olan insanlara düşman olur; açık şehir ise onları kabul eder. Siyah veya beyaz görüntü, iyiyi ve kötüyü net bir şekilde ayırır ve böylece kesin bir yargıya varılmasına olanak tanır ancak gerçekte meseleler o kadar net değildir. Farklılık şehre ağır gelir; hem inşa edilmiş formlarını hem de yaşam tarzlarını karmaşaya sokar.

I. YAŞAMAK – YABANCI, KARDEŞ, KOMŞU

Başkalarının ağırlığı

5 Ocak 2015 gecesi PEGIDA adlı bir grup, Georg Simmel'in hamilerinin yaşadığı Dresden kasabasında bir protesto yürüyüşü düzenledi. PEGIDA, "Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Yurtsever Avrupalılar" şeklinde tercüme edilebilir. PEGIDA'nın taşıdığı pankartlarda şunlar yazılıydı: "Kültürümüzün korunması için" veya "İslam'ın Almanya'dan çıkması için buradayız"; "Biz halkız" sloganı ise Almanya'da komünist rejimin sona ermesiyle ilgili eski bir sloganın uyarlamasıydı. PEGIDA, teröristleri hedef almaktan ziyade tüm Müslümanların ülkeye girişini durdurmayı umuyordu çünkü onların yaşam tarzları Batı değerlerine fazlasıyla yabancıy-

dı. Ancak PEGIDA ve Danimarka, İsveç ve Fransa'daki benzeri örgütler, göçmen karşıtı hareketlerin, fırtına birliklerinin* geri dönüşüyle herhangi bir ilgisi olduğunu reddetmektedir. Yaşlı, iyi giyimli bir vatandaşın havaya kaldırdığı, özenle basılmış bir pankart, kendisinin "fanatizme karşı" olduğunu ilan ediyordu. Gruplar sadece, radikal biçimde farklılaşan insanların bir arada yaşayamayacağı görüşünü benimsiyordu; farkın ağırlığı çok büyüktü.[1]

PEGIDA kapalı zihniyetin en saf halini temsil etmektedir, Öteki'ni "yabancı" olarak görür. Ancak o zamanlar bu saflığa itiraz ediliyordu. Dresden'deki yürüyüşe 18 bin kişi katılmış olsa da Köln'de yalnızca 250 kişi yürüdü; Berlin'de hoşgörü adına düzenlenen karşı gösteride binlerce kişi yer aldı. Bir yıldan kısa bir süre sonra Almanya, Suriye'deki iç savaştan kaçan Müslüman kitlelere kapılarını açtı. Münih Tren İstasyonu'nda muhteşem sahneler yaşandı; Doğu Avrupa'dan gelen trenlerin koridor camlarına yaslanan perişan haldeki mülteci aileler, yiyecek ve giyecek paketlerini taşıyan gülümseyen kalabalığa inanamayarak bakıyordu. Bu paketlerin birçoğu herkesin alabilmesi için istasyonda bırakılmıştı. Bunlar hayırseverliğin o küçük kusurunu taşımayan saf cömertlik eylemleriydi: Minnettar olun, bana teşekkür edin demiyorlardı. Tren istasyonunda Öteki, bir kardeş gibi görülüyordu; orada bir kardeşlik bağı yaşanmıştı. Bu an açık bir andı.

Ancak bir yıl sonra ibre, ihtiyaç sahibi bu devasa yabancı kitlenin topluma entegre edilemeyeceği korkusuyla geri döndü (gerçi PEGIDA yaklaşımının benimsendiği noktaya kadar gelmedi). PEGIDA ve Münih'in yabancı gazeteleri bu dalgalanmaların Almanya'daki arka planını vurguluyordu; Nazilerin ırksal saflığa olan inancını, Holokost'un silinmez suçunu hatırlatıyorlardı. Ancak bu tür yabancılara verilen tepkilerin oluşturduğu manzarada Almanlığa özgü hiçbir şey yoktu: İsveç'te BM Gözlemcisi olduğum dönemde mültecilere yönelik kabul merkezlerinde görev yaptım; İsveçliler de yirmi yıl önce mültecilerin nasıl asimile edileceği konusunda tamamen aynı sorunla karşı karşıyaydı.

* Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin, Weimar Cumhuriyeti zamanında nasyonal sosyalistlerin yükselişinde önemli rol oynamış yarı askeri örgütü. (ç.n.)

1. Yabancı okurlar bu olayın mükemmel bir anlatımını şurada bulabilirler: "Germans Take to the Streets to Oppose Rise of Far-Right 'Pinstripe Nazi' Party", *The Guardian*, 5 Ocak 2015; https://www.theguardian.com/world/2015/jan/05/germans-march-oppose-pegida-far-right-racism-tolerance.

İsveçliler 1990'larda Yugoslavya'daki savaştan kaçan, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'dan gelen pek çok mülteciyi memnuniyetle karşılıyordu; ülkede kalmak için yaklaşık 50.000 geçici izin verdiler. Ev sahipleri daha sonra gönülsüz mülteciler ile gönüllü göçmenler arasına bir çizgi çekerek bu sayıyı azaltmaya çalıştı. Bu ümitsiz bir görevdi: Örneğin yetişkin bir çiftçinin, savaş tehdidi altındaki bir köyden (ama köy fiilen saldırıya uğramadan önce) kaçmayı seçtiği yargısına varılabilirken, bu konuda hiçbir kişisel tercihi olmayan çocukları mülteci muamelesi görebiliyordu. Siyasi mülteciler ve ekonomik göçmenler arasındaki bu yasal ayrım uzun süredir pratikte anlamsız kalmaktadır. Bir asır önce Amerika'nın kapılarındaki Polonyalı Yahudilere gelince: Tecavüze uğrayacaklarını ve öldürüleceklerini tahmin ederek, mülteci statüsü "kazanmak" için en kötü şeyin gerçekleşmesini beklemek yerine göçmen olarak kaçmaya karar vermişlerdi.[2, 3]

Sorun daha sonra, kalmalarına izin verilen mültecilerin İsveç'te nereye yerleştirilmesi gerektiği meselesine dönüştü. Kültür çatışmaları hemen başladı. Bir alım merkezi, lezzetli güveç de dahil olmak üzere bol miktarda taze yiyecek sağlıyordu; genç mülteci kızların kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlayacak şık kıyafetler gibi yaşam kalitesine yönelik diğer iyileştirmeler de buna dahildi. Ancak yanlışlıkla domuz eti içerdiğinden şüphelenilen yahninin tadına bakılamadı; ebeveynler şık kıyafetleri utanmazlık olarak görerek kızlarına yasakladılar. Ev sahibinin hatası bizim istediğimiz şeyi mültecilerin de isteyeceğini düşünmekti.

Bu çatışmaların bir çözümü, mülteci işçilerin evde kendi hallerine göre yaşamalarına izin vererek onları işe entegre etmeye odaklanmak olabilirdi. (Aslında Avrupa Birliği hukuku, mültecilerin ev sahibi ülkede statüleri tanımlanana kadar çalışamayacakları konusunda ısrar ederek bu çözümü zayıflatıyordu; bu süreç aylar, bazen yıllar sürebiliyordu.) Ancak mültecilerin işyerine entegre edilebilmesi için İsveççe öğrenmeleri gerekiyordu. Yetişkin mülteciler, yetişkinlerin genel olarak yabancı dil konusunda yaşadığı gibi, vasıfsız işler dışında herhangi bir işe etkili bir şekilde katılabilecek kadar İsveççe öğrenmekte zorluk çekiyorlardı. Bu

2. Bkz. Charles Westin, "Sweden: Restrictive Immigration Policy and Multiculturalism", *Migration Policy Institute Profile*, 1 Haziran 2006, http://www.migrationpolicy.org/article/sweden-restrictive-immigration-policy-and- multiculturalism/.
3. Genel bir değerlendirme için, karşılaştırınız Michael R. Marrus, *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century* (Oxford: Oxford University Press, 1985).

arada ergenlik çağındaki çocukları ise hızla öğreniyordu. Bu durum mülteci toplumunda belli bir kaygı yaratıyordu. Yetişkinler, çocuklarının yabancı bir dili kolayca konuştuğunu ve yabancı bir kültüre hızla alıştığını görüyordu. Çocuklar ne kadar entegre olursa, ebeveynlerini oraya getiren acılardan ve travmalardan o kadar uzaklaşmış hissedebilirlerdi –ya da en azından ebeveynlerin çoğu, bir süre yerleşik hale geldikten sonra bunun gerçekleşmesinden korkuyordu. Entegrasyon hem pratik bir kurtuluş hem de deneyimsel bir kayıptı.

Ait olmadığınız bir yerde nasıl yaşarsınız? Peki böyle bir yerde başkaları size nasıl davranmalı?

Yabancı, Kardeş, Komşu

Bu kelime üçlüsü Öteki'ni üç şekilde tanımlar. Bu üçlü, birbirine sıkı sıkıya bağlı üç filozofun metinlerinde yer bulur. Onların çıkış noktası, ilk olarak yirminci yüzyılın başında Edmund Husserl tarafından çerçevelenen fenomenolojiydi; dünyayı kendilerinden bağımsız bir alan olarak anlamak yerine, insanların dünyada var olma hissini nasıl deneyimlediğine (*Existenz* bu kavramın Almanca ifadesiydi) odaklanan bir öğretiydi. Husserl, Existenz felsefesini Martin Heidegger'e öğretti; Heidegger ise kendisine öğretilenlerin çoğunu değiştirdi. Buna karşılık Heidegger, Kakuzo Okakura ve Emmanuel Levinas'a ders verdi ve her ikisi de sonunda ustalarının fikirlerini yeniden işlediler. Heidegger, Existenz felsefesini varoluşu farklı olanların reddine bağladı; Okakura ise bunu bir kardeşlik idealine bağladı ve Levinas komşu sorununa bağladı.

Heidegger "yaşamak" için *Dasein* kelimesini kullanır; kelime, tam çevirisiyle "orada olmak" anlamına gelir; Heidegger, uzun zamandır var olan bu kelimenin anlamını derinleştirmiştir. Kariyeri boyunca bir yerde yaşamanın ne kadar zor olduğu üzerine kafa yormuştur; ona göre insanlar, zaman ileriye doğru akarken deneyiminlerini etkileyen, mekânlara ve birbirlerine olan bağlarını kökünden söküp alan "kaygıya" ve ontolojik güvensizliğe karşı koymak için kendilerini bir yere demirlemek için mücadele etmelidir. Biz insanlar "yerüyüzüne fırlatıldık", ait olmadığımız yerlerde dolaşıyoruz, kendimizi bir yere yerleştirebilmek için çabalıyoruz. *Dasein*'ın bu açıklaması Søren Kierkegaard'dan yararlanmıştır ancak Kierkegaard'ı Tanrı'da çok kolay bir sığınak bulması nedeniyle reddeder. Aksine, Heidegger'in inancı Richard Wagner'in Uçan Hollandalı'sının felsefi eşdeğeridir; gemisi,

evi diyebileceği bir liman arayarak denizlerde durmaksızın yol alır. Heidegger kök salmak için uzun süre şehirden uzaklaşıp Kara Orman'ın derinliklerinde yaşayacak bir yer bulmaya çalışmıştı. Burada önünde sonunda yabancı ötekileri, özellikle de Yahudileri dışlayacaktı.[4]

Heidegger'in *Dasein*'ı, 1919'da tuhaf bir ifade olan *das-in-der-Welt-sein*'ı [Dünya'da olmak] türeten öğrencisi Kakuzo Okakura'nın bu sözcüğü kullanma şekliyle anlamlı bir tezat oluşturur. Okakura, fikirlerini Sen no Rikyu gibi eski çay ustalarından yararlanarak 1906'da *The Book of Tea*'yi [*Çay Kitabı*] yazarken oluşturmuştur. Okakura, çay demlemeye ve içmeye ilişkin törensel sürecin kurallarının katı olmasına rağmen, hareketlerde ustalaşıldıktan sonra incelenecek derinliklerin olmadığını söyler; demleme süreci artık "kendi içinde anlamsızdır" ve bu nedenle çay yapan insanı, hayatında başka neler olduğunu veya olmadığını düşünmeye zorlar. Sonunda çaycı ne zevk ne de acı hissederek, sadece "ben varım" diyerek geriye doğru çekilecektir. Zihni temizleme disiplini olan yoganın da mantığı budur. Okakura'ya göre zihni temizlemek, sosyal açıdan daha çok Hıristiyanların manastırlarına uygundu; manastırların düşünmenin, kardeşlik mekânlarının özü olduğunu düşünüyordu. İnzivaya çekilmek, bir şehrin kargaşasından kaçmayı mümkün kılar; böylece insanlar sakin bir şekilde bir arada olabilir, "muhabbetle birbirine bağlanan yabancılar söz konusudur artık"; Aziz Augustine'in vaaz ettiği doktrinde olduğu gibi, kan bağı olmayan insanlar arasında kardeşlik bağı oluşur. Sanırım Okakura, Münih Tren İstasyonu'ndaki sahneyi aynı özverili bağın bir örneği olarak algılardı. Okakura, *dasinder-Welt-sein* ruhunun Tokyo'nun ortasında deneyimlenebileceğini öne sürerek nihayetinde Hıristiyanlığı ve manastır inzivasını reddetti. Öğrencinin, *Dasein*'ın sakinleştirici gücü hakkındaki fikri, ustasının hayal ettiği devasa kökleri koparıp atma mücadelesinden kilometrelerce uzaktaydı.5

Heidegger'in öğrencilerinden bir diğeri Emmanuel Levinas komşu sorununu ele aldı. Levinas'ın bir savaş esiri olarak hayatta kaldığı İkinci Dünya Savaşı, Heidegger'in Nazizmiyle birleşince,

4. İroni şurada: Wagner'in kaynaklarından biri Heinrich Heine'in bir hikâyesiydi. Bu hikâyedesonsuz yolculuğun (Wagner'in katı bir şekilde hiç sempati duymadığı bilinen) Yahudilerin hayatını şekillendirdiğinden bahsediliyordu.

5. Dennis Hirota, "Okakura Tenshin's Conception of 'Being in the World'", *Ryukoku Daigaku Ronshu*, no. 478 (2011): 10–32.

onu kişisel olduğu kadar felsefi olarak da ustasından uzaklaştırdı. Bu noktadan itibaren Yahudi ilahiyatçı Martin Buber'in düşüncelerinden beslenen Levinas, Eski Ahit'in ve Yahudi yorumcularının yaklaşımlarından yararlanan bir ahlak felsefesi yaratmaya çalıştı; Heidegger'in *Dasein* sözcüğünde somutlaştığı şekliyle dünyada varolma felsefesine odaklanmak yerine, özellikle Tanrı'nın bilinemezliğine yöneldi. Levinas'ın, Tevrat'ın yorumlanması üzerine düzenlediği haftalık oturumlardan birkaçına katılma ayrıcalığına sahip oldum ama kafam karışmıştı: İbraniceyi Fransızcaya çevirmenin zorlukları üzerinde neden bu kadar duruyordu? Zamanla onun etik vizyonunun işaret ettiği sorunun tam olarak bu olduğunu fark ettim: Birbirine doğru dönen ama aşılamayan bir sınırla karşılaşan sözcükler söz konusuydu; her dil indirgenemez, çevrilemez anlamlar içerir. Daha geniş anlamda hayatta da böyledir. Levinas'a göre Komşu, başkalarına yönelen ama sonuçta onları derinlemesine kavrayamayan etik bir figürdür; yine de sırf onları anlamıyorsunuz diye kayıtsız kalarak yüz çevirmemelisiniz. Ve daha da büyük ölçüde bu, insanların Tanrı ile olan ilişkisi için doğrudur; ilahi varlık, varoluşumuzun algısının ötesinde bir alemdir.

Bu, derinlemesine kavranamayan Öteki'ne yönelen Komşu fikri, alışılagelmiş komşu fikrinden uzak görünebilir veya aynı zamanda insanların gündelik etkileşimler yoluyla birbirlerini anladıkları, kendilerini rahat hissettikleri bir ortam olarak mahalle fikrinden de uzak görünebilir. Komşu, Okakura'ya cazip gelmiş olan Hıristiyanlık bağlamında bir kardeş de değildir; Levinas'ın etiği, yakın arkadaşlık duygusundan ziyade hayranlık ve merakla ilgilidir. Levinas, Komşuyu bir Yabancı olarak tasavvur eder.

Zamanla Levinas'tan onun istemediği ve aslında hoşlanmayacağı bir şeyi aldım: Bu etik görüşün pratik bir uygulaması. Bir Yabancı Olarak Komşu, şehrin sıradan dünyasıyla ilişkilidir. Kendine benzemeyen başkalarını tanımak, onlarla karşılaşmak ve onlara hitap etmek; bunların hepsi uygarlaştıran etiği oluşturur. Anlaşılmaz derecede yabancı oldukları için yabancılara karşı kayıtsız kalmak, şehrin etik karakterini bozar.

Etik safsızlık tüm insanların yaşamında mevcuttur: Sanırım her birimiz PEGIDA yürüyüşünü "anlayabiliriz" veya Münih Tren İstasyonu'nda bulunabiliriz. Yapılması daha zor olan ise Levinas'ın şartlarına göre komşuluk uygulamaktır.

II. UZAK DURMAK – İKİ REDDEDİŞ

Yabancılardan uzak durmanın iki yolu vardır: Onlardan kaçmak veya onları izole etmek. İki yol için de inşa edilmiş bir form gerekebilir.

Heidegger Şehirden Kaçıyor

Martin Heidegger'in barınağını oldukça kolayca buldum. Freiburg'un dışındaki Todtnauberg köyünde dört odalı, ahşap bir binaydı. Filozof, barınağını 1922'de çalışabileceği ve düşünebileceği bir sığınak olarak inşa etmişti. Todtnauberg köyü son doksan yılda büyümüştü, bu nedenle kulübe artık izole değildi ve köylüler, belki turist çekme fırsatı sezerek ya da sadece yerel gururdan dolayı, "filozofun evine" giden yolu tabelalarla açıkça belirtmişlerdi.

Todtnauberg'e doğru yolculuk heyecan vericiydi. Manzara, çok yüksekte olduğunuz için aşağıdaki tepeleri ve vadileri kaplayan çam ağaçlarının yanı sıra uçsuz bucaksız bir gökyüzü çıkarıyordu karşınıza. İç kısımlardaki barınak basit, sağlam bir şekilde yapılmıştı ve orman ile tarla arasında güzel bir konuma sahipti. Manzaranın mükemmelliğinin yanı sıra evin kendisi de bir tepenin oyulmuş tarafında yer alıyordu, böylece manzaranın bir parçası gibi görünüyordu. Binanın kendisi temelde neredeyse kare şeklinde bir yapıydı, altıya yedi metreydi, kırma çatıyla örtülüydü; iç mekânın bir yarısı boyunca uzun bir yaşam alanının yanı sıra, mutfak ve yemek masası da bulunuyordu, diğer yarısında ise bir yatak odası ve çalışma alanı vardı; arka tarafta ilkel bir banyo ve bir kurutma odası (odunlar ve giysiler için) yer alıyordu. Evin ortasında taştan yapılmış bir şömine vardı. İnşaat ahşap çerçeveliydi ve ahşap padavralarla kaplanmıştı; sadece birkaç el aletiyle yapılmış gibi görünüyordu. Yapının sadeliği, pencere ve kapı çerçevelerinin boyandığı sarı ve beyaz gibi parlak ana renklerle hafifletilmişti. İçeride, mobilyalar da çerçeve kadar sade ve sağlamdı.

Metropolden kaçışın Virgil'e kadar uzanan bir geçmişi vardı. Heidegger'in kaçışı kısmen Romantik yalnızlık arayışının sonucuydu, Rousseau'dan Senancour'a, Caspar David Friedrich'ten Rilke'ye uzanan bir çizgiyi yansıtıyordu. Bu kaçışın, Thoreau'yu bir yüzyıl önce Massachusetts'teki Walden Göleti çevresindeki ormana götüren, Wittgenstein'ı da 1913'te Norveç'in Skjolden kentindeki bir kulübeye gönderen aynı yalnızlık arayışından kaynaklandığı düşünülebilir. Heidegger, Nazilerin iktidara geldiği 1933'te Frei-

burg Üniversitesi'nde kısa süreli bir rektörlük döneminin ardından, ertesi yıl bir radyo yayınında neden artık Berlin'de akademisyen olamayacağını açıklamıştı; yalnızca şehirden biraz uzaktayken iyi düşünebiliyordu: "Vahşi, şiddetli bir kar fırtınasının kulübeyi kasıp kavurduğu ve her şeyi perdeleyip kapladığı derin bir kış gecesi, felsefe için mükemmel bir zamandır" demişti. Burada, diğer dikkat dağıtıcı unsurlardan arınan filozof, zamanını yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılayabildiği bir kulübede geçiriyordu: yatak, bir masa ve kitaplar. Öyle bile olsa, burası şaşırtıcı bir şekilde ziyaretçilerle doluydu. Çoğunlukla Üstad'la felsefe yapan öğrenciler geliyordu; Heidegger'le ormanda yürüyüş yapıyor veya ateşin yanında sohbet ediyorlardı. 1930'larda çekilen fotoğraflarda, sert ahşaptan bir masa etrafında toplanmış, derin sohbetler içinde olan felsefecileri ve onlar için ocak başında yemek pişiren Frau Heidegger'i görürüz.[6]

Ancak Heidegger'in şehirden kaçışı aynı zamanda Öteki'nden, özellikle de Yahudi ötekilerden kaçıştı. Freiburg Üniversitesi'nin Nazi rektörü olduktan sonra şehirden ve şehrin insani karmaşasından kaçış, onun için her zamankinden daha önemli hale gelmişti. Levinas ve Hans Jonas gibi destekçileriyle köprülerini yaktı; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu olay utanç vericiydi ve onun kaçma arzusunu daha da artırdı. 1933'ten sonra Todtnauberg'e yalnızca Aryanlar geldi; Heidegger'in Yahudi öğrencileri ya artık davet edilmiyordu ya da çoktan ülkeden kaçmışlardı. Heidegger şehirden uzakta olduğunda, rektörlük döneminde üniversitede zulmettiği ya da kovduğu meslektaşlarıyla sokaktaki sıkıntılı karşılaşmalarından da uzaklaşabilmişti; bunlardan en kişisel olanı Edmund Husserl'di; Husserl, kütüphaneyi kullanması yasaklanmış bir Yahudi'ydi ve aslında Heidegger'in akıl hocasıydı.

Bu nedenle savaştan sonra Heidegger'in kulübesi bazıları için lanetin sembolü haline geldi. 1967'de zorunlu çalışma kampından sağ kurtulan şair Paul Celan, Heidegger'i kulübesinde ziyaret etti ve ardından "Todtnauberg" adlı bir şiir yazdı; bu şiir, düşünüre hayranlık duysa da Heidegger'in kendi geçmişinden kaçmasına izin vermiyordu. "Ziyaretçi defterinde benimkinden önce kimin adı vardı?" diye soruyordu; başka bir şiiri olan "Hüttenfenster"da [Kulübe Penceresi], Nazilerin öldürdüğü Doğu Avrupalı Yahudileri ele alıyordu. Yazar Elfriede Jelinek, *Totenauberg* adında bir

6. Adam Sharr, *Heidegger's Hut* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006), s. 63.

drama yaratmıştı; kasabanın adının "Ölüm Dağı" gibi bir şeye dönüştürüldüğü bir kelime oyunu vardı.[7,8,9]

Heidegger'in şehirden kaçışında kafa karıştırıcı bir şeyler vardı. Freiburg o zamanlar taşralı ve sakin bir yerdi; bu üniversite şehrinin sokakları, Berlin gibi daha büyük yerlerin keskin sahnelerini hiç görmemişti. Walter Benjamin, şehrin sıkıcılığı göz önüne alındığında, Heidegger'in Freiburg'u yabancı (yani Yahudi) düşmanlığının, düşmanca modernitenin temsil edildiği bir travma alanı olarak hayal etmesini tuhaf buluyordu; bu tutarsızlık, Benjamin'in Heidegger'in felsefesini bir "Sürrealizm" biçimi olarak değerlendirip göz ardı etmesinin nedenlerinden biridir. Ama belki de Freiburg'dan kaçış o kadar da açıklanamaz değildi çünkü Heidegger'e göre, Kant'ın insanlığın çarpık yapısı dediği şey orada yaşıyordu.[10]

Uzak Durmak, Basitleştirmek

Bütün bunlara rağmen kulübe, fiziksel nesnesinin siyasetle olan ilişkisi nedeniyle ilgimi çekiyordu. Kulübenin felsefi fikri, Heidegger'in en güzel kısa makalelerinden biri olan "İnşa Etmek Yaşamak Düşünmek"te ifade edildiği gibidir. Virgüllerin yokluğu bu üç kavramın tek bir deneyim oluşturduğuna işaret eder: İnsan, fazla süslemeden kendisi için yarattığı bir yerde, düşünmeye adanmış bir evde doğayla iç içe yer almalıdır. Makalede Heidegger, Kara Orman'daki bir çiftlik evinin "basit tekilliğini" anlatır ve inşa eden insanın zanaatından söz eder: "İkamet etmekten doğan, aletlerini ve teçhizatını hâlâ birer nesne gibi kullanan bir zanaatir bu"; burada tek bir çatı altında farklı nesiller toplanır ve "zamanda yolculuk duygusunu" paylaşırlar.[11]

El aletleriyle yapılmış dört köşeli bir kulübenin herkes tarafından yapılabileceği ve ortamından her ailenin keyif alabileceği kesinlikle doğrudur. Ormanda bir mola vermek için Nazi olmanıza gerek yoktur. Ancak burada mekân ile siyaset arasında şu

7. Paul Celan, "Todtnauberg", yer aldığı çalışma *Selected Poems* (Londra: Penguin, 1996).
8. Paul Celan, "Hut Window" (Hüttenfenster), yer aldığı çalışma *Selected Poems*.
9. Elfriede Jelinek, *Totenauberg: Ein Stück* (Hamburg: Rowohlt, 2004).
10. Susan Buck-Morss, *The Dialectics of Seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1991), s. 34ff.
11. Martin Heidegger, "Building Dwelling Thinking", Çev. Albert Hofstadter, yer aldığı çalışma *Poetry, Language, Thought* (New York: Harper and Row, 1971), s. 362.

formülle ifade edilebilecek bir bağlantı bulunmaktadır: dışlamak, basitleştirmek.

Mekânların yaratıcısı olan şehirciler için bu formül bazı yankılar uyandırır. Dışlama sadece Yahudileri veya diğer Ötekileri dışarıda tutmak meselesi değildir; aynı zamanda bir yerin görünüşünü ve yapısını basitleştirerek, o yerin belirli bir tür insana uygun olup diğerlerine uymamasını da içerir. Karma formlar ve kullanımlar, karma kullanıcıları davet eder. Oysa sadeleştirilmiş bir ortamda form ne kadar basit, açık ve belirgin olursa, kimin oraya ait olup kimin olmadığını da o kadar net tanımlar. En uç haliyle burası bir kulübedir; en uç haliyle, yalnızca Aryanlar gelebilir.

Heideggerci bir kaçışta Öteki'nin kim olduğunun pek de önemli olmadığı söylenebilir. O zamanlar Yahudiler, şimdi Müslümanlar. Kaçışın sebebi şudur: Kişi, Öteki'nin varlığı yüzünden ait olduğu bir yer bulamadığını hisseder (Freiburg gibi sakin bir yerde bile). Psikanalitik açıdan, kaçış halindeki kişi, uyumsuzluğu ortadan kaldırarak egosunu güçlendirmeye çalışır. Bu, Simmel'in başka bir sakin yer olan Dresden kasabalılarına dair anlattığı kırılganlık duygusundan başka bir şey değildir. Bu tür kentlerde yabancı kitlesinin yoğunluğu hiçbir yerde tehdit edici ölçüde büyük olmadığı gibi, yabancıların kişisel olarak dayanılmaz bir ağırlık haline geldiği sihirli bir sayı da yoktur. Daha ziyade hayal gücü, farklılık olgularından, bir kişinin nasıl göründüğünden, konuştuğundan, giyindiğinden, yediğinden hatta koktuğundan bile bir sıkıntı yaratır. Bu tür ayırt edilebilir farklılık belirtilerinin yokluğunda ise, dikkat çekmeyen Öteki, bir şeyler saklıyor olmalıdır: Yahudi para için planlar yapıyor, Müslüman terörist öfkeyle kaynıyor olmalıdır. Eğer Heidegger gibiyseniz kendi fantezinizle baş edemezsiniz; aslında, hissettiğiniz tehdit, buna dair somut delilleriniz azaldıkça daha da güçlenir. Nihayetinde hiçbir Yahudi Heidegger'e zarar vermemiştir.

Özetle, bu barınak, biçimin basitleştirilmesiyle insanların dışlanmasını birleştiriyordu. Bu bakımdan geniş bir tehlikeyi temsil etmekteydi: *Homo faber* açık, doğrudan ve basit formlar oluşturarak sosyal dışlamayı uyguluyordu. Dahası, şehirden "doğa"ya kaçış, başkalarının reddedilişini maskeleyebilir. Heidegger, şehirden kaçarak ve ormandaki basit yaşamı benimseyerek, eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmekten kaçınmaya çalışmıştı; onun en büyük etik hatası, kaçamağıydı.

Venedik Bir Getto İnşa Ediyor

Hor gördüğünüz kişilere ihtiyaç duyduğunuzda dışlama daha da karmaşık hale gelir. Çoğu şehirde, tuvaletlerin temizliğinden bankların bakımına kadar şehrin işleyişi için gerekli olan "yabancı" unsurlar vardır. Bir şehirde dışlama eylemleri, mekânda, mekânın alanlarında ve binalarında, bir barınakta olduğundan daha fazla ağırlık kazanır; bu unsurlardan fiziksel olarak uzaklaşamazsınız. Venedik'teki Rönesans Yahudilerinin durumu da böyleydi. Kent için gerekli olan varlıkları gettonun klasik biçimini doğurmuştu.

1492 yılında İspanya Kralı Ferdinand ve Kraliçe Isabella hem Yahudileri hem de Müslümanları ülkelerinden sürerek Avrupa'da depreme neden oldu. Yüzyıllar boyunca İspanya'da çeşitli dini mezhepler, önce İslam döneminde sonra da Hıristiyanlık döneminde bir arada yaşamıştır. Ancak bazı tebaalarındaki şevk eksikliğinin farkında olan bu ateşli Hıristiyan yöneticilere göre, ülke ancak ve yalnızca Hıristiyanları barındırırsa daha güçlü bir Hıristiyan toplumu haline gelebilirdi.

Pek çok kişi Venedik'e kaçtı ama 1512'ye gelindiğinde Venedikli yetkililer de Yahudi göçmenleri dışlamak istiyordu. Ancak doktorlar, seyyar satıcılar veya küçük çaplı tefeciler olarak Yahudiler, Hıristiyanların kendilerinin dolduramayacağı veya doldurmak istemeyeceği rolleri üstlenmişlerdi. İspanya'da yaşayan Sefarad Yahudileri, kısmen Müslümanların İspanya'ya getirdiği gelişmiş Arap tıbbına erişimleri sayesinde, büyü ve dualara güvenen yerel Hıristiyan doktorlardan çok daha iyiydi. Aynı şekilde Venedikliler de Doğu'yla (o zamanlar İpek Yoluyla Çin'e kadar uzanan) ticaret yapmak için Yahudi bağlantılara başvuruyorlardı. Ancak Yahudilerin büyük bölümü çok fakir ve vasıfsızdı; Mr. Sudhir'in bugünkü işlevine benzer şekilde kayıt dışı ekonominin boşluklarını dolduruyor, Venedikli yetkililerin radarına takılmayan ucuz veya kullanılmış malların satışını yapıyorlardı. Yetkililerin aradığı şey, bir yandan bu bilhassa aşağılanmış gruptan yararlanmaya devam ederken bir yandan da onları izole edebilecekleri bir yer bulmaktı.[12]

Bugün Yahudilerin Avrupa'da her zaman gettonun izole koşullarında yaşamış olduklarını kolayca söyleyebiliriz. 1179'daki Lateran Konseyi'nden itibaren Hıristiyan Avrupa, Yahudilerin,

12. Richard Sennett, *The Foreigner: Two Essays on Exile* (London: Notting Hill Editions, 2017), s. 1–45.

Hıristiyanlar arasında yaşamasını engellemeye çalışmıştır. Roma, Lateran Konseyi'nin fermanını uygulama sorununun tipik örneğiydi ve daha ortaçağın erken dönemlerinde, günümüzde getto olarak adlandırılan bölgeler barındırıyordu (Avrupa'nın başka yerlerinde de örneğin, Frankfurt'ta da getto daha o zamanlar vardı). Roma'nın, Yahudi mahallesindeki birkaç caddeye güvenlik kapısı yerleştirilebiliyordu ancak ortaçağda kentsel doku Yahudilerin tamamen kapatılamayacağı kadar düzensizdi. Üstelik, diğer Avrupa şehirlerinin çoğunda Yahudiler, sıkışık topluluklar halinde değil, dağınık küçük hücreler şeklinde yaşıyorlardı; bu kısmen basit bir güvenlik meselesiydi çünkü yalnızca gizlenme ve anonim kalma yoluyla kendilerini zulümden koruyabiliyorlardı.

Venedik'te şehrin fiziksel karakteri daha eksiksiz bir izolasyonu mümkün kılıyordu. Şehrin kanalları, bina kümelerini geniş takımada gruplarına ayıran yollardır. Venedik'in kurucu babaları, Yahudi gettosunu oluştururken şehrin ada ekolojisini bir ayrımcılık alanı yaratmak için kullanmışlardır. Sonrasında da suyun oluşturduğu bu duvarlar, Roma'daki Papa IV. Paul'e, şehir içindeki taş duvarların ayrımcılık amacıyla nasıl kullanılacağına dair fikir vermiştir; ardından Papa V. Sixtus, ilk Roma gettosunun duvarlarını genişletip düzenli hale getirmiştir. Neticede bu toplumsal farklılık duvarından, Avrupa kentsel tasarımında yeni bir prensip olan getto alanı ortaya çıkmış, modern bir kentsel form olarak belirginlik kazanmıştır.

"Ghetto" aslında İtalyanca'da "dökümhane" anlamına geliyordu (gettara kelimesi dökmek anlamındaydı). Ghetto Vecchio ve Ghetto Nuovo, Venedik'in debdebeli merkezinden uzakta, kentin batısındaki eski dökümhane bölgeleriydi ve buraların imalat işlevleri 1500 yılı itibarıyla doğuya doğru Venedik Arsenal'ine kaymıştı. Böylece Venedik gettosu artık tecrit için düzenlenmiş üç yerden oluşur hale gelmişti: 1516-17'de kullanılan Yeni Getto, 1541'de Eski Getto ve bir nesil sonra yakınlardaki üçüncü bir alan. Getto Nuovo, her tarafı suyla çevrili eşkenar dörtgen şeklinde bir kara parçasıydı; binalar, ortasında açık bir alan bulunacak şekilde dörtgenin kenarlarında bir duvar oluşturuyordu. Getto Nuovo, şehir dokusunun geri kalanına yalnızca iki köprüyle bağlı olması açısından şehirdeki bir ada olarak farklıydı. Bu köprülerin kapatılmasıyla Getto Nuovo kapatılabiliyordu.

Gün içinde, sabahları asma köprüler açılıyor ve bazı Yahudiler şehre geçiyordu; çoğunlukla sıradan kalabalığın içinde dolaştıkları

Rialto bölgesi çevresine gidiyorlardı. Hıristiyanlar, gettoya borç para almak veya yiyecek satmak ve iş yapmak için geliyordu. Akşam karanlığında tüm Yahudilerin gettoda olması, Hıristiyanların ise dışarıda olması gerekiyordu; daha sonra asma köprüler kaldırılıyordu. Üstelik getto binalarının dışarıya bakan pencereleri her akşam kapatılıyordu ve tüm balkonlar kaldırılmıştı, böylece getto duvarı hendekle çevrili bir kalenin dimdik duvarına benziyordu. Kapılar ve pencereler ışık sızmayacak şekilde sıkı sıkı kapatılıyordu; Yahudiler kelimenin tam anlamıyla gözden kayboluyordu.

Bu prosedür, Papa IV. Paul'un 1555'te inşa etmeye başladığı Roma gettosuyla tezat oluşturuyordu. Paul'un gettosu, Hıristiyan rahiplerin ev ev dolaşıp sistematik olarak Yahudilerin din değiştirmelerini sağlayabilmeleri amacıyla onları tek bir yerde toplamıştı; bir Yahudi'nin, İsa'nın sözünden kaçma ihtimali yoktu. Bu bakımdan, Roma gettosu büyük bir başarısızlıktı; 4.000 kişilik nüfustan yılda yalnızca yirmi kadar Yahudi, mekânsal yoğunlaşma yoluyla din değiştiriyordu. Venedik gettosu din değiştirmeyi amaçlamıyordu; Yahudi cemaatinin kapatılması, onların Yahudi olmaları neticesinde ortaya çıkan ve telafisi mümkün olmayan farklılığa işaret ediyordu.

Venediklilerin dışlaması görünüşte kolaydı. Sadece, tamamen izole edilebilecek ve kapatılabilecek bir alana ihtiyaç vardı. İnşa edilmiş formun temel unsuru kapsayıcı duvardır. O zamanlar su, adadaki Yahudilerin etrafındaki izolasyon duvarını oluşturuyordu, tıpkı şimdi çelikten yapılmış "güvenlik" çitinin Filistinlileri getto haline getirmesi gibi. Ancak şehirde aslında ihtiyaç duyulan bir Öteki'nin dışlanması, bu tür bir inşayı biraz karmaşıklaştırıyordu. Duvar, Öteki'nin içsel olarak refaha kavuşmasını sağlayabilir, halbuki hâkim kültür onu zar zor geçimini sağlayacak seviyede tutmak ister.

Yahudiler gettonun duvarları içinde kaldıkları sürece bedensel güvenliğe kavuşuyordu. Yalıtılmış alan, örneğin 1534'te Lent [Paskalya'dan önce gelen büyük perhiz] sırasında bir saldırı dalgasına maruz kaldıklarında onları korumuştu; köprüler çekilmiş, pencereler her zamanki gibi kapatılmıştı; polis de fanatik Hıristiyan kalabalığın onlara ulaşmasını engellemek için adaların etrafında teknelerle dolaşmıştı. Şehir, yalnızca getto içinde resmi (düşük) fiyatlarla yiyecek satın alma hakkı gibi başka haklar da tanıyordu. Bugün bir kişinin pasaportunda taşıdığı türden, bölgeye dayalı haklar elde etmişlerdi. Bir kişi olarak temel insan haklarına

sahip olmak yerine, bölgeye dayalı haklar, kişinin yaşadığı yere bağlıdır. Bu, İkinci Bölüm'de anlatıldığı gibi Weberci fikirdir: Vatandaşı tanımlayan şehir devlet. Ancak Venedik şehir devleti, ezilenlere bu hak ve ayrıcalıkları sadece ezilenler kelimenin tam anlamıyla "ait oldukları yerde" kaldıkları, yani marjinalliklerini kabul ettikleri sürece tanıyordu.

Duvarların Ardındaki Kardeşler?

Yahudiler hem *cite* hem de *ville* haline gelen Venedik gettosunda kendileri için dayanıklı bir yaşam kurmayı öğrenmişlerdi. Örneğin, ortaçağın sonlarında, gündelik Yahudi duaları ve dini çalışmalar sabahları yapılırdı ancak Venedik gettosunda bunlar dışarı çıkmalarına izin verilen saatlere denk geliyordu. Böylece Yahudiler, geceleri ayakta kalmayı teşvik eden kahvenin büyük tüketicileri haline geldiler –on altıncı yüzyılda kahve yeni yeni bollaşmıştı– bunun neticesinde, gündelik ibadet ve ders çalışma saatleri artık birlikte kapandıkları saatler haline geldi.

Yahudilerin gettoda kalmaları karşılığında, devlet onlara sinagog inşa etme izni vermişti. Ortaçağda bir evde ya da sıradan bir binada yapılan cemaat toplantılarından ibaret olan sinagog, gettoda devlet tarafından korunan bir yapıydı; zamanla sinagoglar diğer Venediklilerin merak konusu olarak ziyaret ettiği yerler halini aldı; gecekondu mahallelerinin turistik hale gelişinin Rönesans versiyonuydu. Yahudi gettosu dahilinde ise, sinagog binası topluluk içinde belirleyici kamu kurumu şeklini aldı. Çok geçmeden "bu tek" sinagog, farklı mezhep gruplarını temsil eden birkaç sinagog haline geldi –Sefaradlar, Aşkenaziler artık ayrı gruplardı, hatta on altıncı yüzyılın ortalarında Venedik'te yaşayan on dokuz Çinli Yahudi için bir Çin sinagogu bile açıldı.

Getto *cite*'sinin, paylaşılan, sıkışık alanı dikkat çekiciydi çünkü Yahudiler bir halktan çok "halklar" durumundaydı. Rönesans Yahudiliği'nin kolları çok farklı toplumsal dokulardan örülmüştü: Aşkenazi Yahudileri, Sefarad Yahudileriyle aynı dili konuşmuyor, ortak bir kültürü paylaşmıyordu ve aralarındaki doktrinsel farklılıklar çok büyüktü. Levanten Yahudileri ise çeşitli şizmatik mezheplerden oluşuyordu. Gettolaştıktan ve aynı mekânda yaşamaya mecbur kaldıktan sonra birbirleriyle nasıl kaynaşacaklarını ve birlikte yaşamayı öğrenmek zorunda kalmışlardı.

Bu durum kısmen, dış dünyaya karşı "Yahudiler" olarak konuşmayı, kendi aralarında fikir ayrılıkları devam ederken bile

kendi çıkarlarını korumak için işbirliği yapmayı içeriyordu. Kısa bir süre sonra Roma gettosunda olduğu gibi Venedik gettosunda da Yahudiler sinagoglarda toplanan kardeşlik örgütleri kurdular ancak bunlar gettoya ilişkin tamamen dünyevi meselelerle ilgileniyordu. Bu örgütlerde farklı Yahudi grupları arasındaki dinsel farklılıklar önemsiz gibi gösteriliyordu; aşırı yıkıcı olduklarında bu farklılıklardan kaçınılıyordu çünkü neticede bu insanlar ortak bir tehdit altındaydı.

Ezilenlerin dayanışma içinde kenetleneceği düşüncesi hem nahif hem de nadiren gerçekliğe dönüşen bir görüştür. Baskı entegrasyona yol açmaz. Daha ziyade dayanışma, egemen güce aktarılacak gerekli bir kurgudur: Birlik olduğumuz için güçlüyüz mesajı verilir. Ezilenlerin bu birlik gerçekmiş gibi davranmayı, kurguyu hayata geçirmeyi, inandırıcı kılmayı öğrenmesi gerekir, aksi takdirde zalim, onların bölünmelerini istismar edecek, bölecek ve yönetecektir. Karantinaya alınan diğer gruplarda olduğu gibi Getto'da da maske düşürülmüştü; Yahudi gettosunda Sefarad ve Aşkenazi arasında ya da kendi içinde Sefarad inanışlarının farklı dalları arasında teolojik olarak çok az bir orta yol gelişmişti.

Levinas'ın teolojik olarak ele aldığı sorun budur. Ona göre, komşu kabul edilen Sefaradlar ve Aşkenazlar'ın ortak bir zemin bulmalarına gerek yoktu; daha doğrusu onların "komşulukları" bunu yapamayacakları gerçeğine saygı duymaktan geçiyordu. Dine, onunla aynı şekilde yaklaşan Martin Buber, insanların hayatlarında hem kutsal hem de seküler Öteki'nin varlığını bir "Ben-Sen" ilişkisi olarak tasvir etmişti; Tanrı başka yerde değildi, buradaydı, şimdi, yakında, filtresizdi. Buber'den farklı olarak Levinas, "Ben-Sen" ifadesindeki en önemli unsurun kısa çizgi olduğuna inanıyordu. Tanrı elbette buradadır ama aynı zamanda deneyimlerimizde yoktur çünkü dini gerçek, inancın kavrayışının ötesindedir. Teolojik açıdan "tire" komşuluk durumunu temsil ediyorsa, aynı zamanda insanlar arasındaki hem bitişik hem de ayrı komşu durumunu da temsil ediyordu.[13]

Yahudiler 3.000 yılı aşkın bir süre boyunca yabancı, baskıcı halkların arasına karışmış küçük hücreler halinde hayatta kalırken, nerede yaşarlarsa yaşasınlar inançlarını sürdürmüşlerdi. Yahudilik,

13. Emmanuel Levinas, "Martin Buber and the Theory of Knowledge", yer aldığı çalışma Maurice Friedman ve Paul Arthur Schilpp (ed), *The Philosophy of Martin Buber* (Londra: Cambridge University Press, 1967), s. 133–50 (makale yazılma tarihi 1958; Almanca ilk yayın tarihi 1963).

Yahudileri dini açıdan bölmeye devam ederken, "Yahudi olmak" ortak bir mekânsal kimlik haline gelmişti. Gettolaşma koşulları Venedikli Yahudileri gerekli bir kurguya, yani tek bir sesle konuşmaya itiyordu. Gettonun alanı onlara ortak alışkanlıklar dayatıyordu ama birlikte yaşamak aynı zamanda kendilerini Levinas'ın çizgisinde, komşu olarak düşünmeye sevk ediyordu.

Zalimlere gelince, barınak ve getto, insanları dışlamanın iki yolunu temsil etmektedir. Heidegger'in barınağının aşırı uçta temsil ettiği basitleştirilmiş mekân, sadeleştirilmiş bir varoluştan başka hiçbir şeye yer bırakmaz: Bir yerde yabancılara yer olmadığı şeklindeki toplumsal ahlaka paralel olarak, inşa edilmiş formda da hiçbir karmaşıklık yoktur. Basitleştirmek için dışlayın. Getto, Öteki'ni pratikte kullanmak ve aynı zamanda onların varlığını sosyal açıdan uzaklaştırmak için tasarlanmış karmaşık bir mekândır: Dışlamak için kapsayın.

Bu uç biraradalıklar önemlidir çünkü *homo faber* istemeden de olsa bir zalime dönüşebilir. Atina Tüzüğü teknesindeki sürgünlerin bir Nazi alanı inşa etmeye pek niyeti yoktu; çoğunlukla Nazi kurbanlarıydılar. Ama onlar, ünlü modernist klişede olduğu gibi, biçimi basitleştirmenin ve temel esaslarına indirgemenin çekiciliğini hissetmişlerdi: "Az çoktur". Fiziksel bir konutta temel unsurların kısılması, içeridekilerin yaşamlarının da kısılmasına davetiye çıkarır. Aynı şekilde Corbusier'nin Planı Voisin'in konut projeleri ve sosyal siteler için prototip haline gelmesinin de tesadüf olmadığını düşünüyorum: Şikago'daki Cabrini-Green veya Paris'teki Périphérique dışında inşa edilen birçok *cites* gibi: Siyahları veya Müslümanları zar zor var olabilecekleri kasvetli bir ikamet biçiminde yoğunlaştıran yerlerdi bunlar.

Venedik'teki Hıristiyan otoriteler, Yahudilerin gettolaşmasını kendi güvenliklerini bahane ederek meşrulaştırdılar çünkü Yahudiler hem fiziksel hem de ahlaki açıdan kirlenmiş varlıklar olarak görülüyordu. Yahudilerin idrarlarında frengi, nefeslerinde veba taşıdıkları ve Hıristiyan erkek çocuklarını kurban eden İsa katilleri oldukları düşünülüyordu. Venedikliler, onlardan korunmaya ihtiyaçları olduğunu düşünüyorlardı. Ancak bu pek de "masum" bir güvenlik arzusu değildi, eğer doğru kelime buysa, çünkü gündüzleri Hıristiyanlar ve Yahudiler şehirde yakın çevrelerde zaten karışıyordu. Aynı şekilde, Delhi burjuvazisinin güvenlikli siteler inşa etmesinin nedeni de hizmetçilerden ve bahçıvanlardan

kaynaklanan şiddet tehdidi değildir, çünkü bu madun bedenler her gün mevcuttu ve kentin kapılarının içinde çalışıyordu.

III. KARŞILAŞTIRMA – YAKIN PLAN SINIF FARKLARI

Öteki'nden uzak durmanın karşılığı duvarları yıkmak ve farklı olanları birbirine yakınlaştırmak gibi görünebilir. Bu mutluluk verici öneri sosyolojik açıdan bir işe yaramaz çünkü farklılıkların hepsi aynı değildir. Günümüzde sınıf farklılıkları, ırk, din ve etnik kökene dayalı kültürel farklılıklar gibi yaşanmıyor. Farklı sınıflardan insanlar bir araya geldiğinde, kırıcı karşılaştırmalar yapılıyor; eşitsizlikler kişisel olarak acı veriyor. Bunun nedenleri bizi şehir hakkında düşünmekten uzaklaştırıyormuş gibi görünse de günümüzde haksız karşılaştırmaların kentsel bir dayanağı da var.

Kırıcı Karşılaştırmalar

Sınıf kişiselleşti ve sınıf farklılıkları kırıcı kişisel karşılaştırmaların kaynağı haline geldi; bu, çalışan benliğe ilişkin yeni bir fikrin sonucuydu: Meritokrasi. Miras alınan ayrıcalıklardan farklı olarak meritokratik fikir, toplumda nerede durduğunuzun, işyerinde kendinizi ne kadar iyi kanıtladığınıza bağlı olmasıdır. Özellikle (herkese bir şans verilirse) ne kadar iyi olduğunuz, hayatın sidik yarışında kazandığınız her şeyi haklı çıkaracaktır: Meritokrasi anlayışı, eşit bir başlangıca olan inancı eşit olmayan bir sonucun meşruluğuyla birleştirir.

Meritokrasinin kökenleri on yedinci yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır: O zamanlar Samuel Pepys ve diğer İngiliz deniz kuvvetleri reformistleri, donanmadaki subayların, bir mevkiinin satın alınması veya miras alınması yerine, sadece yetenek esasına göre oluşturulması ve terfi ettirilmesi gerektiğini savunuyordu. On sekizinci yüzyılda Denis Diderot'nun, *Encyclopédie*'yi (sanat ve zanaatların kapsamlı bir özeti) oluşturmak için bir araya getirdiği yazarlar meritokrasi fikrini genişlettiler: "Yeteneğe açık kariyer" idealine her türlü zanaat ve iş becerisinin dahil edilmesi gerektiğini savundular. Napolyon'un da şöyle bir sözü vardı: "Her asker sırt çantasında bir Fransa Mareşali'nin copunu taşır." Ansiklopediciler, iyi bir aşçı olmanın gerektirdiği becerilerin bir diplomat veya politikacının becerilerinden hiçbir şekilde aşağı olmadığını savunarak sivil toplumda el emeğinin konumunu yükseltti. Onlarınki eşitleyici bir vizyondu çünkü eğer uygun şekilde eğitilirlerse ve adil bir başlangıç yapılırsa çoğu insanın

iyi işler yapabileceğine inanıyorlardı. On sekizinci yüzyılda çalışma hayatına radikal yaklaşımlar getiren bu felsefeciler için meritokrasi herkese açıktı.

Bireysel liyakat inancı daha sonra tuhaf bir hal aldı. Endüstriyel kapitalizmin koşulları gençlerin başlangıç noktalarını eşitlemek konusunda çok az şey yapsa da (hatta birçok yerde ekonomik bir dayanak bulmak zorlaştı), eşit olmayan sonuçlar, bireylerin çok az etki edebileceği koşullar nedeniyle değil, yetenek, dürtü veya başka bir kişisel niteliğin sonucuymuş gibi görülerek meşrulaştırıldı. Bu durum günümüze kadar devam etti. Yetişkinlerin olduğu işyerlerinde olduğu gibi okullarda da meritokrasi son derece kişiselleştirilmiş bir yetenek arayışını besler: Öğretmenler sınıfta sıklıkla seçkin bireyi ararken on dokuz öğrenciyi ihmal eder; işyerlerinde olduğu gibi, ödüller yalnızca öne çıkanlara, istisnai olanlara verilir; yettiği kadar iş yapan veya uzun süre hizmet veren sıradan işçilere çok az ödül verilir veya hiç verilmez.[14]

Çeşitli araştırmaların ortaya koyduğu gibi, sınıfı en çok kişiselleştirenler bu düzende kaybedenler olmaktadır. Paul Willis, okullarda geride bırakılan on dokuz gencin, üstün olandan dolayı kişisel olarak acı çektiğini, onun övülmesine saldırganlık ve utanç karışımı bir tepkiyle karşılık verdiğini göstermiştir. Jonathan Cobb ve ben, yaklaşık kırk yıl önce işçi sınıfından işsiz erkeklerle röportaj yaptığımızda, nesnel gerçek, çalıştıkları çelik fabrikalarının iflas etmesi veya Çin'e taşınması olmasına rağmen (yani işsiz kalmaları kendi hataları olmamasına rağmen), okulda daha akıllı seçimler yapmış olsalardı işsiz kalmayı önleyebileceklerine inandıklarını görmüştük. Bir nesil sonra terfi almayan IBM mühendisleriyle röportaj yaparken fark ettiğim üzere, beyaz yakalı vasıflı işlerde çalışanlar sıklıkla yanlış kariyer seçimleri yaptıklarından veya çok çalışmanın kendilerine IBM'de ödül getireceğine inanarak aptal olduklarından bahsediyorlardı. Mantıksal olarak, kartların size göre dağıtılmadığını biliyor olabilirsiniz ancak yine de dile getirilmemiş, kişiselleştirmeye yönelik bir acı söz konusudur.[15] [16]

14. Bkz. Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (New York: W. W. Norton, 1998).

15. Paul Willis, *Learning to Labour* (Londra: Routledge, revize basım, 2000); Katherine S. Newman, *Falling from Grace: Downward Mobility in the Age of Affluence* (Berkeley ve Los Angeles, Calif.: University of California Press, 1999).

16. Ayrıca, benim için Richard Sennett ve Jonathan Cobb, *The Hidden Injuries of Class* (New York: W. W. Norton, 1972); Sennett, *The Corrosion of Character*; Richard Sennett, *Respect: The Formation of Character in an Age of Inequality* (New York: W.

Sınıfın kişiselleştirilmesi eski *Stadtluft macht frei* fikrinin bir versiyonunu temsil eder: Durduğunuz konum, miras alınan veya geleneksel sınırlamalardan arınmış bir yerde kendiniz için ne yaptığınızı gösterir. Harika bir edebi örnek vermek gerekirse, Flaubert'in *Duygusal Eğitim* adlı eserinde, prensipte Frédéric Moreau'nun şehirdeki yükselişini engelleyen hiçbir şey yoktur; bu bir paçavradan zenginliğe giden bir hikâye değildir, parası ve görgüsü onu yukarıya doğru fırlatacak bir kişinin hikâyesidir. Ama bu gerçekleşmez; Flaubert, sadist bir cerrahın alacağı türden bir hazla, Frédéric'in durumsal bahanelerini ortadan kaldırır ve moralinin tam da başkalarıyla yakından karşılaştırmalar yaparak bozulduğunu gösterir; davranış, giyim ve inançlarla ilgili en küçük ayrıntıyı kullanır. Frédéric cazip bir hikâye kahramanı değildir ve Flaubert'in, onun düşüşünün haritasını çıkarmaktan aldığı hazzı paylaşırız ancak burada çarpıcı olan şey, Frédéric'in, başarısızlığını duygusal açıdan inkâr edememesidir.

Bir kişinin toplumda hangi konumda olduğuna dair bu kişiselleştirmeyle *ville*'in ilişkisi nedir? Klasik getto bu modern konuya ışık tutar.

Paris'in eski fotoğraflarını incelerken, en büyük otellerin bile avlusunda onlara hizmet eden demircilerin veya marangozların barındığı barakaları görmek çarpıcıdır; Haussmann tarafından inşa edilen daha burjuva yapıların cadde kenarındaki avlularında, mahalleye hizmet veren tuhafiyeciler, bakkallar ve çiçekçiler sıralanmıştır. Evlerde yemek pişirmek, yıkanmak ve temizlik yapmak için çok sayıda hizmetçiye ihtiyaç duyuluyordu; bu hizmetçiler Birinci Dünya Savaşı'na kadar Paris ve Londra'da işçi sınıfının en büyük dilimini oluşturuyordu. Ancak tüm bu sınıflar fiziksel olarak birbirine yakın yaşasa da sınıfın kendisi kişiselleştirilmemişti. Efendi ve hizmetçi, aralarında kişisel karşılaştırma yapmayı düşünmeden, yan yana yaşıyorlardı. Sınıf nesnel bir olguydu; hizmetçinin bu konuda yapabileceği çok az şey vardı. *Stadtluft macht frei* onların ilişkilerine uymuyordu.

Geçen yüzyıl, kentsel sınıf yapısını şaşırtıcı bir biçimde değiştirdi. Bir yandan kentli işçi sınıfının çeşitliliği arttı: Ev hizmetleri artık o kadar büyük bir dilim olmaktan çıktı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında imalat, kırsal kesimdeki veya küçük kasabalardaki ucuz arazilerde yapılıyordu; bir yüzyıl sonra büyük endüstriler

W. Norton ve Londra: Allen Lane, 2003); Richard Sennett, *The Culture of the New Capitalism* (New Haven: Yale University Press, 2006).

daha büyük şehirlere göç etmeye başladı; demiryolu, karayolu ve limandan oluşan karmaşık ulaşım ağlarına yakın konumlar, ucuz izole yerlerden daha kârlı hale geliyordu. Kentsel hizmet sektörü de 1880'lerden sonra küçük ofislerin yerini büyük ofislerin almasıyla büyümeye başladı ve bu rutin beyaz yakalı işler, erkek mavi yakalı işçiler için yukarıya doğru ilerlemek adına hedefe dönüştü; sekreterlik becerisine sahip kadınlar için de giriş seviyesinde beyaz yakalı işler vardı.

Ancak sınıf yapısı daha karmaşık hale geldikçe şehir, sınıfları mekânsal olarak ayıran bir santrifüj işlevi de gördü. Gettolar modern bir biçimde ortaya çıkmaya başladı. Büyük şehirlerde işçi sınıfı banliyöleri 1880'lerin başlarında ortaya çıktı ve ulaşım ağları geliştikçe daha da büyüdü. Şikago ekolojisini gösteren Park-Burgess haritası, eğer bu dairesel harita dış kısımlarında zenginlik bölgelerini de gösterseydi daha anlamlı olurdu: Bu bölgelerde kâtipler, tesisatçılar ve yetenekli zanaatkârlar yemyeşil banliyö adalarında kendilerine yuva kurmuşlardı. Şehir merkezindeki işçi sınıfı mahalleleri ise son yüzyılda giderek daha homojen şekilde sadece işçi sınıfından oluşur hale geldi; Charles Booth'un on dokuzuncu yüzyılın sonundaki Doğu Londra Spitalfields haritaları, yarım yüzyıl sonra yapılan araştırmalara nazaran çok daha çeşitli bir ekonomik yapının göstergesiydi. Paris'te de yirminci yüzyılın ilk yarısında kuzeydoğu bölgelerinde benzer bir değişim görüldü: Ağırlıklı olarak işçi sınıfının olduğu bölgeler, homojen bir şekilde işçi sınıfının olduğu bölgeler haline dönüşmüştü.

"Seçkinleştirme" [*gentrification*-soylulaştırma] dediğimiz şey, renkli mahalleleri kolonize eden sanatçı trendlerinin ve onların ardından gelen medya trendlerinin ötesinde bir şeydir (hâlâ sivilcelerle mücadele eden ama neticede hem yerlilerden hem de ilk öncülerden daha zengin dijital dünya milyarderlerini de kendine çeker). Seçkinleştirme, daha temel anlamda, kentsel nüfusun en alttaki yüzde 70-75'inin ya yüksek kiralar yoluyla ya da yoksul ev sahiplerinin evlerini satmaya ikna edilmesi neticesinde şehirdeki insanların üst çeyreği tarafından sınır dışı edilmeye karşı savunmasız hale geldiği bir süreçtir. Bazı yerlilerin, bulundukları yere "inatla" tutunduklarını da söyleyebiliriz; yakın tarihli bir iş dergisinin tanımladığı gibi, doğdukları yerde kalmaya veya getirisi artan bir mal varlığına tutunmaya kararlıdırlar. Ancak yeteri kadar kişi ayrılmaya ya zorlanır ya da karar verir, ardın-

dan çoğunlukla şehir merkezinden daha uzak, daha ucuz yerlere doğru kaybolur. Bu seçkinleştirme sürecinin sonucu, sınıf farkı ve fiziksel ayrım denklemini güçlendirir.[17]

Dolayısıyla bugün bir şehirdeki sınıf deneyimi, eşitsizliğin yakından hissettirdiği kişisel deneyimi giderek daha uzak ve ayrışmış bir fiziksel deneyimle birleştirir. Şehirciler, elde taşınan cihazlar aracılığıyla bilişimin etkilerini anlatmak için "mesafelerin ortadan kalktığından" söz eder: Her zaman bağlısınız, her zaman bağlantılısınız. *Ville* daha çok sınıfsal gettolardan oluşurken, sınıf, *cite*'de bir tür "mesafelerin ortadan kalkışı" olarak deneyimlenmeye başlar.

IV. KARIŞIM – MEDENİYETİN MASKESİ

Londra'da yaşadığım yer, Jane Jacobs'un övdüğü türden ikonik bir karma mahalle olarak nitelendirilebilir. Saffron Hill bölgesi de burada yer alıyordu; bir zamanlar Dickens'ın *Kasvetli Evi*'nde sefil bir yoksulluğun yaşandığı yerdi burası, daha sonra İtalyanlar'a ait depolar ve ofislerle dolacak bir caddeydi. Yaklaşık on beş yıl önce, sokak aniden eşcinsel çiftleri veya yakınlardaki finans bölgesinde çalışan herhangi bir cinsel tercihe sahip bekârları ve yerinden edilmiş birkaç New Yorkluyu cezbetti. Yeni yeni çatı katı dairelere dönüştürülen endüstriyel alanların cazibesine kapılmış olan eşim ve ben de Seçkinleştirici Virüsü [Gentrifier Virus] ilk taşıyanlar arasındaydık.

Ancak inatçı unsurlar mahallenin daha da elitleşmesinin önünde duruyor. Saffron Hill'in bir sokak ötesinde Britanya'nın elmas merkezi olan Hatton Garden yer alır. Burada, cadde boyunca uzanan binalarda mücevher kesip satan Hasidik Yahudiler bulunur; çok sayıda genç İngiliz çifte perakende satış yaparlar, gerçi İngilizler, bir yandan birbirleriyle Yidiş dilinde anlaşırken diğer yandan mağazalarda polislik yapan, sert, özel güvenlik görevlileriyle Lehçe konuşan bu fötr şapkalı ve ütüsüz siyah takım elbiseli adamlardan alışveriş yapmak konusunda biraz temkinli görünürler. Diğer bir cadde olan Leather Lane, Londra'nın merkezindeki en eski açık hava pazarlarından birine ev sahipliği yapmaktadır; öğle yemeğinde büyük kalabalığa ucuz çantalar, iç çamaşırları, temizlik

17. Seçkinleştirmeye ilişkin klasik çalışma: Sharon Zukin, *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982). "Gecikmeler" bir topluluk kuruluşu olan ShelterForce tarafından tanımlanıyor. Bkz. shelterforce.org.

malzemeleri ve etnik yiyecekler satılır; bu tablo bana Delhi'deki sokak pazarlarını hatırlatıyor.

Seçkinleştirme rüyasının enkazını, Leather Lane'in diğer tarafındaki bir toplu konut projesi olan Bourne Estate örter. Bu projedeki eski binalar yıpranmış olsa da Site, yaşlı, yerli İngiliz işçi sınıfından, orta yaşlı Hintli ailelerden ve İslam dünyasının dört bir yanına ait çeşitli gençlerden oluşan karışık bir grup site sakini tarafından özenle bakımlı tutulmaktadır.[18]

Benimki gibi topluluklar, *bir olay* günlük yaşamı altüst edene kadar, çeşitlilikleri sorun olmadan yaşamaya devam eder. Bizim için bu dönüm noktası, Hatton Garden'da büyük bir mücevher deposu soyulduğunda gerçekleşti. Polisin profesyonel ve şaşırtıcı derecede yaşlı hırsızları tutuklaması birkaç hafta sürdü ancak aradan geçen sürede toplumda söylentiler hâkim oldu ve etnik gerginlikler su yüzüne çıktı. Basınla röportaj yapan insanlara bunu kimin yaptığını düşündükleri soruldu ve genellikle düz bir şekilde verilen yanıt ortaktı: "Buralardan biri olmalı". Kameralardan uzakta, Leather Lane koşer kafenin güvenli alanında, elmas kesicilerden bazıları, çeşitli etnik gruplardan oluşan polisin, "Yahudi mülkünün çalınmasını umursamadığını" belirtiyordu. Aynı derecede mantıksız bir şekilde, bir helal kafede yapılan tartışmada, "Yahudilerin" sigorta parası almak için soygun düzenlemiş olabileceği ihtimali tartışılıyordu. Söylentiler önyargıyı artırmıştı: Dindar bir Müslüman olan kuru temizlemeci bana dedikodulardan yola çıkarak, "Yahudilerin", hırsızlığı yeğeninin üzerine yıkacaklarını duyduğunu söyledi ve iyi bir avukat tanıyıp tanımadığımı sordu. Hırsızlıktan önce bazen helal kafeye gittiğimde sıradan Yahudi karşıtı sözler duyuyordum ama bunlar sadece sıradandı. Daha önce bunlara omuz silkiyordum; şimdiyse ciddi anlamda kırılmıştım.

Hatton Garden hırsızlığı gibi küçük olaylar söylentilerle abartıldığında, karma topluluklarda şiddetli çatışmalar tetiklenebilir. Polonya'da Katolik bir çocuğun ölümüyle alevlenen pogromlar bu duruma klasik bir örnek teşkil eder; suç, Yahudilerin sihirli güçlerine ve dini törenlerindeki canavarlıklara atfedilmişti; Hindistan'daki davalar Müslümanların inek cinayeti işlediklerine dair söylentiler içerirken, Pakistan'da Hindular tarafından helal etin kasıtlı olarak lekelendiğine dair fısıltılar duyulur. Bu patlamalar, komşularınızı daha iyi tanımanın toplumsal ilişkileri istikrara

18. Bkz. Rachel Lichtenstein, *Diamond Street: The Hidden World of Hatton Garden* (Londra: Hamish Hamilton, 2012).

kavuşturacağına dair iyi niyetli inancı çürütür. Çeşitli grupların yıllardır hatta nesiller boyu birarada yaşadığı Smyrna, Delhi ve Los Angeles gibi şehirlerde dedikodularla şişirilen küçük bir olay, insanların birdenbire birbirlerini görmeye katlanamamalarına neden olabilir.

Bu aksaklıklara kapsamlı bir çözüm, sosyolog Robert Putnam'ın dile getirdiği "iyi çitler" argümanıdır. Putnam, geniş çaplı bir tutum araştırmasına dayanarak, insanların uzakta yaşadıkları sürece farklı olanlara olumlu tepki verdiği sonucuna varmıştır. Karışık bir toplulukta yüz yüze karşılaşmak bazen açık bir yaraya tuz basmak gibidir. Bulguları, Robert Frost'un "Mending Wall" [Duvarı Onarmak] şiirindeki "İyi çitler iyi komşular yaratır" dizesiyle örtüşür. Putnam, tıpkı Frost'un şiirinin (eleştirmen Thomas Oles'in gözlemlediği gibi) öne sürdüğü basit bilgeliğe karşı ironik bir duruş geliştirmesi gibi, bu yaklaşımı savunmaz; sadece gözlemler. Ancak yine de önemli olan şudur ki farklı gruplar arasındaki coğrafi mesafeyi artırmak, onları birbirlerine karşı hoşgörülü hale getirmek açısından bir araya getirip karıştırmaya nazaran daha yüksek olasıkla olumlu sonuç verir.[19, 20]

Komşularım farklı bir yol izledi. Farklı gruplar arasındaki teması kolaylaştıran hafif, yüzeysel, nahif davranışlardan yararlandılar; ilişkiler bozulduktan sonra bu tür davranışlar çoğaltıldı ve abartıldı. Örneğin kendileri de farklı yapıda müşterilerle ilgilenme konusunda usta diplomatlar olan iki Hintli adamın işlettiği bir gazete bayisinde şahit olduğum bir olayda, genellikle cep telefonlarında Yidiş veya İbranice konuşan elmas ustaları, toplu konutlardan gelen Müslüman annelere nezaket göstermeye ("lütfen, önden buyrun") ve bebeklerine sevgiyle yaklaşmaya çalışıyorlardı ("yedi aylık bir bebeğe göre ne kadar da çok büyümüş"). İslam toplumu da çaba gösteriyordu; bölge imamının ısrarı üzerine toplu konutlardaki dairelerin önünde dalgalanan Filistin bayrakları ortadan kaybolmuştu. Yidiş selamlama mırıltıları ve Filistin bayraklarının yeniden ortaya çıkması krizin sona erdiğinin sinyalini veriyordu.

Bu küçük nezaket, Jane Jacobs'un "yüzeysellik kötü bir şey değildir" ilkesini somutlaştırır. Gerçekten bilmek istemeden bir komşunuzun nasıl olduğunu sorarsınız; yalnızca bir tanışıklık

19. Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (New York: Simon & Schuster, 2000).

20. Robert Frost için, bkz. Thomas Oles, *Walls: Enclosure and Ethics in the Modern Landscape* (Şikago: University of Şikago Press, 2015), s. 6-8.

sinyali gönderirsiniz. Bu tür küçük nezaket gösterileri, Simmel'in bıkkınlık maskesinin kuzenleridir de çünkü bunlar yatıştırıcı ve gayrişahsidir. Bozulan ilişkileri düzeltmek, sosyal bağlantıyı yeniden kurmak adına insanlar birbirleri hakkında gerçekte ne hissettiklerini gizlerler.

Buradaki arka plan, Kant'ın kozmopolit insanı, "insanlığın çarpık yapısı"nı oluşturan insani farklılıkların ötesine geçebilen bir kişi olarak ifade etmesinden önceye dayanır. Kozmopolit kelimesinin orijinal Fransızca anlamı diplomatlar için kullanılıyordu; bir yerden bir yere, kültürden kültüre kolaylıkla hareket etme becerisini kazanmalarına yönelik bir övgüydü. Örneğin Piskopos Bossuet on yedinci yüzyılda çok seyahat eden Fransa'daki İsveç büyükelçisinden "un vrai cosmopolite [gerçek bir kozmopolit]" olarak söz ediyordu. On yedinci yüzyılın başında İngiltere'nin Venedik büyükelçisi olan Sir Henry Wotton, ülkesinin iyiliği için yalan söylemeyi iyi bilen bir adam olarak tanımlanmıştı. Bu profesyonel kanalın dışında, kozmopolitanizm bir sınıf ayrımına işaret ediyordu: Köylü ya da beden işçisi dar kafalı görülürken, üst sınıftan kibar beyefendi ve hanımefendi zihinsel anlamda daha geniş ufuklu görülüyordu.

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru "kozmopolit" kelimesi demokratikleşti. Amerikalılar bu değişimi Benjamin Franklin özelinde görebiliyorlardı; Franklin hem kendi ülkesinde hem de Amerika'nın Fransa'daki temsilcisi olarak yurt dışında, herkesle iyi geçinebilen, sade ve düz bir insan olarak biliniyordu. Bir başka örnek olarak, Massachusetts'te genç hanımlara yönelik bir kitapta şöyle tavsiye edilmişti: "Komşunuzun işini çok derinlemesine soruşturmayın, o da sizin işinizi çok derinlemesine merak etmesin." Aynı dönemde, on dokuzuncu yüzyılın başında erkek çocuklar için yazılan bir kitapta da "dedikodu yapmak erkeğe yakışmaz" öğüdü veriliyordu.[21]

Yabancılarla birlikte olmak uzun zamandır şehirde yaşamakla ilişkilendirilmektedir; Eski Fransızca'da *urbain* kelimesi hem bir şehirdeki yaşam hem de başka bir şehirden gelen ziyaretçilere gösterilen nezaket anlamına gelir. Bizimki gibi modern, karma bir toplumda bu kullanımlar nezaket maskesi altında birleştirilir: yüzeysellik, sahtelik, kişisellikten uzaklık. Bu üçlü, Heidegger'in

21. Karşılaştırma için: John Demos, *A Little Commonwealth: Family Life in Plymouth Colony*, 2. Basım (Oxford: Oxford University Press, 1999), s. 148-9.

başkalarından uzaklaşmasına, ötekilerin tecrit edilmesine ve çitle çevrilmesine ya da kırıcı kişisel karşılaştırmalara ve Öteki'nin habis gücüne dair korkunç fantezilere karşı bir alternatiftir. Bu yüzden, komşularımın nezaket maskesi takmalarının doğru olduğunu söyleyebilirim –en azından hırsızlar yakalanana kadar. Ancak yüzeyselliği, sahteliği ve kişisellikten uzaklığı birleştiren davranışlar elbette etik açıdan doğru olamaz. Sadece nezaket maskesi takan birine nasıl güvenebiliriz?

Felsefeci Russell Hardin, güvenin, başka bir kişiden veya gruptan ne bekleneceğine dair "kesinliğin ötesine" atlamayı içerdiğini belirtir; söylediğimiz gibi onların davranışlarını güvene dayalı olarak kabul ederiz. "Sözüm teminatımdır" ifadesinde olduğu gibi sözlü güven, bazı şeylerin açıkça dile getirilmesinin gerekmediği anlamına gelir. Örtülü güven, kör olmasa da açık uçludur; Hardin'in "güvenilirlik" dediği şeyin ipuçlarını ararız, "güvenilir" bir kişinin ses tonunu veya el hareketlerini ararız; "güvenebileceğiniz 'türden bir insana' benziyordu" ifadesini kullanırız.[22]

Güven, maske takan karma bir toplulukta Hardin modelinden farklı bir karaktere sahiptir. Karşınızdakinin güvenilir olduğuna işaret eden karakter özelliklerini aramak yerine, onun, sizi ayıran farklılıklara dikkat çekmeyeceğine güvenirsiniz. Hintli bir gazete bayiinde şu konuşmayı hayal edin: "Bir Yahudi elmas kesici olarak söylemek gerekirse, bunun yedi aylık büyük bir bebek olduğunu söyleyebilirim", diğeri ise şöyle yanıtlar: "Lahorlu bir mülteci anne olarak konuşuyorum, size çoğu Müslüman bebeğin bu büyüklükte olduğunu söyleyebilirim." Saçma sapan bir konuşmadır çünkü kişisel bilgiler konu dışıdır; dahası, bu fikir alışverişi onların karşılıklı güvenini inşa etmeyecek, bunun yerine farklılıklarının olduğu gerçeğini vurgulayacaktır. Oysa tatmin olmuş bir gülümseme, bebeğin burnunun gıdıklanması köprüyü kurar.

Bu daha genel anlamda, karma toplulukların ancak Öteki'ne dair bilinci ön plana çıkmadığı sürece iyi işlediği anlamına gelir. Bir şey bu ön plana çıkmaya neden olursa, başkalarının ağırlığı daha yakından hissedilir ve güvensizlik ortaya çıkabilir. Sessizlik güven doğurur. Yüzeysel ritüeller, tetikleyici duruma yaklaşan bir topluluğu yeniden birleştirmenin bir yoludur.

22. Bkz. Russell Hardin, *Trust* (Cambridge: Polity Press, 2006), s. 26, 90-91, özellikle de "zayıf güven" tartışması için.

Bu bölümde farklılık algısını önemsizleştiren koyu inançların altını çizmeye çalıştım. Dışlama, Heidegger'in kulübesinde olduğu gibi, kişinin hayatını birleştirmeye ve basitleştirmeye yönelik derin bir arzudan kaynaklanabilir. Şehirde, Venedik gettosunun etrafına kurulan türden bir kapatma, Yahudileri zar zor var olma noktasına indirgemeyi başaramamıştı ancak dışlananların kendi aralarında, onları birleştirmeyen bir tür komşuluk yaratmıştı. Bugün sınıf açısından bakıldığında, yakın ve kırıcı karşılaştırmalar gettolaşmış bir *ville* ile bir arada var olmaktadır. Karma bir toplulukta birarada yaşayabilme ritüelleri, güven uğruna gerçeği feda eder.

Ne yazık ki ötekinin oluşturduğu yükü hafifletmenin basit ve sapkın bir yolu bulunmaktadır.

6
Tocqueville Teknokent'te

Ötekilerin oluşturduğu yükü hafifletmek için uygulanabilecek çözümlerden biri, modern teknoloji sayesinde hayatı herkes için kolaylaştırmaktır. Teknoloji, sosyolojinin çözemediğini çözecek, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyip yumuşatacaktır. Media Lab'dan Bill Mitchell bu çözüme ilk inananlardandı ve akıllı şehrin doğru sosyal ilişkiler kurabileceğine inanıyordu. *City of Bits*'i yazdığından bu yana "akıllı şehir" aslında iki farklı şehir haline geldi. Birincisinde ileri teknoloji, insanların yaşadıkları mekânları nasıl kullanmaları gerektiğini öngörür; *ville*, *cite*'ye dikte eder. Diğerinde ise yüksek teknoloji koordine eder ama şehirdeki daha karmaşık faaliyetleri ortadan kaldırmaz. Kuralcı akıllı şehir, zihinsel zarar verir; vatandaşını aptal yerine koyar. Koordinatör akıllı şehir, insanları karmaşık sorunlara ve insani farklılıklara dahil ederek zihinsel olarak harekete geçirir. Karşıtlık bizim geniş çerçevemize de uymaktadır: kuralcı akıllı şehir kapalıdır; koordinatif akıllı şehir açıktır.

Bu karşıtlığın taslağını çizmek için öncelikle teknolojinin Buzul Çağı'na, yani 1830'lara dönmemiz gerekir.

I. YENİ BİR BİREY TÜRÜ – TOCQUEVİLLE, KAYITSIZLIK ÜZERİNE

On dokuzuncu yüzyıl yazarı ve devlet adamı Alexis de Tocqueville'i akıllı şehrin tehlikeleri konusunda bir rehber olarak almak tuhaf görünebilir; her ne kadar kendisi günümüzün "hakikat

sonrası" kitle iletişim araçları ve popülizm gibi konularında kehanetlerde bulunmuş olsa da. Modern yönetim biçimini öngörme gücü, 1831'de, gençken Amerika'ya yaptığı yolculuktan kaynaklanıyordu. 1790'lardaki Fransız Devrimi, küçük taşra aristokratları olan anne ve babasını neredeyse giyotine götürüyordu. 1830'da Fransa'da yaşanan kısa bir devrimci ayaklanma, katil kalabalığın yeniden ortaya çıkabileceğine dair korkuya kapılmasına sebep oldu. Üstelik Avrupa'dan bıkmıştı ve arkadaşı Gustave de Beaumont'la birlikte Amerikan hapishanelerine gitmesine imkân verecek bir araştırma görevi ayarladı; en azından geçici olarak Avrupa'dan ayrılabilecekti. Uçsuz bucaksız vahşi doğada at sırtında gezinerek, barlarda takılarak, kasaba toplantılarına kulak misafiri olarak ve hapishaneleri ziyaret ederek kendi macerasını yaşadı.

Democracy in America'nın 1835'te yayınlanan ilk cildi, Le Bon'un daha sonra analiz ettiği gibi, genç yazarın hâlâ geçmişin, ayaktakımının yıkıcı tutkularının etkisinde olduğunu gösteriyordu. Tocqueville'in kitabı, ebeveynlerinin dönemindeki ayaktakımı kalabalığının, kendi neslinde nasıl "çoğunluğun zulmüne" dönüştüğünü anlatıyordu. Sokaktaki ayaktakımı gibi, çoğunluk da devlet görevlerinde demokratik bir şekilde görevlendirildikten sonra, azınlık üzerinde ölçülü bir şekilde hüküm sürmekle yetinmez; iradesini evrenselleştirme tutkusuyla dolar ve böylece yüzde 51, yüzde 49'un sesine kulak vermez. Bu, demokratik Amerika'yı devrimci Avrupa'ya bağlayan siyasi göbek bağıydı.

Beş yıl sonra Tocqueville odağını değiştirdi. *Amerika'da Demokrasi*'nin 1840'ta yayımlanan ikinci cildinde Amerika'yı kendi zamanının Fransa'sıyla, burjuva, para avcısı bir toplum olarak gördüğü Fransa'yla (Haussmann'ın doğduğu ortam) karşılaştırdı. Louis Philippe'in on yıllık saltanatının ardından Tocqueville'e ülke yumuşamış gibi görünüyordu. Rahatlık ve kayıtsızlık hâkimdi; insanlar daha büyük meşgalelere ilgisiz hale gelmişti. Amerikan yaşamıyla ilgili ikinci cildini yazarken aklında memleketindeki bu kopuş vardı. Ayaktakımı olarak kitleler yerini bireylerden oluşan kitle şeklinde yeni bir imgeye bırakmıştı: Genel olarak toplumdan kopmuş, rahatlık odaklı ve içe dönük insanlar.

Günümüz teknolojisinin kullanımı söz konusu olduğunda, bu, onun kristal kürede geleceği gördüğü andı. "Bireycilik" onun analizindeki anahtar terimdir hatta bu onun uydurduğu ve şu şekilde çağrışım yarattığı bir kelimeydi:

> Kendi içine kapanan her insan, sanki diğerlerinin kaderine yabancıymış gibi davranır. Çocukları ve yakın arkadaşları onun için insan türünün tamamını oluşturur. Hemşerileriyle olan ilişkilerine gelince, onların arasına karışabilir ama onları görmez; onlara dokunur ama hissetmez; yalnızca kendi içinde ve yalnızca kendisi için var olur. Ve bu şartlarda onun zihninde bir aile duygusu varlığını sürdürse bile artık bir toplum duygusu kalmaz.[1]

Bu içe dönük birey, Amerikalı öncülerin zorlu bireyciliğinin aksine, rahat ve kolay bir yaşam ister. Zorlu birey sırt çantasını alıp yola çıkarken, Tocqueville tarzı birey, rehberli turları tercih eder. Yabancı bir şehirde Starbucks ya da yerel bir kafe arasında seçim yapmak zorunda kalan Tocqueville'in yeni tip insanı Starbucks'a gider; bölge insanının sahip olduğu kafelerden oluşan bir takımadayı keşfetme ve seçme çabası göstermesine gerek yoktur. Yabancılar için de durum aynıdır, "onların arasına karışır... ama onları hissetmez". Aşina olduğu şeyleri ister.

Tocqueville, kayıtsız bireyler arasındaki ilişkileri "koşulların eşitliği" olarak adlandırır. Bu ifade tam olarak göründüğü gibi bir anlam taşımamaktadır. Tocqueville, Amerika'nın geleceğinde gelirlerin daha eşit hale geleceği ya da demokrasinin güç politikalarını eşitleyeceği gibi illüzyonların içinde değildi. "Koşul eşitliği" ile, insanların erişim imkânları çok eşitsiz olsa da aynı şeyleri (aynı tüketim mallarını, aynı eğitimi, aynı barınma standardını) isteyeceklerini anlatmaya çalışıyordu. Koşulların eşitliği, sosyolog Theodor Adorno tarafından "tüketici zevkinin kitleselleşmesi" gibi kulağa pek hoş gelmeyen bir şekilde etiketlendi; Tocqueville kitleselleşmeyi davranış kodlarına kadar genişletti.

"Bireycilik" ve "koşulların eşitliği" şeklindeki iki ifade, Tocqueville'i karanlık bir teknoloji kâhini gibi gösterir oysa ki benim bildiğim kadarıyla makineler hakkında tek kelime bile yazmamıştır. Onun fikirleri, elde taşınan cihaz ile ekranın neden bireyselleştirici makineler olduğunu ve hem elde taşınan cihazlarda hem de bilgisayar ekranlarında çalışan standartlaştırılmış programların iletişimde neden eşitlik koşulu yarattığını açıklar. Bu analizler bir adım daha ileri götürülebilir: Tocqueville'in bireysellik ve koşulların eşitliğine ilişkin açıklamaları bir araya getirildiğinde akıllı

1. Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Çev. Henry Reeve, cilt 2 (New York: The Modern Library, 1981). [Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları].

şehirlerin neden kapalı şehirler olabileceği açıklanmış olur. Bütün bunların içindeki şeytan, "kullanıcı dostu" teknoloji dediğimiz şeydir. Pasifleştirir.

II. YENİ BİR TÜR GETTO – GOOGLEPLEX

MIT ile olan ilişkim nedeniyle, yıllar boyunca çeşitli yazılım geliştiricilerle ara sıra temaslarda bulundum, belirli programların beta testlerini yaptım; buradaki fikir şuydu: Eğer onları ben kullanabiliyorsam, herkes kullanabilirdi. İnsanların çevrimiçi işbirliği yapmasına yardımcı olmak için tasarlanmış bir programı test ederken Google'la kısa ve mutsuz bir kaçamak yaşadım. Google'ın ortaya attığı müthiş iddialar bende her zaman şüphe uyandırmıştır; yine de inlerine girip yakından bakmak istedim. Yazılım firması, sırlarını koruma konusunda takıntılı olduğundan şirket genel merkezine girmek zordur ancak New York'ta firmadan yeni ayrılan eski bir öğrencim sayesinde onunla birlikte içeride tur atma şansım oldu.[2]

Şehirde Ama Şehrin Parçası Değil

New York'taki Googleplex bir kabuk yenilemesidir. Eskiden New York Liman İdaresi'nin ofislerine ev sahipliği yapan eski bir binanın içi boşaltılmış ve Google'ı bir endüstri devi haline getiren yaratıcı aktiviteyi sağlamak amacıyla yeniden inşa edilmiştir. Googleplex, konumu nedeniyle New York'ta bazı zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Greenwich Village'in hemen yukarısında bulunması itibarıyla, caddenin karşı tarafında Öteki'nin, yani New York'un eski halinin bir hatırlatıcısı bulunur: Sekizinci Cadde boyunca bir dizi bar, genelevler ve ucuz apartman daireleri yer alır. New York Googleplex ayrıca eski Liman İdaresi binasının zemin katında, yeni iç yapı ile ilgili olmayan bazı faaliyetlerini de yürütmektedir. Sadece stres nedeniyle psikotik kriz yaşayan Google çalışanlarına değil, tüm West Village'e hizmet veren büyük bir sağlık kliniği burada bulunmaktadır. Ayrıca zemin katlarda sokağa dönük bankalar ve hatta ucuz kiralar sayesinde bir zamanlar şehrin bu bölgesinde yoğunlaşan hafif endüstrilerin kalıntıları da yer alır.

Google, zaman içinde, modaya uygun işler çıkaran popüler mimarlar Bjarke Ingels ve Thomas Heatherwick tarafından tasarlanan tamamen yeni bir yapı yaratmayı önermektedir; bu binaların en

2. Richard Sennett, *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation* (New Haven: Yale University Press/Londra: Allen Lane, 2012), s. 24-9.

dikkate değer kentsel özelliği, içi camla kaplı bir çatı bahçesi yapmayı planlıyor olmasıdır. Böylece bu "kamusal alan", Googlistaları fiziksel çevrelerine maruz kalmaktan tamamen kurtaracaktır. Ama şimdilik sokak bir nevi kirli bir zarf gibi onları sarıyor.

İçerisi kendi kendine yetecek şekilde tasarlanmıştır. Çokça bilindiği üzere herhangi bir Googleplex'te bir çalışanın isteyebileceği her şey mevcuttur: Burada çamaşırlarınızı yıkayabilir, doktora gidebilir, spor salonunda egzersiz yapabilir, geç saatlere kadar çalışıyorsanız uyuyabilir hatta dinlenmeye ihtiyacınız varsa film izleyebilirsiniz; Google size zengin döşenmiş bir çalışma ortamı sunar. Bu, işverenlerin nezaketinden kaynaklanmamaktadır; yirmi dört saatlik hizmetler, şirketle ilgili olmayan dikkat dağıtıcı unsurları en aza indirerek insanları içerideki hayata odaklamanın temel yoludur. Silikon Vadisi'nden Münih'e kadar dünyanın dört bir yanına serpiştirilmiş tüm Googleplex'ler, normalde dünyayla bağlantısız yirmili yaşlardaki insanlardan emek toplamak için tasarlanmış güvenlikli topluluklardır; insanlar eşleri, partnerleri veya çocukları olduğunda kompleks içinde daha az zaman geçirmek isteyecekdir. Google, bu insanlara (Silikon Vadisi'nde olduğu gibi) ofise gidiş ve dönüşte şoförlük yapacak büyük beyaz otobüsler sağlar ve böylece kesinlikle güvenilir internet bağlantıları aracılığıyla çalışma saatlerini uzatır. Bu Googleplex formülü, her ikisi de 1880'lerde inşa edilmiş olan ABD'deki Illinois Pullman veya Britanya'daki Port Sunlight gibi sanayi çağının klasik şirket kentlerinden türetilmiştir; onlar gibi Googleplex de çalışma ile yaşam arasında sıkı bir zaman düğümü oluşturur.

Googlistalar "yaratıcı sınıflar"ın sembolü haline gelmiştir. Richard Florida tarafından icat edilen bu terim, artık ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu tarafından çoğunlukla reklamcılık, medya hizmetleri alanlarında ve üniversite dışındaki teknoloji start-up'larında çalışan kişiler olarak tanımlanır; bağımsız sanatçıların, müzisyenlerin ve şairlerin sayısı nispeten azdır: Yaratıcı sınıflar, gerçek *homo faber*'lere göre daha çok, distribütör, aracı ve marka geliştiricidir. Yatırımcılar tarafından takip edilen, politikacılar tarafından kentsel durgunluğa çözüm olarak benimsenen yaratıcı sınıflar, büyük kitleler oluşturmayan elit bir kesimdir. Hatta sayılarının oldukça az olduğu söylenebilir. Nathan Heller'in işaret ettiği gibi, 2014 yılında Citibank gibi geleneksel bir işletme yaklaşık

250.000 kişi çalıştırırken, borsada daha yüksek değerlemeye sahip olan Facebook yaklaşık 6.000 kişi istihdam ediyordu.[3]

Büyük bir şehirde, Googleplex'in arkasındaki şirket-kent fikri, şehir içinde bir ada anlamına gelir ancak yine de etrafındaki bölge üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. En bilinen etki olarak, Googlistalar ve onlar gibi insanlar (diğer merkez üsleri olan San Francisco bölgesinde olduğu gibi) Manhattan'da yaşamayı tercih ettikleri mahallelerde ev fiyatlarını şu anda (2017) yıllık yüzde 16 oranında artırmışlardır. Googleplex gibi binalar, çeşitli giyim mağazaları, restoranlar, gurme araç gereç mağazaları ve benzerleri için bir çekim merkezi görevi yapar ve bunlar aynı zamanda dükkân kiralarını da yükseltir, bu da Sekizinci Cadde boyunca uzanan yerel, ucuz veya kalitesiz esnafı zorlamaktadır. Diğer yandan yaratıcılığı benimseyen bir grup için ironik bir şekilde, bu grubu sembolize eden unsurlar anında fark edilmektedir: büyük espresso makinesi, Parsons masası, Lightolier X50 hareketli aydınlatma...

Googleplex, daha kişiselleştirilmiş bir ayrıcalık simgesidir. New York Googleplex araştırmamdan yirmi yıl önce, yeni ekonomide ileri teknoloji çalışmaları üzerine bir kitap için Silikon Vadisi'ndeki gençlerle röportaj yapmıştım. O ilk çağda, teknoloji start-up'larının belli bir kokusu vardı; bayat biberli pizza, diyet kola ve terli çoraplardan oluşan bir koku; bu koku klimalı odalarda soğutuluyor ama hiç kimse pencereleri açma zahmetine girmediği için dağılmıyordu. Silikon Vadisi'nde kalabalık sokaklar yoktu, teknoloji girişimleri küçüktü ve Nehru Place'de olduğu gibi, gelecek vaadeden dahiler diğer firmalardaki insanlarla çok fazla zaman geçiriyordu; rakiplerin ne yaptığını izliyor, ara sıra işbirliği yapıyor veya bazen komplo kuruyorlardı. Start-up başarısızlıkları etrafa ve dışarıya bakma ihtiyacını artırıyordu. Şimdi olduğu gibi o zaman da başarısızlık oranları yüksekti; Amerika'da yeni kurulan teknoloji şirketlerinin yalnızca yüzde 7'si iki yıldan fazla varlığını sürdürebiliyor. Şu andakinin aksine, o zamanlar özgeçmişinizi e-postayla göndermenin size yeni bir iş getirmesi pek mümkün değildi; insanlarla yüz yüze bağlantı kurmanız gerekiyordu.[4]

3. Nathan Heller, "California Screaming", *The New Yorker*, 7 Temmuz 2014, s. 46-53; rakamlar sayfa 49'dan alıntılanmıştır.

4. Richard Sennett, *The Culture of the New Capitalism* (New Haven: Yale University Press, 2006), s. 15-83. 1996-7 yıllarında Palo Alto'daki Davranış Bilimleri İleri Araştırmalar Merkezi'nde üye olarak çalışmam sayesinde Silikon Vadisi'nde vakit geçirme fırsatı buldum.

Bu teknoloji kültürü, ortalıkta yeterince ganimetin olduğu önermesine dayanıyordu; böylece hiçbir tökezleme ölümcül olmayacaktı. Ancak Giriş Bölümü'nde belirtildiği gibi, yüksek teknolojinin ekonomi politiği büyük ölçüde değişti; açık bir Vahşi Batı devleti konumundayken daha kapalı bir duruma doğru ilerledi. Son yirmi yılda tekelleşme, teknoloji dünyasında hayatın baskın gerçeği haline geldiğinden, Google, Apple veya Cisco Systems gibi firmalar rakip haline gelebilecek yeni kurulan şirketleri hemen satın almış ve çoğu zaman faaliyetlerini bitirmiştir. Tekelci kapitalizm, Googleplex'in mimarisi için ironik bir çerçeve oluşturur çünkü bu binalar, firma dışarıdaki serbest piyasayı yok ederken bile içeride özgür fikir alışverişini teşvik etmeyi amaçlar.

Googleplex'i Tocquevillian tarzı bir ortam yapan şey, onun sürükleyici iç mekânı ve samimiyetidir; Googleplex şehrin içindedir ama şehrin parçası değildir. Dışarıya adım atar atmaz bu zıtlık yüzüme çarpmıştı. Antrenman alanını ve çamaşırhaneyi gezdikten, suşiyi tattıktan (ki çok iyiydi) ve ekranlarına bakan insanları izledikten sonra binadan ayrıldık (gecenin çok geç bir saatiydi ama birçok kişi hâlâ masasındaydı). Sokakta bir gözü morarmış bir jigolo bana soru soran bir bakış attı; Sekizinci Cadde'de gece boyunca açık barların üzerindeki dairelerden radyo ve televizyon sesleri çınlıyordu; eski öğrencim ve ben, gece vardiyasında çalışan dedikoducu taksicilerin tercih ettiği ucuz bir kafeden sandviç aldık. Artık şehirdeydik.

Kayıtsız Yaratıcılık

Googleplex'e bakarak modellenen binalar en yaratıcı endüstrilere uyacak şekilde tasarlanmıştır. Sordukları soru, içe dönük bir ortamın gerçekten yaratıcılığı teşvik edip etmediğidir.

Eskiden ofis tasarımcısının bir bina içindeki duvarları yıkarak, çalışanların izole hale gelebileceği zihinsel "siloları" da ortadan kaldırdığı düşünülürdü. Ancak tamamen açık alan tek başına yaratıcı etkileşimi mümkün kılmaz; Frank Duffy gibi ofis mimarları, herkesin her zaman her yerde oturabileceği bir dizi masanın bulunduğu açık planlı ofis fikrini, yani "sıcak masa" denen şeyi eleştirir. Böylesine nötral bir ortamda insanlar birbirlerine resmi olmayan yorumlarda bulunmak yerine susmayı, ekranlarına bakmayı tercih eder. Onları teşvik etmek için açık bir planın dikkatlice

hazırlanması, mekânın daha karakterli hale getirilmesi gerekir; Duffy'nin "ofis ortamı" dediği şeye dönüşmesi gerekir.[5,6]

Googleplex, ofis ortamının özel bir versiyonudur. Tasarım kısmen insanların kolayca buluşabileceği, bir fincan kahve eşliğinde sohbet edebileceği ve birlikte düşünebileceği gayri resmi sosyal alanlar yaratır; daha kışkırtıcı bir şekilde, ofis ortamı bu yaratıcı etkileşimleri alışılmadık noktalarda sahneler. Diğer birçok ileri teknoloji şirketinde olduğu gibi Google'da da gayri resmi etkileşim yerleri olarak geleneksel mutfağın yerini kafeler ve egzersiz odaları almıştır; sosyal alanlar ayrı bir sosyal bölgeye taşınmak yerine insan trafiğinin yoğun olduğu alanlarla entegre edilir. Tuvaletleri yiyecek arabaları, çalışma noktaları ve kanepelerden oluşan karmaşıklığın yanına yerleştirmek akıllıca bir dokunuştur; standart olmayan bir tasarım uygulaması olsa da kişinin kendini rahatlattıktan sonra fiziksel olarak da rahatlaması muhtemeldir. Kasıtlı gayri resmi tasarım, standart ofise tamamen yabancı türden bir çalışma alanı yaratmıştır. Bilardo masaları, yiyecek arabaları, alçak kanepeler ve çalışma noktalarının karmaşası Googleplex'i birinci sınıf kardeşlik evleri gibi gösterir. Aslına bakılırsa, Google'ın yaratıcılığı kamçılayan bir ofis inşa etmeye yönelik formülü, kampüs fikri etrafında şekillenmiştir; Google'ın mimarisini yöneten mimarlık-gurusu John Meachem, Googleplex'i "rahat yapılandırılmış" bir üniversite olarak tasavvur eder.[7]

Google alan planlayıcısı David Radcliffe, "inovasyonu planlayamazsınız" demiştir; dolayısıyla ofis ortamı stratejisi "iş gücünün gündelik çarpışmalarını" sahnelemek amacını taşır. Google'ın California Mountain View'de inşa ettiği yeni kampüste dokuz bina dikdörtgen şeklindedir; ayakkabı kutusu gibi düz olmak yerine her birinin ortasında bir kıvrım vardır; buradaki fikir, bu virajlarda "iş gücünün tesadüfi çarpışmalarının" meydana gelmesidir. Tekil binalarda, New York'un şimdiki ve gelecekteki durumunda olduğu gibi, açılı koridorlar benzer şekilde çalışanları tesadüfi çarpışmaların meydana geleceği kavşaklara doğru yönlendirmektedir.[8]

5. Frank Duffy, *Work and the City* (Londra: Black Dog Publishing, 2008).
6. Ofis tasarımına dair mükemmel bir genel çalışma için: Nikil Saval, *Cubed: A Secret History of the Workplace* (New York: Doubleday, 2014).
7. John Meachem, "Googleplex: A New Campus Community", 2004, http://www.clivewilkinson.com/ case-studies-googleplex-a-new-campus- community/.
8. Radcliffe'ten alıntı yapılmıştır: Paul Goldberger, "Exclusive Preview: Google's New Built-from-Scratch Googleplex", *Vanity Fair*, 22 Şubat 2013.

Bunların hepsi Jane Jacobs'u çağrıştırır. Gerçekten de New York Googleplex, hakkında yazdığı Greenwich Village'deki sokakların hemen üzerinde yer alır; ilk bakışta dışarıda olmasını istediği nabız gibi atan, spontane, rastlantısal etkileşimlerle dolu ortamın aynısı gibi görünmektedir. Bence fark, dışarıdaki kasvetli sokaktan ya da Jacobs'un ele aldığı düzensizliklerden çok farklı olarak iç mekânın çocuksu, oyun parkı aurasında yatıyor. Beyniniz mi durdu? Masa tenisi oynayın; lezzetli suşi her zaman mevcut; yorulduğunuzda dinlenme odalarını kullanabilirsiniz; yirmi dört saat nöbetçi doktor güvencesindesiniz. Çalışma alanı, çok pahalı özel okulların çığırtkanlığını yaptığı destekleyici ortamla paralellik gösterir. Pahalı bir şekilde inşa edilen destekleyici ofis artık "inovasyon bölgelerinde" tasarım için bir model vazifesi görüyor; sanki ne kadar güzel olursa insanlar o kadar yaratıcı olacakmış gibi.

Googleplex ofisi, yaratıcı çalışmanın önemli bir yönünü göz ardı eder: Direnişle etkileşimler. Her türlü zorlu emek elbette engelleri aşma çabasını da beraberinde getirir ancak bir ofis de bir laboratuvar veya sanatçı stüdyosu kadar, insanların zorluklarla karşılaşmalarına izin vermelidir. Pek çok dikkat dağıtıcı unsurun ve kaçış yollarının bulunduğu eğlenceli ofisler, zihni durmuş kişilerin bunun üstesinden gelmelerine kesinlikle yardımcı olur diyemeyiz. Buna karşılık, MIT Media Lab'da her türden kuytu köşe ve karton sığınak vardı; dağınık görünüyordu ve üstelik sıcak bir atmosfer değildi ama ortam ciddi işlerin yürütüldüğünü gösteriyordu. Rahatlık veren kafa dağıtıcı şeyler yoktu. Daha büyük *ville* açısından bakıldığında, Media Lab, start-up bölgelerinin "inovasyon bölgelerine" dönüşmeden önceki hallerine benziyordu. Bu bir üslup meselesinden daha fazlasıdır. Yarısı yenmiş pizzalarla ve özellikle kayıp gençliğimdeki gibi sigara izmaritleriyle dolu dağınık bir alan, hoş zevklere göre tasarlanmış düzenli ortamların sergileyemediği yaratıcı meşgalelerin göstergesi olabilir.

John Dewey, dirençleri ve engelleri yaratıcı teşvikler olarak görmüştür; *Art as Experience* adlı kitabında şunu gözlemlemiştir: "İçsel gerilim olmasaydı, doğrudan bir hedefe doğru akıcı bir hücum olurdu; gelişme ve neticeye ulaşma denebilecek hiçbir şey olmazdı. Direncin varlığı, güzel bir sanat eserinin üretiminde zekânın yerini belirler." Sanatta olduğu gibi hayatta da direnç bizi düşünmeye sevk eder. Elbette hiç kimse zorlukları davet etmek ya da icat etmek istemez; sağladıkları uyaranlar dışarıdan davetsizce

gelir, kontrollü çalışma alanını istila eder ve biz de daha sonra bunların üstesinden gelmeye çalışırız. Googleplex'in sorunu, iç mekânın yalıtılmış olmasıdır, eksiksiz, kendi kendine yeten bir alan haline getirilmiş olmasıdır; dış gerçeklik ve getirdiği dirençler tasarım gereği hariç tutulmuştur.

Şimdi göstermek istediğim gibi, direnç teknolojik açıdan en aza indirildiğinde sadece yaratıcılık değil, tüm düşünceler zarar görür.[9,10] Bu azalan bilinç, akıllı şehrin bir türünün karakterini de etkiler.

III. SÜRTÜNMESİZ TEKNOLOJİ – "KULLANICI DOSTU"-NUN KULLANICILARA ZİHİNSEL MALİYETİ NEDİR?

Bill Gates, kullanıcı dostu teknolojiyi tanımlamak için "sürtünmesiz [friction-free]" terimini icat etti. Sürtünmesiz tasarım, Tocqueville'in kehanetinin ikinci yönünü somutlaştıran bir unsur olarak görülmelidir: Kitlesel beğeniyi ortaya çıkaran "koşul eşitliği", bu durumda insanların teknolojiyi tüketmek istedikleri koşullardır; herkes tarafından kolayca ulaşılabilir ve kullanılabilir teknoloji arzulanır.

Mekanik bir cihazda mühendis, makineyi yıpratan sürtünmeleri ve dirençleri kesinlikle en aza indirmek ister. "Sürtünmesiz" dijital alan ise, aşınmayı ve yıpranmayı azaltmak yönündeki mekanik zorunluluktan farklıdır. Bu terim özellikle kullanımı kolay ancak işleyişine kullanıcı tarafından büyük ölçüde erişilemeyen teknoloji için geçerlidir. İç kısımları sıradan bir sürücünün anlayamayacağı kadar karmaşık olan bilgisayar hâkimiyetindeki otomobillerde olduğu gibi: Anlamadığınız şeyleri kullanırsınız.11

Programlamanın usta ismi Peter Merholz, yaratıcıların tüketicilerle nasıl ilişki kurması gerektiğini açıklayarak bu zihniyeti detaylandırır; tasarımcı, teknolojinin karmaşıklıklarını aktif olarak kullanıcılarından gizlemeye çalışmalıdır. Xerox PARC araştırma merkezinin eski başkanı John Seely Brown, meslektaşlarına şunu öğütler: "Teknoloji kullanıma engel olmasın" ve deneyim "pürüzsüz" görünsün. Facebook patronu Mark Zuckerberg, bu teşviği "sürtünmesiz paylaşım" sloganıyla somutlaşan sosyal bir formüle

9. John Dewey, *Art as Experience* (New York: Perigee Books, 2005), s. 143.
10. Richard Sennett, *The Craftsman* (New Haven: Yale University Press, 2008).
11. George Packer, *The Unwinding: An Inner History of the New America* (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2013) ve Bill Gates, *The Road Ahead* (New York: Viking Press, 1995), s. 180-82.

dönüştürmüştür; programının amacı bir arkadaş edinmek veya bir randevuya çıkmak için harcanan zorlu ve sinir bozucu çabayı azaltmaktır. Sonuç olarak, kullanıcının "Neden?" diye düşünmesine gerek kalmadığında sürtünmesiz sistem kullanıcı dostu hale gelir. Bu anlayışın getirdiği problem, teknolojinin eleştirel bir şekilde incelenmesinin zorlaşmasıdır. Kullanıcı, teknolojinin vaat ettiği şeyi yapıp yapmadığını bilir ancak bunu neden yaptığını düşünmesi uzmanlar tarafından desteklenmek yerine engellenir. Bunun tam tersi, açık kaynaklı Linux platformudur; çekirdeği (programın DNA'sı) çok daha şeffaftır ancak aynı zamanda çok daha talepkârdır. Linux'u iyi bir şekilde kullanmak için, programlama ilkeleri hakkında kitlesel pazar ürünlerine göre çok daha fazlasını bilmeniz gerekir.[12]

Sürtünmesiz programların içinde teknik paradokslar vardır. Bunlardan en dikkate değer olanı, "aşırı özellik [over-featuring]" eğilimidir; bu, insanlara istedikleri her şeyi bir düğmeye dokunarak yapabileceklerine dair güvence veren, giderek artan sayıda zil ve bipleme sesi anlamına gelir; her sorunun programlanmış bir cevabı vardır. "Aşırı özellik", Microsoft Word gibi kelime işlem programlarında görülür; burada çok sayıda seçenek, yazma sürecini yavaşlatabilir. Daha teknik çalışmalarda, ilk taslak çizimden nihai malzeme spesifikasyonuna kadar tüm seçenekleri kapsayan CAD (bilgisayar destekli tasarım) programlarında aşırı özellikler ortaya çıkar; burada programlar odaklanabileceğiniz çok fazla olasılık sunarak görsel odaklanmayı engeller.

Elbette anlamadan kullanmak çok eski bir ikilemdir. Eskiler sarımsağı kimyasal özellikleri hakkında hiçbir şey anlamadan etkili bir ilaç olarak kullanıyorlardı. Stradivarius'un zamanındaki şanslı kemancılar, kemanlarının neden bu kadar harika ses çıkardığını anlamadan çalıyordu; bugün bu enstrümanların ses özellikleri hâlâ belli oranda gizem olarak kalmaya devam ediyor. Sürtünmesizlik anlayışı, bu teknik bulmacaları bir kenara itmeye çalışıyor, teknolojik araçların kullanımını kolaylaştırmayı ve aynı zamanda her şeyi yapabilecek hale gelmelerini teşvik ediyor. Buradan doğacak talepler kullanıcıya yüklenmeyecektir. Bu çağrı tam da Tocqueville'in korktuğu şeydi: Konfor kisvesi altında susturulan

12. Paul Merholz, "'Frictionless' as an Alternative to 'Simplicity' in Design", *Adaptive Path* blog, 22 Temmuz 2010; http://adaptivepath.org/ideas/friction-as-an-alternative-to-simplicity-in-design/.

karmaşıklığın yaygarası. Ancak teknoloji alanında kullanıcı bu tür satış stratejilerine yenik düştüğü için büyük bir zihinsel bedel ödemektedir.

Sürtünme ve Bilinç

Çok fazla çevrimiçi yaşamanın aptallaştırıcı etkileri, birçok teknoloji eleştirmeni tarafından ele alınmıştır. Bu isimlerden biri olan psikolog Sherry Turkle gençlerin bilgisayar oyunlarına takıntılı olduğunu gözlemlemişti. Çocukların gerçek oyun alanlarında kimin adil oynadığı ya da oyunun kurallarının ne olması gerektiği konusundaki anlaşmazlıklar, bilgisayar başına oturduklarında ortaya çıkmaz; oyunun ilerlemesini sağlayan önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde oyunun içine çekilirler. Nicholas Carr, ekrandaki çoklu görevlerin insanları bilişsel olarak devre dışı bıraktığını, dikkat sürelerini kısalttığını ve dolayısıyla anlaşılması için uzun süreli dikkat gerektiren durumlardan kaçınmalarına yol açtığını savunmuştur. Her ikisi de belirli teknoloji deneyimlerinin sürekli ve sorgulayıcı türden bilinci devre dışı bıraktığını söylemektedir. Sürtünmesiz bilgisayar kültürü, fiziksel uyarımı azaltan bir narkotik gibi olabilir; bilhassa rahatsız edici uyaranları bastırır: Gördüğünüz şeyden hoşlanmazsanız *Delete*'e basın, başka bir pencereye gidin.[13, 14 15]

Bu eleştiriyi daha da detaylandırmamız gerekiyor çünkü teknolojinin tamamının beyin üzerinde kötü etkisi yoktur. Merholz'un, deneyimin akıcı ve kolay olması için karmaşıklığı kullanıcıdan saklama fikri bunu özel bir yolla yapar: "Fikir oluşturma etkilerini" azaltır. Bu terim eksik, çelişkili veya zor olan bilgilerin analiz edilmesi çabasını ifade etmektedir (böyle bir bilgi açık karakterdedir). Bir dizi araştırma, insan bilgiyi analiz etme çabası gösterdiğinde, bu bilgiyi, tam, açık ve kolay erişilebilen bir bilgiye göre daha uzun süre ve daha iyi akılda tutabildiğini göstermiştir. Fikir oluşturma etkileri aynı zamanda insanlara nasıl iyi zihinsel düzenleyiciler olunacağını öğretebilir ve böylece insan aşırı özellikler gibi gereksiz şeyleri ayıklayabilir.

13. Evgeny Morozov, *To Save Everything, Click Here: Smart Machines, Dumb Humans, and the Myth of Technological Perfectionism* (New York: Perseus Books, 2013).
14. Nicholas Carr, *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains* (New York: W. W. Norton, 2011).
15. Sherry Turkle, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other* (New York: Basic Books, 2012).

Norman Slamecka "fikir oluşturma etkileri" üzerinde çalışmaya 1970'lerde kelimeleri ve cümleleri hatırlama sürecinin nasıl çalıştığını inceleyerek başlamıştı; bir insan kısmen kaçırılan bilgilerin boşluklarını doldurmak zorunda kaldığında bunların hafızada kalma süresi daha uzun oluyordu. Günümüzde Christof van Nimwegen bir video oyunu tasarlayarak nesil etkilerini incelemiştir: Misyonerler ve Yamyamlar adlı bu oyunda aç insanlar orman, savan ve nehir boyunca misyonerleri takip etmektedir. Van Nimwegen deneklerine ya kusurlu, yetersiz bir yazılım ya da aksaklıklardan arınmış, rahatça akan bir program sunuyordu. Kullanışsız yazılımı kullanan kişilerin, Misyonerler ve Yamyamlar oynama konusunda, aksaklık azaltma programına sahip olanlara göre çok daha usta hale geldiklerini ve hangi hareketlerin önemli, hangilerinin çıkmaz sokak olduğunu daha ayrıntılı öğrendiklerini gördü.[16,17]

Günümüzün bilinç araştırmacıları, yirminci yüzyılın başında yazan filozof Charles Sanders Peirce'a kadar uzanan bir yaklaşımdan yararlanmaktadır. Peirce "kaçırma" dediği bir süreçten bahseder: "Doğrudan gözlemlediklerimizden farklı türde bir şeyi ve çoğu zaman doğrudan gözlemlememizin imkânsız olduğu bir şeyi varsayan" bir süreçtir. Kaçırma, "ya öyle olsaydı ne olurdu?" bilgisidir. Media Lab araba projesindeki örneklerden biri, teknisyenlerden gelen bir soruydu: "Ayağımla pedala basmak yerine direksiyonu yukarı çekerek fren yaparsam ne olur?" Diğerleri bunun işe yaramayacağını çünkü vücudun fizyolojik olarak durmak için çekmek yerine itmeye programlandığını söyleyerek yanıtladı. "Ne olmuş yani?" diye cevap verdi Teknisyen: "Vücudumun olduğu haliyle değil, olması için eğitilebileceği haline göre konuşuyorum." Kaçırma, karşı-olgusal gerçeklerin alanını oluşturur. Peirce, bunun hem eleştirel hem de yaratıcı bir rol oynadığına inanıyordu. Gerçeğin olduğu gibi kabul edilen karakterini bozarak zihinsel olarak parçalara ayırmadığımız sürece hiçbir şeyin değerini bilemeyiz. Dini inanç da bu gerçeklik testinin bir örneği olarak ona hizmet etmiş olabilir; tıpkı Peirce'ın meslektaşı

16. Norman J. Slamecka ve Peter Graf, "The Generation Effect: Delineation of a Phenomenon", *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory* 4, no. 6 (1978): 592-604.

17. Christof van Nimwegen, "The Paradox of the Guided User: Assistance Can Be Counter-Effective", SIKS Dissertation Series no. 2008-09, University of Utrecht, 2008.

William James için olduğu gibi. Ya Tanrı yoksa? Bu karşı-olgusal şüpheyi deneyimleme sürecinden geçmedikçe, gerçek anlamda kendini adamış bir dindar olamazsınız.[18]

Teknoloji alanında, bir şeyin kullanımı kolay olduğunda, ya farklı olsaydı diye sorma eğiliminde değiliz. Word programımdaki "yazım denetimi" fonksiyonunu açmayı denediğimde, cümle kurma biçimimdeki pek çok tuhaflığı ne kadar kısa sürede yakaladığını görünce hayrete düştüm ancak program bu hatalara yaratıcı veya olağandışı çözümler öneremiyordu: Microsoft Word'deki "yazım denetimi" eğlenceli "ya öyle olsaydı?" anlayışıyla çalışmıyor. ("Denetlemek", sözlük anlamı açısından hem gözetim hem de kısıtlama anlamına gelir.) Bu eksiklik, programdaki çok çeşitli düzenleme ve biçimlendirme özellikleriyle telafi edilmiş gibi görünebilir: Bir şiiri hazırlamaktan, bir film senaryosunu düzenlemeye, tablolar, resimler ve metinleri birleştirmeye kadar her şeyi yalnızca birkaç parmak hareketiyle yapabilirsiniz. Ancak menünün kendisi tam bir problemdir: Her işlev için önceden belirlenmiş formlar sunar; yalnızca menüde olanı seçebilirsiniz. Bu, Word'ü, nispeten az tanımlanmış özelliğe sahip olduğu için çalışması daha zor bir yazma aracı olan WordPerfect 5.1 gibi eski DOS programlarının tersi bir konuma sokar. Ancak WordPerfect 5.1 kullanımı tatmin edici bir araçtı çünkü cümle kurma veya metin formatlarıyla denemeler yapmayı engellemiyordu. Acınası bir şekilde sınırlı olan yazım denetleyicisi, alışılmadık kelimelerin kısıtlama olmadan oluşturulabileceği anlamına geliyordu –James Joyce olsa, Microsoft Word'den nefret ederdi ve WordPerfect 5.1'i benimserdi. Aynı zıtlık Media Lab'da de ortaya çıkmaktadır. Laboratuvar sakinlerine göre kolayca Evet/Hayır hipotez testleri olarak biçimlendirilen deneyler ikinci plandadır; birinci sınıf deney türü bilinmeyenler, olasılıklar ve "eğer"ler bağlamında yapılır.

Açık-kolay ve belirsiz-ya öyle olsaydı arasındaki bu karşıtlık, Norman Slamecka ve meslektaşları tarafından incelenen "fikir oluşturma etkileriyle" açıklanmaktadır. Eksik bilgi "ya öyle olsaydı" sorularının sorulmasına yol açar çünkü soruyu soran kişi gerçekliği belirsiz olarak ele almıştır; bunu anlamlandırmak ona kalır. Çelişkilerle ilgilenen başka bir bilinç çalışması da aynı sonuca ulaşmıştır. Bu çalışmayı modern "bilişsel uyumsuzluk" (*cognitive*

18. Peirce'nin mimarlıkla ilişkisi için bkz. Alexander Timmer, "Abductive Architecture", *MArch thesis*, Harvard University Graduate School of Design, 2016.

dissonance) anlayışını geliştiren psikolog Leon Festinger'e borçluyuz.

Bu terim, çelişkili davranış kurallarının veya kafa karıştırıcı kuralların olduğu bir durumu ifade eder. Özne nasıl reaksiyon verecek? Festinger, deney laboratuvarında çalışan biriydi, hayvanlardan yararlanıyordu –güvercinleri tercih ediyordu– ama her zaman bulgularının insanlara uygulanmasını düşünüyordu. Ancak güvercinler için yarattığı bir durum olan bilişsel uyumsuzluğun, insanların kendileri için yarattığı acı verici bir durum olduğunu fark etti.

Ezop'un "Tilki ve Üzümler" masalı bunun klasik bir örneğidir. Tilki, yükseklerde, ulaşamadığı bir üzüm salkımı görür ve onları yakalayamayınca, muhtemelen ekşi oldukları için yemeye değmediğine karar verir –ama aslında ekşi olup olmadıklarını bilmesi mümkün değildir. Masal, uzanamadığımız ciğere mundar deme fikrimizin kökenidir; "zaten istemiyordum" diye düşünerek kendi durumunu haklı çıkarmaya çalışan bir hüsrandır. Ama aslında tilki üzümleri hâlâ istemektedir; üzümler yere düşse açgözlülükle yerdi. Festinger, bu çıkmazdan kurtulmanın bir yolunun "kişinin uyumsuzluğu azaltmaya çalışması ve uyumu yakalaması" olduğunu söylemiştir. Bu yaklaşım, "uyumsuzluk mevcut olduğunda, onu azaltmaya çalışmanın yanı sıra, kişinin uyumsuzluğu artırması muhtemel durumlardan ve bilgilerden aktif olarak kaçınacağı" anlamına gelebilir. Bu, bilişsel uyumsuzluğun olumsuz yanıdır: Özne, mümkün olduğunca karmaşıklıklardan kaçınır. Tilki üzümü çok arzular ama zamanla bu isteği hakkında yalan söylemeye başlar: "Gerçekten üzüm sevmiyorum." Sigarayı bırakmış herhangi bir insan bu cümleyi tanıyacaktır.[19, 20]

Sinir bozucu veya çelişkili deneyimlere yanıt vermenin olumlu bir yolu da vardır. Karmaşık ortamlara olan ilgimi bilen Festinger, bir gün beni kafesteki güvercinlerle dolu bir laboratuvara götürdü; güvercinler su tüplerini saklayan engellerin etrafından bakmaya ya da deneyi gerçekleştiren araştırmacıların tuhaf bir açıyla açtığı yem oluklarını anlamaya çalışıyordu. Bu sahneler bazı güvercinlerin yönünü şaşırtmıştı; kafese kapatılmış olsaydım, biliyorum ki ben de öyle olurdum. Ancak bazıları farklı davranıyor ve uyumsuz

19. Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance* (Stanford: Stanford University Press, 1957), s. 3.

20. Leon Festinger ve James M. Carlsmith, "Cognitive Consequences of Forced Compliance", *Journal of Abnormal and Social Psychology* 58, no. 2 (1959): 203-10.

koşullarla karşılaştıklarında daha tetikte oluyorlardı. Festinger, güvercinlerin dikkatlerinin sadece görsel olmadığını söyledi: Bu güvercinler hafif sesleri daha iyi duyuyordu ve koku alma duyuları keskinleşmişti; hafızaları da gelişmişti.

Festinger'e göre bunun nedeni, bu kuşların uyumsuzluğa odaklanma kapasitesi geliştirmiş olmalarıydı. Direnci keşfediyorlar ve böylece onun "odaksal dikkat" adını verdiği şeyi geliştiriyorlardı. Festinger, hayvanların gıdası veya güvenliği doğrudan tehdit altında olmasa bile, çevrelerinin şaşırtıcı bir şekilde değiştiği durumlarda bu dikkatin nasıl çalıştığını araştırmıştır. Laboratuvarı, çeşitli deneylerde, bu tür çevresel değişikliklerin kaygı düzeylerini (kalp atışı ve hormonal oranlarla ölçülen düzeyleri) artırdığını saptamıştı; inatçı güvercinler ortalıkta geziniyor, bazen bir engeli sınamak için gagalıyorlardı; kaygıya kapıldıklarında, aynı zamanda canlanıyor, meraklı hale geliyorlardı. En önemlisi Festinger, bu güvercinlerin kayıtsız akranlarına göre daha akıllı yaratıklar haline geldiğini keşfetmişti.[21]

Festinger bir keresinde "en çok önemsediğimiz şeylerin anlamakta zorluk çektiğimiz şeyler olduğunu" gözlemlemiştir. Ezop'un masalında ya da Tocqueville'in bireylerinde ya da internette olduğu gibi, insanların da diğer hayvanlar gibi, karmaşık gerçekliklerden uzaklaşmak yerine, karmaşık gerçekliklerle mücadele ederek bilişsel olarak daha uyanık hale geldiklerine inanıyordu. Festinger'in ilkesinin kentlerde tam olarak nasıl uygulanabileceğini düşündüm.

Festinger'in teorisinin temelini oluşturan deneyler doğrudan ve hemen ortaya çıkan zıtlıklarla ilgilidir: Güvercin bir su kolunu iter ve su yerine birkaç tahıl tanesi çıkar. Oysa Balzac'ın Paris'inde, Park'ın Şikago'sunda, Jacobs'un New York'unda ve Mr. Sudhir'in Delhi'sinde sokaklarda doğrudan çelişki yerine belirsizlik hâkimdi. Tüm bu yerlerdeki sokak yaşamı yüzeyde akıcıydı; yabancı kalabalıkların gelip gitmesiyle, ayaküstü görüşmelerden oluşan deneyimlerle, birkaç derin, aydınlatıcı etkileşimle gerçekleşiyordu. Ancak odaksal dikkatin uygulanması yoluyla bu akışta düzen cepleri tespit edilebiliyordu. Sokak kapkaranlık bir deniz olmasına

21. Özellikle iki teknik makale diğerlerinin arasında öne çıkar: Jeffrey D. Holtzman, Harold A. Sedgwick ve Leon Festinger, "Interaction of Perceptually Monitored and Unmonitored Efferent Commands for Smooth Pursuit Eye Movements", *Vision Research* 18, no. 11 (1978): 1545-55; Joel Miller ve Leon Festinger, "Impact of Oculomotor Retraining on the Visual Perception of Curvature", *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 3, no. 2 (1977): 187-200.

rağmen Balzac'ın Parislisi, bir yabancının kıyafetinin ayrıntılarından sınıfına ilişkin çıkarımlar yapmaya çalışıyordu; Park'ın Şikago'sunda Zorbaugh, anlık göz temasının birinin dost mu yoksa düşman mı olduğunun göstergesi olarak hizmet ettiğini keşfetmişti; New York'ta "sokaktaki gözler", sorun yaratması veya suç işlemesi muhtemel görünen insanları aramak için mahalleyi tarıyordu; Mr. Sudhir sürekli olarak müşterileri, rakiplerin neler yaptığını ve (daha sonra öğrendiğim üzere) rüşvet vermesi gereken gizli polisleri gözetliyordu. Sosyolog Elijah Anderson, akışkanlıktan düzen çıkarmaya yönelik bu tür çabaları "sokağın kodu" olarak adlandırır; bunlar, açık sistem terimleriyle "düzen cepleri" şeklinde ifade edilebilir.[22]

Oysa sürtünmesizlik ahlakı, gözlerden uzak yerel bir kafe aramak yerine bir Starbucks seçerken olduğu gibi, önemsiz bir düzeyde bile olsa, spesifik, karmaşık bir yerin özelliklerine yönelik odaksal dikkatimizi askıya alır. Daha da vahimi, Öteki'ne ilişkin kalıplar (bir siyah ya da bir Müslüman gibi) sürtünmesizdir; siyahi bir erkeğin veya Müslüman kadının kalıplaşmış tiplemeye uymayan özelliğini ayırt etmek, duygusal olduğu kadar zihinsel bir çalışma gerektirir. Ve bir deneyimin sürtünmesiz olması için, çatışan çıkarların kargaşasından uzak olması gerekir: Diğer insanların çıkarlarından ya da daha kötüsü, kendi içinde çatışan çıkarlardan uzak olmalıdır. Ezop'un masalında veya Tocqueville'in yeni bireyinde olduğu gibi, arzularımızla kolayca örtüşmeyen karmaşıklıklar ve farklılıklar bastırılır, görmezden gelinir veya hakkında yalan söylenir. Sonuç bilişsel kayıptır.

Festinger'in laboratuvar çalışmasının bilişsel hedefi, bir hayvanın karmaşıklıktan uzaklaşmak yerine karmaşıklığa odaklanma arzusunu teşvik eden kafesteki koşulları keşfetmekti. Bir şehirde de böyledir. Modern şehirde ileri teknoloji bizi nasıl daha akıllı yapabilir veya aptallaştırabilir?

IV. İKİ AKILLI ŞEHİR – KURAL KOYMAK VEYA KOORDİNE ETMEK

Kapalı ve açık olmak üzere iki tür akıllı şehir bulunmaktadır. "Kapalı akıllı şehir" bizi aptallaştıracak, "açık akıllı şehir" bizi daha akıllı yapacaktır.

22. Elijah Anderson, *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City* (New York: W. W. Norton, 2000).

Kural Koymak

Kapalı akıllı şehir, büyütülmüş bir Googleplex'tir; vatandaşlarını aptallaştıran kullanıcı dostu teknolojiyle beslenen Tocquevillian bireylerle doludur. Bu distopyada, Hollandalı planlamacılar Maarten Hajer ve Ton Dassen'in yazdığı gibi, "kentsel teknolojiler şehirleri daha güvenli, daha temiz ve her şeyden önce daha verimli hale getirecektir... Akıllı şehirler, büyük veri aracılığıyla davranışları 'algılayacak' ve bu geri bildirimi kentsel dinamikleri yönetmek ve verdikleri hizmetlerde ince ayar yapmak için kullanacaklardır." Hajer ve Dassen de teknoloji uzmanı Adam Greenfield gibi, böylesine akıllı bir şehrin, aslında insanların nasıl yaşaması gerektiğini reçetelendiren merkezi kontrol siyaseti tarafından yönlendirildiğini düşünüyordu; bu teknoloji kâbusu Dave Eggers'ın Google hakkındaki romanı *The Circle*'da dramatize edilmiştir. Peki böylesi bir şehir gerçekte var olsaydı nasıl görünürdü?[23,24,25]

Seul'ün güneybatısına arabayla bir saat uzaklıktaki akıllı Songdo şehri, okyanustan kazanılan arazide sıfırdan inşa edilmektedir. Kent, 2012 yılı itibarıyla yaklaşık 30.000 kişiyi barındırıyordu ancak yerleşimin beş yıl içinde üç katına çıkması bekleniyor. Bu artış hızı, Şanghay'da olduğu gibi, eşi benzeri olmayan bir seviyede çünkü Amerika'nın güçlü güneş kuşağı şehirlerinde inşa edilen her yeni eve karşılık, Çin ve Güney Kore'deki yeni şehirlerde on sekiz ev inşa ediliyor. Songdo, Plan Voisin'in yaprak biçimli, dalgalı bir versiyonuna benziyor; Kuleleri Şanghay'daki gibi parklarla çevrili ancak bu yeni manzara daha yumuşak görünüyor, bereketli bitkilerle donatılmış ve araziye cömertçe yayılmış durumda.

Anthony Townsend, Songdo'nun başlangıçta "ticaret savaşlarında kullanılmak üzere bir silah" olarak tasarlandığını yazmıştır; amaç, "çok uluslu şirketleri daha düşük vergilerle ve daha az düzenleme ile Asya operasyonlarını Songdo'da gerçekleştirmeye ikna etmekti." Greenfield, şehri daha çekici hale getirmek için büyük teknolojinin de eklendiğini söylemektedir. Cisco ve Software AG gibi şirketler de burada çalışmak için teklif vermişti ve nihayetinde, daha serbest bir piyasa yaratmakla övünülme-

23. Maarten Hajer and Ton Dassen, *Smart about Cities: Visualising the Challenge for 21st Century Urbanism* (Rotterdam: Nai010 Publishers, 2014), s. 11.
24. Adam Greenfield, *Against the Smart City: A Pamphlet* (New York: Do Projects, 2013).
25. Dave Eggers, *The Circle* (New York: Vintage Books, 2014).

sine rağmen, teknolojik açıdan daha sıkı kuralların olduğu bir ortam ortaya çıkmıştı.[26,27]

Akıllı Songdo şehrinin kontrol merkezi ürkütücü derecede sakin bir yer durumundadır. Buraya "kokpit" denmektedir, Korecede pek fazla duyulmayan bir kelime olsa da Songdo planlamacılarının, şehri de uçağa pilotluk yapar gibi yönlendirmeye dayalı bir model yaratma arzusunu temsil eder. Kokpit kelimesinin başından beri uygun bir kelime olduğunu söyleyebilirim. Şehirde bir dizi dev ekran, şehrin hava kalitesinin, elektrik kullanımının, trafik akışının ne durumda olduğunu göstermektedir; teknisyenler döner sandalyelerde oturur, ekranları izler, ara sıra bir şeyler not eder, düzeltmeler yapar ama pek konuşmaz. Zaten konuşmalarına da gerek yoktur. Şehri yöneten makineleri çalıştıran formüller gayet iyi çalışmaktadır; teknisyenler bana etrafı sessiz bir gururla gezdirmişlerdi.

Songdo'nun yumuşak görünümü, yeşilin, küçük göletlerin, dalgalı yerleşimin hepsinin çevresel verimlilik ve tasarruf için hesaplandığı gerçeğini ele verir. Kokpitteki haritayı işaret eden bir teknisyen bana bir parkta gerçekleşen CO2 emiliminin kesin miktarını söylemişti – müthiş bir hesaplamaydı, neticede ben sürgülü cetvel kullanarak büyümüştüm. Komuta merkezinden sensöre veya elde taşınan akıllı telefona doğru tek yönlü bir akış vardı; el tipi sensör, bilgiyi iletirken, kontrol merkezi de bunun ne anlama geldiğine ve elde tutulan cihazın buna göre nasıl hareket etmesi gerektiğine dair yorum yapıyordu. Google Maps'in ve diğer tanıdık programların çalışma şekli budur ancak Songdo'daki kontrol kapsamı çok daha geniştir. Büyük bir işveren, akıllı telefon kullanımını izleyerek çalışanlarının nerede olduğunu ölçebilir. Trafik ışıklarının düzenlenmesi gibi teknolojinin daha az Büyük Biradervari kullanımlarında, küçük de olsa bir şehir artık kokpitin komutası altında çalışmaktadır –daha doğrusu şehir, odada görsel olarak sergilenen büyük veri derlemelerinin, yorumlayıcı algoritmaların ve makinelerin izlenmesinin emriyle işlemektedir. Bu tür kokpit kontrolü, kuralcı akıllı şehir modelini vücuda getirir.

Songdo'nun kardeş akıllı şehri Masdar, Abu Dabi'ye yakın konumdadır ve Abu Dabi tarafından finanse edilmektedir. Masdar

26. Anthony M. Townsend, *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia* (New York: W. W. Norton, 2013), s. 93-115.
27. Bkz. Greenfield, *Against the Smart City*.

daha çok akıllı bir banliyö durumundadır; 40.000 sakinine Abu Dabi'den günlük 50.000 yolcu eklenir. Büyük bir enerji tüketicisi olan Birleşik Arap Emirlikleri'nin, ekolojik ayak izlerini küçültme konusunda endişe içinde olduğunu söyleyebiliriz. Şehir planlamacılar, Songdo örneğinden yola çıkarak başkalarına da ilerlemenin yolunu göstermeye kararlılar. Norman Foster'ın master planına göre tasarlanan Masdar'da nispeten sürtünmesiz enerji kullanımı, güneş enerjisi gibi yenilenebilir kaynaklardan sağlanıyor; yani planlamacının deyimiyle plan, "pasif tasarım öğeleri aracılığıyla sinerji yaratan verimli kentsel tasarımları uygulamaya geçirmek" ve yakınlardaki Abu Dabi'ye kıyasla yüzde 70 tasarruf sağlamak amacını taşımaktadır. Bu güzel şeyleri gerçekleştirmenin yolu, "gelişmiş sürdürülebilir teknolojilerin ölçeğini büyütmek ve entegre etmektir", ki yalnızca büyük verileri işleyebilen bir bilgisayar bunu yapabilir. Masdar, sürücüsüz araçlarla ilgili deneyleriyle tanınır. Şehrin, Foster tarafından tasarlanan binaları, Songdo'dakilerden çok daha kaliteli ve çok daha pahalıdır.[28,29]

Songdo ilk kurulduğunda ben de oradaydım; daha sonra felç geçirip yatağa düştüğümde şehrin nasıl bir hal aldığını görmek için canlı, genç araştırmacılardan oluşan bir ekip kurdum. İlk günlerde hayrete düşmüşlerdi: "Mühendisler için", diyordu biri, "bu, büyük ölçüde, her yerde bulunan bilgi işlem fantezisi etrafında inşa edilmiş bir alan. Algoritmik mantığın, insanların ve çok sayıda kara kutunun iç içe geçen ağlar ürettiği, makinesel bir alan olarak tasavvur edilmiş." Başlangıçta bunları söylerken sonra tedirgin oldular: "Homojen, sıkı bir şekilde denetlenen ve merkezileştirilmiş olan Songdo, polisin övdüğü çeşitlilik veya demokrasi işaretlerinin hiçbirini sunmuyor. Bu alan birçok şehir planlamacı için bir kâbus ve birçok bilgisayar şirketi için bir fantezi." Ziyaretlerinin sonunda burası onlara bir "hayalet kasaba" gibi görünmüştü; "çorak" ve "atıl"dı. Hoşnutsuzluklarının kulüplerin, uyuşturucunun veya içkinin yokluğuyla pek ilgisi yoktu; ne yazık ki belki de araştırmacılarım ahlaki açıdan fazla doğrucuydular. Ama aslında bütünüyle teknoloji severlerden oluşan bu ekip, tam da bu geleceğin şehrini anlatan reklamlara ilgi duyacak türden sofistike insanlardı.

28. Bkz. http://www.masdar.ae/en/masdar-city/the-built-environment.
29. Sam Nader, "Paths to a Low-Carbon Economy– The Masdar Example", *Energy Procedia* 1, no. 1 (2009): 3591–58.

Onları rahatsız eden şeyin Songdo'nun hiç de akıllı olmaması olduğunu fark ettim. Aptallaştırıcı bir şekilde çalışıyordu; zeki asistanlarım buranın kendi zekâlarına hakaret olduğunu hissetmişlerdi. Fikir oluşturma etkileri, kaçırmalar ve odaksal dikkatler, şehrin tasarımında hiçbir rol oynamıyordu; bunun yerine kullanıcı dostu anlayış hüküm sürüyordu. Songdo tipi akıllı şehirlerin aynı zamanda Google'a özgü "aramazken bulma" durumlarını benimsemesi gerektiği düşünülebilir ancak tam olarak öyle değildi. Reçetelemenin amacı şehrin nasıl işleyeceğini önceden öngörmek, yerinde ve inşa edilmiş haliyle işleyişini tam olarak ortaya koymaktır. Songdo tipi akıllı şehirler şans faktöründen korkar. Asistanlarımdan birinin belirttiği gibi bu akıllı şehir, mekân deneyimini "hafifletiyordu".

Bu askıya alınmış yer duygusu kısmen Corbusier'e atfedilebilir. Plan Voisin, biçim ve işlevin birbirine sıkı sıkıya uyduğu mekanik çağa yönelik bir manifestoydu. Lewis Mumford'un 1934'te yayımlanan *Teknoloji ve Uygarlık* adlı eseri Corbusier'nin çizgisindeki ruhsuz teknolojiye karşı bizleri uyarır; gerçi onun akıllı şehir versiyonu da biçim ve işlevin mükemmel bir şekilde mekanik olarak iç içe geçtiği bir yerdi: Her şeyin bir yeri ve mantığı vardı; yaşamın tüm unsurları dar radyal tasarımda tam olarak ortaya konulmuştu. Günümüzün akıllı şehirleri, biçim-işlev uyumunu dijital çağa taşıyor, kendi kendini idame ettirebilen ortamlar olmayı hedefliyor.

Biçim ve işlev arasındaki çok *sıkı uyum*, teknolojik eskimenin formülüdür. İnsanlar bazı şeyleri farklı şekillerde yaptıkça, sabit biçim artık işe yaramayacak veya yeni bir araç eski becerileri geçersiz kılacaktır. Biçim ve işlevin birbirine kenetlenmesine karşı alınan bu tedbir akıllı şehir deneyleri için geçerlidir; Norman Foster yeni otomobilleri için kenetleme istasyonları tasarlarken bunun farkına varmıştır. Kendisi ve meslektaşları proje üzerinde çalışmaya başladıktan sonra kendi kendine gidebilen elektronik otomobil gelişmişti; araç artık ilk prototiplerde tasavvur edilen bir veya iki kişi yerine dört veya beş yolcuyu da taşıyabiliyordu. Bu gelişme neticesinde kenetleme istasyonları artık çok küçük kalmıştı. Verimli bir *sıkı uyumun* varlığı için, tasarım, nesnenin kullanılacağı her koşulu, çevrenin nasıl işlev göstereceğini, insanların nasıl yaşayacağını öngörmek durumundadır. Ancak hesaplamalar da yanlış çıkabilir, tıpkı Şanghay'ın hiçbir yere gitmeyen yollarında olduğu gibi.

Teknolojik verimlilik mutlaka finansal başarıya yol açmaz. Songdo'da dünya çapındaki durgunluk, alıcıların cesaretini kırdığı için kulelerin çoğu karanlık kalmıştır. Arap Emirlikleri'nde finans balonunun patlaması, Masdar'ın lüks deneyimini geçici olarak askıya almıştır; Suzanne Goldenberg burayı, "dünyanın ilk yeşil hayalet kasabası" olarak adlandırmaktadır. Dolayısıyla şu anda yerin altında yüksek teknolojili donanımların çoğu hiçbir şey iletmez haldedir. Kokpitten bana gönderilen bir video, bu dengesiz gelişmeyi, ekran üzerindeki yanıp sönen aktivite parçalarının ortasında siyah havuzlar halinde gösteriyordu. Songdo'nun ekonomik şansı da bilgisayar ekranlarında siyah lekeler biçiminde görünmektedir. Sıfırdan inşa edilmiş, kuralcı akıllı şehirler gerçekten de lüks ürünlerdir çünkü bunları inşa etmenin maliyeti düşmek yerine artmaktadır. Bu anlamda aklımıza gelen en net sorulardan biri, Hindistan gibi bir ülkenin (içecek temiz suyu, uygun hijyen koşulları, yerel sağlık klinikleri vb olmayan insanlarla dolu bir ülkenin) neden 100 yeni akıllı şehir planlayarak bu iflas yolunu izlemeye çalıştığıdır.[30]

Akıllı şehirlerle ilgili temel soru, yaşayanlar üzerinde niçin aptallaştırıcı bir etkiye sahip olduklarıdır. Bunun nedeni kısmen, araştırmacılarımın da tespit ettiği gibi, buralarda yaşamanın çok kolay olmasıdır. Fazlasıyla kullanıcı dostu durumundadırlar. Bunun ötesinde, planlama biçimi de bileşenlerinde her zaman homeostatik bir dengenin aranması anlamında deneysel değil statiktir. "Eğer öyle olsaydı?" alternatifinin, yani çıkmaza yol açan ilgi çekici olasılığın peşine düşülmez çünkü o zaman ekoloji bozulacak ve dengesizleşecektir –sanki şehir teknolojik bir kalp krizi geçiriyormuş gibi bir durum oluşur. Tüm bunların neticesinde, kuralcı akıllı şehir, sorun bulmaya nazaran sorun çözmeye öncelik verir. Başarılı bilimsel uygulamalarda araştırmacı, yeni bir ilacın yan etkilerini bilmek ister; iyi bir işçilikte marangoz, bir dolabın cilalanmasında ortaya çıkacak sorunları önceden görmek için iki farklı damarlı ahşabın nasıl bir araya getirileceğini saptamaya çalışır. Problem çözme ve problemi bulma, merakla yaklaştığınız sürece birbiriyle bağlantılıdır. Ancak kuralcı model, merakı köreltir; bu tür akıllı şehirde merak etmenize gerek kalmaz.

Aptallaştırıcı akıllı şehrin etik bir boyutu bulunmaktadır. Örneğin, halihazırda yapılandırılan çoğu harita programı, yolcuya A

30. Suzanne Goldenberg, "'Climate Experts Urge Leading Scientists' Association: Reject Exxon Sponsorship", *The Guardian*, 22 Şubat 2016.

noktasından B noktasına gitmenin en hızlı, en doğrudan yolunu gösterir ve bunların çoğunluğu, yolcuları otoyollara yönlendirerek bu sorunu çözer. Sorun biter mi? A'dan B'ye öngörülen otoyol, üzerinde kepenkleri kapatılmış bir fabrikanın, olağanüstü derecede kalabalık bir pazarın veya içler acısı bir gecekondu yerleşiminin bulunduğu daha yavaş bir caddeden pekâlâ kaçınabilir. Otoyolda bir yolculuk yaparsınız ama yolculuğunuz sırasında başkaları hakkında pek bir şey öğrenmezsiniz. Mekânı deneyimlemek yerine alanda hareket edersiniz. Reçete size en etkili yolun hangisi olduğunu söyler; insanların rota farklı olsaydı ne olurdu diye düşünmelerine ya da deneyim açısından en zengin rota hangisi olurdu diye kafa yormalarına gerek yoktur.

Günlük faaliyetlerin büyük bir kısmının salt verimlilik açısından çerçevelenmesi elbette gerekiyor. Ama neticede bu bir denge meselesidir: Kuralcı şehir, işleyişi, sorgulanmaz hale getirerek dengesiz hale gelir. Norbert Wiener bu tehlikeyi önceden görmüştü: İlerleyen yaşlarında parlak fikrinin bir canavara dönüşmesinden korkmaya başlamıştı: "Büyük Birader" tarafından kontrol edilen "büyük veri" (terimi Wiener icat etmiştir) neticesinde insanların hayatları, birkaç tekelin karşıladığı dijital ihtiyaçlara ve arzulara indirgenebilirdi. Teknolojinin Büyük Birader'e dönüşmesine yönelik endişe belki bir klişe haline geldi ancak Wiener daha derin bir şeyden korkuyordu: Makineler kullanıldığında insanlar öğrenmeyi bırakacaktı. Aptallaşacaklardı. Kuralcı akıllı şehir işte bu aptallaştırmanın mekânıdır.[31]

Peki böyle olmak zorunda mı?

Koordine Etmek

Teknolojiyi, faaliyetleri kontrol etmek yerine koordine etmek için kullanmak çok farklı bir akıllı şehir ortaya çıkarır; teknoloji daha ucuzdur ve insanların nasıl olmaları gerektiğine odaklanmak yerine, onlara oldukları gibi odaklanır; insanı tüm Kantçı çarpıklıklarıyla ele alır. Ve koordinatif teknoloji insan zekâsını geliştirir.

Bu erdemlere, ağların belirli bir şekilde düzenlenmesi yoluyla ulaşılır. Kapalı bir ağ genellikle sınırlı erişim olarak tanımlanırken, açık bir ağ herkesi kapsayacaktır; çevrimiçi bölünme, örneğin bir gazeteyi okuyanların sadece ödeme yapanlarla sınırlandırıl-

31. Norbert Wiener, *Cybernetics*, revize basım (Cambridge, Mass: MIT Press, 1965), özellikle "Preface to the Second Edition", s. vii–xiii.

ması durumunda ortaya çıkar. Akıllı şehir dünyasında, açık ve kapalı ağlar arasındaki fark geri bildirimle ilgilidir. Kapalı bir kentsel ağda, sensörler, örneğin hız yapma konusunda veya elektrik kullanımında olduğu gibi, vatandaşın okunmasını istediği ya da istemediği davranışlarını okur; dolayısıyla geri bildirim istem dışı olarak gerçekleşir. Açık bir kentsel ağda, tekil vatandaşlar veya vatandaş grupları geri bildirim üzerinde daha fazla kontrole sahiptir. Koordinatif akıllı şehir, kendi verileri üzerindeki sınırlamaları kabul eder, ardından bu bilgileri işler ve diğer gruplarla ilişkilendirir.

Açık kentsel ağın ilk örneği, katılımcı bütçelemeye ev sahipliği yapan Brezilya'nın Porto Alegre kentinde ortaya çıkmıştır: Ekonomik kaynakların aşağıdan yukarıya dağıtılmasına dayanan bu bütçe yöntemi, belediye başkanı Olívio Dutra tarafından 1989'da başlatılmıştı. Süreç, paranın okullara, sağlık kliniklerine ve yerel altyapıya nasıl harcanacağını tartışan resmi olmayan mahalli toplantılarla başlamıştı. Bu düzeyde erişim herkese açıktı. Veriler, ki hiçbir zaman mükemmel değildir, üzerinde tartışılabilecek şekilde düzenleniyordu. Mahalleler arasındaki çatışmalar, kendi mahallelerine rapor vermek zorunda olan seçilmiş temsilciler tarafından çözülüyordu. Bu sistem, yaklaşık yirmi yıl boyunca gelişti ancak daha sonra, yukarıdan aşağıya güç tarafından bir şekilde başı ezildi, gerçi bunun da ötesinde, şehir büyüdükçe sürece dahil olmak isteyen çok sayıda insan tarafından sekteye uğratıldı. Brezilya'da mega şehirler ortaya çıktıkça, büyük yerel kümeler arasındaki müzakereler tutarlılığını yitirmeye ve yıl boyunca sonsuz ve sonuçsuz bir şekilde uzamaya başladı. Dahası, bir megakenti oluşturan devasa göçmen dalgası çoğu zaman katılımcı bütçelemenin gerektirdiği organizasyona ve meclislere entegre edilemiyordu.

Akıllı telefon ve büyük veri topluluğu aracılığıyla, akıllı şehir sahne alır. Fonların birçok topluluğa dağıtımındaki değişiklikler gerçek zamanlı olarak hesaplanırken, büyük "girdiler" yani bir başka deyişle oy değişimleri işlenebilir. Büyük veri artık reçete sunmak yerine katılımı mega şehir ölçeğinde koordine etmeyi mümkün kılar. Vatandaşlar artık yüz yüze olmasa da çevrimiçi iletişim kurmaktadır. Veriler hâlâ tartışmalı ve sorunlu biçimde organize edilebiliyor. Farklı görüşleri bir araya getirmek için yerel düzeyde bir tür sohbet odası faaliyet gösteriyor; önerilerin yanı sıra yanıtlar da çevrimiçi olarak ortaya çıkıyor. Fonların paylaş-

tırılmasında, seçilmiş temsilcilerin diğer topluluklarla yapılan toplantılarda temsil ettikleri şey bu geri bildirimdir (görece yoksul topluluklarda olduğu gibi). Ortaya çıkan bütçe, bağlayıcıdır, gerçi belediye meclisi değişiklik önerebilir ancak zorunlu kılamaz. Buna benzer bir sistem şu anda Brezilya'da 250'den fazla kentte kullanılmaktadır.[32] [33]

Lewis Mumford'un Jane Jacobs'a yönelik eleştirilerinden biri şuydu: Şehirdeki yerel eylemlerle o şehirde, şehrin *ville*'inde ölçek oluşturamazsınız. Brezilya deneyimi bu sorunu çözmenin bir yoludur: Dünya Bankası yerel yönetimlerin altyapıya, özellikle temizlik, elektrik hatları ve sağlık tesislerine para harcama eğiliminde olduğunu tespit etmiştir; bu somut projeler, mahallelerin sağlık ocakları gibi kaynaklarını diğer mahallelerle paylaşmasına ya da elektrik ve su sistemlerinin kullanımında kentle bütünleşmesine olanak sağlar. Bütçelemeyi yapan *cite* büyük *ville*'e odaklanmıştır. Görünüşe göre Max Weber yeterince uzun yaşamış olsaydı, Berlin'den çok uzaktaki bu diyarda, vatandaşların kendi servetlerini kontrol edebilecekleri bir tür şehir devleti bulabilirdi.[34]

Bütçelemede olduğu gibi, akıllı şehrin fiili tasarımı da açık ve koordineli bir form izleyebilir. Bilgisayar oyunu SimCity, etkileşimli yüksek teknoloji aracılığıyla kentsel *ville*'ler oluşturmayı amaçlayan ilk versiyonlardan biriydi. Şu anda Fransa'nın Lyons kentindeki ForCity projesi, kentsel geleceğin nasıl görüneceğini göstermek için gelişmiş üç boyutlu modeller kullanıyor ve geleceğin kentsel dokusunun ayrıntılı görüntülerini oluşturmak için büyük veri kümelerinden yararlanıyor. Uzman girişi gerektirmesine rağmen, ForCity modelleri şu gibi komutları neredeyse direkt olarak yorumlayabiliyor: "X nüfusuna sahip bir cadde için Y yaya yoğunluğu ve Z sabit yoğunluğu söz konusuyken olası üç farklı kenar genişliğini gösterin." Böylece hem vatandaşların hem de planlamacıların çıkarımsal muhakemeyi uygulaması, "Eğer öyle olsaydı?" sorusunu sorması ve olası yanıtları karşılaştırması mümkün oluyor. Bu prosedür ile bir topluluk toplantısında sunu-

32. Gianpaolo Baiocchi ve Ernesto Ganuza, "Participatory Budgeting as if Emancipation Mattered", *Politics & Society* 42, no. 1 (2014): 29-50.

33. Carlo Ratti ve Anthony Townsend, "'Harnessing Residents' Electronic Devices Will Yield Truly Smart Cities", *Scientific American*, Eylül 2011.

34. Animesh Rathore, Deepti Bhatnagar, Magüi Moreno Torres ve Parameeta Kanungo, "Participatory Budgeting in Brazil" (Washington, DC: World Bank, 2003), http://siteresources.worldbank.org/INTEMPOWERMENT/Resources/ 14657_Partic- Budg-Brazil-web.pdf.

lan bilgisayar öncesi modelleme arasındaki fark şudur: Daha önce insanlar bir planın belirli bir yönünün değiştirilmesini istediklerinde, planlamacıların odadan çıkması, planlarını yeniden hesaplayıp yeniden çizmesi ve ardından başka bir toplantı düzenlemesi gerekiyordu. Makineler değişiklikleri çok hızlı hesaplayabildiği için artık odada kalabiliyorlar.[35]

Her iki durumda da teknoloji kullanımı insanların seçim yapmasına yardımcı olur; kentsel tasarımda yüksek teknoloji, insanların hakkında seçim yapmaları gereken formları oluşturmalarına olanak sağlayabilir. Reçete oluşturan kuralcı akıllı şehirlerde, veriler önceden paketlenir ve kullanıcı dostu çizgilerle basitleştirilir, böylece bu verilerin tüketicisinin, verinin üretimine çok az girdisi olur. Daha açık kentsel tasarım, kullanıcıların alternatifleri görebilmeleri ve karar verebilmeleri için veri hazırlamayı amaçlamaktadır.

Günümüzde sistemler, değişen koşulları analiz edip bunlara yanıt vererek kendi kendini organize edebiliyor. Kapalı ve açık sistemler arasında kendilerini analiz etme biçimleri açısından bir fark vardır. Bir kapalı devre kamera sistemi kurulumunu düşünün: Kapalı bir geri bildirim döngüsünde, kameraların açılarında ve yakınlaştırma odaklarında kendi kendini düzeltme unsurları bulunur ancak bu kapalı sistemi çalıştıran kişiler, sevgililerin öpüştüğünü gördüklerinde "casusluk yapmayı bırakmalıyım" diye düşünmezler. Oysa açık bir sistemde kameraman, utancından olmasa da nezaketten dolayı kameraları kapatıyordu. Daha az şiirsel bir biçimde, açık sistemler "norm dışı unsurları" hesaba katarak kendi özeleştirisini yapar, yani uyum ve dengeyi korumaya hizmet etmeyen, duruma uymayan bilgilerin geri bildirimini hesaba katar; bu tür bilgilerin akışı sistemin belleğinde tutulur. Bazı açık kaynaklı yazılımlar da norm dışı unsurları hesaba katar hatta Rio'daki trafik sistemi modellemesi gibi "akıllı şehir"in bazı versiyonları da bu unsurları göz önünde bulundurur; bazı "akıllı şehirler" ise norm dışı unsurları hesaba katmaz. Bunlar, Songdo'da olduğu gibi, önceden belirlenmiş algoritmalara uymayan verileri göz ardı edecek şekilde programlanmaları anlamında kapalıdır. Songdo'nun algoritmaları kendi kendini düzeltir ancak özeleştiri yapan türden değildir.

35. "Supporting decision making for long term planning", *ForCity*, http://www.forcity.com/en/.

Kuralcı modelde, teknoloji, şehri dijital anlamda bütünsel bir sistem olarak düzenler. Şehircilik daha sonra sistemi fiziksel olarak hayata geçirir; şehirlinin artık kullanıcı dostu olacak şekilde tasarlanmış kurallara uygun oynaması gerekir. Kuralcı sistemler hermetiktir, koordinasyon sistemleri ise hermenötiktir –yani kuralcı akıllı şehirde, şehrin çalışması için gereken karmaşık hesaplamaların şehir sakinlerinden uzak tutulduğu anlamına gelir (tıpkı Peter Merholz'un istediği gibi). Koordinatif akıllı şehirde insanların verilerle ilgilenmesi, yorumlaması (hermenötik) ve iyi ya da kötü yönde müdahale etmesi gerekir; koordinatif bir akıllı şehir hata yapma hakkına sahiptir.

Bunların hepsi politik bir karşıtlık oluşturur: Kuralcı akıllı şehir doğası gereği otoriter iken, koordinatif akıllı şehir demokratiktir. Songdo'da demokratik müzakerenin pek bir anlamı yoktur çünkü planın kendisinde çok az hareket alanı vardır. Oysa Curitiba'da insanlar demokrasiyi teknolojik anlamda uygular.

Başladığımız yere dönecek olursak, Tocqueville aklımda farklı eğilimlere sahip bir yazarla eşleşiyor. Bu isim Robert Musil'dir; büyük romanı *The Man without Qualities* Habsburg Viyana'sını mitsel bir yer olarak ele alıyordu. Gerçi Musil'e göre Viyana yozlaşmışlığı ve aptallığıyla pek de büyülü değildi. İki yazarı eşleştiriyorum çünkü ister etnograf ister romancı olsun, her ikisinin de günlük deneyimlerle olağanüstü bir bağlantısı vardı; ikisi de mizaç olarak Şikagoluydu. Musil ve Tocqueville kâhin olarak da eşleşir. Musil'in öngörüsü kısmen yetenekli bir mühendis olarak aldığı eğitimden kaynaklanmaktadır. Romanın ilk belirleyici anlarından biri, gerileme halindeki Viyana'yı, "saplantılı bir süper Amerikan şehri hayalinin" hâkim olduğu gelecekle karşılaştırdığında ortaya çıkar: Böylesi bir süper şehirde teknoloji "hava trenleri, yer trenleri, yeraltı trenleri anlamına geliyordu; insanlar tüpler içinde gönderilebilirken, arabalar zincirler halinde yarışırcasına ilerliyor, ekspres asansörler ise insan kitlelerini dikey düzlemde pompalıyordu"; süper şehir, algoritmaları "kapsamlı laboratuvar çalışmalarına" dayanan bir teknokentti. Bu geleceğin şehrinde, "Sorular ve cevaplar birbirine geçen dişliler gibi senkronize oluyordu; herkesin yapması gereken yalnızca belirli sabit görevler vardı..." –Atina Tüzüğü'nün bir karikatürü gibiydi. Ama bu teknokent ancak "tereddüt edilmediği veya çok uzun süre düşünülmediği sürece" işliyordu.[36]

36. Robert Musil, *The Man without Qualities*, Cilt. 1: *A Sort of Introduction and*

Bu şehir, üzerinde çok fazla düşünmediğiniz sürece iyi işleyen, aptallaştırıcı akıllı şehrin bir versiyonudur. Musil'in romanı, şehrin yapısını irdeler, tıpkı romanların karakterleri irdelediği gibi. Roman, esnek, rahat, uyum sağlayabilen, akışkan bir kişi olan isimsiz bir kahramana odaklanır; görünüşte sosyal ama aslında etrafındaki hayatla pek ilgilenmeyen biridir; böyle bir kombinasyon, nitelikleri olmayan bir adamı tanımlar. Tocqueville'in bireyinin kardeşidir. Buna karşılık, nitelikli bir kişi (Almancada *Eigenschaften*'a sahiptir, tercüme edilmesi zor özellikleri vardır: biraz aksi, kendine has, zor özellikler) hayatla daha çok meşgul olur; böyle bir karakter, engeller aşarak, şüpheler ve pişmanlıklar yaşayarak gelişmiştir. Böylesi bir dünya, Musil'in deyişiyle gerçekten "tereddütler yaşamış" veya "çok uzun süre kafa yormuş" insanların dünyasıdır. Mutlu ya da pürüzsüz bir hayatları olmadığı için anlayışları derindir. Bu devasa roman ilerledikçe, niteliksiz adam, hayatının geçip gitmesinden, deneyiminin niteliğinin "hafif" olmasından ve gerçekliğe dair basit algısının zayıf kalmasından giderek daha fazla endişe duyar.

O halde deneyimin daha yoğun hale gelmesi için şehir nasıl açılabilir?

Pseudoreality Prevails, Çev. Sophie Wilkins ve Burton Pike (Londra: Picador, 1997), s. 26, 27. [*Niteliksiz Adam,* Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları].

Üçüncü Bölüm
Şehri Açmak

7
Yetkin Şehirli

İkinci Bölüm, bir şehrin, insanların deneyimini yoksullaştırmasının üç farklı yolunu tasvir etmişti: Şanghay modelinde hızlı büyüme; farklı olanlardan uzaklaşma; yanlış kullanılan teknolojinin aptallaştırıcı etkileri. Bu acil sorunlar aynı zamanda Jane Jacobs'un bana sorduğu "Peki sen olsan ne yapardın?" sorusunu da keskinleştirir. Üçüncü Bölüm'de ona cevap vereceğim –ayrıca önemli bir uyarıda bulunacağım.

Farklı insanlardan uzak durmak gibi sorunların, bu hastalıktan kendinizi kurtarmak için kullanabileceğiniz sosyalleşme ilaçları olmaması nedeniyle hiçbir "çözümü" yoktur. Başkalarından duyulan korku, yönetilmesi gereken kronik bir hastalık haline gelir. Tıpkı kronik bir hastalığın semptomlarının hafifletilebilmesi gibi, sivil toplum da uzun süreli güçlü bir sağlığın tadını çıkarabilir; tıpkı farklı olan insanların bir arada yaşayabilmesi gibi. Öyle bile olsa, kolektif bünye, hastalığın nüksetmesi tehdidinden asla kaçamaz.

Bu bölümde kentlilerin kentle daha iyi etkileşim kurmalarının bazı yollarını araştırıyorum. Bir sonraki bölümde *ville*'deki hangi biçimlerin onlara bu konuda yardımcı olabileceğini araştıracağım. Son olarak *Cite* ve *Ville*'i bir araya getirmenin bazı yollarını sunacağım. Görüleceği gibi, "Peki sen olsan ne yapardın?" sorusuna verdiğim yanıtlar, sağlıklı şehri açık bir sistem olarak ele almaktan geçiyor.

I. SOKAKLARIN KURDU – BİR YERE DOKUNMAK, DUYMAK, KOKLAMAK

Eşim hayatını uçaklarda geçirdiği için Kolombiya'daki Medellín'e ulaşmanın lojistiği kolay oldu. Peki iş dışında neden oraya gitmiş olabilirim? İnsanlar bana, bir zamanlar uyuşturucu savaşlarıyla meşhur olan bu şehrin artık yeni ve muhteşem bir şehir mimarisine ev sahipliği yaptığını söylemişlerdi. Özellikle Santo Domingo *barrio*'sundaki* mimari ünlüydü; burada Giancarlo Mazzanti tarafından 2007 yılında tasarlanan, üç zarif, modernist siyah bloktan oluşan bir kütüphane ve topluluk merkezi bulunmaktadır. Parque Biblioteca España adlı kütüphane, on binlerce yoksul insanı barındıran barakalarla kaplı yüksek bir dağ yamacında yer alır; bu insanlar çoğunlukla Kolombiya'daki iç savaşlardan kaçan köylü mültecilerdir; kırsal şiddet, FARC adındaki kendine özgü devrimcilerle hükümet arasındaki çatışmalardan kaynaklanıyordu, çatışmalar nihayet sona ermiş gibi görünüyordu. Mimari açıdan bir cevher olan kütüphaneye, dağa çıkan dev teleferik kabinleri sayesinde kolaylıkla ulaşılabilmektedir; Fransız tasarımı olan teleferik kabinleri, yoksul insanların gecekondu mahallelerinden şehir merkezine çalışmaya gitmesi için gereken süreyi saatlerden dakikalara indirmiştir.

Medel'ín'in o zamanki belediye başkanı Sergio Fajardo, yoksullara genellikle gurur duyamayacakları köhne, işlev dışında özelliği olmayan binalar verildiğini bilerek bu kütüphaneyi ve gecekondu mahallelerindeki diğer kütüphaneleri inşa etmişti. İnsanların kendi topluluklarını "sahiplenmelerini" sağlamak için sahip olmaya değer bir şey inşa etmelisiniz. Bu nedenle, yeni, dünya standartlarında bir opera binası yaptırmak yerine, okur-yazar hale gelen insanlar için kütüphaneler tasarlatmak üzere yıldız mimarlara para harcamıştı. İyi bir belediye başkanıydı.

Playa de España yakınlarında, yetersiz beslenmiş küçük bir çocuk benim elimi, bir diğeri de karımın elini tuttu. Bunlar bizim "resmi" rehberlerimizdi; öyle olduklarını ilan eden tişörtler giymişlerdi; bu rehberlik turunu daha önce birçok kez yapmışlardı, biraz para kazanmışlar ve İngilizce pratik yapma fırsatı bulmuşlardı. Saskia, onlarla akıcı bir şekilde İspanyolca konuştuğunda biraz sinirlenmiş görünüyorlardı; biz gringoyduk, onlar yerliydi;

* *Barrio*, İspanyolcada semt anlamına gelmektedir. İspanya'da, Latin Amerika'da ve Filipinler'de bu terim resmi olarak bir belediyenin alt birimini tanımlamak için de kullanılmaktadır. (ç.n.)

bu onların statülerini belirleyen bir ayrımdı. Sekiz on yaşlarında, bu ufak tefek ve sıska oğlanlar kendilerini aynı zamanda koruyucularımız olarak tanıttılar. İçlerinden biri beni kütüphaneye giden rampaya yönlendirirken, "Benimle kalırsan güvende olursun" dedi.

Googleplex'i şehirden ayrıcalıklar korurken, gecekondudaki bu gençlerin kendilerini korumak için yaşadıkları çevre hakkında daha fazla bilgiye ihtiyacı vardı; çevreyi olduğu gibi kabul edemeyecek kadar çok güvensizlik ve eksiklik vardı. Yine de bu çocuklar çocuk kalmışlardı: Saskia'nın onlara verdiği dondurma rüşvetiyle kandırılabiliyorlardı, böylece ben de oturup dinlenebilmiştim. Tüm çocukların yaptığı gibi gayet açık ve acımasız bir şekilde hesaplama yapıyorlardı: "Senyor, bir on beş dakika daha size bir dolara mal olur."

Santo Domingo'da erkekler işsiz oldukları için sokaklarda takılıyorlar, meşgaleleri olmadığından dedikodu yapıyorlardı; pazarlar, başka yerde satılamayacak kadar bayat ve solmuş, iştah açıcılıktan uzak, lekeli meyve ve sebzelerle doluydu. Ancak bu *barrio*, istikrarsız ve bazen tehlikeli olsa da bir sefalet sahnesi değildi. Buradaki çatılar genellikle paslı oluklu tenekeden ve duvarlar, harçsız cüruf bloklarından yapılmıştı ama yine de binaların önündeki yollar titizlikle temizleniyordu. Bir evin "namusu" aynı zamanda evlerin ve barların dışındaki çiçekliklerle de sembolize ediliyordu; bunlar sıra sıra birbiri ardına dizilirken çoğunluğu sardunya ve hercailerle doluydu. Birçok *barrio*'da olduğu gibi burada da insanlar eksiklerini telafi etmek için sürekli doğaçlama adaptasyonlar geliştiriyor, örneğin elektrik şebekesine yasa dışı erişim sağlıyorlardı. Rehberlerimizin özellikle uyum sağladığı şey bu yapma aşamasıydı; o esnada kimin ucuz şişe suyu sattığını uzun uzun anlatan ve benim can sıkıntıma kayıtsız kalan çocuk rehberim, tüm bunları hızlı cümlelerle dile getirirken adeta hayatın içine emiliyordu.

Akıllı telefonlarımızı süzen ergenlerden ve gençlerden bizi korumak için fazla küçük olmalarına rağmen, koruyucularımızın yaydığı güvenin haklı gerekçeleri vardı. Mahallenin her ara sokağını ve geçidini biliyorlardı ve resmi geziden sonra onlarla kaldığımızda, kütüphanenin çevresiyle ilgilenmemizden memnun olduklarını gördük. Hangi sokağın tehlikeli hangisinin güvenli olduğunu öyle kapsamlı anlattılar ki, bir polis görse bu çocuklarla gurur duyardı.

Sekiz yaşındaki rehberimin elini tutarken, köşeyi döndüğümüzde onun hafifçe, kısıtlayıcı, uyarıcı hareketini hissettim. Daha sonra gece saatlerinde mahalleye yaptığım bir ziyarette, koruyucularımın köşeleri dönerken biraz yavaşladıklarını ve cadde boyunca uzanan evlerin açık ışıklarını incelediklerini fark ettim. Az önce gördükleri arkadaşlarının evleri karanlık olduğunda koruyucularım duruyordu: Bu aile akşam yemeği yemeleri gerekirken neden evde değildi? Bir keresinde bir sorun olup olmadığını sordum; on yaşındaki koruyucum, "Hayır" diye yanıtladı, "ama olabilir."

Sokakların kurdu olmak isteğe bağlı bir seçenek değildir. *Barrio*'da, biraz uzun tutulan bir bakış, saldırgan bir meydan okuma olarak algılanacak ve kavgaya davetiye çıkaracaktır. O anda nasıl davranacağınızı bilmek için, bir başkasının bakışının düşmanca mı yoksa davetkâr mı olduğunu anlamadan önce birkaç göz teması deneyiminden geçmeniz gerekir. Bir kez kökleştikten sonra tepki süreniz içgüdüsel ve hızlı olacaktır; nasıl davranılacağını gözle görülür şekilde hesaplamak belaya davetiye çıkarır.

Santo Domingo'daki çocuklar, olan biteni sürekli takip ediyor ve hayatta kalma taktiklerini güncelliyordu çünkü Medellín'in gecekondu mahalleleri ülkenin farklı yerlerinden gelen farklı popülasyonla birlikte hızla değişiyordu. İnsan hakları savunucusu Tom Feiling'in gözlemlediği gibi, uyuşturucu ekonomisinin Kolombiya'nın kıyı şehirlerine kayması nedeniyle şiddet 2010'dan bu yana bir miktar azalmış durumdaydı; Santo Domingo'yu kapsayan teleferiğin inşa edilmiş olması da insanların şehir merkezinde işe gitmesini daha da güvenli hale getirerek, onları kötü aydınlatılmış sokaklarda kilometrelerce yürümekten kurtarmıştı. Yani yerel unsurlar bir değişim içerisindeydi. Bu, sahada hiçbir şeyin olduğu gibi kabul edilemeyeceği anlamına geliyordu; burası hâlâ tam kapsamlı uyuşturucu savaşlarından çok, küçük soygun ve gaspların yapıldığı bir yerdi. Buradaki küçük çocukları, değişken ve çoğunlukla ağır hava koşullarında nasıl yol alacağını öğrenen denizcilere benzetebiliriz.[1]

Hayat Bilgisi

Sokağın kurtları, hayat bilgisi kavramını çerçeveler; şehirlerde belirli bir biçim alan çok genel bir kavramdır.

1. Bkz. Tom Feiling, *Short Walks from Bogotá: Journeys in the New Colombia* (Londra: Allen Lane, 2012), s. 00.

Yaptığımız eylemlerin çoğunu bilinçli olarak düşünmüyoruz –başka bir davranış şekli bilmediğimiz için bunları yapıyoruz. Yürüyüşe çıktığınızı ve şöyle düşündüğünüzü hayal edin: "Şimdi sol bacağını kaldır, şimdi sağ bacağını kaldır, sonra tekrar sol bacağını kaldır..." Bunun yerine, bebekken yürümeyi öğrendiğimizde, bu davranışı düşünmeden yaptığımız bir alışkanlığa dönüştürürüz ve bu da örtülü bilginin alanına girer. Çivi çakmak gibi bir beceriyi geliştirirken de benzer bir şey olur: Zanaatkâr, çekicin sapını nasıl tutacağını ve kendi vücudunun ağırlığı göz önüne alındığında en iyi kuvvet miktarını nasıl uygulayacağını öğrenir. Bu davranış bir kez oluşturulduğunda, kişinin ne yaptığını bilinçli olarak düşünmeden, nasıl yapacağını bildiği bir şey olarak örtülü alana girer. Ancak bu, hayat bilgisinin yalnızca ilk adımıdır.

Açık olmaktan ziyade örtülü davranış, psikolog William James ve filozof Henri Bergson'a yabancı bir kavram değildi; her ikisi de zihin ve bedeni ayıran keskin Kartezyen düalizme karşı çıkan "bilinç akışı"nın kurucu figürleriydi. James, insanların fiziksel duyumlarında yaşadıkları süreci açıklamak için "bilinç akışı" kavramını geliştirmişti; James'in ifadesindeki vurucu kelime "akış"tır. Akış, hareket demektir: Düşünmek, hissetmek ya da yaşamak asla durağan değildir. James kendisinden önceki psikologları zihinsel "koşullar"dan ve "durumlar"dan söz ettikleri için eleştirmiştir; sanki bunlar katı yığınlar ya da varlığın sabit imgeleriymiş gibi. James, bir müzenin duvarına asılan bir tablo üzerinde düşünürken bile bilincin "akış halinde olduğunu" çünkü izleyicinin dikkatinin başka resimlerin anılarına atlayarak değiştiğini, güçlenip zayıfladığını söylemiştir.[2]

Bilinç akışı, bağlama dair farkındalık anlamına gelir: Nerede olduğunuz, yanınızda kim olduğu, belirli bir düşünce, duygu veya duyuma sahip olduğunuzda sizin veya onların ne yaptığı konusunda farkındalığınız vardır. Bu bağlam farkındalığı, bir düşünceyi somutlaştıran şeydir: Bu, çerçevesinde düşündüğümüz fiziksel koşulları hissetme meselesidir; "düşünce" duyusal çağrışımlarla dolar. Sadece bu koşullar değiştiğinde bilinç akmaya başlar; Descartes'ta olduğu gibi bağımsız olarak kendi kendine akmaz.

Bergson, bilinç hakkında tam olarak bu şekilde düşünmez. Proust'un ünlü *hatıraları canlandıran unsur* deneyiminde, geçmişten gelen kalıcı bir anı, anlık bir fiziksel duyumla tetik-

2. William James, *The Principles of Psychology*, Cilt. 1 (New York: Henry Holt, 1890), Bölüm 9.

lenir; küçük bir kurabiye, çok çok uzak bir deneyim bölgesinin bilinçli olarak kurtarılmasına yönelik geniş çaplı projeyi başlatabilir. Bergson'un *durée* fikri bazen bu kurabiye bilincine benzetilir ama tam tersidir. *Durée* tamamen şimdinin bilincinde olmak ve tamamen burada ve şimdide yaşamaktır; romancı L.P. Hartley'in ifadesiyle "geçmiş başka bir diyardır" duygusundan farklıdır. Bergson, bilincin bağlamlarıyla ve ortamlarıyla James kadar ilgilenmez; yalnızca farkındalığın kendisi ile ilgilenir. Ancak o, çelişkilerin, aşina olduğumuz fark edişlerin yapmadığı bir şekilde insanları nasıl "şu anda buradayım" duygusuna sürüklediğiyle ilgilenir. Bergson, Leon Festinger'in "en çok anlamakta zorlandığımız şeyleri önemsiyoruz" inancının babasıdır.

James ve Bergson, kendi açılarından sokak kurtlarının filozoflarıdır. Ve her ikisi de aynı sorunu ortaya koyar: Bilincimizi ne sarsıyor? Bu sarsıntı, örtülü bilgi, gerçeklikle başa çıkmakta yetersiz kaldığında meydana gelir. İkinci aşama başlar.

Bir şeyler tam olarak doğru değildir: Bir ışık genellikle açıkken söner. Bağlam artık olduğu gibi kabul edilemez. Veya ani, garip bir çan sesi duyuldu diyelim: Yürümeyi bırakmanız gerekir mi? Marangozlukta işçi, bir tahta parçasının içine gizlenmiş beklenmedik bir güçlük, alt kola ne kadar kuvvet uygulayacağını düşünmesine neden olana kadar, alt kol kuvveti hakkında bilinçli olarak düşünmez. Benzer şekilde ameliyatta da cerrah, beklenmedik, yoğun bir güçlük hissederse rutin bir doku kesiminin yeniden kalibre edilmesi gerekecektir. Her iki durumda da zanaatkâr soruna odaklanır. Alışkanlık bilinçte görünür hale gelir: Davranış, aktörün daha bilinçli olduğu açık bir alana girmiştir.

Garip çan sesinin bir dondurma kamyonundan geldiği ortaya çıkmıştı; bu Medellín için yeni bir şeydi. Bir kez duyulup örtülü davranışta yeniden kökleştiğinde, düşünmeden verilen tepki tam olarak eskisi gibi olmayacaktır: Bu özel zilin sesi bir zevk çağrısı taşır, o yüzden hızla ona doğru ilerleyin mesajı verir. Örtülü-açık-örtük süreci, yürüme davranışı repertuarının bilinçli bir şekilde değil, içgüdüsel olarak kapsamını artırdığı anlamına gelir: İnsan ne yaptığı sorusu üzerinde kafa yormasına gerek kalmadan yeni bir tarzda hareket edebilir. Zanaatkârın farklı bir çekiç tutuşunu denediği gibi, sokakların kurdu da düşünür; her ikisi de daha sonra davranışı yeniden örtülü alana kaydeder. Bu, sokakların kurdunun üçüncü aşamasıdır.

Medel'ín'deki çocukların olası tehlikenin kokusunu alması, Sara Fregonese'nin Beyrut'ta yirminci yüzyılın sonunda uzun süren iç savaş sırasında tanımladığı bir tür tehlike yönetimine benzemektedir. Orada insanlar normalde içeride kimin yaşadığını belirtmek için evlerinin dışına bayraklar koyuyorlardı; uzaktaki sokaklardan silah sesleri duyulduğunda bu bayraklar ortadan kayboluyordu, böylece başıboş milisler sokaktaki insanlar hakkında hiçbir şey anlayamıyordu. Sokakların kurtları net bir ipucunu (silah sesi) değerlendiriyor ve yanıt olarak net bir eyleme geçiyordu. *Barrio*'da ipuçları bu kadar belirgin değildi ve daha fazla yorum gerektiriyordu.[3]

Bu tür sokakların kurtları, küçük ayrıntılara odaklanır. Balzac'ın bir kişinin karakterini nasıl okuyacağına dair fikrinin, ayrıntıları analiz etmekte yattığını hatırlıyoruz: Örneğin bir erkeğin beyefendi olup olmadığını, kolundaki düğmelerin nasıl dikildiğine bakarak anlamak gibi. Çocuklar bu karakter okumasını çok daha acil bir amaca uyguluyordu. Bir olgunun önemini bir ayrıntıyı tüm çevresiyle ilişkilendirerek ölçmüyorlardı, örneğin: "Sessiz ama ne olmuş yani? Bu sokaktaki herkes birbirini tanıyor, iyi komşular ve zaten geçen hafta da elektrik kesintisi yaşandı" demiyorlardı. Bu, bağlamsal bir değerlendirme olurdu. Burada ise bağlam ne olursa olsun ayrıntı rahatsız edicidir; kendi içinde anlaşılmayı gerektirir.

Psikolojide bu şekilde ipucu okumaya, William James'in 1890'da yayımladığı *The Principles of Psychology*'den [*Psikolojinin İlkeleri*] türetilmiş bir etiket olan "ön plana çıkarma" adı verilir. James'in dikkat konusunda "ön plana çıkarma" yaklaşımı şunu öne sürer: Beyin, üzerinde durulması gereken merkezi bir nesneyi, sorunu veya kişiyi aydınlatır ve eldeki sorunun merkezinde yer almayan nesneleri, sorunları veya kişileri bir kenara iter. "Bilincin yoğunlaşması, bazı şeylerle etkili bir şekilde baş edebilmek için diğerlerinden uzaklaşmak anlamına gelir" diye yazmıştır. Bir soruna "odaklandığımızı" söylediğimizde James'in dilinden konuşuruz.[4]

Ön plana çıkarmak bilinç akışına belirli bir düzen sağlar. Sanki akışa kapılmıyorsunuz ama bilinç ilerledikçe tuhaf çıkıntıları veya çıkıntılı kayaları fark ediyorsunuz, yani bir başka deyişle ön plana çıkarıyorsunuz. James'e göre normal beklentilerin bozulduğu anları ön plana çıkarırsınız. James, bilinç akışının düzenli değil

3. Sara Fregonese, "Affective Atmospheres, Urban Geopolitics and Conflict (De) escalation in Beirut", *Political Geography* 61, (2017): 1-10.
4. James, *The Principles of Psychology*, Vol. 1, s. 403-4.

düzensiz bir şekilde aktığına, ara sıra kuruduğuna, bazen taştığına, çoğu zaman "öyle olsaydı, böyle olurdu" çıkarımlarının düz yolundan saptığına inanıyordu. Dolayısıyla James'in bilinç akışına ilişkin fikri, bir derede yüzmekten ziyade gecekondu sokağında yürümeye benzetilebilir.

James'in ön plana çıkarma konusuna bakış açısı "tam algı" kavramı ile taban tabana zıttır; kıymetli bir fikir olarak tam algı, Leibniz'den türetilen, zor ya da tehlikeli bir sorunun daha geniş bir çerçeveye oturtularak aydınlatılmasıdır. Leibniz odağı uzaklaştırır; James yakınlaştırır. Günlük sosyal yaşamda, ön plana çıkarma, Santo Domingo sokaklarındaki kısa sohbetlere ve kafelerindeki daha uzun tartışmalara özel bir yapı kazandırır. Orada insanlarla konuştuğumda ani konu değişikliklerinin nedeninin kötü İspanyolcam olduğunu sanıyordum; sohbetlerde takip edemediğim konular oluyordu. Ama Saskia beni düzeltti; aslında önemsiz bir gevezelik akışı oluyordu ve birdenbire, garip bir silahtan geliyormuş gibi görünen bir patlama sesi gibi, rahatsız edici bir ayrıntıya sözle ışık tutuluyor, ön plana çıkarılıyordu. Diğerleri, üzerine ışık tutulmuş bu gerçeği hemen tartışmayabiliyordu ancak bu saptanıyor, saklanıyor, konuşmanın daha sonraki bir yerinde veya başka bir sohbette tekrar ele alınıyordu. Vurgulanan ses Medellín'e özel değildir; aynı şekilde bir ön plana çıkarma evim Clerkenwell'de gittiğim Mitre barda da oluyordu; mücevher soygunuyla ilgili sohbetimizin ardından her zamanki önemsiz konuşmalar aniden "Müslümanları" öne çıkaran patlamalara dönüşüyordu.

Hayat bilgisinin ikinci bir yönü daha vardır. "Bir şeyi kavradığımızı" söylemek, ona fiziksel olarak uzandığımızı ima eder. Bir bardağı kavramak gibi alışılagelmiş fiziksel bir harekette, el, yüzeye gerçekten değmeden önce, bardağın kavranmasına uygun, kıvrımlı bir şekil alacaktır; vücut, tutacağı şeyin dondurucu soğuk mu yoksa kaynayan sıcak mı olduğunu bilmeden tutmaya hazırdır. Vücudun duyu verilerini önceden tahmin ettiği ve bu verilerden önce hareket ettiği eylemlerin adı "kavramak"tır. Kavramak, bir beklentiye göre hareket etmeyi içerir.

Yeni doğan bebekler, doğumdan sonraki ikinci haftadan itibaren önlerindeki süs eşyalarına uzanırken kavrama alıştırması yapmaya başlar. Yaşamın ilk beş ayında bebeğin kolu, gözün gördüğü yöne bağımsız olarak hareket edebilecek nöromüsküler kapasiteyi geliştirir; sonraki beş ay içinde bebeğin eli, kendisini farklı kavrama pozisyonlarına göre şekillendirebilecek nöromüs-

küler kapasiteye de ulaşır. Birinci yılın sonunda, Frank Wilson'un deyimiyle "El, ömür boyu sürecek bir fiziksel keşfe hazırdır."[5]

Kavrayış, önceki bölümde anlatılan "kaçırma"ya dayalı akıl yürütme sürecinde bir değişiklik oluşturur. Eğer öyle olsaydı sorusuna bir yanıt sunar. Vücut bir şeyi yapmanın nasıl olacağını önceden hayal eder. Elbette bir şeyi deneyimlemeden önce nasıl bir şey olduğunu tahmin etmek kötü bir şey olabilir. PEGIDA göstericileri vakasında, göstericilerin, herhangi bir Müslümanla fiilen konuşmadan önce, Müslümanların nasıl olduğuna dair öngörüleri, çılgın hayal gücüne hükmediyordu; aynı şekilde, geçmişteki bir Hıristiyan nesli de Yahudilerin çocukları diri diri gömdüklerini sanıyordu, oysa bunun gerçekleştiğini hiç görmemişlerdi. Ancak kavrama, kişinin fiziksel çevreye ilişkin anlayışını genişletmek açısından daha iyi huylu bir biçim alabilir.

Kavrama, yana bakmak yerine doğrudan ileriye bakıldığında kentsel mekândaki büyüklük ve boyutlar hakkında karar verilmesini mümkün kılar. Uzaktaki bir kişiye veya binaya doğru ilerledikçe, gördüklerimizi anlamlandırmak için önceden uzanmaya başlarız; bu, dokunmadan önce bardağın sıcak ya da soğuk olduğunu düşünmeye eşdeğerdir. Medellín'deki çocuklar köşeyi dönmeden önce önlerinde ne olacağını hesaplamak için kavrama egzersizleri yapar, vücutlarını buna adapte ederler; yiyecek kokusu aldıklarında ve Bayan Santos'un evde yemek pişirdiğini anladıklarında rahatlarlar veya hiçbir koku almadıklarında, hiçbir şey duymadıklarında daha yavaş ve dikkatli yürürler.

Sokakların Kurdunun Sınırları

Antropolog Clifford Geertz belirli bir yerel bilgi fikri geliştirmiştir. Amacı dünya görüşlerini ve kozmolojik anlayışı tanımlamak olan önceki nesil antropologların aksine, Geertz bu büyük kavramların, aşağıdan yukarıya doğru geliştiğine inanıyordu; insanların acil sorunlarla baş etme yolları, yavaş yavaş genel olarak "hayatı" çerçeveleme biçimleriyle ifade edilebilir hale gelebiliyordu. Geertz, aynı zamanda insanları yönlendiren ritüellerin de havadan gelmediğini, yaşadıkları yere özgü bir şekilde başladığını savunmuştur. Bu nedenle arkeoloji Geertz'in ilgisini çekmişti, gerçi meseleğini hiç icra etmemişti: Antik çağlarda bir şeyin olduğu yer

5. Frank R. Wilson, *The Hand: How Its Use Shapes the Brain, Language, and Human Culture* (New York: Pantheon, 1998), s. 99.

ona, ne olduğunu anlamanın ilk adımı gibi görünüyordu. Benzer şekilde modern zamanlarda neyin ne olduğunu anlamak için ilk önce nerede olduğu değerlendirilmelidir.[6]

Bu aynı zamanda Kolombiya'nın en büyük romancısı Gabriel García Márquez'in de görüşüdür. Küçük yerlerdeki küçük işleri anlatan tasvirleri, nesilden nesile yoksul insanları ayakta tutan fantezilere ve mitlere dönüşür. Yerel bilgi, geleneği doğurur. Sokakların insanlarına dair bu görüş büyük bir antropoloji veya sanat oluşturuyor olsa da Medellín yollarında fink atan genç çocuklarımız için eşit değerde olduğu söylenemez. Bölgesel sokak kurdu olmak onlara rehberlik etmek adına yeterli değildir.

Santo Domingo'daki en önemli inşaat projesi, insanları dik yamaçlı *barrio*'dan, işyerlerinin, kiliselerin, spor sahalarının ve mağazaların bulunduğu aşağıdaki şehre götüren verimli bir teleferiğin inşasıydı. Teleferikten önce büyük şehirden kopuk kalan Medellín mahallesinde yaşamak mümkün değildi; işgücü piyasası dahili olarak zayıftı ve bu nedenle insanlar, büyük şehirdeki işlerine gidebilmek için dağ yamacında uzun saatler boyunca bir aşağı bir yukarı yürümek zorunda kalıyordu. Ancak insanların bakış açısı getto vizyonuyla sınırlı kalabilir. Aynı şekilde, İkinci Dünya Savaşı'na kadar New York'ta pek çok yaşlı İtalyan, işe giden erkekler dışında topluluklarını zihinsel olarak nadiren terk ediyordu. Santo Domingo, teleferik sayesinde açılmıştı; özellikle Medellín mahallesindeki gençleri etkiliyordu. *Barrio*'da hızla seyahat edebiliyor, ardından kentin düzlüğünde ucuz otobüs taşımacılığı sayesinde oldukça özgürce yol alabiliyorlardı. Son zamanlarda akıllı telefon onları öte dünyaya bağlamıştı; ister çalınsın, ödünç alınsın ya da satın alınsın, her yerde olduğu gibi burada da kentli ergenin en gerekli aracıydı.

Bu genişleyen ufuk aslında biraz kasvetlidir. Rehberlerimin ergenlik çağındaki büyük kardeşleri, *barrio*'nun izolasyonu içinde kendileri için bir gelecek olmadığını biliyorlardı ve bu gençlerin çoğu, şehrin tamamen dışına çıkmak istiyordu. Artık diğer yaşam tarzlarını yakından görmek açısından tüm şehir gençlere açıktı. Bu genç sokak kurtlarının yerel bilgileri, bu açık ortamla başa çıkmalarını sağlayabilir miydi? Delhi'de olduğu gibi Latin Amerika'nın büyük bölümünde de durum benzer şekildeydi: Bir köyde edinilen yerel bilgi, insanları büyük bir şehirle baş etmeye

6. Clifford Geertz, *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology* (New York: Basic Books, 1983), s. xi.

hazırlamıyordu. Genişleyen şehrin içinde de *barrio* ile metropol arasındaki uçurumun aynısı görülebilmektedir. Mr. Sudhir bu mesafeyi bağlantıları sayesinde aşmayı başarmıştı; Medellín'de de uyuşturucu ticaretinin benzer bir köprü oluşturduğu doğrudur. Ancak bu günlerde Medellín'de yerelden çıkış yolu bu şekilde yönetilmiyor.

Medellín'de bir öğleden sonra, Mazzanti'nin kütüphanesinde otururken henüz on altı yaşında çok genç bir "kütüphane stajyeriyle" tanıştım. Stajyer kız, bana, New York hakkında bir soru sordu. Amerika sokaklarının altınla döşenmediğini biliyordu ama yine de yasal ya da yasadışı olarak bir yıl içinde kuzeye gitmeyi istiyordu. New York'ta günlük öğle uykusunun ne kadar sürdüğünü ve okuldan sonra gece geç saatlere kadar kütüphaneci olarak çalışıp çalışamayacağını sordu. New York'ta kimsenin öğle uykusuna yatmadığı yönündeki cevabım ona tuhaf geldi (ve gerçekten de öyleydi); ayrıca yasadışı bir göçmenin halk kütüphanesinde ek iş yapamamasına da şaşırdı. Bu yüzden aklındaki şehri değiştirdi ve Londra'daki öğle uykularını ve orada vizesiz bir gece kütüphanecisi olarak çalışma olanaklarını sordu.

Bir nesil önce sınırı geçen Meksikalılar, sosyolog Patricia Fernandez-Kelly'ye evde öğrenilen derslerin yurtdışında pek de uygulanamadığını anlatmıştı. İş bulma, yasal statüyü çözme, bir apartman dairesine yerleşme, işe gidip gelme, sağlık hizmeti alma vb zorluklar elbette ekonomik açıdan uçlarda kalan insanlar için her zaman zorludur ve geniş ailelerde akrabaların "yardım için uzattığı eller" yeni gelenlerin uyum sağlamasına ancak belli oranda yardımcı olabilir. Fernandez-Kelly'ye deneyimlerini aktaran Meksikalılar, geçmişte öğrendikleri durumla başa çıkma davranışlarının kendilerini o günlere hazırlamadığını çünkü yerel bilgilerinin bağlama çok bağımlı olduğunu ve bu nedenle kolayca aktarılabilir nitelikte olmadığını vurguluyorlardı. Bir kişi her taşındığında sokağın kurallarının yeniden öğrenilmesi gerekir.

Stajyer kütüphanecinin, memleketinin ötesinde karmaşık bir ortamda hayatta kalması, İsveç'te karşılaştığım Bosnalı mültecilerin veya bugün Almanya'daki Suriyelilerin karşı karşıya olduğu duruma benziyor. Bilmediğiniz bir yerde, özellikle de istenmeyen bir yabancıysanız, bilginizin sınırlarını nasıl aşabilirsiniz?

Bu genci, koşullarını iyileştirme konusundaki kararlılığından dolayı sevdim ve takdir ettim; öyle ki, daha sonra onun İngiltere'de sponsoru olarak yardımcı olmaya çalıştım. "Ben halledebilirim"

dediğinde bunu yapmaya karar verdim. Ona inandım. Buradaki göçmenlik yetkilileri onu geri çevirdiğinde ben umutsuzluğa kapıldım ama o kapılmadı. Şu anda Yeni Zelanda'da yarı zamanlı kütüphaneci yardımcısı olarak çalışıyor. Onun takdire şayan kararlılığının nasıl uygulamaya geçtiğini, yabancı bir bağlamda nasıl gelişmeyi başardığını merak ettim. Bir şekilde yerel bilgisini aşmayı öğrenmişti. Kendisi çok uzakta olduğu için kütüphaneci yardımcımdan bunun nasıl olduğunu öğrenemiyorum. Bu yüzden insanlar şehirde dolaşırken yerel bilginin nasıl genişletilebileceği konusunda daha genel kapsamlı düşünmeye çalışıyorum.

II. YÜRÜYÜŞLE GELEN BİLGİ – BİLİNMEYEN YERLERDE YÖNÜNÜ BULMAK

Yürümek uzun zaman Google Maps'te A noktasından B noktasına gitmekten daha fazlasını ifade etmiştir. Antik çağlardan beri, yürümenin getirdiği fiziksel çaba, uzun mesafeli bir hac yolculuğunun veya kutsal bir mabede yapılan kısa mesafeli ziyaretlerin anlamını derinleştirmiştir: Rotanın uzun veya zorlu olması varış yerinin aurasını artırıyordu. Rönesans'ın başlarında, 1336'da Petrarch, sırf bunu deneyimlemek için Fransa'daki Ventoux Dağı'na tırmandı; sonunda zirveye vardığında, St. Augustine'in bir cildini açtı ve şu pasaja rastladı: "İnsanlar dağ zirvelerini merak etmeye başlıyor ama (yürümenin kendisiyle) ilgilenmiyorlar." Petrarch, soyut anlamda, yürümenin getirdiği fiziksel çabanın tek başına manevi bir değerinin olmadığı düşüncesine katılıyordu. Yine de yürümenin zaman kaybı olmadığını düşünüyordu; gereken fiziksel çaba, aklını vadide yaşadığı hayatın taleplerinden ve baskılardan uzaklaştırıyordu ve "vadi kaygılarının" bu şekilde askıya alınması, yaşamını düşünmesine imkân veriyordu. Günümüzde kullandığımız ifadeyle, yürüyüş onu kendisiyle temasa geçiriyordu ancak Pico della Mirandola gibi Petrarch da kişinin "benliği" ile temasa geçmesinin ne anlama geldiğini tam olarak bilmiyordu.[7]

Modernite, yürüme ile iç gözlem arasındaki bu bağlantıyı daha da kafa karıştırıcı hale getirmiştir. Rousseau'nun 1782'de yayınlanan *Reveries of a Solitary Walker** eseri, yürümeyi derin

7. Bkz. Morris Bishop, *Petrarch and His World* (Bloomington: Indiana University Press, 1963), s. 102-12.

* Jean Jacques Rousseau, *Yalnız Gezenin Düşleri*, Çev: Ester Yanarocak, Bordo Siyah Yayınları (y.h.n)

düşünce için bir teşvik olarak tasvir eder; tam da bu nedenle Rousseau, şehrin dikkat dağıtıcı unsurları olmadan kırlarda yürümeyi seviyordu. Rousseau'nun çağdaşı Rétif de la Bretonne ise, Rousseau'ya zıt türde bir yürüyüşçü olarak ortaya çıkmıştı: Şehirde altın arayan bir madenci gibi yürüyor, alışılmadık manzaralara dalarak kendini zenginleştirmeyi umuyordu. Rétif, 1785'ten itibaren şehirdeki gezintilerini tuttuğu bir tür günlük olan *Les Nuits de Paris*'te, sokakların yoğun yaşamını kendi arzularını (büyük ölçüde müstehcen arzularını) harekete geçirmek için kullanmıştı. Ve Rétif'ten sonraki yüzyılda da Baudelaire, Parisli fahişeleri ve dilencileri izliyor, şehrin yıkıntı sarayları ve yıkıcı derecede pahalı restoranları tarafından tetikleniyordu; bu unsurlar kendisindeki bir şeyi yansıtıyor, açığa çıkarıyor gibi görünüyordu, ama neyi? Şehrin karmaşıklığı bunu söylemeyi zorlaştırıyordu.

Flâneur figürü bu şaşkınlıktan doğar: Bir şekilde kendini tanımak için şehirde yürümektir bu. Bu figür, Şikago Okulu araştırmacılarının somutlaştırdığı şekliyle etnograf figürüyle tezat oluşturur. Bir etnograf başkalarını inceler; bir *flâneur* kendini başkalarında arar.

Yürümenin harekete geçirdiği dürtüler, daha sıradan bir figüre, yani hareketi organize etmeye çalışan planlamacıya oldukça farklı görünmüştür. İkinci Bölüm'de belirtildiği gibi, "özgürce hareket eden beden", on yedinci yüzyılın sonlarında ve on sekizinci yüzyılın başlarında şehir planlamasının hedefi haline gelmişti. Bu planlamacılar kendilerini biyolojik bilimin örtüsüne sarmışlardı, özellikle de William Harvey'in kan dolaşımına ilişkin analizine yöneliyorlardı: Bu model neticesinde, sokakları arterler ve damarlar olarak düzenlerken, trafik de vücuttaki sağlıklı dolaşıma benzer şekilde serbest akacaktı. Bu düzende yürümenin değeri azaldı ve kaldırım, taşıt yolundan daha az önemli hale geldi çünkü hareket özgürlüğünün, hareket hızıyla orantılı olduğu düşünülmeye başladı. Bu bir bakıma mantıksızdı: Hızla giden bir arabada hareketsiz oturursunuz oysa kendi iki ayağınızı kullandığınızda kanınız pompalanır. Planlamacılar özgürce hareket etmenin biyolojik değerini insandan makinelere aktarmışlardı ancak eski rejimde bu geçişin iyi bir nedeni vardı: Arabaya parası yeten insanlarla yetmeyen ve bu yüzden yürümek zorunda kalan insanlar arasındaki büyük ekonomik ve sosyal uçurum. Hızlı ve özgür dolaşımın şehri ayrıcalıklıların şehriydi.

"Serbest dolaşım" neyi gerektirir? Burada, nedenini ve nereye gideceğini tam olarak bilmeden dolaşan *flâneur* ile aklında kesin bir amaç olan kişi arasında bir ayrım vardır: Evden işe gitmek ya da bambaşka bir damarda yol alıp, seks için yola çıkmak gibi. Amaçsız ve amaçlı arasındaki ayrımın aynısı, sıradan turist ile Iain Sinclair gibi eleştirel düşünceye sahip bir yürüyüşçü arasında da görülür: Sinclair, şehrin, yoksullarını nerede ve nasıl kaderine terk ettiğini aydınlatmak veya planlamacıların aptallığını vurgulamak amacıyla yürüyüp keşfe çıkıyordu. Rebecca Solnit bir yolcuyla (misyonu olan bir yürüyüşçüyle) bir gezgin arasında böyle bir ayrım yapıyordu.[8,9]

Gezgin *flâneur* gecenin dostudur çünkü şehrin sırları geceleri ortaya çıkar. Gece, hırsızları ve fahişeleri barındırmasının yanı sıra, Londra ve Paris'teki büyük evsiz nüfusun sokakları işgal ettiği zaman dilimidir; daha sonra Delhi'nin Nehru Place'inde olduğu gibi. Gazlı aydınlatmanın ortaya çıkışı da saklı şehirdeki bu kitleyi pek değiştirmemişti çünkü on dokuzuncu yüzyılın ortalarında gaz ışığı loştu ve kısmi gölgesi genellikle küçüktü; çapı 5 ila 6 metreyi geçmiyordu. Şimdi bile, sodyum ışıkları sokaklara tekdüze turuncu-sarı bir solgunluk saçarken, gece, dönüşüme uğrar; figürlerin rengi solar ve sodyum ışıklar kendi gölgelerini yaratır.

Gezgin *flâneur*'ün, amaçlı yolcuya göre daha açık bir ruha sahip olduğunu söyleyebilirim çünkü onun yerler ve insanlar hakkındaki bilgisi öngörülemeyen şekillerde genişleyebilir. Peki tam olarak ne öğrenir? Bu, Medellín'deki gençler gibi şehirde dolaşabilen insanlar için bir pratik meselesi durumundadır: Google'da arama yapmak veya YouTube izlemek yerine, şehirde yürüyerek, az önce anlatıldığı şekilde yerelin sınırlarını nasıl aşabilirler?

Yan Muhasebe

Yürümenin zihinsel sonuçları konusunda bir anlamda uzman olduğumu söyleyebilirim. Felçten sonra iyileşme sürecine girdiğimde yürümenin düşünme süreçlerim üzerindeki etkisini fark etmek ilginçti. Etrafta dolaşmak ilk önce beni o yorgunluk sisinden çekip almaya, bir krizden çıkan hastayı bulanıklaştıran bitkin yarı bilinç halinden kurtarmaya yardımcı oldu. O aşamada

8. Iain Sinclair, *London Orbital: A Walk around the M25* (London: Penguin Books, 2009).
9. Rebecca Solnit, *Wanderlust: A History of Walking* (London: Granta, 2014), s. 173-80.

sorun denge kaybı ve düşme tehlikesiydi; yeni yürümeye başlayan hasta, Romberg Manevrası adı verilen, vücudu dik tutan bir egzersizle bu tehlikeye karşı koyar. Yürümeye başladığınızda, Vestibüler Rehabilitasyon Programı (düz yürümeyi öğrenmenin doktorcası) başınızı her üç adımda bir sağa ve sonra sola dönecek şekilde eğitir, böylece vücut, yana bakarken bile istikrarlı bir şekilde ileri doğru hareket eder. Bu ilk yürüyüşler günde iki kez yaklaşık 20 metredir; yürürken bacaklarınızı yukarı kaldırırsınız ve her üçüncü adımda başınızı yana çevirdiğinizde kalçanıza tokat atarsınız. (Bir zamanlar benim yaptığım gibi bunu parkta yapmanızı önermiyorum; muhtemelen polisin dikkatini çekersiniz.)

Ziyarete gelmiş seçkin erkanın önünde geçit töreni yapan askerlere benzeyen bu egzersiz, bedensel hareketin mekân algısıyla ilişkisi hakkında ipucu sunar. Vestibüler Rehabilitasyonda, ileri hareket ve yan görüş kombinasyonu, başınızı çevirirken, örneğin etraftaki kapılara, saksılara veya diğer cisimlere odaklanırsanız en iyi sonucu verir. Yanda görülen nesneler, felçli kişinin yavaş yavaş çevresinin boyutlarını belirlemesini sağlar; yakın ve uzak, yüksek ve alçak. Bu yan muhasebedir. Sanki daha önce neye benzediklerini gerçekten fark etmemişsiniz gibi, yan taraftaki nesneleri yeniden görmenizi sağlar.

Yan muhasebe, şehri keşfederken Vestibüler Rehabilitasyon gibi bir şey uygulayan sağlıklı *flâneur*'ün de başına gelir. Görsel bilincin yanında kalan bölümlerden yeni "verileri" alır; yanal muhasebe boyutsal ölçümü teşvik eder ve sağlıklı *flâneur*, iyileşmekte olan felçli bir hasta gibi, bilincin sınırındaki nesneleri daha canlı görebilir. Bu yana doğru sıralama ve eleme nasıl çalışır?

Çevresel görüş çoğu hayvan için doğaldır. İnsanlarda görüş konisi 60 derecedir oysa alan derinliği menzil olarak daha kısadır, dolayısıyla her zaman odağımızda bulunandan daha fazla bilgi alırız. Buna ek olarak, insan denen canlı aynı anda yediden fazla nesneyi dikkatle ve bütünüyle incelemekte zorluk çeker. Yürüme hızında, James'in daha önce ifade ettiği beyindeki "ön plana çıkarma işlemi" bu nedenle yan muhasebede üç veya dört nesneye daralma eğilimindedir. Buna karşılık, saatte 80 kilometre hızla giden bir arabada seyahat etmek, bilinci tek bir belirgin nesneye daraltır. Yine yürüme hızında, ön plana çıkarılan nesneler, üzerinde durabileceğimiz, dış hatlarını ve bağlamlarını inceleyebileceğimiz anlamda "kaba hatlıdır"; oysa hızlı bir tempoda ön plana çıkarılan tek nesne nörolojik olarak "düz" algılanır, derinliği ya da bağlamı

olmayan geçici bir imge gibi görünür. Bu anlamda yavaş yürümek, hızlı hareket etmekten daha derin bir yanal bilinç üretir. Yan muhasebe, içinde yaşadığınız bir yer olan mekânı, içinde hareket ettiğiniz bir alan olan mekândan ayırmaya yönelik kriterlerden biridir. Bu, bisikletçilerin motorculara göre ayrıcalıklı kılınması yönündeki temel bilişsel iddiayı ortaya koyar; bisikletçi nörolojik olarak şehir hakkında motorcudan daha fazlasını bilir.[10]

Yan muhasebe, Haussmann'ın zamanındaki Parislilerin, o zamanlar şehirdeki seyahati şekillendirmeye başlayan hızlı otobüs ve trenlerde hissettikleri kafa karışıklığını açıklar: Hızlı yolculuk yaparken şehrin daha fazlasını görseler de spesifik yerleri daha az fark ediyorlardı. Trenle seyahat ederkenki bakış açısıyla yazılmış, şehre dair birkaç rehber kitap vardı; örneğin Baedeker'in 1882 Rehberi, turistler için yürüyüş turları planlarken, tren yolculuğunun şehri anlamak açısından hiçbir faydası olmadığını söylüyordu. Elbette şehirde gezmek için hızlı ulaşım hayati önem taşır ancak arabalar ve trenler aynı zamanda bilişsel yetileri zayıflatan makinelerdir. *Ville*'in planlamacıları için zorluk tam da buradadır: Ya yürüyüşle gelen bilgi için hiçbir imkân sunmasalar ne olurdu? Kaldırım yok, sokak yok, bank yok, halka açık su çeşmesi yok; bu durumda ne olurdu? Umumi tuvalet de yok mu? Bu imkânları sağlayamamakla şehri aptallaştırmış olurlar.

Konumlandırma

Bir Google haritasında "mevcut konumum" işareti kullanıcıyı alanda yönlendirir; "Neredeyim?" sorusunun cevabını oldukça kesin bir şekilde verir. Alışılmadık bir alanı deneyimlemek için "neredeyim?" sorusunun daha karmaşık bir türü gereklidir.

Psikolog Yi-Fu Tuan, insanların bir labirentte yürümeyi nasıl öğrendiklerini analiz ederek bu sorunu ele almıştır. İnsanlar bir labirente ilk kez girdiklerinde, içindeki her şey saf alandır; labirent gezgininin nerede olduğuna dair algısı açısından işaretlenmemiş ve farklılaşmamıştır. Labirent gezgini, körü körüne, el yordamıyla labirentten bir çıkış bulduğunda, "mekânsal bir anlatı" olduğunu bilir: Yani hareketlerini organize eden bir başlangıç ve son vardır ama bu mekânsal anlatıyı oluşturan "bölümleri" bilmemektedir. Zamanla, tekrar tekrar dolaşan *flâneur*, belirli hareketler yapmayı, ona rehberlik edebilecek belirli yol parçalarını algılamayı

10. Bu konudaki temel çalışma: David Marr, *Vision* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2010). Özellikle hareketin derinlemesine algılanması olan "stereopsisi" anlatıyorum.

öğrenir çünkü bunlar Tuan'ın "belirleyici nokta" dediği şeyleri içerir: Bir kaide üzerindeki bir heykel bariz bir belirleyici nokta olabilir ancak hastalıklı yaprakları olan bir ağaç veya neredeyse ayak bileğinizi taktığınız yoldaki gizli bir delik de aynı derecede referans noktası görevi görebilir. Bunlar hareketin anlatısındaki bölümleri oluşturur.

Tuan'ın görüşü, alandaki hareketin tek seferlik bir olay olamayacağı, daha çok tekrar tekrar gerçekleşmesi gereken bir şey olduğu yönündedir: Gezgin, nasıl yön bulacağını öğrenmek için gezintisini tekrarlamak zorundadır. Dahası, Tuan ekolü, yön işaretlerini seçerken *flâneur*'ün hangi nesnelerin veya görüntülerin kendisini en iyi yönlendirebileceği konusunda eleştirel düşündüğünü ileri sürer: Başka bir deyişle *flâneur*, labirenti oluşturan tekdüze, homojen bitkilerden hangi nesnelerin veya görüntülerin öne çıktığını saptamaya çalışır. Böylece Tuan ekolü, Festinger'in bilişsel mesafe ve odaksal dikkat konusundaki çalışmasını detaylandırmış olur: Yeterli deneyime sahip olan kişi, hareket halindeyken kendisini yönlendirmek açısından çok özel ve örtük ipuçlarına odaklanabilir hale gelir. Bizim yaklaşımımızla ifade edersek, insanları o anda göremedikleri bir çıkışa doğru yönlendirecek şekilde kavrayış sağlayan bir yanal muhasebe vardır.[11]

Coğrafyacı Michel Lussault'nun çalışmalarında kendini yönlendirmenin oldukça farklı bir yolu ortaya çıkar. Lussault, yürümenin yakınla uzak arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğuyla ilgilenir. Haritaya baktığınızda sizden 1000 metre uzakta bir benzin istasyonunun olduğunu bilirsiniz ama bu sadece bir sayıdır; benzin istasyonunun size yakın mı yoksa uzakta mı olduğunu söyleyebilmek için kendi başınıza bir tür fiziksel çaba harcamanız gerekir. Açıkçası insanlar "yakın" ve "uzak" kelimelerini kullanırken aslında bırakın 10 kilometreyi, 1000 metre bile yürüyemezler. Lussault şunu ileri sürer: Bu doğru olsa da bir kişinin gelişiminde, bir noktada, yalnızca bir kilometre yürümüş olsa bile, fiziksel bir çaba, yakını ve uzağı temsil eden sayıyı anlamlandırmıştır. Yukarı/aşağı yürümek de yakın/uzak ile aynı şekildedir. Yegâne yükseklik deneyiminiz asansörde yukarı ve aşağı seyahat etmek olsaydı, "yüksek" sizin için bir ölçü olarak pek bir şey ifade etmezdi; bir noktada bu sıfatı kullanmak için en az bir kat merdiven çıkmanız gerekirdi. Lussault, tıpkı bir zanaatkârın fiziksel deneyimini "sıkı" gibi kelimelerin

11. Yi-Fu Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003), s. 71.

yarattığı zihinsel algıyla bir araya getirmesi gibi, coğrafyaların da benzer yaklaşımla inşa edildiğini öne sürmektedir. Yeni bir mekânın boyutlarını öğrenirken yürüyen veya tırmanan cisim, bir başlangıç noktası ölçüm çubuğu vazifesi görür.[12]

Burada insanların aşina olmadıkları yerlerde dolaşırken yönlerini nasıl bulabileceklerine dair iki farklı anlatım bulunur. Tüm Delhi'yi ya da New York'u çok az sayıda *flâneur*'ün yürüyebileceği iddiasına itiraz edilebilir. O halde "büyük" kelimesinin niceliği nasıl belirlenir? Şehirlerde bu soru aslında insan ölçeğiyle ilgilidir.

Ölçeklendirme

İnşa edilmiş çevredeki insan ölçeği mantıksal olarak insan bedeninin boyutuna dayalı gibi görünmektedir. Ölçeği tanımlamanın bu yolu Vitruvius ile başlamıştır ve bize en çok Leonardo da Vinci'nin bir kare içinde mükemmel bir daire oluşturan uzatılmış kollar ve bacaklardan oluşan ünlü vücut görüntüsü aracılığıyla tanıdık gelir. Bu statik bir cismin ölçüsüdür. Günümüzde insan ölçeğinin geometrik versiyonunun en bilinen örneği Corbusier'nin bir kolu bükülerek havaya kalkmış bir figürü gösteren "Modulor Adam"ında somutlaşır. Corbusier, bu tasvirle metrik ve İngiliz ölçüm sistemlerini uzlaştırmaya çalışmıştır; odak noktası bedenin matematiğidir. Modulor Adam tasviri, mimarlar tarafından, bu tasvirin dikey katları hesaplanarak yüksek binalarda insan ölçeği oluşturmak için kullanılabilir. Corbusier, bu prosedürü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da detaylandırmıştır ancak modulor ölçüm 1930'ların birçok binasında görülür. Önemli olan bedenin boyutunu rasyonelleştirmektir, ona yaşayan bir organizma muamelesi yapmak değildir.

İnsan ölçeğini düşünmenin başka bir yolu, büyük mimarlık eleştirmeni Geoffrey Scott tarafından ortaya atılmıştı ve şöyle diyordu: "Kendimizi içinde bulunduğumuz alanlarda tasavvur ediyor ve ideal haliyle bu alanları hareketimizle doldurduğumuzu düşünüyoruz." Scott tam da bu nedenle Barok'a hayrandı, özellikle de Bernini'nin dönen heykelleri, taş gövdeleri bükülüyor, perdeleri kıvrım kazanıyordu. Scott, hareket eden insan formuna yönelik bu estetik değerlendirmeden hareketle, vücut hareketlerimizin mekâna aktarıldığını hayal ederek "insan ölçeğini yansıttığımızı" söylüyordu: Lussault'nun hayal gücüyle şişirilmiş somut, duyusal

12. Michel Lussault, *L'Homme spatial* (Paris: Seuil, 2007), s. 64ff.

deneyimleri yansıtıyorduk. Superman ve Batman'in sıçramaları da bu tür bir ölçeksel projeksiyon yaratıyordu; bir zamanlar Jonathan Swift'in yazdığı *Gulliver'in Gezileri* de (hem süper büyük hem de süper küçük gezginler için) ölçek oluşturmuştu. Scott, pratik mimariyi göz önünde bulundurarak şunları savunuyordu: Oda boyutunu veya sokak genişliğini insan vücudunun sabit tasvirlerine göre hesaplamak yerine, odalardan sokaklara, merdivenlerden yukarı ve aşağı geçiş hareketlerini kullanmak, insan boyutundaymış hissi veren alanlar tasarlamak için daha iyi bir rehberdi. Hareket geometriden daha önemliydi.[13]

Lussault'nun yakın ve uzak hakkındaki ilkeleri, 1980'lerde San Francisco şehrinin planlayıcısı Allan Jacobs'un (Jane Jacobs ile ilişkisi bulunmamaktadır) çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Allan Jacobs'a göre 60 derecelik görüş konisi geçerli kuraldı. Bu koninin tepesinde binaların çatı çizgisinin her zaman görünür olması gerektiğini savunuyordu. "Jacobs kuralını'" kullanmak bazı planlamacılara bir caddenin genişliğini belirlemek açısından rehberlik eder. Sokak ne kadar geniş olursa, sokağı çevreleyen binalar da o kadar yüksek olabilir; çatı çizgileri her zaman yerden görebildiğiniz yüksekliğe kadar çıkabilir. San Francisco'da Jacobs kuralı, sokaklar dar olduğu için alçak binalara öncelik veriyordu halbuki Paris'teki Champs-Élysées'de ileri doğru yürüyen bir yaya, ilerledikçe çok daha yüksek olan binaların bile tepelerini görebilir. Allan Jacobs'un hoşlanmadığı şey, Şanghay'dakiler gibi, etraflarında dolaşıldığında yüksekliklerinin hiçbir şekilde anlaşılamadığı müstakil, bağımsız kulelerdi.[14]

Sokakların, insan ölçeğinde hareket odaklı ölçümlerinden biri Danimarkalı şehirci Jan Gehl tarafından yapılmıştır. Gehl, insan vücudunun boyutunu ölçmek yerine, hareket eden cisimlerin "yakın" kelimesini nasıl işleme aldığını keşfetmeye çalışmıştır –bu anlamda Lussault teorisinin başka bir uygulaması olduğu söylenebilir. "Arka plana ve ışığa bağlı olarak, 300 ila 500 metre mesafedeki insanları hayvan veya çalı yerine insan olarak tanımlayabiliyoruz." Daha sonra, "mesafe 100 metreye düştüğünde hareketi ve beden dilini genel hatlarıyla görebiliyoruz." Yine de ilerlememiz gerekiyor çünkü daha kısa da olsa başka bir mesafe daha var: "[Belirli bir] kişiyi genellikle 50 ila 70 metre arasında

13. Geoffrey Scott, *The Architecture of Humanism: A Study in the History of Taste* (1914) (New York: W. W. Norton, 1999), s. 159.
14. Allan B. Jacobs, *Great Streets* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1995), s. 272-80.

bir mesafeden tanırız." Sonra son bir aşama söz konusu oluyor: "Yaklaşık 22-25 metre mesafeden yüz ifadesini doğru bir şekilde okuyabiliriz..." Benzer hesaplama sesler için de yapılabilir. Yardım çığlıkları 50-70 metreden duyulabilir; bu mesafenin yarısı kadar mesafeden sanki açık hava kürsüsünde duruyormuşçasına tek yönlü iletişimle yüksek sesle konuşan insanları anlayabiliriz; sayıyı tekrar ikiye bölerseniz sokağın karşısından kısa konuşmalar yapabilirsiniz. Ancak yalnızca 7 metre ve altındaki mesafelerde "konuşma daha ayrıntılı ve anlaşılır olabilir". Gehl, kritik "kişilerarası eşiğin" hem görsel hem de işitsel olarak yaklaşık 25 metrede meydana geldiğine inanır; bu, başka bir kişi hakkındaki belirli verilerin somut olarak işlenebildiği mesafedir. İnsan ölçeğinin bu şekilde ölçülmesinde insanların ne kadar büyük olduğu önemli değildir; bu daha ziyade insanların birbirlerine doğru ilerlerken ne gördükleri ve duyduklarıyla ilgili bir meseledir.[15]

Neden otomobil, tren ve uçak, ölçek belirleyici olarak kullanılmıyor? Çünkü bunlarda hareket askıya alınır. Makineyi hareket ettirmek için çok az insan çabası sarf edilmesi gerekir veya hiç gerekmez; işi makine yapar. Bu konuyla ilgili ilginç bir çalışma, manuel vitesli bir arabayı otomatik vitesle kıyaslar; düz vites sürücüsü kazaya daha az yatkındır çünkü vites değiştirme çabası sürücüyü arabanın dışındaki çevre koşullarına daha fazla uyum sağlamaya yöneltir. Sürücüsüz otomobilin ortaya çıkışıyla birlikte çevre koşullarına katılımın askıya alınması tamamlanmış olacaktır ki bu da Bill Mitchell'ın hayalinin karanlık tarafıdır. Üretici-yapımı ölçeğin kaybı, Peter Merholz'un kullanıcı dostu teknolojiyi benimseyişini yankılandırır: Programı çalıştırma çabası azaldıkça nasıl çalıştığının anlaşılması da azalır.

Tüm bunlardan, insan ölçeğinin yalnızca hareket ederek değil, bir labirentte olduğu gibi kafa karıştırıcı bir şekilde hareket ederek oluşturulduğu sonucunu çıkarıyorum; Bu hareket, kalabalığın içinde yavaş hareket ederken olduğu gibi engellerle karşılaşır; yan görüşte olduğu gibi ağır bir duyusal yük ile uğraşmak zorundadır. Engelsiz bir yaya ortamı yaratacak olan şehir planlamacısı, deneyimsel açıdan yayaya hiçbir iyilik yapmamaktadır. Önceki bölümde anlatılan Googleplex'in içindeki "yaratıcılık" gibi, dışarıdaki yani sokaktaki durum da benzer şekildedir: İnsanlar, insan ölçeğini dirençlerle başa çıkmak bağlamında deneyimler.

15. Jan Gehl, *Cities for People* (Washington, DC: Island Press, 2010), s. 34-5.

Dediğim gibi, genç kütüphaneci asistanımın yabancı bir yerde yolunu bulmayı, orayı yürüyerek öğrenip öğrenmediğini bilmiyorum. Ancak hareketin yanal muhasebesi, kavrama, konumlandırma ve ölçeklendirme, bilmediği bir yerde yönünü bulmasının en etkili yolları olacaktır.

III. DİYALOJİK PRATİKLER – YABANCILARLA KONUŞMAK

Peki ya sözel yönelim? Kütüphaneci kız, yabancılarla konuşarak yerel sınırları nasıl aşabilirdi? Bu sorunun bir yanıtı, ilk olarak Rus edebiyatçı Mikhail Bakhtin tarafından ortaya atılan iletişim hakkındaki fikirlerden türetilmektedir.

"Diyalojik", Bakhtin'in 1930'larda, dilin şu çelişkili yönleri için icat ettiği bir terimdi: "günümüzle geçmiş arasındaki; geçmişin farklı dönemleri arasındaki; günümüzün farklı sosyo-ideolojik grupları arasındaki; eğilimler, ekoller, çevreler arasındaki sosyo-ideolojik çelişkiler"; her ses diğer seslerle çerçevelenir ve onlardan haberdar olur. Bu, Bakhtin'in "heteroglossia"'adını verdiği bir durumdur. İnsanlar birbirlerinin karbon kopyaları olmadığından, konuşmalar yanlış anlamalarla, belirsizliklerle, kastedilmemiş önerilerle ve dile getirilmemiş arzularla doludur; Kant'ın terimleriyle dil çarpıktır, özellikle de aynı yerel referansları, aynı yerel bilgiyi paylaşmayan yabancılar arasında. Heteroglossia, müstakbel kütüphaneci asistanı ile benim siesta konusunda yaptığımız oldukça komik sohbetlere işaret ediyordu.[16]

Diyalojik, 1930'larda Stalin'in Moskova'sında yazan biri için ağır bir kelimeydi; burada ideolojik uyumsuzluğun en ufak bir işareti bile doğrudan çalışma kampına gönderilmeye yol açıyordu. Diyalojik, diyalektiğin (en azından düşünce polisi tarafından diyalektik materyalizm olarak yüceltilen diyalektik akıl yürütme mantığının) karşıtı olarak, bu düşünce diktatörlüğüne karşı cesur bir yaklaşımdı. Toplumda dile dair resmi düşünce şuydu: Tezler ve antitezler arasındaki etkileşim yoluyla düşünce ve duyguları birleştiren sentezlere ulaşıyordunuz; herkes aynı sayfadaydı, polis tarafından denetlenebilecek bir sayfada. Öte yandan diyalojik anlamda yer değiştirme, kesintiye uğratma veya sonuçsuz bırakma teknikleri farklı türde bir konuşma topluluğu oluşturur –insanların Levinas'ın tasavvur ettiği anlamda

16. M. M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination: Four Essays*, ed. Michael Holquist, trans. Caryl Emerson and Michael Holquist, University of Texas Press Slavic Series 1 (Austin: University of Texas Press, 1981), s.291.

komşular gibi konuştuğu, ama aslında hiçbir zaman tamamen aynı sayfada olmadığı bir topluluktur bu. Bu konuşma topluluğu polis tarafından denetlenemez.[17]

Bana göre, özellikle kentlilere hizmet eden dört diyalojik araç bulunmaktadır.

Söylenmeyenleri Duymak

İnsanlar çoğu zaman akıllarından geçeni söylemezler çünkü söylerlerse kötü konuşurlar. Dolayısıyla madalyonun diğer yüzü şudur: Kelimeler bir kişinin ne düşündüğünü veya ne hissettiğini anlatamaz. Bakhtin, edebiyatta, bir karakterin konuştuğu bağlamı vurgulayarak ve diyalogdan ziyade diyaloğun geçtiği sahneye önem vererek bu dil sınırlamalarına değinmiştir. Okur, bir karakterin ne söylemek istediğini, karakterin sözleri yerine, yazarın karaktere ve dünyasına dair tasvirlerinden anlar. Örneğin Don Kişot'taki Sancho Panza sıklıkla anlaşılmaz veya kalın kafalı bir karakter olsa da bağlamsallaştırma sayesinde onun söylemek istediklerini anlamlandırabiliriz.

Sıradan yaşamda dinleme becerileri, söylenmemiş olanın anlamını bulma işini yapar. Zamanın antropologları gibi Şikago Okulu da "söylenmemiş olanı duymak" istiyordu ama sosyolojik bir nevrozdan onlar da musdaripti: Temsili örnek. Bu nevroz, belirli insan tipinin kendine has bir davranışının ya da tipik bir örneğinin var olduğuna inanmaktır. Bu inanç, örneğin cahil Polonyalı köylü veya Kızgın Beyaz Adam gibi kalıplar oluşturulmasına yol açmaktadır. Dahası, temsili örneklem, bir kategorinin üyelerinden beklenildiği şekilde konuşan kişilere ayrıcalık tanır; konuşmacılar basmakılıp tipi canlandırarak dikkat çeker. Robert Park, kendi ırkları veya sınıfları hakkında daha az basmakalıp, daha karmaşık bir anlayışa sahip insanları öğrencilerinin dinlememelerinden endişe ediyordu çünkü bu karmaşık düşünce ve duygular kişinin susmasına neden olabilir. Charlotte Towle bu düşünceyle muhabirlerine nasıl sessiz olunacağını öğretmeye çalışmıştı; böylece röportaj yaptıkları kişiler kendilerini ifade etmek için daha fazla imkân bulabilirdi. Şikago Okulu'nda genç muhabirlerin eğitimi, havada sessizliklerin asılı kalmasına izin vermeyi de içeriyordu. Florian Znaniecki, muhabir adaylarının, röportaj

17. Bkz. Michael Holquist, *Dialogism: Bakhtin and His World* (London: Routledge, 1990).

yaptıkları kişinin sessizliğinden rahatsız olduklarını ve aşağıdaki gibi ifadelerle hemen devreye girme eğiliminde olduklarını fark etmişti: "Başka bir deyişle Bayan Schwarz, demek istediğiniz şu ki..." Znaniecki, insanların ne söylemeleri gerektiğini söylemeyin diye öğütlüyordu; bunu yapmak sosyolojinin en büyük günahıdır.

Şikago Okulu zamanından bu yana, ifade edilemeyen veya çelişkili görünen anlamların ön plana çıkarılmasına yönelik teknikler gelişti; modern etnografın eğitiminde bilişsel uyumsuzlukları dinlemek önemli hale geldi. Röportaj yapılan kişinin kendisiyle çelişmesi onun aptal ya da cahil olduğunun bir işareti olarak alınamaz; daha doğrusu, Bakhtin'in düşüncesini takip ederek şunu söyleyebiliriz ki, çarpık ve çelişkili olan şey, konuşma eyleminin bağlamıdır.

Muhabirin, "Bayan Schwarz, kendinizle çelişiyorsunuz" demesi pek bir şey kazandırmaz. Bu yaklaşım, yaşanan zorluğu, röportaj yapılan kişinin kendini içinde bulduğu bir durumdan ziyade, onun yarattığı bir problemmiş gibi bir hale getirir. Derinlemesine röportajda, insanlar uzun bir görüşme seansı sırasında bu çelişkilere düşmekten endişelenirler, odaksal dikkatlerini kullanırlar, böylece ilk başta ele aldıkları problemi doksan dakikanın sonunda yeniden biçimlendirmiş olurlar.

Örneğin, Jonathan Cobb ve benim *The Hidden Injuries of Class* [*Sınıfların gizli yaraları*] için röportaj yaptığımız çalışan sınıf üyelerinin birçoğu, röportajlarına siyah karşıtı ifadelerle başlarken, bu ifadeler, röportajlar boyunca daha yüksek bir sosyal sınıftan beyaz insanları hedef alan öfke ifadelerine dönüşüyordu. Muhabirlerimiz için (çoğunlukla üst-orta sınıfın beyaz üyeleri) iyi bir dinleme, özdeşleşmeden ziyade empati egzersizi gerektiriyordu. Görüşmeyi yapan kişi, "Nasıl hissettiğini biliyorum" demek yerine, konuşmacıyı (kendi şartlarına göre) ciddiye alma isteğini ileterek kelimelerin altında yatan anlamlara inebilirdi. Irkçı duygular aktarıldığında ve daha sonra sınıf duygularına dönüştüğünde, muhabirlerin bir tür ölçülülükle saygı göstermesi gerekiyordu: "Bu ilginç" veya "Bunu düşünmemiştim" diyebilirlerdi; bu formüller, karma bir toplumdaki yaşamı kolaylaştıran uygar kurguların eşdeğeridir. Sonuç genellikle agresif bir etkileşimde bulunan kişilerin söylediklerini değiştirmesidir.

Özetle, sessizlik uygulamasının hem sosyal hem de öz disiplinli bir yanı vardır: Sözel pasiflik, Öteki'ne bir tipleme olarak değil, bir birey olarak saygı gösterir.

Bildirim ve Dilek Kipi

Diyalojiğin ikinci yönü dinlemekten ziyade konuşmakla ilgilidir. Bu nokta, iletişimi açmak için dilek kipinin kullanılmasıdır. "X'e inanıyorum" veya "X haklı, Y yanlış" diyen bildirimsel ses, yanıt olarak yalnızca anlaşmaya veya anlaşmazlığa davetiye çıkarabilir. Oysa "düşünmeliyim" veya "belki" diyen dilek kipi çok daha geniş bir yelpazedeki yanıtları kabul eder: Şüpheler ve tereddütler ortaya konulabilir ve paylaşılabilir, tıpkı konuşmacıyı kendisini savunmaya sevk etmeyen farklı gerçekler veya görüşler gibi. Bakhtin bu tür bir açıklığın "dillerin dolaylı, koşullu ve mesafeli bir şekilde kullanılmasına" imkân verdiğini söyler. Filozof Bernard Williams, bildirimsel sesin "iddia fetişinin" nesnesi olduğundan söz etmiştir; genellikle agresif bir iddiacılıktır bu. Ancak psikolojik olarak ne kadar renklenmiş olursa olsun, bildirimsel sesin esas özelliği, ifadenin netliğine ayrıcalık tanımasıdır, oysa dilek kipi kullanımı bunun yerine belirsizliğe ayrıcalık tanır.[18] [19]

Diyalojik fikir, dilek kipinin, bildirimsel sesten daha sosyal bir konuşma yolu olduğudur. İnsanlar daha açık olabilir, daha özgürce etkileşimde bulunabilir, daha az gergin hissedebilir ve daha az savunmacı davranabilir; kendi köşelerinde savaşmazlar. Başka bir deyişle belirsizlik, işbirliğine dayalı etkileşimi davet eder; netlik rekabetçi etkileşimi davet eder.

İyi dinleyici olmanın zor olması gibi, dilek kipinin etkili kullanımı da beceri gerektirir. İster diplomat ister sendika yetkilisi olsun her profesyonel müzakereci, iddiadan geri adım atarak ne zaman ve nasıl bir açılım yaratılacağını öğrenir: İlk başta net talepler olarak sunulanlar hakkında daha çekimser konuşarak müzakereyi ilerletmek. Benzer bir müzakere becerisi, çoğu yetişkinin arzularını veya fikirlerini ağzından kaçırması yerine samimi ilişkileri sürdürmesidir. Beceri, kendine hâkim olmaya belli bir kurnazlık katar. İnsanlar "belki" deseler bile aslında ne düşündüklerini çok iyi biliyor olabilirler; "belki" ötekini konuşmaya davet eder.

Söylenmeyeni duymak ve dilek kipini kullanmak, yatakta, akşam yemeğinde ya da ofiste iletişim kurmanın diyalojik yollarıdır. Yabancılar konuştuğunda üçüncü bir diyalojik uygulama devreye girebilir.

18. Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, s. 323.
19. Bernard Williams, *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy* (Princeton: Princeton University Press, 2002), s. 107.

"Üçüncü Tekil Şahıs Kipi"

Şikago Okulu tarafından hazırlanan ham röportaj dökümlerini okurken, çoğu araştırmacının fark etmediği bir şey beni çok etkiledi. Röportaj yaptıkları kişiler iki farklı anlatım tarzı kullanıyordu: Biri kendine gönderme yapıyor, diğeri ise daha kişisel olmayan tarzda konuşuyordu. "Bir Afrikalı-Amerikalı olarak Şikago Üniversitesi'ni, Illinois Üniversitesi'ndeki arkadaşlarıma oranla daha kucaklayıcı buldum..." cümlesi ilk grubu temsil ediyordu; "Beyazlar neden Afrikalı-Amerikalılar'a bu kadar çok acı çektiriyor?" cümlesi ise ikincisini temsil ediyordu. Konu ırk olduğundan, konuşmacı cevabını kendi deneyimlerinden çok iyi bildiği retorik bir soru soruyor olabilirdi –ancak buna başvurmuyordu. Yabancılar karşılaştıklarında "üçüncü tekil şahıs kipi" kullanmaları, iletişim kurmaya devam ederken bile aralarındaki mesafeyi koruyabilir.[20]

Şikago röportajlarının bazılarında, denekler mahremiyetlerini korumak istediklerinden, bu gayri şahsilik, uzun röportaj seansları boyunca sürdürülüyordu. Ancak bazı röportajlarda da kişinin her şeyi kendi küçük deneyimine geri döndürmesi, içinde yaşadığı toplumu açıklayamayacak kadar sınırlayıcı görünüyordu. Küçük bir Polonya köyünden gelen bir göçmen, W. I. Thomas'a, "Şikago'ya gelene kadar Polonyalı olduğumu fark etmemiştim" dedikten sonra konu, Polonya köyleri ile Şikago'daki Polonya gettosu arasındaki farkları daha genel terimlerle açıklayacak şekilde devam etmişti. Bu tür bir konuşma, konuşmacının "üçüncü tekil şahıs sesidir": İçeriye değil dışarıya odaklanmıştır.

"Üçüncü tekil şahıs kipi" diyalojiktir çünkü özne uzağa bakmaya, gözlemlemeye ve yargılamaya açıktır; *flâneur*'ün her şeyi kendisine geri getirme eğiliminden kurtulmuştur. Bakhtin'in muhteşem Amerikalı çevirmeni Michael Holquist, Don Kişot gibi pikaresk kahramanların* veya Rabelais gibi anlatıcıların nasıl özgür ruhlar olduklarını şöyle açıklıyordu: Çünkü onlar "ben kimim" demek yerine "olan biteni" keşfe çıkıyordu. Bu figürlerin enerjisi benlikten kurtulmaları neticesinde geliyordu.[21]

20. Bkz. örneğin, Horace R. Cayton and St Clair Drake, *Black Metropolis* (Londra: Jonathan Cape, 1946).

* İspanya'da on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren şövalyeleri ve kır yaşamını konu alan eserlere karşı ortaya çıkmış edebiyat türüdür. Genellikle toplumun alt tabakalarından gelen becerikli, kurnaz kahramanların üst tabakadakileri zekâsıyla alt etmesi konu edilir. (y.h.n.)

21. Holquist, *Dialogism*, s. iv.

İnsanlar yaşadıkları yerleri analiz ederken benzer şekilde hem kendilerine atıfta bulunan kipi hem de "üçüncü tekil şahıs" kipini kullanırlar. "Ben" insanların bir yere ait olmaktan bahsederken kullandıkları zamirdir; "o veya orası", mekânın güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirirken kullandıkları zamirdir. Bu fark önemlidir çünkü "üçüncü tekil şahıs kipi" daha değerlendirici ve eleştireldir. Charlotte Towle'un daha önce belirttiği kadınların, evlilik hakkında konuşma biçimleri ile mekân hakkındaki düşünceleri arasında bir paralellik bulunmaktadır: Towle'un ve annemin görüştüğü kadınlar, morali bozuk erkeklerin eşleri olarak yaşadıkları deneyimlerden bahsederken, moral bozukluğu konusunda hükümetin veya Komünist Parti'nin neler yapabileceğini değerlendirmeye geçmişlerdi. Barack Obama daha sonraları Şikago'da topluluk organizatörü olarak çalışırken şöyle bir şey keşfetmişti: İnsanları, kişisel yaralarını tekrar tekrar anlatmanın ötesinde, yapabilecekleri eylemler hakkında düşünmeye yönlendirmesi gerekiyordu; kişisel acıların anlatılması onları savaşmaya teşvik etmeyecekti.

Gayri Resmilik ([informality] Teklifsizlik)

Mr. Sudhir'le yaptığım gayri resmi konuşmalar dördüncü tür diyalojik etkileşimi tanımlar. Bir toplantı için hazırlanmanın aksine bir gündem olmadan sohbet edersiniz. Gayri resmi etkileşimler aynı zamanda –dile getirilmese de– genellikle kötü niyetli bir gündemi olan dedikoduyla da karşılaştırılabilir. Resmi olmayan bir sohbette, konudan konuya, duygudan duyguya geçerken, anlam düzeyleri arasında hareket edersiniz, önemsiz olan, yerini derin olana bırakır ve o da yüzeye çıkar. Böylece gayri resmi bir sohbet amaçsız bir gezintiye dönüşebilir; onu diyalojik bir alışverişe dönüştüren şey, akışın alabileceği belirli bir şekildir. Medellín Kafe'de olduğu gibi, amaçsız görünen bu dolambaçlı yolculuğun ortasında önemli bir gerçek birdenbire ön plana çıkar. Konuşmacılar, ne keşfedeceklerini önceden tam olarak bilmeseler de izlenecek umut verici bir yolun kokusunu alırlar. Bu keşif becerileri, sohbetin devam etmesini sağlar.

Gayri resmi bir etkileşimi sürdürmek belirli bir tür sorumsuzluk gerektirir. Diyalektik bir tartışmada olduğu gibi bir konuyu etraflıca tartışmak yerine, diyalojik sohbet, insanların sohbette ortaya çıkan önemsiz gibi görünen şeyleri fark etmesiyle değişecek ve dönüşecektir; sohbeti yeniden yönlendirebilecek unsurlar

bunlardır. Siz bana babanızın zulmünü anlatıyorsunuz, ben de buna "uygunsuz" bir şekilde babamın kelliğinden bahsederek karşılık veriyorum ama aslında bu uygunsuz yanıt, kötü yanları üzerinde uzun süre düşünülmüş acı verici bir düşünceyi sabit bir tünele girerek bana monolog halinde anlatmaktan sizi kurtarır. Babamın kelliğiyle ilgili yorumlara yanıt vermek alışverişi hafifletir ama daha da önemlisi akışın devam etmesini sağlar; "babanın zulmünü unutmadım; hatta, ikinci bir içki siparişi verirken bunun ipuçlarını ve kıvılcımlarını arayacağım; daha çok konuşacağız."

Bir insanın sohbetinin iyi olduğunu söylerken, teklifsiz havada ilerleme kapasitesini düşünmüş oluruz. Resmiyet dışı sohbetlerde çok az tartışmacının veya diyalektikçinin iyi olduğunu söyleyebilirim; onlar kendi fikirlerini ortaya koyarlar ve eğer bu fikirleri kabul ettirmeyi başarırlarsa, diğerleri sözel alanı bırakacaktır. Sohbet sona erecektir.

Açık sistem analistleri, gayri resmi sohbetlerin akışına ilişkin dönüm noktalarının açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunmuşlardır; bu dönüm noktalarının teknik adı doğrusal olmayan patikaya bağlı olma halidir; sohbet etmek yerine başka bir şey yapmayı tercih etmek şeklinde açıklanabilir. Bir marangoz büyük bir tabak yapmaya koyulur, daha sonra tahtadaki boğumları keşfeder ve bu da onu düz bir tabak yerine bir kâse yapmaya yöneltir, daha sonra ilginç bir ahşap damarı görür ve bu da onu daha önce hiç oymadığı tipte dalgalı bir dudakla kâseyi oymaya sevk eder. Her aşamada yapmaya başladığı işi değiştiren bir şey olur, bu doğrusal olmayan patikaya bağlı olma halidir. Marangoz, kâsenin "başlangıçta düşündüğünden farklı sonuçlandığını" söyleyerek olasılığın kokusunu alma kapasitesini mütevazı bir şekilde azımsayabilir.." –ama bu değişiklikleri o gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde, bir yabancıyla sohbet ettiğinizde, konuşmanız bir yere varmayan bir bar veya gece kulübü sohbeti olabilir. Ancak ikiniz –cinsel feromonlarınız beklenmedik bir şekilde akışa geçmiştir– belirli bir beceriyle sohbet edersiniz; bazı beklenmedik ipuçlarını takip edersiniz, bazılarını ise göz ardı edersiniz.

Açık bir sistemde kader diye bir şey yoktur; aşk konusunda da ciddiyetle düşünülmesi gereken bir noktadır: "Dürüst ol, bu yabancıyla tanışmak kaderin değildi." Matematiksel olarak, bir regresyon analizi yoluyla, dudağın oyulmuş halini veya kucaklaşmanızı doğuran adımları net bir şekilde takip etmek mümkün olabilir ancak ileri alma modunda, bu değişikliklerin her biri ön-

cekilere, başlangıçta öngörülmemiş bir şekilde yanıt verir. Hayatın belli bir şekilde sonuçlanması gerektiğini varsayan kader yerine, açık bir sistemde sonu şekillendiren şey süreçtir.

Açık sistem teorisinde bu iyi bir şeydir. Patikaya bağlı durumlar biriktikçe sistem daha dinamik, daha heyecanlı hale gelir. Bakhtin, sosyal iletişimdeki bu heyecanlı enerjiyi açıklamaya çalışmıştır. Bu doğrusal olmayan deneyimin, farklı "toplumsal lehçeler, karakteristik grup davranışları, mesleki jargonlar, jenerik diller, farklı nesillerin ve yaş gruplarının dilleri, taraflı diller, yetkililerin, çeşitli çevrelerin ve geçici modaların yarattığı diller" arasındaki kesişimlerden dolayı ortaya çıktığını düşünmüştür. Bu onun "heteroglossia" dediği sözel durumdur, biz olsak "a *cité*" derdik.[22]

Heteroglossia kurgulanabilir; romancılar bunu yapar. Belirli bir tür Viktorya dönemi romanında, ilk birkaç sayfadan sonra işlerin nasıl sonuçlanacağı oldukça açıktır: Kahramanlar kaçınılmaz olarak ödüllendirilecek, kötüler cezalandırılacak ve sonunda talihsiz çift biraraya gelecektir. Hayat tutarlılıkla yol alır; güven verici ellerdeyizdir. Başka bir kurgu türünde olaylar veya karakterler okurun başlangıçtaki beklentilerinden saptığında olay örgüsü değişir: Kötüler büyük bir zafer kazanır, sevgi dolu çift ayrılır. Karşı konulmaz etkiyi yaratan unsur sadece sürpriz değil, aynı zamanda karakterleri beklenen yoldan saptıran güçlü belirsizlikler ve zorluklardır. Italo Calvino bir keresinde, bu tür bir kurgu yaratan romancının aslında okurla bir oyun oynadığını, her şeyin bir araya gelecekmiş gibi göründüğü anlarda etkileşim koşullarını kurnazca değiştirdiğini belirtmişti. Aynı şekilde, Mr. Sudhir'le yaptığım sohbetlerde, bu çalıntı iPhone satıcısıyla sohbet etmemi sağlayan şey, onun ailevi namusunun beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmasıydı.

Doğrusal olmayan roman, iyi kurgulanmış kurgudan çok daha ilgi çekicidir; eğer bir romanın ilk sayfalarını okuduktan sonra nasıl sonuçlanacağını tahmin edebiliyorsam, genellikle kitabı bırakırım. Bir şehirde de iyi oluşturulmuş beklentilerin aksine, heterojen sesler ve eylemler ilgimizi çeker. Bir romanda olduğu gibi insanları hayatta da meşgul etme ve ilgiyi sürdürme becerisi, görünüşte amaçsız, önemsiz konuşmalar sırasında beklenmedik tohumlar ekmektir; resmi olmayan iletişimin özü budur.

22. Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, s. 262-3.

Özetle, kütüphaneci asistanının, yabancılarla şu dört diyalojik yolla konuşarak yoluna devam ettiğini hayal ediyorum: Söylenenden ziyade ne kastedildiğine dikkat ederek iyi dinlemek; diğeriyle yüzleşmek yerine işbirliği yapmak için dilek kipini kullanmak; kendi benliğinden bağımsız gerçeklikleri de takip etmek; gayri resmi etkileşim yolunu takip etmek. Bu diyalojik uygulamalar ona kapılar açabilirdi.

Şehir genellikle yalnızca saldırganların hayatta kalabileceği bir orman olarak resmedilir. Balzac, Flaubert ve Stendhal'in uzun zaman önce anladığı gibi, dişleri ve pençeleri kanlı bu tasvirde gerçekçi olmayan bir şeyler bulunmaktadır. Onların romanlarında daha az kavgacı karakterler, şehirde yenilgiye uğrayan egoizm canavarlarından daha iyi durumdadır; romancılar, İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, saldırgan karakterlerin çöküşünden zevk alır. Roman sayfasının dışında da durum bu şekildedir. Burada taslağını çizdiğim diyalojik beceriler, çıplak ısrarcılığın yerini ustalık ve becerinin aldığı karmaşık gerçekliklerle başa çıkmanın yollarıdır. Ancak bu pratik değere sahip olmasının yanı sıra, diyalojik yaklaşım, etik bir iletişim pratiğidir: başkalarına saygılıdır, rekabetçi olmaktan çok işbirlikçidir, içe dönmek yerine dışa dönüktür. Bu tür bir etik, şehirde hayatta kalmak için kullanışlı, pratik ve sokak kurduna uygun bir rehber olabilir mi?

IV. KOPUŞU YÖNETMEK – BİR ŞEHİRLİ MODELİ OLARAK GÖÇMEN

Göçmen Gücü

Teju Cole'un dikkate değer romanı *Open City*'nin* kahramanı, şehri bu şekilde saldırgan olmayan bir şekilde öğrenen bir *flâneur*'dür. Pek çok ilk roman gibi Cole'unki de aslında pek de gizleyemediği bir otobiyografidir; tıpkı yazar gibi anlatıcı da New York'ta psikiyatri ihtisası yapan Nijeryalı genç bir doktordur. Anlatıcı, kısmen işin stresinden kurtulmak için, ama aynı zamanda yabancısı olduğu bölgeyi anlamaya çalışmak için de şehri tek başına dolaşır. Böylesi gezintilerden biri, anlatıcının halüsinasyonlar gören hastası "M"yle görüşmesinin ardından akşam karanlığında gerçekleşir. Pek tatmin edici olmayan bir seans gerçekleştirirler; anlatıcı daha sonra Manhattan'ın Batı Yakası'nda bulunan evine gitmek için bir metro trenine biner; durağında kapılar açılır ama

* Teju Cole, *Açık Şehir*, Çev: Deniz Koç, Monokl Yayınları (y.h.n.)

inmez, adanın güney ucuna gelene kadar trende kalır. Kilitli bir kiliseye girmeye çalışır, 11 Eylül'ün geride bıraktığı yıkıntıların arasında dolaşır, bir bara girer ve başka bir erkekten teklif alır; oradan ayrılır ve yürümeye devam eder. Görünüşte rastgele sahne üstüne sahne birikir; onun yürüyüşüyle gelen enformasyon, görüntülerden oluşan bir kolaj yaratır.

Diyalojik konuşma da devreye girer çünkü baş karakter, siyah veya beyaz insanlarla, Porto Rikolularla veya Meksikalılarla, her ırktan hastayla ilgilenmektedir; profesyonel etkileşimlerinin çok azı memleketinden hastalarla gerçekleşir. Bu nedenle, kendisine yabancı gelen kelimelerin veya kullanımların ardında örtülü kalan düşüncelere ve hislere nüfuz etmesi gerekmektedir. Ancak hastalarla yaptığı tartışmalar, klasik psikanalizde olduğu gibi uzun süren araştırma seansları yerine parçalı etkileşimler durumundadır. Tüm psikiyatristler gibi, anlatıcı/kahraman da karşı aktarım yaşar, hastalarının zihinsel yer değiştirmelerinde kendi coğrafi köksüzleşmesinin yankılarını bulur. Böylece şu kelimeleri kaleme alır:

> Hayatı bir süreklilik olarak yaşarız ve ancak bu yok olduktan, geçmişe dönüştükten sonra süreksizliklerini görürüz. Geçmiş, eğer böyle bir şey varsa, çoğunlukla boş alandır, içinde önemli kişilerin ve olayların yüzdüğü büyük hiçlik alanlarıdır. Nijerya da benim için öyleydi: Büyük bir yoğunlukla hatırladığım birkaç şey dışında çoğunlukla unutulmuştu.[23]

Eğer bu yaklaşım Afrika kökenlerine dönüş nostaljisi olsaydı, belki de banal bir duygu olurdu. Roman güçlüdür çünkü anlatıcı kendisinin iki kat yabancılaştığını ve ne oraya ne buraya, ne o zamana ne de şimdiye ait olduğunu fark eder. O, tam anlamıyla köksüz bir kozmopolit haline gelmiştir: Bu, aslında Yahudiler için kullanılan bir etiketken artık daha genel anlamda New York'a akın eden Afrikalıları, Asyalıları ve Latinleri kapsamaktadır. Roman, onu, bu ikilemle nasıl başa çıkacağını öğrenirken yakalar. Anlatıcı, göçün acılarını keşfederken derin bir karakter haline gelir ancak yerinden edilme onu felakete sürüklemez; evim diyebileceği bir yer bulma arzusu tatmin edilmemiş olsa da New York'a yaptığı gezintiler, karmaşıklıkla başa çıkmayı öğrenirken ona istikrar kazandırmıştır. Böylece şehre dair hikâyesi derinlik ve ağırlık kazanır; tamamen buraya ait olmasa bile burada yaşayabilecek hale gelmiştir.

23. Teju Cole, *Open City: A Novel* (New York: Random House, 2011), s. 155.

Bu roman boyunca çok farklı üç figürü andım. Bunlardan biri Heidegger'in öğrencisi Okakura'ydı; o, bir yerde yaşamak için kök salmanıza gerek olmadığını söylerken ustasından ayrılıyordu; bunun yerine var olmayışla başa çıkmanız gerekiyordu. Onun somutlaştırdığı Zen yönelimi, göçün ana teorisi olarak düşünülebilir. Daha az felsefi bir bakış açısıyla, Cole'un anlatımı, Rus sürgünü Alexander Herzen'in on dokuzuncu yüzyıldaki göçlerini yankılandırır. Siyasi reforma inanan Herzen, 1848'de kendisini Moskova'dan Roma'ya, Paris'ten Londra'ya götüren bir sürgün sürecinde bulmuştu; Londra'da yaşlı, yıpranmış ve fakir bir adam olarak şunları yazıyordu: "Londra'da, talihin beni fırlattığı yerde oturuyorum... ve burada kalıyorum çünkü kendimle ne yapacağımı bilmiyorum. Bir yabancı ırk, şaşkın bir şekilde etrafımda dolaşıyor." Ancak bu tamamen bir umutsuzluk çığlığı değildir (her ne kadar Rus olduğu için elbette buna razı olsa da); bu sözleri yazdıktan birkaç saat sonra bir bara gider ve burada "ilginç, beklenmedik" bir çalışan grubuyla tanışır.[24]

Herzen, yıllarca oradan oraya dolaştıktan sonra, "ev" denen şeyin mobil bir ihtiyaç olduğu sonucuna varır. Yani, göçmen ya da sürgün, ev arzusunu çantasına sığdırır; her zaman içini kemiriyor olsa da yine de onu seyahat etmekten alıkoymamalıdır. Herzen, sürekli bir pişmanlık içinde geçmişi anarak yaşayan, kaderin onları fırlattığı yerlerden izole olan Rus sürgünleri hakkında sert bir dille konuşuyordu. İçinde bulundukları koşullardan bir şeyler çıkarma "görevini kendilerine" borçluydular; şu anın farkında olmalı ve uyanık olmalıydılar. Herzen, uzaklara ve dışarıya olan yolculuğun sürgünü bir hediye haline getirdiğine inanıyordu; evini hiç terk etmemiş insanlarda eksik olan, şimdiye ve buraya dair bir farkındalık yaratıyordu.

Medellín'de sponsor olduğum genç kadın, göç etmeyi, evinden ayrılmayı dört gözle beklemiş ve gittiği yerde gelişip serpilmişti. Hâlâ memleketine dair güzel anıları olmasına rağmen, yurt dışında yeni deneyimler yaşamak için can atıyordu, becerikli bir *flâneur* haline gelmişti ve kendisini yasal olarak kabul ettirerek ailesinin diğer üyelerinin taşınmasına yardımcı olmak istiyordu. Belki de gençliğinden dolayı bugüne ve geleceğe açık olması onu kolayca entegre etmişti; iyimser bir kozmopolitti. Herzen,

24. Richard Sennett, *The Foreigner: Two Essays on Exile* (London: Notting Hill Editions, 2017).

Rusya'dan zorla çıkarılmış ve bu istemsiz sınır dışı edilmenin acısını çekmişti; iyileşmesi onlarca yıl süren bir yaraydı ama sonunda içinde bulunduğu koşullarla barışmıştı. Hiçbir zaman yasal olarak Britanyalı ya da Fransız pasaportu olmamıştı ama İngiliz ve Fransız arkadaşlar edinerek nostaljik anıların felce uğratan tuzağından kaçınmaya çalışmıştı. Rusya'daki karmaşık ve tehlikeli deneyimlerin ceremesini çekmiş bir radikal olan Herzen, *şimdiki zamanda* yaşama arzusunu Medellínli genç kütüphaneciyle paylaşıyordu. O, zaman anlayışına entegre olmuştu.

Göçmenlik heveslisi ve gönülsüz sürgünün temsil ettiği iki kutbun arasında Cole'un anlatıcısı yer alıyordu; Nijerya'yı özgürce terk etmişti ama profesyonel olarak geliştiği yeni yerde kendini boş hissediyordu ya da en azından bir şeylerin eksik olduğunu hisseder durumdaydı. Belki de İsveç'te karşılaştığım Balkan mültecilere model teşkil ediyordu; gerçi onların durumu Herzen'inkine benziyordu. İlk başta daha iyi, daha özgür, daha güvenli bir hayat beklemiş olsalar da zamanla yaşadıklarının etrafında bir pişmanlık iskelesi kurmuşlardı. Pratikte İsveççe öğrenerek uyum sağlamaktan başka seçenekleri yoktu, aksi takdirde dil eksikliği onları marjinal işlere mahkûm edecekti. Yetişkin nesil ilk başta yeni evleriyle kaynaşmak ve orada yaşamak için çaba göstermişti; aksi takdirde çocuklarının ufuklarının sınırlı olacağını biliyorlardı. Ancak İsveç'e entegrasyon, engellerle karşılaşıyordu. Bazıları kendi yarattıkları engeller değildi; Almanya'daki PEGIDA yürüyüşçüleri gibi burada da onların varlığına direnen güçlü unsurlar vardı. Ancak böylesi dirençler onların pişmanlık inşa etmesini açıklamaya yetmiyordu. Zamanla, tıpkı Cole'da olduğu gibi, göçmen toplulukta da bir varlıksızlık duygusu, bir şeylerin eksik olduğu hissi ortaya çıkmıştı; geçmişte yaşanan acılar, şimdiki hayatta kalma koşullarıyla karşılaştırıldığında öznel bir önem kazanıyordu; garip bir şekilde, evsizliği hiç tanımamış olan genç nesil, kendilerini evlerini kaybetmiş kimseler olarak tanımlamaya başlamıştı. Hepsi aydınlanmış İsveç'e dahil edilmişti ama entegre olmadan dahil edilmişti. Cole ve Herzen'de olduğu gibi onlar için de mesele burada olmak değil burada yaşamaktı; burada hem varlardı hem de yoklardı.

Göçmenlerin gücü, yerinden edilmekle başa çıkabilmekte yatar. Bu, diğer şehirliler için nasıl bir model teşkil edebilir?

Yer Değiştirmenin Filozofu

Bildiğim kadarıyla Gaston Bachelard, neredeyse çağdaşı olduğu Heidegger'in aksine gerçekte hiçbir zaman bir kulübe inşa etmedi ama kaleminin muhteşem gücüyle bir kulübe hayal etti. *The Poetics of Space** adlı kitabı, bir kulübede huzur içinde yaşamaya odaklanan, korunaklı yaşamın bir kutlaması gibi görünmektedir. Kitabın sonunda şöyle yazar: "Sözcüklerin hayalini kuran biri için, 'yuvarlak' sözcüğünde ne kadar da huzur var. İnsanın ağzını, dudaklarını, nefesini nasıl da huzurla yuvarlıyor... *Das Dasein ist rund*. Varoluş yuvarlaktır." Bu, gerçek bir kulübenin tanımı olsaydı, bir Tibet çadırının tanımı olabilirdi; benzetme, içeride olmanın, korunaklı hissetmenin kapalılığına ve güvenliğine atıfta bulunur. Bu sıcaklık duygusuyla şehrin sertliğini karşılaştırır ve teolog Max Picard'ın, "Sokaklar, insanların içine çekildiği borular gibidir" deyişini aktarır.[25]

Kulübesindeki Heidegger'den farklı olarak Bachelard, insanın hayatın içine emilmekten saklanamayacağını biliyordu. En sonunda herkes kendi iç kulübesini terk etmek zorunda kalır; tanımadığı, anlamadığı veya sempati duymadığı insanlarla başa çıkmak zorunda kalır. Onun kendi entelektüel yörüngesi de bu önermeyi güçlendiriyordu. Bachelard, yetişkin hayatına taşrada postacı olarak başlamıştı, daha sonra fizik okuyarak üniversiteye girmiş ve ardından bilim felsefesine yönelmişti. Orta yaşta Paris'te bir mevkii elde etmişti ancak Paris'e geldikten hemen sonra akademik basamakları tırmanmayı bırakmış ve bunun yerine *The Psychoanalysis of Fire*** ve *Uzamın Poetikası* gibi başlıklar taşıyan kitaplar yazmıştı. Bunlar günlük deneyimlerin şehvetli tasvirleriyle dolu eserlerdir –örneğin ateşte kavrulmuş, sonra kurtarılmış bir el; seksten sonra pencereden yansıyan yağmurun görüntüsü. Onun dili uyandırır oysa Heidegger'in dili soyutlama yapar.

Paris'e taşınması fizik ve psikanaliz arasında bir köprü oluşturdu. Fizik günlerinde Bachelard, bilimsel düşüncenin değişken, sürekli olmayan karakterini vurgulamıştı. Bilgi üretenlerin "devlerin omuzlarında durduğu" benzetmesinde aktarıldığı gibi, bilginin yavaş ve istikrarlı bir şekilde oluştuğu yönündeki rahatlatıcı görüşü reddediyordu. Bachelard bunun yerine fizikte bazı yeni

* Gaston Bachelard, *Uzamın Poetikası*, Çev: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları (y.h.n.)
25. Gaston Bachelard, *The Poetics of Space*, trans. Maria Jolas (Boston: Beacon Press, 1969), s. 27, 239.
** Gaston Bachelard, *Ateşin Psikanalizi*, Çev: Aytaç Yiğit, Bağlam Yayıncılık (y.h.n.)

fikirlerin ani, öngörülemeyen ortaya çıkışının ve tıkanıklıkların, tökezlemelerin izini sürdü. Louis Althusser daha sonra Bachelard'ı ilgilendiren şeyleri tanımlamak için "epistemik kopuş" terimini oluşturacaktı.[26,27]

Psikanalitik çerçeve içinde Bachelard, bu kopuşlarla başa çıkmayı bir tür ego gücü olarak tanımlayan ilk kişilerden biriydi. Ego, kör arzuyu takip etmek yerine, dış gerçekliklerle etkileşime geçmek gibi farklı bir güç arar; bu standart Freudyen görüştür. Bachelard'ın kendi görüşünün ayırt edici özelliği, ego gücünü mevcut gerçeklikten kopma ve bununla beraber ona uyum sağlama gücü olarak görmesiydi. Fizikçi ya da Media Lab araştırmacısı gibi ego da aktif şekilde epistemik kopuşlara girişmekle, kalıpların dışında düşünmekle meşguldü.

Bachelard'ın döneminde psikanaliz yazarlarının çoğu, yetişkinlikten çocukluğa doğru geriye bakıyordu; Bachelard diğer yöne, yetişkin yaşamına doğru baktı. Bachelard'ın benimsediği psikanaliz ona şehirde bile kulübedeki ilkel sıcaklığın, mahremiyetin ve içtenliğin izlerini arayacağımızı söylüyordu. Buna karşılık yetişkin, dışarıda karmaşıklıklarla ve bilinmeyenlerle karşılaşır. Yetişkinlikte ikisi birleşir: Kulübe kaybolur, şehir kazanılır, varlıksızlık ve varlık birbirinden ayrılamaz hale gelir. Ancak Bachelard'a göre insan, şimdiki zamanla meşgul olmaya yönelmeli, epistemik kopuşlarla başa çıkmalı ve hatta ne kadar acı verici olursa olsun bu yer değiştirmelerin meydana gelmesine yol açmalıdır.

Bachelard'a göre yerinden edilmeyle nasıl başa çıkılacağını öğrenmenin sosyal bir sonucu bulunmaktadır; insanlar, Heidegger gibi kaçacak kadar savunmasız hissetmek yerine, farklı olanlarla birlikte yaşayabileceklerine güvenir hale gelirler; ev konforundan vazgeçerek hem psikolojik hem de ahlaki açıdan gelişirler; ego güçlenir.

Bu durumun göçmenle bağlantısı da böyle başlar. Başka bir şehre yolculuk, ister genç kütüphanecim gibi gönüllü olsun ister Stockholm'deki Balkan Müslümanları gibi gönülsüz olsun, epistemik bir kopuş yaratır. Ego, bu kopuşu anlamlandırarak güçlenir; özellikle şimdi ve o zaman olmak üzere iki boyutta varlık ve varlıksızlık içinde yaşayarak güç kazanır. Bachelard'a göre yerinden

26. Gaston Bachelard, *The New Scientific Spirit*, Çev. Arthur Goldhammer (Boston: Beacon Press, 1985).
27. Louis Althusser, *Essays in Self-Criticism*, Çev. Grahame Lock (Londra: New Left Books, 1976), s. 107–17.

edilme, katıksız bir kötülük değildir; yetişkinlerin karışım ve sınırlara ilişkin bilgisini geliştirir. Tanımadığımız, sevmediğimiz, anlamadığımız insanlarla dolu bir şehir, doğurganlık alanıdır.

İngilizcede *experience* kelimesi ile deneyim yaşamaktan ya da deneyimli olmaktan bahsedilir. Almanca bu anlamları yararlı bir şekilde *Erlebnis* ve *Erfahrung* olmak üzere iki kelimeye ayırır. Bir deneyime sahip olmak (*Erlebnis*) maceracı bir kelimedir ve Alman bağlamında örneğin orta yaşlı Goethe'nin soğuk, katı Cermen kuzeyinden çıkıp sıcak, şehvetli Latin güneyine kaçması ve burada duyularının yeni bir ortamda yeniden canlanması anlamında kullanılabilir. Varlık ve canlılık, *Erlebnis*'in niteliklerine işaret eder. Masumca dolaşan *flâneur*'ün diyarıdır. Bachelard'ın "epistemik kopuşunun" gündelik hayata geçirilmesi gibi görünür. Öte yandan *Erfahrung*, kişi yeterince izlenim biriktirdikten sonra bunları elekten geçirmeyi içerir; "deneyimli hale gelmek", heyecanın kalıcı izlerini organize etme ve düzenleme işidir; uzun vadeli, istikrarlı değer yaratma meselesidir. Bu, daha yetenekli *flâneur*'ün, yabancılarla diyalojik etkileşim kurabilen erkek veya kadının, yerinden edilmenin acı-tatlı dersleriyle yaşamayı öğrenmek zorunda kalan kişinin alanıdır. Bu daha çok Bachelard'ın "ego gücü" olarak algıladığı şeydir.

Erfahrung'un karanlık bir tarafı vardır. Gustave Flaubert'in *Duygusal Eğitim*, Thomas Mann'ın *Buddenbrook Ailesi** ve J. D. Salinger'in *Çavdar Tarlasında Çocuklar*** gibi romanlarında deneyimli baba, başıboş, maceracı çocuklarına sert bir şekilde "hayat sadece maceradan ibaret değildir! Büyüyün artık!" der. Kariyer, ailenin kaygıları, öğrenci kredilerinin geri ödenmesi; bunların hepsi, yeni ve farklı bir şeye olan hevesinizi kıracaktır; yetişkinlerin dünyası, istikrar adına dürtülerinizi feda etmenizi isteyecektir. Mann, deneyciliğin canlılığının, görev ve sorumluluğun ağırlığı altında söndüğünü yazmıştır. Daha fazla *Erfahrung*, daha az *Erlebnis* demektir.

Açık deneyimin mimarisini anlamak için *Erlebnis* ile *Erfahrung* arasındaki ilişkiyi bir burjuva teslimiyeti meselesinin ötesinde bir şey gibi düşünmek isteriz; ilişkilerini bir zanaatkârın göreceği gibi görmeye çalışırız. Zanaatkâr –haydi onu cerrah yapalım– tendon kesmek gibi bir eylemi gerçekleştirmek için zamanla farklı teknik-

* Thomas Mann, *Buddenbrooklar*, Çev: Kasım Eğit, Yadigar Eğit, Can Yayınları (y.h.n)
** J. D. Salinger, *Çavdar Tarlasında Çocuklar*, Çev: Coşkun Yerli, Yapı Kredi Yayınları (y.h.n)

ler öğrenir; tek bir şeyi tek bir şekilde yapmakla sınırlı değildir. Deneyimli olmak, daha kıdemsiz cerrahın tendonu "doğru" kesme, yani ne yapılacağına dair sabit bir modeli takip etme arzusuyla çelişir. Taze *Erlebnis* olmadan cerrah asla yaptığı işi düşünmeye ve yeniden düzenlemeye teşvik edilmeyecektir. *Erlebnis* iyi epistemik kopuşlar gerektirir. Ancak gelişmenin tek yolu budur. Zamanla deneyim arttıkça, farklı beceriler geliştikçe bir şeyin nasıl yapılacağına dair modeller çoğalır. Cerrah açıktır ama kontrollüdür.

Zanaatkârda olduğu gibi göçmende de durum aynı olabilir. Göçmen vakasında, kişi yerinden edildiğinde yeni *Erlebnis*'ler ona zorla verilir; hayatta kalabilmek için ne etkisini inkâr ederek ne de potansiyel, yıkıcı gücüne boyun eğerek, yerinden edilmeyi yönetme konusunda deneyimli hale gelmesi gerekir. Bu denge, göçmenin *Erfahrung*'udur. Göçmenlik bilgisi, tanıdık ve yerel olanın güvenliğini terk ettikten sonra tüm kentlilerin ihtiyaç duyduğu bilgidir. Onları bulundukları yerden ayrılmaya sevk eden unsur yeni deneyim arzusudur ya da yeni deneyim onlara zorla kabul ettirilecektir ama o zaman Teju Cole gibi geçmişi –başka bir yerde, daha basit bir zamanı– akıllarından çıkaramayacaklardır. Bu zihniyetle büyük şehre girerler. Yolculuklarını yönetmek için bu bölümde açıklanan becerilere ihtiyaçları olacaktır. İyi zanaat becerileri kazanmak için deha gerekmediği gibi, yaşama konusunda beceri sahibi olmak da çoğu insanda bulunan bir potansiyeldir. İdeal bir *cite*'den bahsetmiyorum, zaten içimizde bekleyen bir *cite*'den bahsediyorum.

8
Beş Açık Form

Mr. Sudhir'in mucizevi bir şekilde bir şehir tasarlama gücüne eriştiğini hayal edin: Üniversitelerde öğretilemeyen yaşam becerilerini zaten edinmiş durumdaydı. O, sokağın kurduydu, yabancı bir ortamda kendine yön çizebiliyordu, yabancılarla ilişkilerde ustaydı, yerinden edilmenin derslerini almış bir göçmendi. Hayatı açılmıştı. Şimdi de kendisi için masa vazifesi gören ters çevrilmiş karton kutunun başında çayını yudumlarken, bu hayat derslerini fiziksel biçime nasıl dönüştürebileceğini düşünüyordu; ya da biz onu öyle hayal edelim.

Mr. Sudhir ne yapabilir: İlk olarak, birçok şeyin aynı anda gerçekleştiği eşzamanlı alanları planlamak için Nehru Meydanı'nda etrafında dolaşan kalabalığa ilişkin gündelik deneyiminden yararlanabilir. Daha sonra, dolaşan kitlenin ortasında, insanları yönlendirmek için bazı yerlerin önemini belirtmenin yollarını arayabilir. Nehru Place'in uç bölümlerde canlı olduğunu, ticari pazarın büyük bir ulaşım merkeziyle ve yakınlardaki kalabalık konutlarla iç içe geçtiğini gözlemleyebilir; bu gözenekli yapının şehirde nasıl daha geniş çapta tasarlanabileceğini kendine sorabilir. Kendi evini düşünerek (aile evi, nesiller boyunca sürekli evrim geçiren cüruf briketli bir yapıydı) tamamlanmamış bir yapının biçimi üzerinde düşünebilir. Kapalı otoparkın içinde ve üstünde yaşadığı deneyimin çeşitliliği doğrultusunda, aynı formların farklı durumlarda tekrarlanması halinde neler olabileceği üzerine kafa

yorabilir. Son olarak, tüm şehrin neye benzemesi gerektiğini hesaplamak isteyebilir: "Şehrin" tek bir net görüntüsü mü olmalıdır yoksa farklı şekillerde bir araya getirilmiş çok sayıda görüntü olarak bir bütün mü oluşturmalıdır? İkincisine karar verir: Hayatı tam da böyle olmuştur. Eşzamanlı, Noktalı, Gözenekli, Tamamlanmamış ve Çoklu formlar elindeki tüm olasılıkları tüketmese de deneyimlerini inşa edilmiş forma dönüştürmeye yeterlidir.

I. MERKEZ EŞZAMANLIDIR – İKİ MERKEZİ MEKÂN; BİR BAŞARISIZ TASARIM

Şehir merkezindeki etkinlikleri planlamanın iki yolu vardır. Bunlardan birinde, bir araya toplanmış insanlar aynı anda pek çok farklı şey yapar; diğerinde ise aynı anda tek bir şeye odaklanır. İlk kalabalık Nehru Place gibi bir çarşı mekânında oluşur; ikinci kalabalık bir futbol stadyumunda veya tiyatroda biraraya gelir. Biçimsel anlamda çarşı eşzamanlı bir mekân, stadyum ise sıralı bir mekândır. Kendi planlama pratiğimde öğrendiğim gibi, eşzamanlı mekânları tasarlamak beklenenden daha zordur çünkü aynı anda gerçekleşen farklı şeyler bir koordinasyon ilkesine ihtiyaç duyar.

Agora ve Pnyx

Bu iki form için klasik bir mihenk taşı antik Atina'da ortaya çıkmıştır. Karşıtlık, şehrin ana meydanı agora ile ana tiyatrosu pnyx arasında yatıyordu. Nehru Meydanı gibi Agora da binalarla çevrili açık bir alandı; pnyx çanak şeklinde bir amfitiyatroydu ve şehrin siyasi toplantılarının yanı sıra dans ve oyun gösterileri için de kullanılıyordu. Agorada olaylar eşzamanlı olarak gelişiyordu; pnyx'te sırayla.

Atina'nın agorası, yaklaşık on dönümlük eşkenar dörtgen şeklinde bir açık alandı. Burada, açık havada, bir Atinalı bir saat içinde biraz borç para alabilir, bir duruşma hakkındaki fikrini haykırabilir, bal konusunda ticari bir anlaşma yapabilir ya da bir tapınakta tanrılara saygısını sunabilirdi. Agoranın iki yanında stoa adı verilen ve bir tarafı meydana bakan ayakkabı kutusu biçiminde binalar sıralanmıştı; burada insanlar yemek yiyor, komplo kuruyor veya fahişelerle birlikte oluyordu. Atina'nın ünlü Poikile veya boyalı Stoa'sında kalabalıklar "kılıç yutanlar, hokkabazlar, dilenciler, şakşakçılar, balıkçılar [ve] filozoflardan" oluşuyordu. Zeno daha sonra Stoacılık adı verilen felsefi akımı burada bulacaktı; savun-

duğu dünyevi meşgalelerden uzaklaşma anlayışının, bu şatafat ve eğlence ortamında ortaya çıkmış olması oldukça tuhaftı.[1]

Agoranın yaşamı, zengin ve fakir tüm vatandaşlara açık olsa da burada meydana gelen olayların çoğu, antik kentin ekonomisini sürdüren muazzam köle ve yabancı (metikler) nüfusunun erişim alanının dışındaydı; Klasik çağ boyunca Atina vatandaşları hiçbir zaman Atina nüfusunun yüzde 15 ila 20'sinden fazlasını oluşturmadı. Ama özgür vatandaşlar için bu eşzamanlı alan, Atina demokrasisinin evrimine hizmet etti.

Bir kişi, gruptan gruba dolaşarak şehirde neler olup bittiğini öğrenebilir ve tartışabilirdi. Açık alan aynı zamanda alışılmadık bir nedenden dolayı hukuki davalara gündelik katılıma da davetiye çıkarıyordu. Adliyeyi çevreleyen duvarlar alçaktı, yaklaşık bir metre yüksekliğindeydi; oradan geçen insanlar içeri bakıyor ve fikirlerini haykırıyordu. Atinalılar agoranın açık alanında en ciddi siyasi işlerini yapıyorlardı: İnsanları şehirden atıp sürgüne gönderiyorlardı. Yılda bir kez tüm vatandaşlar belirli kişilerin zorbalık yapma tehdidi taşıyıp taşımadığına karar vermek için bir araya geliyordu: Konuşmalar yapılıyor, bir liste hazırlanıyordu; iki ay sonra vatandaşlar yeniden toplanıyordu. Düşünmeye ayrılan iki ay boyunca sürgün ihtimali, sıkı pazarlıklar, ciddi dedikodular ve fısıltı kulisleri için neredeyse sonsuz olasılıklar vardı; siyasi gel-gitlerin molozları tekrar tekrar agoranın üzerine akıyordu.

Agorada belirli bir bedensel davranış hâkimdi. Bir vatandaş, diğer bedenlerden oluşan girdabın içinde kararlılıkla ve mümkün olduğu kadar hızlı yürümeye çalışırdı; hareketsiz durduğunda yabancılarla göz teması kurardı. Yunanlılar için insanların agoradaki faaliyetlerin ortasında düz bir şekilde yürümesi önemliydi; dik vücut, Amerikan argosunda söylendiği gibi "dik durmayı", kişisel gururu ve mevcudiyeti çağrıştırıyordu. Pnyx'in alanı ise daha itaatkâr kentsel bedenleri bir araya topluyordu.

Modern "tiyatro" kelimesi Yunanca teatron'dan türetilmiştir; seyircilerin oyuncudan ayrı olduğu, bakıldığı, gözlemlendiği bir alan anlamına gelir. Amfitiyatroda, orkestra veya dans yeri, yelpaze biçiminde sıralanmış koltukların altındaki sert topraktan oluşan dairesel bir alandı. MÖ 5. yüzyılda pnyx, oyunların yanı sıra siyasi toplantılara da ev sahipliği yaptığı sırada, Atina'nın 6.000 vatan-

1. John M. Camp, *The Athenian Agora: Excavations in the Heart of Classical Athens* (Londra: Thames and Hudson, 1986), s. 72.

daşı saatlerce taş banklarda hareketsiz oturur, podyum alanı olan "bema"daki bir oyunun veya bir tartışmanın anlatı akışını takip ederdi. Oturmanın, izleyicinin durumu algılayabilmesine imkân veren pasif bir konum olduğu düşünülüyordu. Yunanlılar, oyuncu ile seyirci arasındaki ayrımı insan vücudunun iki konumundan (ayakta ve oturur durumda olma) çıkarmışlardır; dolayısıyla bunlar, onlar için sanatta olduğu kadar hayatta da temel kategorilerdi.

Pnyx sıralı bir alandı çünkü bir vatandaş otururken arka arkaya gelen kelimelerin uzun, doğrusal açılımını algılayabiliyordu; agoranın eşzamanlı mekânında ise dik hareket ederek yalnızca konuşmaların parçalarını, parça parça sözcükleri duyabiliyordu. Dolayısıyla bu alanlar birbirine zıt tehlikeleri bünyesinde barındırıyordu. Platon, "pnyx"teki retoriğin bezdirici gücünden korkuyordu; pasif, oturan kalabalıklar kelimelerin kurbanı haline gelebilir, amansız akışları nedeniyle felç olabilir ve anlama güçlerini kaybederek küçük düşebilirlerdi. Agora ise, birbiriyle bağlantısız izlenimlerden oluşan bir yığın olduğundan, retorik açıdan ziyade bilişsel açıdan bezdiriciydi; Platon gençlere agoradan çıkıp daha az şeyin olduğu "gyminasium"un sakin alanına giderek hem fiziksel hem de zihinsel yönden konsantre olmalarını tavsiye ediyordu. Sıralı bir mekândaki tehlike, duygusal ezilme iken, eşzamanlı bir mekândaki tehlike entelektüel parçalanmaydı.

Bu eski ayrım, modern şehir deneyiminde de yankılanır. Agoradaki seslerin karışımı, Bakhtin'in "heteroglossia" olarak tanımladığı şeydir ve bu, tıpkı sayfada olduğu gibi alanda da sadece bir ses karmaşasına dönüşebilir. Ancak eşzamanlı form ilgi çekici olabilir. Kent meydanında sözlü iletişimin parçalanması insanları gözlerini ve kulaklarını kullanmaya, hareket etmeye, fiziksel olarak uyanık olmaya zorlayabilir. Medellín'deki küçük oğlan çocuklarında gözlemlediğimiz sokak kurdu zekâsı "agora zekâsı"dır. Oysa bir konuşmacının söylemleriyle kamçılanan kalabalık (Le Bon'un devrimci çetesi ya da bir Nazi mitingi kalabalığı) düşünür durumda değildir.

Mr. Sudhir'in agora zekâsına sahip olduğunu hayal etmek pek de zor olmayacaktır. Nehru Place'te belki de çok fazla ham heteroglossia vardı; Mr. Sudhir bunların karmaşıklıklarıyla nasıl başa çıkacağını ancak yavaş yavaş öğrenecekti, böylece polisin, rakiplerin ve kazancından pay almak isteyen haraççıların ortasında çalıntı mallarla açıkta iş yapabilecekti. Eski agorada da benzer aldatma, tehlike ve dikkat dağıtma tehlikeleri vardı; gerçekten de

herhangi bir eşzamanlı alan, "güvenli" bir keyif festivali olmaktan çok, bu şekilde sivri uçlara sahiptir.

Bugün bir kent merkezi planlamak, antik agoranın tüm varlığını, eşzamanlı enerjisini yakalarken kusurlarını da giderebilir mi? Bunu yapmaya çalışan (ama başarısız olan) bir projeyi anlatacağım.

Başarısız Bir Tasarım

2012 yılında mimar Henry Cobb, peyzaj tasarımcıları, yapı mühendisleri ve aydınlatma uzmanlarından oluşan bir ekiple birlikte Washington DC'deki National Mall'un alt ucunu yeniden tasarlamak için teklifte bulundu. Ben de Mr. Sudhir rolüne büründüm ve alışveriş merkezinin eşzamanlı bir alan olarak nasıl bir his yaratacağı konusunda tavsiyelerde bulundum. L'Enfant'ın 1791 tarihli Washington planı, Capitol ile Potomac Nehri arasındaki büyük, açık, törensel alan etrafında şekillenmişti. Andrew Jackson Downing, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Alışveriş Merkezi'nin çevre düzenlemesini yaparken, burayı Olmsted'in daha sonra Central Park için tasarladığı ruha uygun şekilde hayal etmişti: Amerikalıların sosyalleşebilecekleri bir alan. Bunun üzerine ticaret ve ulaşım devreye girdi; İç Savaş sonrası Washington'ın büyüme dalgası sırasında, Alışveriş Merkezi'nin kuzey ucunda, yoğun bir tren istasyonunun yanında büyük bir pazar ortaya çıktı. Planlamacılar geri adım attı; geçen yüzyılın başında McMillan Komisyonu pazarcıları kovdu ve Alışveriş Merkezini daha güzel bir duruma çevirdi; zamanla müzeler sıralanmaya başladı (bunlardan birinin tasarımına Henry Cobb yardımcı olmuştu).

Bu müzeleri ziyaret eden çok sayıda insan vardı ancak Alışveriş Merkezi, en azından Central Park'ın her yerinde görünen insan kitlelerinin aksine, nispeten seyrek bir alan haline geldi. Capitol'un hemen altındaki, üzerinde çalıştığımız bölge, özellikle hafta içi günlerde ve geceleri çoğunlukla terk edilmiş bir haldeydi; burada, son derece geniş, sığ bir havuzun önünde, tur otobüslerinin ziyaretçileri boşalttığı bir cadde vardı; havuzun arkasında, çeşitli önemli isimlerin heykellerinin saklandığı gölgeli köşeler vardı. McMillan Komisyonu'nun ticareti dışlama isteğine saygı duymamıza rağmen, daha eşzamanlı bir alan yaratarak Alışveriş Merkezi'nin bu kısmına daha fazla hayat getirmek istedik; birçok farklı sosyal aktivite aynı anda gerçekleşecekti.

Üç sorunu ele aldık. İlk olarak, eşzamanlı bir alanda kaç farklı aktivite karıştırılmalıdır? Bunun bir cevabı çoklu görev çalışma-

larından gelir. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Sir William Hamilton, çoklu görevlerin, insanların aynı anda koklamaları, dinlemeleri ve bakmaları unsurunun mantıksal bir sonucu olduğunu tasavvur etmiştir: Tüm bu duyusal girdiler aynı anda zihne çağrılır. Hamilton bu durumu, bir insanın elinde birkaç misket tutmasına benzetmişti. Hamilton'ın takipçisi William Jevons, bu fikrin yeterince kesin hatlarla ortaya konulmadığına inanıyordu ve düşünceyi daha da detaylandırarak bir kişinin aynı anda –zihinsel olarak– en fazla dört misket tutabileceğini gösterdi. Aynı anda gerçekleşen en fazla dört farklı faaliyet türü, Jevons'tan ilham alan çalışmalara uygun görünüyordu. Bu nedenle Mall projesinde, bize göre çok fazla aktiviteye sahip olan klasik agora modelinden kopmuştuk; Washington'ın merkezinde gerçekleşen tüm etkinliklerin burada minyatür düzeyde bulunması gerekmiyordu, kamusal alanın şehrin yoğunlaştırılmış bir versiyonu olmasına gerek yoktu.

Jevons'ın eşzamanlı olarak gerçekleşen olayların sayısıyla ilgili temel kuralı, ikinci bir tasarım kuralına yol açar: Gerçekten farklı şeyler meydana geliyor olmalıdır. McMillan Komisyonu'na uygun olarak, Alışveriş Merkezi'ndeki birçok müzenin içeride yürüttüğü kupa ve hediyelik eşya ticaretinin hariç tutulmasını önerdik ancak sokak yemeği satıcılarına dostça davranmayı düşündük; daha önce tur otobüslerinin kapladığı alanı onlara verecektik. Eğlence açısından planda çocuklar için piknik alanları ve şelale havuzu yer alıyordu; bu havuz konserlerde kullanılmak üzere boşaltılabilecekti. Ayrıca mekânın, zaman zaman siyasi toplantılar için de kullanılabileceğini düşündük. Hepsinden önemlisi, alanın sosyal hizmetler için kullanımını artırmak istedik (bu kullanım alanları genellikle binaların derinliklerinde, ihtiyacı olan vatandaşlardan uzakta kalır). Projem stoa modelindeki gibi bir dizi seyyar barakadan oluşuyordu; burada devlet kurumları problem yaşayan vatandaşlar için danışma büroları kuracaktı. Mekânda sadece turistlere hizmet vermekten farklı şeyler yapılmalıydı.

Kamusal alanın karma kullanımını zamansal olarak sıralı çerçevelemenin yollarından biri, okulların mesai saatleri dışında yerel siyasi grupların veya yetişkin kulüplerinin toplantıları için kullanılmasıdır. Gece, özellikle açık hava kamusal alan tasarımı için bir deneme zamanıdır; gerçi güvenlik korkuları ve rastgele seks veya uyuşturucu kullanımıyla ilgili endişeler birçok projenin gereğinden fazla aydınlatılmasına neden olur. Alışveriş Merkezi havuzunun arkasında yer alan heykellerin etrafındaki gölgelik

alanlar gündüzleri çekici iken geceleri tehlikeli görünüyordu; gündüz çok çekici olan beklenmedik değişimler, karanlıkta korkutucu hale gelir. Geceleri çok sayıda insanı parka çekmek için, tepeden aydınlatma yerine yüz hizasında bir aydınlatma sistemi ve görmeleri gereken bir aktivite olduğunda ışıkları açmak için hareket sensörlerinin kullanılmasını önerdik; dahası, açık hava kafesi gibi gece aktivitelerini mekânın kenarına, çocuk havuzu gibi gündüz aktivitelerini de iç mekâna yerleştirdik, gözenekli uç kısım da mekânın izole olmadığına dair bir sinyal gönderecekti.

Bu hamleler eşzamanlılığı tasarlamanın üçüncü bir yönünü örneklemektedir: Karışmayı empoze etmek yerine karışmaya davet etmek. Olmsted'in izinden giderek kamusal alan tasarımında insanları içine çekecek stratejilere ihtiyacımız var. Sorun, alanın güzel görünmesinin çok ötesindedir: Bir mekân, eğer gerçekten eşzamanlı olacaksa, insanlara başka yerde kolayca erişemeyecekleri bir şey sunmalıdır. Alışveriş Merkezi'nde yaşlılar için bir sosyal güvenlik merkezi kurma konusundaki düşüncem bu amacı taşıyordu: Bu eğlence alanında moral bozucu bürokratik işlemler yumuşatılabilirdi.

Halk arasında popüler olmasına rağmen planımız Amerikan Kongresi'nin bir şubesi olan müşterimizin onayını alamadı. Elbette başarısızlığımızdan müşteriyi sorumlu tutuyorum ama gerçekte başarısızlığımızın sebebi, insanlara davetkâr görünen kısımları nasıl tasarlayacağımızı bilmiyor oluşumuzdu. Plan çok fazla fiziksel davetiye gerektiriyordu; sosyal işlevleri Jevons'ın sınırlarına göre düzenlemiş ve daraltmış olmamıza rağmen durum böyleydi. Çitlerin olmayışı, çok sayıda patikanın varlığı ve özellikle geceleri dikkatle aydınlatılmış turistik yerler, nereye girileceği ve girildiğinde ne olacağı konusunda kafa karışıklığı yaratıyordu. Önerilen Alışveriş Merkezi'nin biçimi, Simmel'in şu inancına örnek teşkil etmişti: Kentli, birçok farklı uyaranla karşı karşıya kaldığında bunlardan uzak durur.

Eşzamanlılığın zorluğu budur, hem uyarıcı hem de kafa karıştırıcı bir mekânsal deneyim üretir. Biçim kafa karıştırıcıdır oysa artzamanlı bir alandaki sabit alanlar öyle değildir. Bu nedenle, bir agoranın karmaşasını azaltırken aynı zamanda da uyaranlarından yararlanmak için, mekânın yönlendirmeyi sağlayacak şekilde işaretlenmesi gerekir –ya da başarısız olduktan sonra öyle düşündüm.

II. NOKTALI – ANITLARLA İLGİLİ VE GÜNDELİK İŞARETLER

Kentsel tasarımın en kutsal amacı, belirli bir karaktere sahip yerler yaratmaktır. Voisin Planı'nda herhangi bir yere dair öne çıkan hiçbir şey yoktur; bu tekdüze aynılık, Corbusier'nin umduğu gibi, birbirinin aynı kuleler dizisinin Marais boyunca ve aslında Paris boyunca sonsuza kadar genişletilebileceği anlamına geliyordu. Tasarım, parçaların homojen ve eklemeli olduğu kapalı bir sistemin bu yönünü örneklendiriyordu. Madame Q'nun Şanghay'ındaki kulelerde ya da Güney Kore'nin yeni şehirlerindeki ayırt edicilik eksikliği, gerçekliğe dönüşmüştü; bu şehirlerde birbirinin aynı binalar, dışarıdaki bayraklara asılan çok sayıda rakamla tanımlanırken, insanlar hangi binada yaşadıklarını bu şekilde anlayabiliyordu. Sistem bağlamında ele aldığımızda, böyle bir ortam, parçalarının değiştirilebilir olması nedeniyle kapalıdır. Açık bir sistem ise bunun aksine, birbirinin yerine geçemeyecek parçalara sahiptir. Ancak, diyelim ki her biri birbirine hiç benzemeyen 10.000 merkezden oluşan, beş milyon nüfuslu bir şehir kurduk: Hiçbir tasarımcının tasarlayamayacağı ve hiçbir şehirlinin anlamlandıramayacağı türden çeşitli formlar bulundurması da tuhaf olmaz mıydı? Peki, büyük bir şehirde mekânları imkânsız derecede benzersiz kılmak yerine nasıl ayırt edici kılabilirsiniz?

Tıpkı bir metinde olduğu gibi "space" ile boşluk veya kesinti vermek mümkündür. Yazılı olarak cümlenin sonundaki ünlem işareti vurguyu artırır; noktalı virgül akışı keser, nokta ise durdurur. Daha incelikli bir şekilde düşünürsek, "adam" tarzı bir kelimenin etrafındaki tırnak işaretleri, okuru biraz cinsiyetçi bir dil üzerinde durmaya davet eder. Kentsel tasarımda da benzer bir durum geçerlidir. Büyük belirgin anıtlar ünlem işareti görevi yapar. Surlar noktadır. Kavşaklar, noktalı virgül görevi görür ve akışı durdurmadan keser. Bu benzetmeler oldukça basit görünmektedir. Peki hangi fiziksel formlar tırnak işaretleri gibi işleyerek insanları durup düşünmeye davet edebilir?

Ünlem İşareti

V. Sixtus, 1585'te papalık görevi başlar başlamaz Roma'yı dönüştürmeye başladı. Hayatının son dönemleriydi; saltanatı 1590 yılındaki ölümüne kadar yalnızca beş yıl sürdü. Sanki görevi

için zamanının kısıtlı olduğunun farkındaymış gibi, kardinalliği esnasında üzerinde uzun süre düşündüğü Roma planını papa olduğunda hemen ilan etti. Sixtus'un Roma'yı yeniden inşa etmesinin mantığı dini sebeplere dayanıyordu: Şehrin yedi hac bölgesini birbirine bağlamak. Bu yerleri düz sokaklar üzerinden birbirine bağlamak ve hacıları ileriye doğru yönlendirmek istiyordu. Bu nedenle insanların ilerleyebileceği noktaların belirtilmesi gerekiyordu. Sixtus, bir işaret bulmak için Roma'nın pagan geçmişini araştırdı ve dikilitaşları buldu. Dikilitaşlar, kutu gibi bir kaide üzerine yerleştirilmiş, sivrilen üç veya dört kenarlı sütunlardır; dikilitaşın ucu ya bir noktaya kadar keskinleştirilmiştir ya da küçük yuvarlak bir topla kapatılmıştır. Bunlar Sixtus için ünlem işareti görevi yapacaktı. Çok tanrılı, kediye tapan Mısır'dan gönderilen dikilitaşlar artık Diriliş kiliselerinin cephelerini işaretliyordu. Dini bir yolculuğa davet olarak hizmet ediyordu.

Bu ünlem işaretleri, geçmişin Hıristiyan ünlemlerinden farklıydı. Orta Çağ kiliselerinin yapımcıları, insanların kiliselerin nerede olduğunu bilmeleri için yüksek kuleler inşa ederek yönlendirme noktaları eklemişlerdi. Diğer yandan Papa V. Sixtus, bir kiliseye nasıl gidileceğine dair işaretçileri zemine yerleştirmişti: Roma'nın Orta Çağ dokusunda düz sokaklar oluşturarak, hacıları dikilitaşın ucuyla işaretlenen noktaya yönlendiriyordu. Bu yönlendirme, Washington Anıtı dikilitaşıyla aynı işlevi görüyordu; Washington'da da dikilitaş, Capitol ile Washington Mall'un diğer ucunda oturan Abraham Lincoln taş figürü arasında tam ortada yer alır, insanları törensel bir alan dahilinde yönlendirir.[2]

Bu anıtlar yalnızca tek bir hac rotasını işaretlemeyi amaçlamış olsaydı, karakter olarak sıralı olacak ve ritüel bir dua yolunu ortaya koyacaklardı. Sixtus daha karmaşık bir plan yaptı: Roma'da kentli, herhangi bir yönü takip edebilirdi, istediği yönde dolaşabilir, farklı yerleşim bölgelerini ve pazarları geçebilir, dua yerleri yerine oyun alanlarında kalabalığa karışabilirdi. Dikilitaşlar insanları ileriye yönlendirdiği gibi, iç dünyalarına doğru ruhsal bir yolculuğa da çıkarıyordu.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde anıtsal şehircilik, ünlem işaretlerinin amacını değiştirmiş görünüyordu. Şehirdeki büyük binalar, diğer tiyatro gösterileri gibi bakılacak, izlenecek nesneler

2. Bu planlamaya dair en iyi anlatım hâlâ şurada yer alır: Sigfried Giedion, "Sixtus V and the Planning of Baroque Rome", *Architectural Review* 111 (Nisan 1952): 217-26.

olarak anlaşılmaya başlamıştı; örneğin Paris'teki La Madeleine Kilisesi'nin inşasına yön veren prensip buydu. Dini bir anıt olan bu kilisenin önündeki dev sütunlar, dini bir amacı olmayan ünlem işaretleriydi; tamamen görsel bir hamleydi. Bunlar da tıpkı yeni kamusal alanları süslemeye gelen atlı heykeller gibiydi; Sheffield'deki bir fabrika, bunların çoğunu endüstriyel ölçekte ihracat için üretiyordu; at sırtındaki adam heykeli kolonilere sevk edilmeden hemen önce yerel kahramanın kafası dökülüyor ve heykele ekleniyordu. Endüstriyel çağın anıtsal işareti artık ne bir ritüele ne de yönlendirme amacına hizmet ediyordu; saf bir dekor haline gelmişti.

Bu açıdan Sixtus'un işaretleri Londra'nın Trafalgar Meydanı'ndakilerle karşılaştırılabilir. Meydan, 1805'te Napolyon'un donanmasına karşı yapılan büyük Trafalgar savaşının bir anıtıdır; zafer, ulusun emperyal bir güç olarak hâkimiyetini doğruluyordu. John Nash ve ardından Charles Barry tarafından tasarlanan Trafalgar Meydanı'nın merkezinde, savaşın galibi Lord Nelson'a saygı duruşu niteliğindeki devasa Nelson Sütunu bir simge gibi yükselmektedir. Trafalgar Meydanı'nın kenarında üçü diğer ulusal kahramanlara adanmış dört kaide bulunur. Dördüncü kaide dünyanın dört bir yanından heykellerin sergilenmesine yardımcı olmaktadır. Turistler burada toplanır ama Londralılar toplanmaz. Ulusal büyüklüğün simgeleri Londra'da yaşayan insanları cezbetmez; Londra'da otuz yıl yaşadıktan sonra benim gözlemim, yerlilerin bu simgeleri aslında hiç fark etmediği yönünde.

Yani bir yapıcının simgelemeye değer bir şeye işaret etmesi gerekir. Dikilitaş veya at sırtındaki adam gibi büyük dramatik simgeler amaçlarını veya etkilerini kaybedebilir.

Noktalı Virgül

Şehircilik ünlem işaretine daha sıradan bir alternatif sunmaktadır. Bu, noktalı virgülün fiziksel eşdeğeri olan kavşaktır: Yürüyen veya araba kullanan cisim, bir kişi köşeyi dönerken akışta meydana gelen yarı duruşu hisseder. Şehirci Manuel de Solà-Morales'e göre bu kentsel noktalı virgül, New York'un sokak ve caddelerinde yapıldığı gibi kesişen yolların boyutu karşılaştırılarak yaratılabilir; burada köşeler, caddeler ve sokaklar arasında bir geçiş bölgesini belirtir.

New York'ta caddenin yan sokağa göre daha büyük, daha yüksek binalara ev sahipliği yapması amaçlanmıştır, cadde daha

ticaridir, sokak ise konutlara yöneliktir. Bu aynı zamanda Şanghay'da da takip edilen prensipti; küçük şeritler daha geniş yollara çıkıyordu. Köşe, bir işaret işlevi görür çünkü kentli burada odak noktasında bir değişim yaşar; ölçek değişikliğine uyum sağlarken küçük bir duyusal sarsıntı olur, tıpkı vites değiştirmek gibi. Solà-Morales'e göre, Barselona'daki Cerdà'nın örgüsünün kırpılmış köşelerinde bile kontrast oluşur; dönene kadar köşede ne göreceğinizi gerçekten tahmin edemezsiniz.

Solà-Morales ve diğer "kavşakçılar" köşede insanların ilgisini çekecek şekilde etkinlikler oluşturmaya çalışır ve bu etkinlikleri sokakta veya caddede olup bitenlerden farklılaştırır. Büyük binaların girişini köşeye yerleştirerek, yaya trafiği yoğunluğunu cadde boyunca yaymak yerine bu köşelere yerleştirmek isterler; büyük perakende mağazalarını küçük sokaklardan uzak tutmayı, bunun yerine bu ara sokaklara mütevazı mağazaları ve küçük restoranları yerleştirmeyi tercih ederler. Kavşakçılar, sokağı caddeye pürüzsüz bir şekilde karıştırmak yerine bu sarsıntıyı planlamanın önemli olduğunu düşünmektedir.[3]

Ofis tasarımında kavşakçılığın özüne paralellik taşıyan bir özellik bulunmaktadır. Frank Duffy'nin tercih ettiği ofis planları, ofislerin köşelerini ve kesişme noktalarını vurgulaması açısından Googleplex'tekilerden farklıdır; bunu içeride sokak ve cadde gibi bir şeyler tasarlayarak yapar oysa Googleplex farklı faaliyetler için alanlar arasında ayrım çizmez. Ölçekteki bu değişiklikler nedeniyle Duffy'nin ofisleri görsel olarak ilgi çekicidir. İyi bir sosyalist olması itibarıyla de düşük seviyedeki işçileri ve onların çalışmalarını köşelere yerleştirmeye çalışır; onları görünmeyecekleri şekilde alanın derinliklerine saklamaz.

Ne kadar fark edilirse edilsin, kavşak, Bachelard'ın düşündüğü anlamda epistemik bir kopuştur, mekâna getirilen bir kopukluktur. Bir sokağın veya bulvarın ortasından ya da bir ofis koridorundan ziyade, bir köşenin, yön belirlemek açısından daha kullanışlı olması muhtemeldir.

Tırnak İşareti

Üçüncü tür mekânsal noktalama işareti tırnak işareti işlevi görür. Köşe gibi, mekânsal tırnak işareti de özellikle bulunduğunuz

3. Manuel de Solà-Morales, "Cities and Urban Corners", in *Cities, Corners* exhibition, *The B.MM Monographs* 4 (2004), s. 131-4, http://www.publicacions.bcn.es/b_mm/abmm_forum/131-134ang.pdf.

yere dikkat çeker. Ancak kavşak doğrudan bir yer işareti olsa da kentsel tırnak işareti öyle değildir. Bu anlaşılması güç deklarasyonun pratik anlamı, yoksul veya yoksun topluluklardaki alanların işaretlenmesinde ortaya çıkar.

Kendi çalışmalarımda sokak mobilyalarına, banklara, çeşmelere, beton saksılardaki küçük ağaçlara ve farklı kaldırım kaplama biçimlerine çok dikkat ediyorum. Yoksul insanların kamusal alanını bu şekilde canlandırmak için ne kadar az şey yapılması gerektiğini görmek beni hep şaşırtmıştır. Örneğin, Şikago'nun fakir bir kesiminde kısıtlı bir bütçeyle çalışırken, müşterilerim ve ben, Medellín mahallesi sakinlerinin pencere saksılarında elde ettiği etkinin aynısını bir cadde boyunca oluşturabilmek için saksı bitkileri kullandık. Bitki türlerini de değiştirerek, yol boyunca devam eden sokak duvarının bir tür ilerleme olarak okunmasını sağladık. Sponsor olan kamu kuruluşları bunun bir gösteriş olduğunu düşündüler.

Bu kadar basit hareketler şehri güzelleştirmenin ötesinde bir şeyler içerir. Örneğin, bir sokak bankını, sokak akışına doğru dışarı yönlü döndürmek yerine bir binanın girişine bakacak şekilde yerleştirebilirsiniz. İşaretçi, bankı sıradan bir binanın önüne yerleştirerek, "Burası değerli bir yer çünkü burada dinlenebilirsiniz" der; tasarımcı, bankları cadde boyunca herhangi bir binanın önüne yerleştirerek bu düşünceyi aktarabilir. Bir binanın önüne keyfi olarak yerleştirilen bir bank, "Burası güzel bir alan" demek dışında bir saptama sunmaz. Hiç de cazip görünmeyen bir binanın önünde böylesine davetkâr bir bank tuhaftır. Yoksul bir topluluk, böylesi keyfi işaretlerle iyileştirilebilir: Caddenin bazı kısımlarındaki kaldırımların değiştirilmesi veya boş duvarların ana renk boyayla kaplanması gibi. Bu eylemler çevreyle ilgili özel bir şeye işaret etmez, bunun yerine çevreye bir işaret koyar.

Hatırlayacağınız gibi Central Park, insanların şehirden kaçıp doğanın kurgulanmış, iyi hesaplanmış bir versiyonuna ulaşmalarına olanak tanıyarak keyif vermeyi amaçlayan devasa bir yapıydı. Plastik bankların keyfi yerleşiminin, Park'a hükmeden sanat eserleriyle bir bağlantısı olduğunu düşünmek, bu hesaplamacı anlayışı bir noktaya kadar zorlamak olur –gerçi kıracak kadar zorlamış olmayız. Parkın eğlenceli köprüleri, alt geçitleri, gölleri ve çardakları, önceden var olan bir doğal manzara değil, açıkça insan yapımı olan keyfi dayatmalardır. Şehirlerdeki en yaygın doğal sanat eseri, insanları trafikten ayırmak için kaldırım kenarlarına

dikilen düz ağaçlardır. Doğal ortamlarda izole edilmiş, eşit aralıklı ağaçlardan oluşan düz çizgiler nadiren bulunur. Bunlar, sokağa empoze edilen bir form olarak, estetik olduğu kadar ekolojik nedenlerden dolayı da her ortamda değerlidir. Bir dizi ağacın bir caddenin değerini artırdığını görürüz ve bu değerin ne kadar gelişigüzel bir şekilde artırıldığının da farkındayız. Ancak bu aygıt kendi bağlamından türetilmemiştir; değer dayatılır.

Tırnak işareti, bir kelimenin etrafına koyduğunuzda dikkatinizi o kelimenin ne anlama geldiğine çeker. Dilbilgisi uzmanları, tırnak işaretinin, içindeki kelimenin veya ifadenin değerini sorguladığını söyleyebilir yani bunu hafife almayın mesajı verebilir. Ancak tırnak işaretleri aynı zamanda içindeki kelimenin değerini de artırır; Leon Festinger'in ifadesiyle, tırnak işaretleri dikkati keyfi, problemli ama aynı zamanda önemli olana odaklanmaya yöneltir: İnşa edilmiş çevrede de durum aynıdır.

Takıntılarımı kontrol altında tutmaya çalışıyorum ama birkaç paragraf için kendimi şımartmama izin verin. Plastik banklardan neden bu kadar etkilendiğimi Japonya'da anladım. Bu toplumun peyzaj mimarları, en karmaşık, keyfi, sorunlu, değer yaratan işaretleyicileri tasarlamak için basit taş işaretler kullanır.

Taş, kale surlarındaki kullanımı dışında, klasik Japon mimarisinde veya Japonları etkileyen Çin mimarisinde evsel veya ticari yapı malzemesi olarak nadiren öne çıkmıştır. Japonya bir orman ülkesiydi; inşaatçılar, adaların zorlu iklim koşullarıyla başa çıkabilmek için ahşap ve onun kâğıt gibi yan ürünlerinden meydana getirilen yapıların kullanılmasında ustalaşmıştı. Ancak kaya hâlâ önemliydi ve antik Çin Şintoizm'inde kayalara tapınılmasından beri kutsal bir değere sahipti. Bahçe tarihçisi Sunniva Harte şöyle söyler: "Özellikle görkemli bir kaya, zihinsel arınma merkezi haline geliyordu ve çevresi de buranın dini veya ruhanî bir yer olduğunu belirtmek için beyaz taşlarla kaplanıyordu."[4]

MS 5. ve 6. yüzyıllarda, yani ham kayalara tapınmanın başlamasından binlerce yıl sonra Şintoizm, açıkta ibadet etmek yerine inşa edilmiş tapınaklarda konumlandırılmış bir ibadet haline geldi. Kayalar, kutsal karakterlerine dair farkındalık uyanmasının ardından, güzelliklerinin de takdir edilmesi neticesinde binaların içinde ve çevresinde konumlandırılmaya başladı. Kaya, inşa edilmiş çevrede bir işaretleyiciye dönüştü.

4. Sunniva Harte, *Zen Gardening* (New York: Stewart, Tabori & Chang, 1999), s. 18.

Kamakura döneminde (1185-1336) Budizm Japonya'ya geldiğinde, bu taşlara bakan insanlardan, bunların belirli sembollerin temsilcisi olduğunu düşünmeyi bırakmaları istendi. Resmi binaların bahçelerindeki taşlar veya basitçe evlerin dışına yerleştirilen taşlar, önemli ama belirsiz bir şeyin işareti haline geldi; bunlar artık havada kalmış işaretçilerdi.

Taşın animistik referanslarından yararlanılması, Kyoto'daki Ryoanji Tapınağı'nın başrahip mahallesinin tasarımına rehberlik etmiştir; planlamacısının da on beşinci yüzyılda bu bölgede yaşamış bir rahip olan Tessen Soki olduğuna inanılmaktadır. Başrahibin odası, kaya ve kumdan oluşan dikdörtgen bir bahçeye bakmaktadır; kum, içinden beş gruba ayrılmış on beş kayanın çıktığı basit düz çizgiler halinde taranmış ve katmanlaşmıştır. Binaya bakan güney ve batı duvarları alçak olup, arkası ormandır.

Başrahibin Ryoanji Tapınağı bahçesinin, doğal halinde bulunan bir yer olmaktan ziyade özenle yaratılmış bir sanat eseri olduğuna şüphe yok. Kayaların tabanları, feng shui kurallarına uygun olarak farklı açılarda duracak şekilde kesilmiştir; kuvars çakılları titizlikle seçilmiş olup boyutları aynıdır ve kabaran taşların üzerinde keski izleri bırakılmıştır.

Bugün bahçenin tamamlanmasıyla birlikte mekân güçlü bir izlenim bırakır, daha doğrusu iki güçlü izlenim bırakır. Bunlardan biri, "üzerinde çalışılmış yokluklar" olarak adlandırılabilir, eksiltme duygusu ve incelikli silme izlenimi uyandırır. Bahçenin temsil ettiği şey orada bulunmayı amaç edinmez, Zen'de amaç yoktur; kişi adlandırmaktan, amaçlamaktan, altını çizmekten, niyet etmekten kurtulmayı arar. Ancak diğer izlenim, özenle tasarlanmış bu alanda fiziksel nesnelerin güçlü varlığıdır; insan taşların kendi başlarına bir şeyler olduğunun yoğun bir şekilde farkındadır. Bahçenin alçak duvarının ötesinde, ağaçlarla dolu yeşil peyzajın ötesinde, uzaktan otoyol trafiği duyulur ama insanın gözü kayalara ve kuma dikilmiş durumdadır.

O halde Şinto bahçesi dolaysız sembollerin yeri, temsillerin bahçesiydi. Zen bahçıvanı, bu temsillerin ötesine geçmeye, çok dikkatli bir şekilde şekillendirdiği doğal unsurların gizemini geri getirmeye, onların tanımlanabilir bir içeriğe sahip olmasına duyduğu ihtiyacı ortadan kaldırmaya çalıştı. Keyfiliğiyle ve doğallıktan arındırılmasıyla Zen taş bahçesi daha düşünceli, kendini sorgulayan bir tepki uyandırıyordu. Taşlar dikkat edilmesi gereken tırnak işaretleriydi.

Özetle, dikilitaş gibi bir ünlem işareti bir yerin önemli olduğunu belirtir. Ne yazık ki genel olarak hayatta olduğu gibi taşların belirttiği bu beyanlar da Trafalgar Meydanı'ndakine benzer şekilde zamanla anlamını yitirebilir. Alanda noktalı virgül daha az zahmetlidir; bir kavşakta olduğu gibi, bir köşeyi dönerken küçük bir tepkime doğurabilir; bu, kavşakçıların vurgulamak istediği bir karşıtlıktır. İster plastik bir bank yerleştirerek ister yapay ağaç dikerek, ister yere taş döşeyerek oluşturulan fiziksel tırnak işaretleri, hem keyfi, hem sorunlu hem de değer yaratan bir biçimi işaret eder.

III. GÖZENEKLİ – ZAR

Nolli Haritası

Sünger gözeneklidir çünkü suyu emebilir ama yine de şeklini korur. Aynı şekilde, iç ve dış arasında açık bir akış olduğunda bir bina da gözeneklidir ancak yapı, işlevlerini ve genel formunu korur. Giovanni Battista Nolli tarafından 1748'de yapılan en büyük Roma haritalarından biri, bu anlamda bir gözenekli yapının şehirde nasıl ortaya çıktığını gösteriyordu. Harita, Nolli'nin on iki yıl boyunca yürüttüğü şehir araştırmalarına dayanıyordu. Sonuçlar iki versiyon halinde yayımlanmıştı: Biri, birlikte büyük bir harita oluşturan on iki gravürden oluşan bir diziydi; diğeri, Nolli'nin Giovanni Battista Piranesi ile birlikte yaptığı daha küçük bir gravürdü; Piranesi, Roma'da hayali hapishaneler tasvir eden ve bazı gerçek yerler de çizen bir sanatçıydı.

Nolli'den önce, Roma haritalarının çoğu manzara resmi gibiydi; sanatçılar, kendilerini kuş farz ederek, üzerinde uçacakları şehri nasıl tasavvur ediyorlarsa öyle çiziyorlardı; binalar üç boyutlu tasvir ediliyor, kuşun doğuya, Roma'ya doğru uçtuğu farz edilerek açı ona göre ayarlanıyordu. Nolli, şehir imgesini doğu yerine kuzey üstte olacak şekilde yönlendiren ilk Romalı haritacıydı çünkü şehirde titizlikle hareket ederek ortak bir taban çizgisi elde etmek için manyetik bir pusula ile çalışıyordu. Nolli'nin haritası iknografik bir haritadır yani iki boyutlu olarak aşağıya doğru bakar; figürlü bir zemini vardır, siyah ve beyazın zıtlığıyla oluşturulmuştur, sağlam bina için siyah, boş alan için beyaz kullanılmıştır.[5]

5. Nolli'nin projesinin kısa ve iyi bir açıklaması şu adreste çevrimiçi olarak mevcuttur: Allan Ceen, "The Nolli Map and Cartography", http://nolli.uoregon.edu/nuovaPianta.html.

Bu çizimler, somut yapı ve boşluk arasındaki geçirgen ilişkileri en ince ayrıntılarıyla gösterir: Karelerle çevrelenmiş daireler, Pantheon'u tutan sütunları temsil eder ve yakınlardaki Santa Maria sopra Minerva Kilisesi'ndeki sütunları gösteren ince T şeklindeki işaretlerle kontrast oluşturur. O zamanlar Via Sistina ve Piazza Barberini'nin köşesinde bulunan küçük arılı çeşme, görünür bir nokta olarak tasvir edilmişti çünkü ıslak alan, yetişkinlerin kaçındığı ama çocukların içine daldığı bir ortam oluşturur.

Bu grafikler aynı zamanda sosyal temsillerdir. Örneğin, ışığın yalnızca kubbenin tepesindeki bir delikten (oculus) geldiği devasa, kubbeli antik Roma tapınağı Pantheon'un merkezinde, saçaklı beyaz bir alan vardır çünkü Nolli'nin zamanında burası kilise olarak kullanılıyordu ve her saat halka açıktı. Keskin kenarlı düz siyah, özel binaları temsil etmektedir; bunlar çoğunlukla evdir ama aynı zamanda Vatikan'ın belirli bölümleri gibi sıradan Romalılar'a yasak olan yerleri de belirtir. Bunu modern terimlere çevirmek gerekirse, Nolli 1920'lerde Paris'in bir haritasını yapsaydı, Voisin Planı'nın tamamı siyah bir yama olarak görünürdü; gözenekli ve sıkışık Marais ise beyaz üzerine daireler, kareler, noktalar, T'ler ve gri tonlarıyla çizilirdi.

Nolli, binlerce yılda olgunlaşmış bir şehirde gözenekliliğin haritasını çıkarmıştı. Mr. Sudhir gözenekliliği daha kısa sürede nasıl inşa edebilirdi?

Zar

Stephen Jay Gould doğal ekolojilerde iki tür kenar arasındaki önemli ayrıma dikkat çeker: sınırlar ve kıyılar. Kıyılar gözenekli kenarlardır ancak sınırlar gözenekli değildir. Sınır, her şeyin sona erdiği bir kenardır; belirli bir varlık türünün, ötesine geçmemesi gereken bir sınırdır veya tam tersine, aslan sürüleri veya kurt sürüleri gibi, bir türün diğerlerine "Uzak Durun" demek için idrarını veya dışkısını yaparak koruduğu yerdir. Sınır, düşük yoğunluklu bir kenarı işaret eder. Kıyı ise, farklı grupların etkileşimde bulunduğu bir kenardır; örneğin, bir gölün kıyı şeridinin sağlam toprakla buluştuğu yer, organizmaların diğer organizmaları bulup beslendiği aktif bir etkileşim bölgesidir. Doğal seçilimin çalışmasının en yoğun olduğu yerin de kıyı hattında olması şaşırtıcı değildir.

Bu ekolojik farklılık, insan topluluklarında da görülür. Kapalı sınır, modern şehre hâkimdir. Kentsel habitat, parçalara bölünmüştür; bu bölünme trafik akışları yoluyla ve iş, ticaret, aile yaşamı

ve kamusal alan bölgeleri arasındaki işlevsel izolasyonla gerçekleştirilir. Delhi'deki "Ahtapot Şehir" tarzı gelişim, başka yerlerde de olduğu gibi, büyümeyi bir alana yaymaz, bunun yerine onu dar bir şekilde kanalize eder. Venezuela'daki Karakas, zenginleri ve fakirleri ayıran yüksek hızlı trafik duvarları şeklinde başka bir tür kapalı sınır kullanır. Uluslararası alanda yeni konut geliştirmenin en popüler biçimi, daha önce gözlemlediğimiz gibi, bir sınır duvarı içinde korunan, güvenlikli sitelerdir. Düşük yoğunluklu kenarlarının bir sonucu, izole edilmiş sakinlerin dışarıdaki koşullar tarafından pek uyarılmamasıdır; farklı ırksal, etnik ve sınıfsal topluluklar arasındaki alışverişler zayıftır.

Ancak siyah ya da beyaz karşıtlığı olarak bırakıldığında sınır/kıyı ayrımı çok kaba kalır. Canlı bir hücreye yakından bakarak bu yaklaşımı daha rafine hale getirebiliriz. Bu düzeyde hücre duvarı ile hücre zarı arasında bir kontrast vardır. Hücresel düzeyde bu belirsiz bir ayrımdır, bunun nedeni kısmen hücre iç yüzeylerinin bazen işlev değiştirebilmesidir; dahası, tamamen yalıtılmış bir duvar, hücrenin ölmesine neden olacaktır; tıpkı hücrenin içerisi ile dışarısı arasında tüm sıvıların geçişine izin veren bir hücrenin öleceği gibi. Bir hücre zarı, maddenin hücrenin içine ve dışına akmasına aynı anda izin vermelidir ancak bunu seçici biçimde yapmalıdır, böylece hücre, beslenme için ihtiyaç duyduğu unsurları tutabilir. Gözeneklilik, dirençle diyalog içinde var olur: Bazen hücrenin sular altında kalmaya açık olduğu, bazen de sızdırmaz olduğu anlamına gelen bir diyalogdur bu.

Şehir planlamacı bu diyaloğa açık olmak durumundadır, bu diyaloğu kendisi başlatmalıdır – bütünüyle açık bir alanın (katıksız bir boşluğun) gözenekli olduğunu farz etmek yerine diyaloğa yönelmelidir. Gözeneklilik ve direnç arasındaki dinamik ilişki, Nolli'nin Roma haritasında ne tamamen kapatılarak ne de tamamen açıkta bırakılarak gözler önüne serilmiştir. Bu diyalog yaklaşımı, geceleri çevredeki şehre sıkıca kapatılan Venedik gettosuyla tezat oluşturuyordu (gettonun planlamacılarının başlangıçtaki amacı da zaten buydu): Venedik gettosunun kepenkli pencereleri ve parmaklıklı köprüleri, gece boyunca teknelerle korunan çevre kanalları, şehrin içinde bir iç sınır oluşturuyordu.

Kentsel zar nelerden yapılmıştır? Biraz paradoksal olarak taştan yapılabilir.

Bir şehir surlarının en eski mantığı, askeri nedenlerden dolayı mümkün olduğu kadar kalın, uzun ve aşılmaz olmasıydı. Örne-

ğin, Pekin çevresindeki antik duvarlar tabanda yaklaşık 60 fit, üst kısımda 40 fit kalınlığında ve 40 fit yüksekliğinde (18 metre ve 12 metre) sıkıştırılmış topraktan yapılmıştı. Askeri duvar inşa etme sanatı, aralarında boş alan bulunan çift duvarlar oluşturarak geliştirilebiliyordu: Fransa'nın Carcassonne kentinde olduğu gibi, şehrin iç dokusundan ayrılmış bir manevra alanı sağlanıyordu. Başka bir incelikli yapı ravelinli bir duvardan oluşuyordu: Bunlar bir duvardan dışarı çıkan ok şeklinde platformlardı ve hem ciritlerin hem de daha sonra topların, surlara tırmanmaya çalışan saldırganlara hedeflenmesine olanak sağlıyordu.

Max Weber'e göre surlar bir sınırdı; ötesinde siyasi ve toplumsal olarak sivil hiçbir şeyin yer almadığı, şehir devletinin dış sınırıydı. Ona göre duvarın kendisi fiziksel bir varlık değil, hukuki bir fikirdi. Antik surların muazzam büyüklüğü onu yanıltmış olabilirdi çünkü aslında kalın bir duvar bile yaşamaya davet edebilir. AixenProvence surlarının her iki yanında şehirdeki kuralsız gelişim için imar alanları bulunuyordu; taş surların dibinde karaborsa veya vergilendirilmemiş malların satıldığı gayri resmi pazarlar ortaya çıkmıştı; sur bölgesi kafirlerin, yabancı sürgünlerin ve diğer uyumsuzların yoğunlaşma eğiliminde olduğu yerdi. Aynı şekilde, modern topçu ateşi, surları daha az kullanışlı bir bariyer haline getirdikten sonra, bu askeri sınırlar sıklıkla sosyal alanlara dönüştü. XIV. Louis, 1670 yılında Paris'te bu değişikliği gerçekleştirdi ve surları insanların yürüyebileceği gölgeli gezinti yollarına dönüştürdü. Planlamacıları, yeni mekânlara yeni bir terim kazandırdı: Bulvar. Bir yüzyıl içinde, başta 1734'te Berlin olmak üzere pek çok Avrupa şehri aynı yolu izledi. I. Napolyon, fethettiği birçok şehrin surlarının tamamen yıkılmasını isteyerek askeri sınırın dönüşümünü tamamladı; bu yıkım, askeri bir gereklilik değil, sembolik bir aşağılamaydı.[6]

Bütün bunlar, görünüşte herhangi bir değişime dirençli olan katı bir malzeme kütlesinin bile sosyal anlamda gözenekli hale getirilebileceği anlamına gelir. Devasa yapıların doğası gereği inert olduğunu ve zar durumu dahilinde temsil edilen niteliklerin yalnızca hafif ölçüde inşa edilmiş veya geçici "açılır" yapılarda ortaya çıkabileceğini düşünmek bir hatadır.

6. Bkz. Spiro Kostof, *The City Assembled: The Elements of Urban Form through History* (Boston: Little, Brown, 1992), s. 28-33.

Zar Yapımı

Günümüzde planlamacının önündeki zorluk "zar" yaratmaktır. "Percement", duvarları zarlara dönüştürmek açısından en dolaysız yapı tekniğidir. Danimarkalı şehir planlamacı Jan Gehl, boş duvarlara kapı ve pencere yontmanın, bu duvarları açmanın veya yeni girişler ve pencereler yaratmak için onları parçalamanın yollarını bulmuştu; bir sokağı canlandırmak için nereyi ne kadar yıkması gerektiğini çok hassas hesaplamıştı. Benzer şekilde, yeni bir gökdelen yaratırken, içerideki unsurları izole eden büyük bir giriş (üzerindeki katları ayrı dilimler haline getirir), daha gözenekli bir dikey tasarımla değiştirilebilir: Tasarım firması Gensler'in Şanghay'ın Pudong bölgesinde yaptığı Şanghay Kulesi gibi gökdelenlerde ve Renzo Piano'nun Manhattan'ın ortasındaki New York Times kulesinin iç mekân çalışmalarında olduğu gibi. Gensler, izole katlara hizmet veren merkezi bir çekirdek yerine, gökdeleni gerçek bir dikey cadde olarak ele almıştır; bu yapı çok sayıda farklılaştırılmış asansörle, çok katlı kamusal alanlarla ve içeriye yayılan koridorlarla beslenmektedir.

İnsanlar bir topluluk yaşamının nerede bulunacağını hayal ederken, bunu genellikle planlamacıların topluluk yaşamını yoğunlaştırmaya çalıştığı merkezde ararlar. Bu, kenarın ihmal edilmesi anlamına gelir; sonuç olarak toplum içe doğru döner. Bu bir hatadır. Bu hatayı birkaç yıl önce, New York'taki İspanyol Harlem topluluğuna hizmet veren bir pazar oluşturma planlarına dahil olduğumda yaptım. Şehrin en fakir topluluklarından biri olan bu topluluk, Manhattan'ın Yukarı Doğu Yakası'ndaki 96. Cadde'nin üzerinde yer almaktadır. Buna karşın, ani bir değişimle, 96. Cadde'nin hemen altında, 96. Cadde'den 59. Cadde'ye kadar uzanan dünyanın en zengin topluluklarından biri yer alır; bu açıdan Londra'daki Mayfair'e veya Paris'teki 7. Bölge'ye benzetilebilir.

La Marqueta, İspanyol Harlem'inin merkezinde, yirmi blok ötede, topluluğun tam kalbinde bulunuyordu. Biz planlamacılar 96. Cadde'yi pek bir şeyin yaşanmadığı bir çıkmaz sokak olarak görüyorduk. Bunun sonucunda yanlış seçim yapmıştık. Pazarı o cadde üzerinde kursaydık, zenginlerle yoksulları günlük ticari ve fiziksel etkileşimlere yönelten faaliyetleri teşvik edebilirdik. Daha akıllı planlamacılar o zamandan beri hatamızdan ders aldılar ve Manhattan'ın Batı Yakası'nda, daha geçirgen bir kenar oluşturmak, farklı ırksal ve ekonomik topluluklar arasındaki kapıları açmak için yeni oluşumları topluluklar arasındaki sınır kenarlara yer-

leştirmeye çalıştılar. Merkezin önemine dair düşüncelerimizin, izolasyon doğurduğu ortaya çıktı; diğer planlamacıların kenar ve kıyının değerini anlamaları ise, gelişigüzel karışan komşular yaratmayı amaçlıyordu.

Kenarların dost canlısı bir etkileşim alanı olmak yerine, gergin bir ortam olabileceği kesinlikle doğrudur: Otobüslerin beyaz olmayan çocukları beyaz işçi sınıfı okullarına bıraktığı Boston'daki otoparklarda olduğu gibi. Gündelik fiziksel karışma ise çok daha az çatışmaya neden olur: Zengin bir kadın ve hizmetçisinin gece geç saatlerde aynı yerde süt veya içki satın alması gibi. Böyle bir fiziksel karışım, Clerkenwell'deki gazete bayisine damgasını vuran nezaketi de tamamlar; planlayıcı, insanları farklılıkların açıkça dile getirilmesine zorlamaz, bunun yerine onları ortak bir günlük göreve dahil eder. Bu tür bir kenar deneyimi, şehirdeki sosyal farklılıklara ilişkin tartışmamızda ortaya çıkan ayrım açısından, bütünleştirici olmaktan çok, kapsayıcıdır.

Ancak Mr. Sudhir'in kendi deneyiminden çok iyi bildiği gibi, sınır kenarında yaşamak "riskli" olması anlamında "uçlardadır". Bu sıfatlar sözel dekordan daha fazlasıdır. Üçüncü tür zar yapımını tanımlar.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amsterdam kasvetli bir yerdi. Yaşlı şehir, otomobile pek uyum sağlayamamıştı. Aynı zamanda sıkışık bir şehirdi; insanların, özellikle de çocukların büyük kanallardan uzakta oynayabileceği çok az yer vardı. Aldo van Eyck bu konuda bir şeyler yapmaya karar verdi ve şehirde bulunan vakıf alanlarını ele geçirerek kullanılmayan veya ilgisiz yüzlerce alanı parklara dönüştürdü. Yoksunluk içinde kalmış şehrinde çocukların oynayabileceği ve yetişkinlerin dinlenebileceği alanlar yaratmak için, Olmsted ve Vaux'dan farklı olarak, boş duvarlar veya çok geniş yol kavşakları gibi eldeki en basit araçları kullandı. Bu alanlara çiçekler, kum havuzları, banklar gibi farklı aktivite unsurları yerleştirdi; bunların görünür hiçbir sınırı yoktu ancak yine de belirgin kalıyordu, zar anlamında bakıldığında iç ilişkilerin geçirgen yapıda olmasını sağlıyordu.

Van Eyck'ın parklarındaki radikal unsur, şehir planlamacının çocukların nasıl oynaması gerektiğine dair anlayışıydı: Güvenlik nedeniyle duvar inşa etmemişti, böylece oyun alanlarını sokaktan ayırmıyordu. Bu parklarda bordürler vardı ama demir bağlantılı çitler yoktu. Van Eyck'ın fikri, çocukların trafik ile çim alan arasındaki farkı öğrenmesi gerektiğiydi ve çocuklar da bunu başarıyor-

du; parklarda gözeneklilik kaynaklı çok az kaza yaşanıyordu. Aynı şekilde yetişkinlere ayrılan banklarla çocukların oynadığı yerler arasında herhangi bir mekânsal ayrım yoktu; çocuklar, banklarda dedikodu yapan veya şekerleme yapan yaşlıları rahatsız etmemek için nerede olmaları gerektiğini öğrenmek zorunda kalıyordu.

Biçim açısından van Eyck liminal kenarlar yaratmıştı; burada "liminal", iki durum arasında net bir engel olmasa bile bir geçiş deneyimi yaşanması anlamına geliyordu. Liminal geçiş, D. W. Winnicott'un dediği gibi bir tür "geçiş bilinci" oluşturur; Winnicott, çocuklar için deneyimler arasındaki sınırları belirleyen geçiş anlarının önemi konusunda ilk olarak psikologları uyarmıştır. Van Eyck parkı bunun sıradan bir örneğidir. Çocuklar, nasıl oynanacağını anlamak için hareket eden arabalara veya uyuyan büyükanne ve büyükbabalara göre sınırlarını deneyimler; ani bir "ya/ya da" yerine, liminal, yani gözenekli-geçirgen bir geçiş yaparlar. Aynı şekilde, bir şehrin daha geniş coğrafyasında da sınır kenarları zengin yerlerden, fakir yerlere geçişi işaret edebilir. Şikago Okulu, Gold Coast'tan göl boyunca şehrin daha batıdaki gecekondu mahallelerine uzanan doğu-batı caddelerinde, tam da bu liminal durumu (böyle adlandırmadan) incelemiştir.

Gözenekli Ses

Bir şehrin sesleri kötü bir şekilde gözenekli görünebilir. Trafiğin her yere işleyen gürültüsü çoğu zaman uykunun düşmanı olabilir; benim yaşımda restoranların sağır edici gürültüsü dışarı çıkmayı işkenceye dönüştürebilir. Eğer sessizlik bir arkadaşsa, inşa edilmiş çevredeki ses sınırları, geçirgen ses kıyılarından daha iyi görünecektir.

Aslında sesin yokluğu da aynı derecede rahatsız edici olurdu. Akustik uzmanı R. Murray Schafer şunu gözlemlemiştir: "İşitme, uzaktan dokunmanın bir yoludur." Teknik olarak bu, işitilebilir bir sesin 20 hertz'den daha yüksek bir hızda titreştiğinde, dokunma hissi olarak hissedilebileceği anlamına da gelir. Geceleri ayak sesleri ya da gündüz korna sesleri başkalarının varlığına dair bir uyarıdır. Jane Jacobs'un, güvenlik açısından binaların "sokağa bakan gözler" bulundurması gerektiği yönündeki ünlü sözü, özellikle geceleri "sokağı dinleyen kulaklar" şeklinde genişletilmelidir. Bulgakov'un fantastik romanı *The Master and Margarita*'da* çeşitli hayaletlerin,

* Mihail Bulgakov, *Usta ile Margarita*, Çev. Mustafa Kemal Yılmaz, İş Bankası Kültür Yayınları. (y.h.n.)

şeytanların ve sihirli bir kedinin sessizce gelişi, onları duyamadığımız/dokunamadığımız için dehşete neden olur.[7]

Gözenekli ses, iyi ve kötü olmak üzere, oldukça kesin bir şekilde belirlenebilir. Bir şehirde ses deneyimi iki faktör tarafından şekillenir: yoğunluk ve anlaşılırlık. Yoğunluk kısmen ses yüksekliğidir: Ortalama kiloda, orta boyda bir adamın, gece vakti sessiz bir sokakta 20 metre mesafede ayak sesi yaklaşık 35 desibelken, dışarıda çalan bir rock grubunun sesi en az 115 desibeldir. Ancak bu aynı zamanda bir frekans meselesidir: Eğer saniyede dörtten fazla ses patlaması varsa, kulak bunları sürekli bir ses olarak duyar. Elektriksel uğultu, akustik jargonda böyle bir "düz hatlı ses" oluşturur; sürekli trafik gürültüsü başka bir şeydir. Diğer yandan pompalı tüfek patlaması "darbeli bir ses"tir tıpkı trafikte gaza basan bir motosikletin ani sesi gibi. Bu sesler belirgin, tanınabilir, anlaşılır seslerdir. Boş bir sokaktaki ayak sesleri, Santo Domingo'daki genç koruyucularım için olduğu gibi, darbe sesine dönüşebilir: Uyuyan mahallenin alçak seviyeli, düz hat sesine karşı belirgin bir uyarı sesidir. Genellikle "ortam sesi" olarak adlandırılan şey, teknik olarak düz hat ve darbe seslerinin ortalamasıdır. Bir grup Rus araştırmacı, yaklaşık 35 desibellik ortam gürültüsünün uyku için ideal olduğunu tespit etmiştir; buna karşın ortam gürültüsü "50 desibel seviyesindeyken derin uyku oldukça kısa aralıklarla bölünür ve uyandıktan sonra yorgunluk hissi oluşur".[8,9,10]

Bir ses ortamı tasarlarken düz hatlı sesin yoğunluğunu 35 desibel'e düşürürken darbe sesini 50 desibel civarında tutmak isteriz, böylece gürültü bize ulaşır ama içimizi titretmez. Bu iyi bir gözenekliliktir çünkü sesler belirgin ve anlaşılırdır ancak bunaltıcı değildir. Bu ortalamaya sahip bir restoranda ben de mutlu olabilirdim: Masamdan sesler duyabilirdim ve belki başka bir masaya kulak misafiri olabilirdim; bu sesler daha belirsiz bir gürültü yastığının üzerinde yüzerdi.

Nolli haritası, Pantheon'un içi ve çevresi gibi sesleri bu geçirgen tarzda şekillendiren yer türlerini gösterir. Yankıları büyütecek devasa hacmine rağmen Pantheon'un ortam seviyesi, karmaşık

7. R. Murray Schafer, *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World* (New York: Knopf, 1994), s. 11.
8. Yaya trafiği ölçümü Richard Sennett tarafından yapılmıştır.
9. Schafer, *The Soundscape*, s. 77-9.
10. Alexander Cohen vd., "'Sociocusis' – Hearing Loss from Non-Occupational Noise Exposure", *Sound and Vibration* 4, no. 11 (1970), s. 12-20.

yan yüzeyleri, revakları ve kubbeli kavisli üst kısmı (pürüzsüz bir yüzey yerine girintili panellerden oluşan bir tavan) nedeniyle iyidir. Pantheon'un etrafında uzanan doğu-batı sokaklarında da durum aynıdır: Duvarların düzensiz yüzeyleri, girintili kapılar, küçük yan sokaklar, ortamdaki ses seviyesini yaklaşık 40 desibele düşürür. Modern bir binada aynı ses etkisi, 1927-29'da inşa edilen New York'taki Chanin Binası'nda olduğu gibi ortaya çıkabilir: Bu gökdelen, kıvrımları ve dönemeçleri nedeniyle iç merkezinde nispeten düşük bir ortam sesi seviyesine ulaşırken, kapılar veya pencereler açıldığında, ses, komşularının içinde gürler (aslında pencerelerin açılması çoğunlukla mümkün değildir; caddenin karşısındaki otelde olduğu gibi, bu binaların çoğu geçirimsiz, enerji açısından düşük verimlilikte, şehrin sesini engelleyen, kapalı cam kutulardır).

Sessizliği inşa eden malzemeler kırışmayı ve bükülmeyi içerir. Betonun üzerinde yassılaştırılmış sesi sönümleyen modern malzemeler, düz yüzeyli zeminler, bu görevi nadiren mükemmel ölçüde yerine getirebilir; eski yapılar bu anlamda daha iyi iş görüyordu çünkü zeminlerin bileşimi pek çok unsurun karışımıydı: ezilmiş deniz kabukları, at kılı, alçı kaplı paçavralar; tüm bunlar karmaşık bir filtre oluşturuyordu.

Gözenekli binalar arasında yankılar (teknik olarak seslerin yankılanma süresi) yoğunluk açısından azalıp kaybolurken, karşılıklı yekpare camların arasında yankılar hızlı ve keskindir; bunun nedeni yankılanma süresi ne kadar uzun olursa yankının da o kadar zayıf hale gelmesidir. Bu prensip aynı zamanda iç tasarım için de kullanılır. Bir konser salonundaki optimum yankılanma süresi (sahneden, yan ve arka duvarlardan seyircilerin ortasında oturan birine kadar) iki saniyenin biraz altındadır. Bir apartmanda şu rezonansa benzer bir şey istemeyiz: Örneğin merdiven boşlukları, yankı süresi 3,5 saniyeden fazla olacak şekilde açılı veya bükülmüş olmalıdır, böylece yankı oldukça zayıflar.

Komşularınızın konuşmalarını kesinlikle duymak istemezsiniz ve muhtemelen onların sevişmelerini de duymak istemezsiniz. Yine de başka durumlarda gözenekli ses insanlara cazip gelebilir. Şehir planlamacı John Bingham-Hall ve ben, alışılmadık bir yerde sosyal sesler üzerinde çalışıyorduk: Paris'teki Périphérique'in altındaki yaya tünellerini ele almıştık; Périphérique, yoksulları, göçmenleri ve yeni kenar mahalleleri, daha zengin, karma, eski şehirden ayıran otoyoldu. İnsanlar günlük eşyalarını almak

ve ayaküstü takılmak için belirli alt geçitlerde toplanır, diğer alt geçitlerden kaçınırlar. Sosyal seslerin, otoyolun uğultusundan biraz fazla bir seviyede, darbe sesleri gibi açıkça duyulabilen sesler olabileceğini fark etmiştik; dahası, anlaşılır darbe sesleri dışarıya doğru yansıyor ve insanları tünel içindeki faaliyetler konusunda bilgilendirmiş oluyordu. Sesi insanı kendine çeken alt geçitler pürüzlü bir biçimde şekillenirken, bağlantısız alt geçitler daha basit ve temiz bir şekilde yapılmıştı, tünel içindeki anlaşılırlığı bastıran yüksek yoğunluklu bir düz hat üreterek dışarıya yalnızca gürültü yansıtıyordu. Périphérique'in pürüzlü alt geçitleri, Nehru Place'in garaj çatısı kadar alışılmadık sosyal alanlar olabilir ancak Nehru Place'in neden bu kadar iyi çalıştığını kısmen açıklamış olur. Tünellerde olduğu gibi, iPhone satıcılarının sesleri, hareket eden cisimlerin ve trafiğin uğultusunun arasından açıkça duyulabilmektedir.

Şehirlerin tarihinde, sokaktaki seyyar satıcıların "çığırtkanlıkları" (bıçak bileyicileri, balıkçılar, kömür nakliyecileri vb Londra'da kırka yakın farklı sokak çığlığı oluşturuyordu), 1864 Metropolitan Polis Yasası tarafından yasaklanana kadar aynı sosyal-sesli işlevi yerine getiriyordu. Bundan önce, John Milton'ın (Il Penseroso'da, satır 83) kaydettiği gibi, kasaba tellalı haberleri duyuruyor veya ilahiler söylüyordu. En önemlisi, dini törenleri düzenleyen kilise çanlarının çınlama sesi, on dördüncü yüzyıldan itibaren yerini saatlerin çalınmasına bırakmıştı: Böylece ücretli çalışmayı düzenli zaman birimlerine bölerek emek sürecini düzenlemenin bir yolu halini alıyordu. Bu saat çanı sesleri çoğu kilisedeki çanlardan daha yüksek, daha yoğundu ve tüm şehre nüfuz ediyordu; saat zili gözenekliliği, rutinleşmiş emeğin sesiydi: İstilacıydı ve kaçınılmazdı, sosyal bir ses değildi.

Özetle, kapalı bir şehirde sınır geçerli olacaktır; açık bir şehir daha fazla kıyı içerecektir. Bu sınırlar, gözeneklilik ve direnç arasında dinamik bir gerilime sahip hücre zarları gibi işlev görür. Zarlar, mekânların kenarlarında, katı duvarların açılmasıyla, sokak dokusunun kırışmasıyla ve anlaşılır, sosyal seslerin şekillendirilmesiyle yapılabilir.

IV. TAMAMLANMAMIŞ – KABUK VE TİP FORMU

Son olarak Mr. Sudhir'i evinde hayal edelim. Mr. Sudhir bana, kendisinin ve oğullarının, cüruf briketinden yaptıkları aile evlerini zaman içinde, kaderlerinin izin verdiği ölçüde adım adım inşa

ettiklerini söylemişti. Göçmenlerin işgal ettiği ya da yerleştiği hemen her yerleşim yerinde benzer bir durum yaşanır: Yoksullar kendi kendilerinin mimarı olur. Konutlar, çatısı plastik veya oluklu demir ile kaplanmış cüruf briketinden yapılmış barakalardan başka bir şey olamaz ancak zamanla, eğer yapabilirlerse, insanlar uygun çatılar, cam pencereler, belki de ikinci bir kat ekleyeceklerdir; "Mimarlık" uzun zamana yayılan bir işe dönüşür. Dolayısıyla kendi kendine inşa edilen bu proje, herhangi bir anda, tamamlanmamış bir formdur.

Şehirciliğin, çok yoksul insanların tamamlanmamış formlarla çalışmaya mecbur bırakılmalarından öğreneceği çok şey vardır. Mr. Sudhir'in ailesinde olduğu gibi bir form zorunluluktan ziyade kasten, tasarım yoluyla tamamlanmamış halde tutulabilir mi? Ne kazanılabilir?

Kabuk

Bunun bir yanıtı, Santiago'nun yaklaşık 1.500 kilometre kuzeyinde, çölün ortasında bir yerleşim olan Şili'nin Iquique şehrinde bulunabilir; burada yaklaşık yüz aile, başlangıçta Quinta Monroy adı verilen bir bölgeye yerleşmiştir. İlk göçmenler, Şili-Peru-Bolivya'nın yüksek ovalarına yayılmış etnik bir grup olan Aymaralardı. Quinta Monroy geleceğin tılsımıydı: Latin Amerika'da bunun gibi küçük yerlerden onlarca veya yüzbinlerce insanın yaşadığı devasa yerleşimler mantar gibi fışkırmıştır.

Iquique şehrinde Şilili mimar Alejandro Aravena, tamamlanmamış formlar oluşturmak için bir proje başlatmıştı. Onun fikri, daha düşük standartlarda inşa edilip bitmiş bir konut sağlamak yerine, sakinlerinin kendi emekleriyle tamamlayabilecekleri yarım ama iyi bir ev tasarlamaktı. Tamamlanmamış formun Iquique versiyonunda, binaların birinci ve ikinci katlarının yarısı duvarlarla çevrilmiş ve uygun elektrik ve su tesisatı ile donatılmıştır. Bu altyapı, alan henüz tamamlanmamış olduğu için ara duvar yerine evin kalkan duvarında yer almıştır; bu detay, alanın doldurulmasında maksimum esnekliğe olanak tanır. Bir başka incelikli düşünce de giriş merdivenlerini evin dışına inşa etmektir, böylece istenirse birinci ve ikinci katlar bağımsız konutlar olabilir: Her iki kat da kiraya verilebilir veya bir ailedeki farklı kuşaklar tarafından kullanılabilir.

Aravena'nın projesi Quinta Monroy'u sosyal konutlar açısından bir test alanı olarak ele almıştı. Şehircilik açısından, evler

ortak bir meydanın kenarlarını oluşturan dikdörtgenler halinde gruplandırılmıştır: Bu yapılanma Bloomsbury'deki Londra teras meydanlarının Şili'deki fakir versiyonuna benziyordu. Cerdà gibi Aravena da bunların ölçeklenmesini ve böylece eklemeli doku haline gelmelerini amaçlıyordu. Küçük ölçekle başlamış olmasına rağmen, Jane Jacobs'un aksine, büyümekten korkmuyordu; neticede ülkesindeki yoksulların korkunç koşulları geniş çaplı bir çözüm gerektiriyordu. Ancak yine Lewis Mumford'un önceden hazırlanmış bahçe şehrinin aksine, bu çözüm, yoksulları kendi çevrelerinin yaratıcıları olarak sürece dahil etmeliydi. Bu tamamlanmamış formun ardındaki sosyal mantık budur ve ara duvarların altyapısına ve merdivenlerin konumuna çok somut bir şekilde aktarılmıştır.

Kabuk, Iquique gibi projelerin yapı tipidir. Kabuk, yalnızca yoksulların ihtiyaçlarına bir yanıt olarak değil, farklı görünümlerde de ortaya çıkmıştır: Örneğin, on sekizinci yüzyıldan kalma Georgian teras; ayakkabı kutusu (dikdörtgen yapı) şeklindeydi ve yan kısımları şehrin meydanlarına ve sokaklarına bakıyordu. Yapısal açıdan teraslar, günümüzün çatı katlarının geçmişteki versiyonuydu; Georgian ayakkabı kutusu özellikle iyi bir kabuktu çünkü boyutları evin ön ve arka tarafındaki her odanın doğal ışığa ve havalandırmaya doğrudan erişimini sağlayacak kadar küçüktü. Bu yönüyle Baron Haussmann'ın Paris'teki konutlarıyla tezat oluşturuyordu; Haussmann'ın konutlarının genel boyutları daha büyüktü, konutlar nemli, karanlık merkez merdivenlerin etrafına sarılmıştı ve iç odalarının çoğunda ışığa ve havaya erişim zayıftı. Georgian kabuğu yüzyıllar boyunca işlev açısından gelişti; biçimi nispeten sabit olsa bile evrim geçirdi: 1820'lerde Thomas Cubitt tarafından tasarlanan ve artık üst kattaki ofislerin yanı sıra ev tipi apartman dairelerini de içeren Woburn Walk'ta olduğu gibi. Açık alanlar da benzer şekilde kabuk gibi işlev görebilir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Berkeley Meydanı gibi büyük bir meydan çiçeklerden temizlenmiş ve yaralı askerlerle doldurulmuştu; İkinci Dünya Savaşı sırasında meydanın etrafındaki metal korkuluklar indirilerek eritilip bomba yapılmıştı; savaştan sonra bu işlev, açık doğa ile sınırlı erişimi mümkün kılacak şekilde yeniden gelişmişti.[11]

11. Todd Longstaffe-Gowan, *The London Square: Gardens in the Midst of Town* (Londra ve New Haven: Yale University Press, 2012), s. 202-4, 209.

Prensip olarak günümüz mimarisi, "Kabuğun Zaferi"nin çağı olmalıdır. Dökme beton ve seri üretim çelik -I- kirişler sayesinde, direklerle veya diğer yapısal engellerle yalnızca minimum düzeyde karmaşa yaşayan devasa taban plakalarına sahip binalar inşa edebiliriz. Yatırım firmalarının ticaret için kullandığı katlar, Kabuğun Zaferi'ni vücuda getirir; sıra sıra masaların dizildiği alanda herkes herkesi görebilir –tabii eğer hipnotize edici ekranlarından başlarını kaldırabilirlerse. Daha ustaca bir sanatsallıkla, ince kabuk yapılar artık yerin üzerinde asılı kalabiliyor. Asılı kalan kabukların yapısal ilkeleri Rus mühendis Vladimir Shukhov'dan gelmiştir; Shukhov 1897 yılında Vyksa'da kendi kendini ayakta tutan kavisli çatılı devasa bir baraka yapmıştı; yapı, herhangi bir iç destekten arındırılmış olduğundan her türlü kullanıma sunulabiliyordu. Jeodezik kubbe Vyksa'nın mirasçısıdır; kubbeler, koruyucu bir kaplamayla kaplanmış birbirine kenetlenen üçgenlerden oluşan bir kafes halinde inşa edilmiştir. Buckminster Fuller hem süper hafif hem de süper güçlü böyle bir kubbenin neredeyse sonsuza kadar büyütülebileceğini düşünüyordu; daha çılgın hayallerinde tüm şehirleri jeodezik kubbelerle kaplamayı umuyordu. Japonya'daki Fukuoka Kubbesi gibi daha mütevazı ama yine de büyük jeodezik kubbeler, çeşitli kullanımlara imkân vermektedir; Richard Rogers'ın 1999'da Londra'da yarattığı (tam olarak jeodezik olmasa da) Milenyum Kubbesi gibi.

Kabuklar, başlangıçta empoze edilen herhangi bir özel konfigürasyonla olasılıkları tükenmeyen biçimler yaratır. Kabuk ayrıca yapısal olarak az sayıda sabit bariyer bulundurduğundan bina içinde gözeneklilik yaratır. Yapılması, daha fazlasını yapmaya davet eder. İnşaatta olduğu gibi iletişimde de kelimeler anlam kabuklarıdır. Kelimeler insanların söylemek istediklerini tam olarak ifade edemez, tamamlanmamış halde kalır.

Peki bu ucu açık süreç ne zaman durmalıdır? Bina ne zaman tamamlanmış olur, iletişim ne zaman sonuca varır?

Bitirilmemiş ve Bitirilemeyen

Saf süreç yıkıcı da olabilir. Georgian teraslı ayakkabı kutusundaki değişikliklerin çoğu, başlangıçta oldukça güzel olan biçimi zamanla bozmuştur: Sokak düzeyindeki neon ışıklı mağazalar ve tabelalar, bir zamanlar mütevazı olan cadde işaretlerini silmiş, merdivenlerin üstünde odalar küçük gözler halinde bölünmüş, pencerelerin önü klimalarla kapanmıştır. Aynı şekilde New York'ta-

ki pek çok çatı katı da deforme olmuştur. Şangay Xintiandi'deki püristleri dehşete düşürcek şekilde, şikumenlerin restore edilmiş çatı katları bile, yakın zamanda ferah ve havalıyken, şimdi, her tarafı kesip biçen daha yoksul bir kuşağa yenik düşüyor.

Temel biçim kuralları, bu şekilsiz sürüklenmeye karşı koruma sağlamalıdır: Tıpkı *cité*'deki saf sürecin sonsuz, başıboş bir Twitter iletişim akışına yol açması gibi. *Cité* anlık uyarımlara maruz kalabilir. Burada bir ikilem vardır. Eğer sürüklenme düşmansa, değişimin yine de mümkün olması gerekir, aksi takdirde insanlar yalnızca sabit yerlerde belirlenmiş rolleri yerine getirirler; oysaki statik biçimi değiştirme özgürlüğüne ve araçlarına ihtiyaç duyarlar.

Güzel sanatlarda bu ikilem, o ölümcül sözle ortaya çıkar: "Bitti". Ölümcüldür çünkü "bitti", "ölü" ile eşanlamlı olabilir. Rodin, kalıp heykellerinin yüzeylerinde sonlandırma sorununu fark etmişti. Bir zamanlar stüdyo asistanı olan Rainer Maria Rilke'nin yazdığına göre, bu kaplamalar, izleyiciyi parçaların materyal içeriğine çekmek için kaba kil bıçak izleri ve bitmemiş ayrıntılarla doluydu. Yaratım süreci devam ediyormuş gibi görünüyordu ancak heykeltıraş, kil yüzeyinin kaç tane yarığı kaldırabileceğini hesaplayarak ne zaman durması gerektiğini öğrenmişti. Bir partisyona göre çalışan herhangi bir klasik müzisyen, ne zaman durması gerektiğini net şekilde bilemez. Şöyle düşünmesi de beklenemez: "Sonunda! Hammerklavier Sonatı tam da olması gerektiği gibi!" O zaman müzisyen parçayı neden tekrar çalsın ki? Bir sanatçı, çalmaya devam etmek, Hammerklavier'ı her zaman yeniden duymak ve böylece müziği (ve müzisyeni) canlı tutmak ister. Bu anlamda performans tamamlanamayan bir sanattır.

Açık türden şehircilik bu sorunu tip-formlar yaratarak çözmeye çalışır.

Tip-Form

Tip-form, farklı durumlarda farklı şekillere bürünen kentsel DNA'nın bir parçasıdır. Tip-form, tema ve varyasyon müziğindeki temaya benzetilebilir. Müzikteki temalar, bestecinin en kesintisiz görünen müzikte bile küçük molalardan armonik veya melodik olarak yararlanmasıyla ortaya çıkar; örneğin Handel'in "Harmonious Blacksmith" varyasyonlarında, ilk melodinin sonundaki küçük bir kromatik kayma, Handel'e müzikle oynama özgürlüğü verir. Aynı şekilde tip formlar kentsel tasarımın önünü açar; buradaki temalar çeşitliliklere imkân vermeyecek kadar entegre

edilmiş, bütünlenmiş, toplanmış, "harmonik" değildir; bununla beraber kentsel tema üzerinde gerçekleşen değişiklikler belli bir mantık izler.

Sıradan bir dış mekân basamağının yapımını düşünün. "Tema" insan vücudundadır, bir basamağa çıkarken bacağın rahatça ne kadar yükseğe kaldırıldığıyla belirlenir; buna "basamak yüksekliği" denir. Genel bir kural olarak, basamak yükseklikleri dış yapıda içeriye göre daha alçaktır (yaklaşık 110 mm dışarıda, 150 mm içeride); Roma'nın İspanyol Merdivenleri'nde olduğu gibi oturulacak basamaklar yaklaşık 150 mm yüksekliğindedir. Normalde, yürüyen bir merdiven basamağında, basamakların yatay uzunluğu, basamak yüksekliğinin iki katıdır. Soğuk iklimlerde buz birikintilerinin oluşmaması için suyun dışarı atılması adına dışarıdaki basamakların çok hafif aşağıya doğru eğimli olarak döşenmesi gerekir.[12]

Bu kısıtlamalar dahilinde birçok değişiklik mümkündür (merdivenlerin genişliğinde, merdivenlerin neden yapıldığı veya nereye yerleştirildiği konusunda) çünkü yükseltilmiş bacak bir yürüyen merdiven gibi çalışmaz, her zaman esnek olmayan ve tahmin edilebilir bir şekilde adım atmaz. Washington Mall projesinde pek çok genişlik varyasyonu kullandık ve yürümenin yanına oturma basamaklarını zıt şekillerde yapılandırdık. Washington Alışveriş Merkezi geleneksel olarak yukarıdan aydınlatılıyordu; önerdiğimiz basamaklar, her bir basamak yüksekliği ve basamak yüzü arasındaki kısımda bir dizi LCD ışıkla içeriden aydınlatıldı. Bu sıradan tasarım kesinlikle "Hammerklavier"a eşdeğer bir kentsel deneyim sunmaz ancak aynı şekilde yapılandırılmıştır: Biçimdeki varyasyonları kabul eden temel bir ilişkiler dizisi vardır. Temel ilişkiler müzikte armonik olarak, kentsel bedende fizyolojik olarak tanımlanır; yapımcı/müzisyen bu kısıtlamalar dahilinde farklılıklar yaratır.

Tip-formlar sözlü olabileceği gibi fiziksel de olabilir. Gaston Bachelard, "şiirsel imgenin özünde varyasyonel olduğunu" yazar; bu da benzetme, ad aktarması ve kafiye kullanımlarının yapısal bir temanın varyasyonları olduğu anlamına gelir. Roland Barthes ayrıca şairlerin yararlandığı bir "imge repertuvarı"ndan da söz eder. Temel bir imge üzerinde doğaçlama yapma ve değişiklikleri

12. Bu hesaplamalar peyzaj mimarının incilinden alınmıştır: Robert Holden ve Jamie Liversedge, *Construction for Landscape Architecture* (Londra: Laurence King Publishing, 2011), s. 114-17.

yansıtma işi, Barthes için, şairin tamamen yeni bir imge yaratmasıyla karşılaştırıldığında, belki de daha zorlu bir çalışmadır.[13] [14]

Binalar dünyasında tip-form, varyasyonlara olduğu kadar ikamelere de açıktır. Bir çatı makası (çatının iki tarafı üçgen bir destekle birbirine bağlanmıştır), yukarıdaki ağırlığın bir binanın kenarlarını itme eğilimi şeklindeki kayma sorununu çözer; ahşap, metal veya plastikten çatı makası yapabilirsiniz. Oysa sifonlu tuvalet o kadar esnek bir tip-form değildir çünkü camsı duvarlarının yerine kolayca ahşap veya kâğıt koyamazsınız.[15]

Tip-formun, form ve işlev arasında gevşek bir uyumu vardı ancak yine de ikisi rastlantısaldır. Şehir mühendisliği alanında bu gevşek uyum, fazladan sıhhi tesisat veya elektrik prizi sistemleriyle sağlanır. Anında kullanım için ihtiyaç duyduğunuzdan fazlasını sağlamak, binayı yeni koşullara uyarlayabileceğiniz anlamına gelir. Bu durum, örneğin şu anda New York'un Wall Street'inde ve Şanghay'ın Bund'unda olduğu gibi, eski ofis binalarını apartmanlara dönüştürme çabaları açısından bilhassa önemlidir. En kolay şekilde dönüştürülebilen binalar, ilk etapta çok sayıda boru, koridor ve yapısal olmayan ara duvarlarla fazlasını koyarak inşa edilmişti; bu da yeni ev banyolarının, mutfakların ve benzerlerinin kurulumunu mümkün kılıyordu. Yani aşırı yüklenmiş altyapı, kullanımı esnetmeye hizmet ederken, yalnızca başlangıçta ihtiyaç duyulan şeyleri inşa etmek, binayı teknolojik olarak kısa sürede kullanılamaz hale getirebilir. Foster'ın kenetleme istasyonlarında olduğu gibi, uyum ne kadar sıkı olursa esneklik de o kadar az olur.

Dolayısıyla tip-form kuzeni olan kabuktan farklıdır. Kabuk boştur; tip-form ise kabuğun içinde salyangoz olması gibidir. Değişimi hem sınırlayan hem de teşvik eden bir içerik barındırır. Tip-form aynı zamanda prototipten de farklıdır. Tip-form, olası nesnelerden (henüz yapılmamış nesneler) oluşan bir aile yaratmak için gerekli koşulları belirlerken, prototip, ne yapılabileceğinin özel bir gösterimi olarak inşa edilmiş formda hali hazırda mevcuttur. Bill Mitchell'ın sürücüsüz arabalara yönelik Media Lab deneylerindeki

13. Gaston Bachelard, *The Poetics of Space*, Çev. Maria Jolas (Boston: Beacon Press, 1969), s. xv.
14. Roland Barthes, *A Lover's Discourse: Fragments*, Çev. Richard Howard (New York: Hill and Wang, 2010), s. 31.
15. Richard Sennett, *The Craftsman* (New Haven: Yale University Press, 2008), s. 125-6.

sorunun bir kısmı, onun prototiplerden ziyade tip-formlar açısından düşünmesiydi; Mitchell donanımın insan vücuduyla ilişkisini belli ölçüde açıklayabiliyordu ama ne demek istediğinin gerçek bir örneğini gösteremiyordu. Yine de prototip yerine tip-form açısından düşünmek onun hayal gücünü esnetiyordu. Prototip, bu olasılıkların ayıklanması ve alternatiflerin ortadan kaldırılması açısından bir dönüm noktasını temsil eder.

Kentsel gelişimin çoğu, mevcut durumun iyileştirilmesi olarak kamuoyuna sunulur, ancak tip-form, değişimlerin kalite odaklı olduğu düşüncesine karşı uyarıda bulunur. Bir temanın varyasyonları temanın kendisini mutlaka iyileştirmez. Büyük bir müzikal benzetme yapmak gerekirse: Stradivarius zamanla çellolarını biraz farklı şekilde kesmiş, çeşitli vernikler denemiştir (hâlâ tam olarak anlamadığımız şekillerde) ancak bu yeni Strad'lar öncekilerden daha iyi değildi; sadece farklıydı.

Günlük hayatta çeşitlilik, *homo faber*'in kalite arzusundan ziyade, çoğunlukla yeni ürünler satma ihtiyacından kaynaklanmaktadır – "güncellemeleri" birbirini takip eden sürümlerde gerçekten daha kötüye giden bilgisayar programlarını kullanan herkesin açıkça görebileceği bir gerçektir bu. Şehirci Gordon Cullen'ın karşı çıktığı şey, bu ticari formdaki düşüncesizce değişimdir ve tasarımlarının ana hatlarını oluşturmak için uzun vadeli alan kullanımlarını seçme sebebi de budur. Ancak tip-form konusundaki bu makul eleştiri, akademideki herkesin aşina olduğu muhafazakârlıkla çelişir: Akademide farklı bir şey yapma korkusu, bırakın tek başına yeterli görülen emsalleri, herhangi bir emsalin bile bulunmaması nedeniyle vb açmaza girmiştir. Bu iki kutup arasında kentsel tip-form nasıl kalite odaklı olabilir?

Barselona Örgüsünü Tip-Form'a Göre Yeniliyor

Cerdà'nın, Barselona'nın örgü planını ortaya koymasından yüz elli yıl sonra, planın yeniden düşünülmesi gerekiyordu. Şehir hareket halindeki ve park halindeki arabalarla tıka basa dolmuştu; yarattıkları kirlilik Pekin veya Delhi'deki kadar hayati tehlike oluşturmasa da yine de zararlıydı. Üstelik Cerdà'nın sokaklarının arabalarla tıkanması, sosyalliği ızgara biçimli bloklarının pahlı köşelerine sıkıştırmıştı. En önemlisi, Barselona'daki yeşil alan daralmıştı. Cerdà'nın zamanında bunlardan çok vardı; bugün kentte kişi başına düşen yeşil alan 6,6 metrekareyken, Londra'da

27, Amsterdam'da ise 87,5 metrekaredir (Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği genel kural kişi başına minimum 9 metrekaredir).[16]

"Sokakların geri alınması", kitle turizminin şehre yönelik oluşturduğu tehdit nedeniyle Barselona'da ekonomik anlamda ters yönlü bir girdaba neden olmaktadır. Turist sayısı her yıl önemli ölçüde artıyor; bu geçici yerliler, mahallelerden geçerek şehrin büyük turistik noktalarına (Las Ramblas, Katedral, plajlar) doğru kayıtsızca akıyor. Turiste boğulan bir başka şehir olan Venedik'teki günübirlik turistler gibi, Barselona'nın ziyaretçileri de verdiklerinden fazlasını alıyorlar; şehir hizmetlerini kullanıyorlar ancak kullandıkları hizmetlere vergi yoluyla çok az katkıda bulunuyorlar. Turist ekonomileri genel olarak ne turistik olmayan yan ürünler yoluyla ne de şehir sakinleri için yüksek vasıflı işgücü açısından çok fazla üretim sağlar.

Belediye başkanından tutun da sıradan Barselonalıya kadar, kamusal alanın farklı şekilde kullanılması yönünde güçlü bir istek ortaya çıkmıştı. Cerdian bloğunu sabit bir form yerine bir tip-form olarak ele almak bunu mümkün kılabilir. Plan şu şekildedir: Şu anda insanların ve trafiğin üç yatay ve üç dikey cadde boyunca aktığı dokuz şehir bloğundan oluşan bir Cerdian dokusu parçasını hayal edin; bunun yerine bir süper blok, bir *superilles* olacak; çevresinde trafik akacak ve süper blok içindeki üç yatay ve dikey cadde yayalaştırılacak. Bunu yapmanın mantığı sadece arabasız varoluşun güzelliği değildir; daha ziyade pahlı köşede yoğunlaşan sosyal ve ekonomik faaliyetlerin yayılması amaçlanır çünkü insanlar süper bloğun her yerine kolayca ulaşabilir.

Cerdà'nın yaşadığı mahalle olan Eixample'de başlaması planlanan bu yeniden yapım süreci, bazen "Jane-Jacobs anlayışı Barselona'ya geliyor" şeklinde pazarlanır –ama yanıltıcıdır; bu planda aşağıdan yukarıya hiçbir şey yoktur. Süper blokların çalışabilmesi için büyük ölçekte koordine edilmeleri gerekir: *Superille*'in içinden çıkarılıp atılan trafiğin her çevreyi dolaşabilmesi ve daha büyük şehre geçebilmesi gerekir. Bir Eixample *superille* yaklaşık 400 × 400 metre boyutunda olacak ve 5.000 ila 6.000 kişiyi barındıracaktır. Bu daha büyük ölçek, ulaşım sisteminin çalışması için gereklidir; *Superille*'e hizmet veren otobüslerin sayısını minimumda tutar ve aynı zamanda herhangi bir sakinin yaklaşık beş dakikalık yürüme mesafesinde bir otobüse erişimini sağlar. Umudumuz, ölçeklerinin

16. Bkz. Marta Bausells, "Superblocks to the Rescue: Barcelona's Plan to Give Streets Back to Residents", *The Guardian*, 17 Mayıs 2016.

büyütülmesiyle *superille*'lerin zamanla yeşil alanı yeniden kazanmasıdır; yüksek sesle dile getirilmese de bu planlar, Barselona'da kamusal anıtların etrafındaki turist girdabından ayrılmış yeni bir kamusal alan yaratmayı amaçlamaktadır.

Bu planlar önemli bir genel konuyu örneklendirmektedir: Tip-formlar, bir yerin karakterini, formlarının ölçeğini büyüterek olumlu bir şekilde geliştirebilir. Tıpkı görme ve analiz etmede olduğu gibi, nesneleri büyütürken de daha çeşitli ve daha karmaşık hale gelebilirler; sonuçta küçük organizmalardan büyüğe doğru evrim böyle işlemiştir. Ancak inşa edilmiş çevrede ölçek büyütme, küçük yerlerin büyük olanlardan daha fazla karaktere sahip olduğu inancına aykırıdır; günümüzde çoğu büyük ölçekli binanın kaba hatlarıyla aynı olması ve nötral bir karaktere sahip olması, bu inancın doğması açısından somut bir sebep teşkil eder. Ama bazı durumlarda, Barselona *Superilles*'inde olduğu gibi, daha büyük olan, daha niteliklidir.

V. ÇOKLU - TOHUM PLANLAMA

Mr. Sudhir artık açık şehri yaratmanın eşiğinde görünebilir. Ama belirli artikel "the" kelimesini kullanırsa bunu yapamaz. Çünkü açık şehir için tek ve belirli bir model yoktur. Kabuklar ve tip-formlar, kıyılar ve işaretleyiciler, tamamlanmamış alanlar; hepsi tema ve varyasyonlardan oluşan müzikal modelde çeşitli şekillere bürünür. Akıllı şehrin yüksek teknolojisi, değişen karmaşıklıkları tek bir verimlilik standardına indirgemek yerine, koordine ettiğinde de açıktır. *Ville* için doğru olan, *cité* için de doğrudur. Farklı türden deneyimler sosyal olarak iç içe geçmez; karmaşık bir *cité* bir bileşikten çok bir karışıma benzer. Böylece Mr. Sudhir açık bir şehir planlarken, çapati* satan komşusu da aynı biçimsel araçları kullanarak oldukça farklı bir yer oluşturabilir.

Bu mantıklı öneri açık tarzda ölçek büyütmenin anahtarıdır. Sokak pazarı gibi genel bir formu şehrin farklı yerlerinde ve koşullarında tekrarlarsınız ve ardından farklı türde sokak pazarları gelişir. Medellín bu tür planlamanın çarpıcı bir örneğini sunar. Planlamacılar şehrin birçok yoksul bölgesi için kütüphaneler yaptırmışlardı; bunları yaptırırken maksimum maliyet ve minimum inşaat standartlarını belirleyip şart koşmuşlardı ancak kütüphanelerin nasıl görüneceğini bulmayı topluluklara ve mi-

* Hindistan'da mayasız bir gözleme türü. (ç.n.)

marlara bırakmışlardı. Sonuç olarak çok farklı yapılar çok farklı şekillerde kullanılmıştır: Bazıları her saat açık, bazıları geceleri kapalıdır; bazıları çocuklara, bazıları yetişkinlere yöneliktir; bazıları geleneksel kütüphanelere benzer, bazıları ise Giancarlo Mazzanti'nin siyah blokları gibi, kütüphaneye hiç benzemez.

Bu tekniği "tohum planlama" olarak isimlendireceğim. Çiftçi olsaydınız bu tür bir planlamanın ne anlama geldiğini hemen anlardınız ama ne yazık ki kafelerde çok fazla vakit geçirdiniz. Aile çiftliğiniz olsaydı, kırsal kesimde geliştirdiğiniz benliğiniz farklı su, rüzgâr ve toprak koşullarında ekilen aynı tohumun farklı bitki kolonileri ürettiğini fark ederdi: Bazıları yoğun yapraklara sahip ancak az sayıda çiçek veya meyveye sahip, diğer koloniler ise nispeten az sayıda bitkiye sahip ancak her biri sağlam yapılı olabilir. Koyun parazit ilacı uygulamasının da kolonilerin büyümesi açısından etkisi olur; bununla beraber inek gübresi de farklı etkiler yaratabilir. Sanırım, söylemek istediğimi anlamak için kafeden ayrılmanıza gerek yoktur. Tohumlar, tezahürleri (yani bitkiler) farklı durumlarda karakter değiştiren tip-formlar olarak hizmet eder.

Bugün şehirler çiftlik gibi planlanmıyor. Bunun yerine master planları yapılıyor. Tamamen büyümüş bitki, plan olarak kabul edilir. Belki bazı detayları değiştirilebilir –yüksek bir binanın bir iki katı kırpılabilir, zemin katı farklı koşullara uyum sağlamak için fazladan bir metre geriye çekilebilir ama bu budamalar çok geç gelir; yalnızca başlangıçta gerçekleşmemiş, tamamlanmamış bir formun (bir tohumun), çevresine doğru büyüyebilmek için zamanı olacaktır. Master plan, şehri her yerin ve işlevin mantıksal olarak diğer yerlerle ilişkili olduğu kapalı bir sisteme böler. Bu da aynı tohumlardan oluşan farklı kolonilerin su için rekabet edeceği, zamanla mutasyona uğrayacağı veya birbirleriyle temas ederek yok olacağı şeklindeki çiftçilik gerçeğini bir kez daha göz ardı eder: Bir çiftliğin statik değil dinamik bir ekolojisi vardır. Şehir planlamasında, işler istendiği gibi gitmediğinde –örneğin insanlar bir otobüs durağını kullanmayıp yüz metre ötedeki başka bir otobüs durağını aşırı kalabalık hale getirdiğinde– master plancı, nüfus/ulaşım dağılımına dair bu kadar hassas, bu kadar mantıklı haritalara rağmen, master planın başarısız olduğunu düşünebilir; oysa bir çiftçi gibi düşünseydi, kolonizasyonun bu şekilde işlediğini bilirdi: Hava durumu gibi işyerinde de öngörülemeyen ve tamamen kontrol edilemeyen bir şeyler vardır.

Bu bozulmanın daha küçük bir benzeri, bir bina içindeki hareketlerin koreografisinde mevcuttur. Pahalı danışmanlık hizmeti veren alan planlamacıları, sıkışıklığı önlemek ve insanların hareket etmesini sağlamak için Google Maps tarzında verimli yollar düzenler; daha sonrasında ise bu planlar, insanların binaları kullanma şekli olan "arzu hatlarıyla" çatışmaya girer. Çalışanlar kendilerini patronlarının yakınına konumlandırmaya çalışabilirler ("beni fark edin artık, geç saatlere kadar çalışıyorum!") ya da *flâneur*, çıkmaya çalıştığı çekici bir çalışana yaklaşmasını sağlayacak bir rota arayabilir –bunların hiçbiri master-plan'da yer almaz. Tohum planlama, bütünü planlamak yerine, açık sistem terimleriyle "düzen cebi" yaratmayı amaçlar. Tohum planlamasının özü, biçimin işlevle ilişkisinin asgari düzeyde belirlenmesidir; bu, maksimum çeşitlilik ve yeniliğe imkân bırakır.

Baron Haussmann, ardından Albert Speer ve ardından Robert Moses, insanların arzu ve ihtiyaçlarını göz ardı ederek inatçı master planlar yaptılar. Ancak yukarıdan aşağıya master planlamanın kötü yanı, şehri büyük ölçekte görmeye çalışmakla aynı şey değildir. Serbest piyasanın yıkıcı gücüne karşı bir tepki olarak başka bir tür büyük ölçekli düşünce ortaya çıkmıştır. Mumford ve diğer Fabian'lar telafi edici master planlar hakkında şöyle düşünüyorlardı: Bahçe şehirde olduğu gibi, bunların amacı herkese iyi konut, iş ve kamu hizmetlerine erişim sağlamaktı. Şehir hukuku uzmanı Gerald Frug'un işaret ettiği gibi, zamanla bu tür istekler bilinçli tartışmalardan ve düşüncelerden silinip gitti. Progresifler arasındaki bu vizyonun zayıflamasının nedeni kısmen, "büyüğün", "iyi" ile ne kadar ilişkili olduğu meselesidir. Mumford'un iyi niyetli master planı, insanların istikrarlı ve dengeli bir hayat yaşamak istediklerini varsayar. Bu varsayımdan şehrin sadeleşmesi sonucu ortaya çıkar ve sonuç iyi değildir. İstikrarlı, dengeli bir yaşam, enerji kaybeden bir yaşamdır; istikrarlı, dengeli bir şehir de öyle.

Esneklik arayan, karmaşıklaştırıcı tohum planlamasının önündeki özel bir engel, mekânların net bir görsel kimliğe sahip olması gerektiği inancıdır. Planlama çevrelerinde bu inanç, Media Lab ortaya çıkmadan bir nesil önce MIT'deki şehirciler arasında kendisini kabul ettirmiş bir entelektüel olan Kevin Lynch'e çok şey borçludur. Lynch, şehre ait formları sabit, net görüntülerde birleştirmenin değerini savunmuştur. Onun argümanı belirli bir

araştırmaya dayanıyordu. *The Image of the City** adlı kitap da Boston sakinleriyle yapılan ve insanların inşa edilmiş çevreyle nasıl ilişki kurduklarını ele alan röportajlar sonucunda ortaya çıkmıştı. Buna göre Lynch, şehir sakinlerinin, "ev"in neye benzediği konusunda veya şehirde kendileri için önemli olan diğer yerler hakkında sabit ve net anlık görüntülerle düşündükleri sonucuna varmıştı. Lynch, insanların şehirdeki sahnelerin zihinsel fotoğraflarını birbirine bağlayarak tüm şehrin zihin haritalarını çıkardıklarını göstermişti. Yaklaşımı, okunabilirliği olumlu bir sosyal değer olarak vurguluyordu: Bir yer ne kadar tanımlanmışsa, insanlar "burası benim mahallem" veya "ben buraya aitim" hissini o kadar çok yaşayabilirdi.[17]

Bu iddianın arka planında on sekizinci yüzyıl peyzajcısının inancı yatıyordu: Her bir toprak parçası, farklı bölgesel karakterde toprak, mikro iklim vb gibi özelliklere sahipti ve peyzajcı toprağı şekillendirirken ve ekerken bunları göz önünde bulundurmalıydı –bu özellikler o bölgenin *genius loci*'si yani koruyucu ruhuydu. Sadece yerli bitkileri kullanma kültü, yerel mekânların ayırt edici karakterine duyulan bu inançtan doğmuştur. Britanya'nın kırsal kesimlerinde bu mantıklıydı çünkü Britanya Adaları'nın toprakları topografya ve iklim açısından çok çeşitliydi; 20 kilometre, tamamen farklı iki *genius loci* bölgesi arasındaki farka işaret edebiliyordu. Neticede bu da kırsal bilgiydi; çiftçinin aynı tohumların farklı kolonilerde ne şekilde filizlendiğine dair bilgisine benziyordu. Ancak Lynch, kentsel tasarımın kapsamını daraltmak için genius loci'den yararlanmıştı.

Çalışmaları ilerledikçe terimleri daha soyut hale geldi. Geometri, fotografik temsillerin yerini aldı. Lynch, insan yaşam alanlarının dört temel geometrik şekilden oluştuğuna inanmaya başladı: çizgisel, dairesel, fraktal ve dik formlar. İnsanların bu formlar dahilinde nasıl yaşadığı, şehirdeki beş temel bölgede öğelerin nasıl düzenlendiğinden daha az önemli hale geldi: yollar, mahalleler, kenarlar, düğümler ve sembol yapılar. Lynch kentsel tasarımın bu geometrileri kullanarak net bir model, okunaklı bir imaj ve bir kimlik elde etmeyi hedeflemesi gerektiğini savunarak başlangıçtaki inancına bağlı kaldı; Robert Venturi'nin değer ver-

* Kevin Lynch, *Kent İmgesi*, Çev. İrem Başaran, İş Bankası Kültür Yayınları. (y.h.n.)
17. Kevin Lynch, *The Image of the City* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1960), s. 9-10.

diği "zorlukları, belirsizlikleri ve karmaşıklıkları" ele almanın tam tersi bir yaklaşımdı.[18]

Sosyal açıdan bakıldığında buna büyük bir itiraz vardır. "Bir Afrikalı-Amerikalı topluluk böyle görünür" cümlesi kolaylıkla "Siyahların ait olduğu yer burası" şekline dönüşür. Polonyalılarla dolu bir mahalle gibi daha yumuşak huylu ortamlarda bile şehir planlamacı, bu bölgenin görsel kimliğini nasıl net bir şekilde ifade edebilir? Bölgenin Katolik kilisesinin cadde kenarındaki cephesine estetik bir dokunuş yapabilirsiniz; Londra'daki yerel Varşova kulübünün kiralarını yüksek tutabilirsiniz; Polonya usulü sosis ve kalp krizine neden olan diğer Polonya lezzetlerini satan yiyecek tezgâhlarına lisans verebilirsiniz. Ancak bazı göçmen Galliler de orada yaşamaktadı hatta İngiltere doğumlu Yahudiler de bulunur. Tek bir topluluğun kimliğine ilişkin imgelerin netleştirilmesi, bu azınlık gruplarının varlığını görünmez kılacaktır. *Ville*'de tehlike olan şey psikolojik olarak da tehlikedir: Kişinin siyah, Latin, gey veya İngiliz olarak hâkim bir benlik imajına, baskın bir kimliğe sahip olduğuna inanması, benliğin çok katmanlı zenginliğini daraltır.

Böylesi bir yapı yerine daha sonra tohum planı uygulanan açık unsurların kullanıldığı bir *ville*, bir kolaj gibi görünecektir. Bu benzetme zengin bir benzetmedir. Colin Rowe ve Fred Koetter, *Collage City* adlı kitaplarını yazarken kolajlamanın sanatsal olmayan bir biçiminden yararlandılar; bir yer veya durum hakkındaki bir dizi veriyi diğerinin üzerine ekleyen tablo tahtalarını (flip-chart) kullandılar. Bu prosedürün ustası, istatistiksel verilerin yaratıcı bir şekilde görüntülenmesine öncülük eden grafik tasarımcısı Edward Tufte'ydi. Rowe ve Koetter tanıdık bir sokak haritasından başlayarak tablo tekniğini uyguladılar; bir sonraki tablo sayfası konut yoğunluklarını, ardından gündüz kullanımlarını, ardından gece kullanımlarını gösterebiliyordu. Buradaki sorun, sayfalar eklendikçe grafiksel görüntünün anlamlandırılmasının zorlaşmasıdır; Lynch'in geometrilerinin basit netliğinden veya Park ve Burgess'in şehri tasvir ettiği "hedefin orta noktası" yaklaşımından daha karmaşık bir anlatım ortaya çıkar. Genel olarak, flip-chart'lar yalnızca bir görselin temsil ettiği formlara biçim ve renk olarak düzgün bir şekilde uyması durumunda işe yarar –Rowe ve Koetter

18. Kevin Lynch, *Good City Form* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1981), s. 37-50.

de şehirlerin bu tür bir netlikle işlediğini düşünmüyorlardı. Kendi yöntemleri yüzünden hüsrana uğramışlardı.[19,20]

Georges Braque, karmaşık, açık biçimli, tohum planlı bir şehrin nasıl görselleştirilebileceğine dair başka bir model sunmuştur diyebiliriz. Kolajı "icat etme" onuru genellikle Braque ve Picasso'ya atfedilir ancak aslında düz bir yüzeye çeşitli kurdeleler, gazete parçaları, eski dans listeleri, çizimler, ponponlar vb yapıştırılması on dokuzuncu yüzyılda aile içinde popüler olan panolara kadar uzanır. 1912'de Braque ve Picasso, bu rahat ev sanatını yüksek sanata dönüştürmüştür. Braque bunu ilk olarak meşe damarlı duvar kağıdının parçalarını kesip üzerlerine kömürle yapılmış çizimler yapıştırarak yapmıştır. Buradaki kolaj prensibi, flip-chart'taki gibi katman katman sayfalardan ziyade bitişik yapıdır. Kenarları vurguladığı ve karşıtlıkları belirginleştirdiği için bu tür sanat "okuma yapar": Tıpkı iyi yapılmış gözenekli seslerde olduğu gibi, farklı bir şeylerin olup bittiğini fark edebiliriz. Joseph Cornell'ın yaptığı üç boyutlu kolajlar bunu bir adım daha ileri taşıyarak muğlaklığı açıkça tasvir eder. Örneğin tahta kutuları içi doldurulmuş küçük kuşlarla doldurmuştur; bunların hepsi aspirin şişeleri ve örgü şişleriyle aynı rafta duruyordu. Doldurulmuş bir serçe, Bayer aspirin şişesinin üzerindeki uyarı etiketini okuyor gibi görünüyordu. Kutular, sırf bu şekilde bitişik durdukları için bir anlam ifade ediyor olma ihtimali nedeniyle akıldan çıkmıyordu; ya da belki de hiçbir şey ifade etmiyorlardı.

Felsefi anlamda, kolaj formları ile keskin görüntü arasındaki karşıtlık, bir yüzyıl önce John Dewey ile ideal formlara inanan Benedetto Croce arasındaki dostane mektup alışverişinde ortaya çıkmıştı. Dewey'e göre, alışveriş yapan ve etkileşime giren insanlar kolaj türünde formlar üretir: Sözlü ifadelerde de eşikler, yakınlıklar, yanlış anlamalar ve ortak anlayışlar bulunur. Dewey'in çağdaşları James Joyce ve Gertrude Stein gibi yazarların dili edebi kolajdır. Dewey'e göre bu karmaşıklık, insanların dirençle çalışmasının, direnişi bastırmak yerine ondan ders almasının (Altıncı Bölüm'de sürtünmesiz değerler sistemiyle ilgili olarak gördüğümüz gibi) bu kadar önemli olmasının nedenidir. Croce'ye göre ise, kullanımı veya ortamı ne olursa olsun bir formun bağımsız bir özü vardır.

19. Bkz. Colin Rowe ve Fred Koetter, *Collage City* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1979), s. 168ff.

20. Edward R. Tufte, *The Visual Display of Quantitative Information*, 2. basım (Cheshire, Conn.: Graphics Press, 2001).

Croce için yakınlık ilginçtir ama önemli değildir; kolajın "bir biçim korkusu" olduğunu düşünmektedir. Lynch'in dört geometrik şekli ve beş temel alanı, bir basitleştirme olmaktan çok, bir şehrin özünü aydınlattığı için ona çekici gelecektir.[21,22]

Özetle, açık bir *ville*'de beş form göze çarpar, bu formlar *cite*'nin karmaşık hale gelmesine olanak tanır. Kamusal alan eşzamanlı etkinlikleri teşvik eder. Kentin bölümleri arasındaki ilişkileri geçirgen hale getirmeyi amaçlayarak, sınır karşısında kıyıya ayrıcalık tanır. Basit malzemeler kullanarak ve tanımlanmamış yerleri vurgulamak için duruma göre işaretler yerleştirerek şehri mütevazı bir şekilde işaretler. Müzikte tema ve varyasyonların kentsel bir versiyonunu yaratmak için binalarında tip formlardan yararlanır. Son olarak, tohum planlaması yoluyla temaların (okulların, konutların, mağazaların veya parkların nereye yerleştirileceği), şehir genelinde bağımsız olarak gelişmesine izin verilir; kentsel bütünün karmaşık bir görüntüsünü ortaya çıkarır. Açık bir *ville*, tekrara düşme ve statik biçim günahlarını işlemekten kaçınacaktır; insanların kolektif yaşam deneyimlerini yoğunlaştırıp derinleştirebilecekleri materyal koşulları yaratacaktır.

Mr. Sudhir ne modern bir sanatçı ne de bir filozoftur. Tahminimce onun kolaja olan ilgisi, Nehru Meydanı'ndan zorla çıkarıldığında nereye gideceğini anlamaya çalışan birinin ilgisi gibi olacaktır, ki muhtemelen bunu yapmaya çalışacaktır. İşletmesi için şehrin geri kalanıyla bağlantı içinde olacak, her yerden müşteri getirecek bir yer arayışında olacaktır. Ancak bu bağlantılar düzensiz olmalıdır; dolayısıyla merkezi kontrollere tabi olmaksızın işini sürdürme özgürlüğüne sahip olacaktır. Bu mücadelede kendisine hizmet edecek olan şehir, beş açık form üzerinden yapılandırılacaktır.

21. Larry A. Hickman (ed.), *The Correspondence of John Dewey, 1871-1952* (Carbondale: Southern Illinois University Press, 1999-2004), Cilt. 3, 25 Eylül 1949, Letter 11135, http://www.nlx.com/collections/132.
22. Bkz. Henri Focillon, *The Life of Forms in Art* (New York: Zone Books, 1992).

9
Birlikte Yaparken Oluşan Bağ

Yatakta, "keşke" şeklindeki kısa ifade, hüsrana uğramış ya da reddedilmiş bir sevgilinin rüyasını ifade eder: Bu ilişki çok harika olabilirdi ama gerçekleşmesi muhtemel değildir; âşık artık teslim olmuştur ve saf özlemin kendine has bir tatlılığı vardır. Yatak odasının dışındaki "keşke" kelimesi ise okulda ya da işte karşılanmayan kişisel arzuları betimler ve burada tatlılık yoktur. Pişmanlık insanların dayanabilmek için ihtiyaç duydukları enerjiyi tüketir.

Yarı zamanlı mütevazı bir planlama ofisi kurmaya karar verdiğimde aklımda bu tür düşünceler vardı. Fikirlerimi "keşke" zindanına bırakmak istemiyordum. Gerçeklikle pasif bir ilişki içinde yaşamak da istemiyordum. Uygulamaya geçirildiğinde inançlarımın törpüleneceğini ve değişeceğini biliyordum; çoğu zaman başarısız da olacaktım ama pişman olmayacaktım. Ve öyle de oldu.

Planlamanın kutuplarında çalıştım; küçük topluluklara ve uluslararası bir kuruluşa danışmanlık yaptım. Bu deneyim, şehir yönetimleri için çalışan tam zamanlı profesyoneller olan planlamacıların büyük çoğunluğunu temsil etmemektedir. Üstelik, ilerleyen sayfalarda anlatılan planlama uygulamalarının, daha önce eksik olan geçmişe dönük bakış açısı netliğine artık sahip olduğunu kabul eden ilk kişi benim; Jane Jacobs, "Peki sen olsan ne yapardın?" diye beni iğnelediğinde bu bakış açısına sahip de-

ğildim. İnşa edilen ile yaşanan arasındaki, *ville* ile *cite* arasındaki uçurumu kapatmanın yollarını bulmak zaman aldı.

I. BİRLİKTE ÜRETMEK – AÇIK FORMLARLA ÇALIŞMAK

İstişare Değil, Ortak Üretim

Jane Jacobs'tan sonra Robert Moses kadar küstah bir dille kamuoyuna şunu ilan eden çok az planlamacı vardı: "Kabullenin; en iyisinin ne olduğunu ben biliyorum." Bu küstahça iddianın yerine kırbacı kullanmanın daha incelikli yolları vardır. Örneğin, bir toplulukta "istişare", tipik şekilde, bir planlama departmanının, yeni bir yolu nasıl ve nerede inşa etmek istediğini açıklamasını içerir; ardından bisiklet şampiyonlarından yol kenarında yaşayan insanlara kadar bölge halkı, protestolarda haykırır; planlamadan sorumlu kurum bu itirazları "verimli bir görüş alışverişinin" ardından "tavsiye çerçevesine" alır; daha sonra planlama kurumu ilk etapta yapmak istediği şeyin hemen hemen tamamını yapmaya devam eder. Diğer diplomatik müzakerelere benzer şekilde, planlayıcının aslında tamamen atılmasını isteyeceği bazı ayrıntılar, başlangıçta teklife dahil edilip müzakereler sonunda atılarak gösterişli bir gelişme gibi sunulur; bu da gerçek bir müzakerenin gerçekleştiği yanılsamasını yaratır. (Londra'daki bazı planlarda yaygın olan bir hile, kasıtlı olarak yüksek sokak lambası güç değerleri önermek ve daha sonra istişare sonucunda düşürmektir.)

Akıllı şehirlerde kuralcı ve koordinatif yapı arasındaki ayrımın yanlış kısımlarından biri, halkla istişare toplantılarında planlamacının yıldız, halkın ise seyirci olmasıdır. Uzmanlık üzerine dikkate değer bir kitap olan *Acting in an Uncertain World*'de Michel Callon, uzmanın, görünürdeki otoritesi olmadığı sorunları ilgisiz veya önemsiz yaftası yapıştırarak göz ardı etmesi durumunda "uzman" kültünün büyüdüğünü gözlemlemiştir. Delhi'de anlattığımız FAR (zemin alanı oranı) gibi pratik bilgiler veya kod farklılıklarının teknik özellikleri, bu nedenle gizemli bir auraya bürünür. Uzman, toplantıya bu zorba biçimde hükmetmese bile, halkla istişarelerin mekânsal organizasyonu etkileşimi engeller.[1]

Genellikle toplantı odasında neredeyse hiç kimsenin okumadığı bir belge bulunur, canlı ses eşliğinde bir slayt sunumu yapılır;

1. Michel Callon, Pierre Lascoumes ve Yannick Barthe, *Acting in an Uncertain World: An Essay on Technical Democracy*, Çev. Graham Burchell (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2011).

görüntüler, üzerinde durulamayacak kadar hızlı tıklanır. Fiziksel ortam katılımın aleyhine işleyebilir; sıra sıra sandalyelere bakan yükseltilmiş bir kürsü, antik pynx'te olduğu gibi halkı seyirciye dönüştürür. Teklifi tüm mükemmelliğiyle sergileyen özenle hazırlanmış modeller de aynı şekilde "bak ama dokunma" mesajıyla birlikte gelir. Sonuç, tekliflerin de somut varlıklarını yitirmesidir; halk, tekliflerin fiziksel olarak nasıl hissettireceği veya zaman içinde insanların deneyimlerine nasıl yansıyacağı konusuna dahil olamaz.

İstişare formatı, çatışmayı ele almanın çok kötü bir yoludur. Öfke (podyumda takım elbisesi ve kravatıyla duran, lazer kalemi, grafikleri ve istatistikleriyle donanmış adama bağırmak) bu koşullar altında iktidara gerçeği söylemenin biraz aşırı da olsa aslında en mantıklı yoludur. Ancak küçük ölçekli planlama çalışmalarında podyumdaki figür her zaman plan geliştirici, politikacı veya uzman değildir. Podyumdaki isimlerin birçoğu orta düzey teknisyenlerdir ve bu uzmanların birçoğu da öfkeli halkın onlara yüklediği rolden rahatsızdır: Kanişlikten gelip Güce ulaşan insan. Kamuoyuna karşı düşmanca bir pozisyona girmeye zorlanan bu tür yetersiz bilgiye sahip planlamacılar, kuralların ve düzenlemelerin ne olduğunu açıklama konusunda geri adım atarlar: "beni suçlamayın, bunları ben yapmadım". Bu savunma, istişarenin havasını söndürmenin başka bir yoludur. Kural kuraldır; teknisyen bunları açıklamaktan memnuniyet duyar ancak aslında açıkladığı kuralları değerlendirebilecek konumda değildir. İster "kanişlikten güce" konumunda ister "beni suçlama" modunda olsun, planlamacının kendisi bu etkileşimden hiçbir şey elde edemez; kapanış mantrası olan, "Görüşlerinizi tavsiye olarak alacağız" ifadesi, genellikle etkinliğin sona ermesinin verdiği rahatlamayla söylenir; halk, öfkesini beslemeye bırakılır.

Ortak yapım ise tam tersine, öncelikli olarak teknik eğitimli yapımcı ve hayat tecrübesi olan şehir sakininin planları oluşturmasını sağlayarak her iki taraf için de etkileşimi önemli kılmayı amaçlar; önceki bölümde tanımladığım tipte açık kentsel formlar bunu yapmak adına yönlendirici noktalar olarak hizmet edebilir. En azından teori budur. Peki nasıl uygulamaya geçirilebilir?

Üç Ortak Üretim Tekniği

Toplantılarda belirli malzemeleri doğaçlama bir şekilde kullanarak ortak üretimi teşvik etmeye çalıştım: İnsanların dokunup

birleştirebileceği strafor modeller, şeffaf plastik kaplamalar ve parça portföyleri kullandım. Pasif tiyatro formatını kırmak için farklı ortamlar arıyordum; bu yaklaşım özellikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Birleşmiş Milletler-Habitatı tarafından yapılan planlama çalışmaları için gereklidir; bu çalışmalar yoksul insanlarla ofis ortamında veya konferans merkezlerinde buluşmak yerine doğrudan bulundukları yerde etkileşime geçmeyi amaçlayan projelerdir. Benim favori mekânlarım kiliselerdi; herhangi bir dini eğilimden dolayı değil, daha çok maketlerin, flip-chart'ların ve portföylerin yerleştirilip nispeten güvenli bir şekilde bırakılabileceği geniş, korunaklı alanlar oldukları için. Benim tercih ettiğim "masalar", üzerine 4'e 8 kontrplak levhanın yerleştirilebildiği sehpa masalardır; böylece insanlar toplantılar sırasında ayakta durarak yarattıkları fiziksel nesnelerin etrafında yürüyebilmektedir.

Straforun büyük bir hayranıyım. Kesilmesi ve oyulması kolaydır, bu da insanların bir model üretme işini kendilerinin yapabileceği anlamına gelir. "Uzman", bunlarla yapılan denemelerde, insanların oyabileceği bileşen parçalarını gösterebilir ve genellikle bu parçalardan oluşan bir çanta getirerek tip-form olarak hizmet etmesini sağlayabilir. Bu şekilde model oluşturmanın amacı aynı binanın bir değil birden fazla modelini üretmektir. İnsanlara, çabuk kuruyan ve suda çözünen bir tür strafor yapıştırıcı kullanarak bileşenlerin çeşitli şekillerde nasıl biraraya getirilebileceğini gösterebiliriz, böylece bir form oluşturmanın, değiştirmenin veya parçalamanın kolay olması sağlanabilir. Tüm bunların neticesinde dilek kipi görsel forma dönüşebilir; bu noktada politika beyanlarının yerini olasılıklar ve "eğer öyle olsaydı" senaryoları alabilir.

Buradaki bileşen unsurlar, bir şehir planlamacının özel katkısıdır. En basit düzeyde, tasarım deneyimi olmayan insanlar, doğrusal bloklar halinde düşünme eğilimindedir; bu bloklar aynı zamanda kesilmesi en kolay olanlardır. Ancak Cerdà'nın yaptığı gibi bir bloğun köşesini pahlarsanız, bu pahlı blokların nasıl bir bileşim oluşturduğunu görebilmek için yeterli sayıda blok yaratmanız gerekir. Buradaki "Uzmanlık", bir örgü oluşturmak için kaç tane köşesi traşlanmış bloğa ihtiyaç duyulacağını belirlemeyi içerir. Daha zahmetli bir teknik husus da boyuttur: Bileşenlerin boyutu ne kadar büyükse o kadar iyidir. İçselleştirilerek hissedilen model, insanların zemininde yürüdüklerini hayal edebildikleri, masanın üzerindeki büyük bloklara bakıp zihinlerinde canlandı-

rabildikleri modeldir. Ufacık bir model, kuş bakışı izlemeye davet etme eğilimindedir; ancak biz kuş değiliz.

Bu bakımdan Corbusier'nin Plan Voisin'ine iki model boyutunda bir kez daha bakmak benim için oldukça çarpıcıydı. Küçük versiyon makul görünürken, büyütülmüş model, planın kısırlığını açıkça ortaya koyuyordu. Dolayısıyla planlamacı, insanlara modelin içinde yürüyorlarmış gibi bir his verebilmek için, eldeki projeyi göz önüne alarak, boyut ölçeğinin ne büyüklükte olması gerektiğini hesaplamalıdır. Strafor blokların kullanımında uzmanlığın daha da büyük zorluklarından biri, modellenen yapının zamanın etkisi ile nasıl aşınacağının gösterilmesi noktasındadır. İnsanlar çoğu zaman bir yapıda neyin hassas olabileceğinin farkında değildir. UNESCO'nun Kahire'de düzenlediği planlama yarışmasındaki bazı modellerde, planlamacılar çeşitli bilgisayar projeksiyonlarına dayanarak straforda yarıklar ve ezilmeler oluşturmuşlardı; bu deformasyonlar sıradan şehirli için sezgisel olarak tahmin edilebilir değildi.

Günlük planlama düzeyinde, alternatif strafor modelleriyle dolu tablolar, form ve işlev arasında birebir uyum arama alışkanlığını kırar. Daha derin şekilde, insanları tip-formun doğası hakkında düşünmeye sevk ederler. Yeni bir ilkokulun nasıl yapılandırılacağını araştıran bir Şikago projesi, en önemli alanın hangisi olduğunu belirlemek zorundaydı: sınıf mı, toplantı salonu mu yoksa oyun alanı mı? Bir Googleplex tüm bu alanları ve işlevleri bir araya getirebilir ancak yoksul bir okuldaki bir çocuksanız, ders çalışacağınız bir sınıfın izolasyonu ve güvenliği, dikkat dağıtıcı bir kaynaşmadan daha önemli olabilir. Bu durumda, odaları temsil eden bloklar önceden belirlenmiş bir kalıbı doldurmak yerine yapıyı farklı biçimlerde oluşturur.

Mimarlık okullarında model yapmak, karmaşık iki boyutlu görsel fikirleri elle tutulur üç boyutlu formlara dönüştürme egzersizi haline gelir. CAD'ın (bilgisayar destekli tasarım) ortaya çıkışı, model yapma ihtiyacını ortadan kaldırmamıştır çünkü inşa edilmiş bir nesneyi fiziksel olarak yaparken, onu, bilgisayarın sizin için inşa ettiğinden daha yakından tanırsınız. Mimarlık dersi dışında da bir topluluk, modelleri aşağı yukarı benzer şekillerde kullanmayı düşünecektir. Model, görüntüyü hissetmenizi sağlar çünkü Yedinci Bölüm'de anlatılan kavrama devreye girer; dahası, modelin etrafında dolaşabilmek, yine o bölümde anlatıldığı gibi,

vücut hareketliyken meydana gelen ölçek oluşturma faaliyetlerini harekete geçirir.[2]

Şanghay'daki bir park projesi için Madam Q ve ben büyük strafor bloklar satın aldık; yerel sakinlerin malzemeyi çeşitli teras şekilleri, banklar, çocuk oyun mobilyaları ve benzeri şekillerde kesip şekillendirmesini umuyorduk. Ortaya çıkan şekiller mimarlık okulu standartlarına göre kabaydı ki asıl amaç da buydu: Bu tür modeller gerçekliğin kaba bir temsilidir ve bu kabalık, asli gerçekliğin ne olması gerektiği konusunda tartışmaya davet eder. Üstelik strafor modellerin büyük kesilebiliyor olması ortak kullanım değerini artırır. Şanghay'da teklifimizi test ederken, Madame Q, kendi bedeninin dörtte biri büyüklüğündeki bir binayı kaldırıp etrafında hareket edebilmenin, insanların biçime olan ilgisini artırdığını keşfetmişti: Tıpkı dışarıda gerçek boyutlu figürlerle satranç oynamanın, içeride bir masanın üzerinde kambur halde oynamaktan veya çevrimiçi oynamaktan daha dokunsal bir satranç deneyimi olması gibi.

İster masa ister zemin boyutunda olsun, taşınabilir strafor modeli, biçim-işlev düğümünün çözülmesine yardımcı olur. Şanghay deneyimimizde, iki farklı terasa beş farklı park bankını yerleştirdik ve insanlara çeşitli kombinasyonların hem yerleşik sakinler hem de resmi belgesi olmayan kişiler tarafından kullanılıp kullanılamayacağını sorduk (o zamanlar Şanghay'da yaşamak için bir "pasaport"a ihtiyacınız vardı). Bu tartışma konusu, sırf tuhaf olduğu için (bir park bankının yasal ikametle ne alakası vardı?) daha kontrollü ve daha bildik söylem türlerinden uzak yanıtlar almamızı sağladı.

Plastik kaplamalar her satış konuşmasında karşılaştığımız tanıdık nesnelerdir ve genellikle "Satın Alın!" nidasıyla sonuçlanan bir hikâyeyi anlatmak için flip-chart üzerinde aktarılacak şekilde düzenlenir. Ortak yapımda bu plastik levhaların farklı bir şekilde işlenmesi gerekir. Prosedür şöyle şekillenir: Bir şövale üzerinde duran bir kara tahtanın çivilerine gevşek bir şekilde iliştirilmiş büyük şeffaf plastik tabakalar bulunur ve bunların üzerine bir yaşam bölgesinin belirli özellikleri şablon halinde işlenir: dış formu, içerideki trafik dolaşımı, yaya yolları. Mevcut gerçekliğin her sayfasının üzerine, önerilen değişikliklerin belirtildiği yeni bir sayfa yerleştirilebilir.

2. Bkz. Richard Sennett, *The Craftsman* (New Haven: Yale University Press, 2008), s. 39-45.

Bunu gerçekleştiren projelerimizden biri, öğrencilerden oluşan ortak yapımcılarla akademik bir çalışma olarak başladı ve daha sonra çok farklı müşteri gruplarıyla birlikte topluluğa taşındı. Guido Robazza, Antoine Paccoud ve ben, New York'un Aşağı Doğu Yakası'nda nasıl bir barınak inşa edileceğini analiz etmek için plastik kaplamalar yaptık. Barınak programı evsizler, yaşlılar ve ergenlik çağındaki yetimler için odalar içeriyordu; potansiyel olarak zehirli bir karışımdı. Bu üç grubun dağılımları çeşitli şekillerde sıralanabiliyor ve her plastik tabaka belirli bir yöntemi gösteriyordu: Birbiri üzerine yerleştirildiğinde, tasarımcı, benzerlikleri ve farklılıkları inceleyebiliyordu. Mimarlık öğrencileri genel bir imgenin sentezini yapmak istediler; orada gerçekten yaşayacak insanlarınsa farklı bir mekânsal arzuları vardı. Ergenlik dönemindeki yetimlerin ebeveynlere ihtiyaç duyması şaşırtıcı değildir; bu nedenle, vekil büyükanne ve büyükbabalar olarak gördükleri yaşlılara mümkün olduğunca yakın olmak istiyorlardı. Yaşlılığın laneti yalnızlık ve izolasyondur, bu yüzden onların da bu ilgiye yanıt verme eğilimi vardı ama daha zayıftı. Flip chart üzerinde farklı düzeylerdeki iletişimin gösterildiği toplantılar, bu nedenle, işlevsel alan tahsisi konusunda çalışmaktan ziyade sosyal odaklıydı. Plastik tabakanın özel bir avantajı, bu gibi durumlarda insanların gözeneklilik hakkında keşifler yapmasına olanak sağlamasıdır. Yaşlıları ve ergenleri bir barınağın aynı katında birleştirmenin iki farklı yolunu üst üste koyarken hem etkileşim için alan sağlayan hem de tampon görevi gören zar benzeri bir şeyin yapılabileceği köşeler bulmuştuk.

Bu projeyi, teknik açıdan basit göstererek, aldatıcı bir şekilde anlattım. Fred Koetter ve Colin Rowe'un *Collage City* için kolajlar yaparken keşfettikleri gibi, verileri üst üste koymak karmaşık bir süreçtir ve çoğu zaman aydınlatıcı olmayan bir kolaj üretir. Yaşanan teknik zorluklardan biri, rakamların genellikle uyumlu olmayan kategoriler kullanılarak farklı kaynaklardan toplanmasıdır; büyük veri setlerinin içine girerek materyallerini kullanmanız gerekir. Barınak projesinde, farklı karşılaştırmaların türetilebileceği ortak bir veri "yatağı" oluşturmak için çok zaman harcamak zorunda kaldık; mimarlardan, şehirden, bir hayır kurumundan, anketlerden (yaşamak istedikleri mekânlara ilişkin yaşlılar ve gençler arasında yapılan anketlerden) gelen farklı veri setlerini uyumlu hale getirmeye çalıştık.

Bugün bilgisayarda çok incelikli şekilde kaplamalar oluşturabilirsiniz ancak büyük plastik levhalar (100 cm'ye 140 cm'lik,

neredeyse insan ölçeğinde levhalar kullandık) fiziksel boyutlarıyla değişiklikleri altmış ila yüz kişilik bir grup için daha içselleştirilebilir hale getirir. Herkes farklı görüntüler arasında ileri geri giderek sayfaları değiştirebilir. Levhaların materyal olarak hantal oluşu, New York'un İspanyol Harlem'indeki bir kilisede, sunum yapma işini erkeklerin devralmasına sebep olmuştu: "Profesör, izin verin ben taşırım.." O zamanlar fiziksel olarak güçlü olmama rağmen, zayıf bir entelektüel rolüne bürünmeye oldukça istekliydim.

Bu tür bir analizde sayfaların, satış sunumlarında kullanılan flip-chart formatında birleştirilmek yerine çıkarılabilir olması önemlidir. Bu özellik, anlattıkları hikâyenin daha sonra yeniden yapılandırılabilmesi ve yeniden düzenlenebilmesi için fayda sağlar: Tek renkli noktalardan oluşan, figürlü zemin paftasının üzerine haritalanmış yoğunluk sayfasını görürseniz (bu, önceki bölümde açıklanan Nolli haritaları gibi, binaları siyah ve açık alanı beyaz gösterir), bir hikâye anlatabilirsiniz; yoğunluk sayfasını binalardaki insanların zenginliğini gösteren bir haritanın üzerine (farklı renkli noktalardan oluşan bir sayfa) yerleştirirseniz, bambaşka bir hikâye anlatabilirsiniz.

Kaplama prosedürünün, bir topluluğun biçim-işlev düğümünü gevşetmek zorunda olduğu durumlara en uygun prosedür olduğunu düşünmeye başlamıştım: Tıpkı bir okul binasının yalnızca eğitime ev sahipliği yapması gerektiği yönündeki kapalı önermede olduğu gibi. Bir okul binasının sınırları içinde farklı etkinliklerin gerçekleşebileceği yerlerle, sadece kaplamaları değiştirerek ve ardından neye benzediklerini tartışarak kolayca oynayabilirsiniz.

Bir planı birlikte üretmenin üçüncü yolu, bir parça portföyünden yararlanmaktır. Hayatım boyunca bu portföyleri barındıran katalogların bağımlısı oldum; inşaat malzemelerini gösteren kataloglardan tutun da pencere düzenlemeleri ve mimari süslemeler için oluşturulmuş kataloglara kadar hepsini severim. (Kuşkusuz üç ve dört yaşlarımdaki oyuncak yoksunluğuma dayanan Freudyen bir açıklaması vardır.) Bu bağımlılığı ortak üretim işçiliğine aktardım.

Parça kataloğu, strafor tasarımıyla ilgilidir ancak onun ikizi değildir; bunun yerine, straforun kaba formlarının detaylandırılması ve spesifikasyonudur. Mimar Rem Koolhaas, yakın tarihli bir Venedik Bienali'ni karmaşık bir parça kataloğuna adamıştır ancak yoksul topluluklar aralarından seçim yapabilecekleri, örneğin on beş farklı pencereyi bir araya getirmenin ve bir vitrin

oluşturmanın maliyetini genellikle karşılayamazlar, bu yüzden de doğru malzemeyi bulmak için yapılan bu yaratıcı çalışma biraz da üstünkörü seviyede kalır. Dolayısıyla böyle durumlarda katalog üretimi daha fazla değer kazanır. Bunun sonucunda kitapçıklara para harcarız, mesela ticari kataloglara; Kahire'de insanlar bunları masalarında, ev dekorlarına ek olarak sergiliyorlar. Kendi katalog fetişimden dolayı aslında ben de halka satılan metal ev kapıları ve plastik donmaz-kırılmaz pencere çerçeveleri konusunda uzman hale geldim ve bu sıradan nesneleri gurur verici bir grafik görünümüyle sunmayı öğrendim.

Açık tasarım tarzında, insanlar kendilerine hitap eden malzeme ve bileşenleri seçmekte özgür olmalıdır. Ancak neyin mümkün olduğuna dair bilgileri sınırlı olduğu için tanıdık ve geleneksel olana başvurma eğilimindedirler. 1960'larda Hollanda'da planlamacılar yeni konutlar inşa etmek için bölge halkıyla birlikte çalışırken, bölge sakinleri yeni konut istemiyordu; ekonomik açıdan Xintiandi'deki trendy insanlardan daha fakir olsalar da bu sıradan vatandaşlar da aşinalığın güvencesini arıyordu. Aravena'nın Iquique projelerinde ise mimarın yarattığı modernist bina kaplamaları yavaş yavaş İspanyol sömürge dönemi pencereleriyle doldurulmaktadır. Kendin-yap projelerde insanların genellikle neyin mümkün olduğu hakkında hiçbir fikri yoktur; neden olsun ki? Mimarlık dergilerine abone değiller. Uzman bir mühendis veya mimarın yapabileceği gibi, insanlardan anında yeni bir şey icat etmelerini istemenin biraz gerçek dışı olduğunu söyleyebiliriz.

Bir araya getirdiğimiz kataloglarda da durum farklı değildi. Çoğunlukla yoksul topluluklarla çalıştığımız için, portföylerde yoksulların kendi başlarına inşa edebilecekleri inşaat malzemeleri yer alıyordu. Ancak bunlar genellikle düşük kalitedeydi. Her bütçeye uygun en iyi bileşenleri seçmiştik; şaşırtıcı bir şekilde piyasada bazı ucuz ama yenilikçi malzemeler de bulunuyordu. İnsanlar asgari tutarın üzerinde harcayacak paraya sahip olduklarında, yenilikçi veya ilginç şekiller yerine, daha varlıklı topluluklarda olduğu gibi denenmiş ve test edilmiş olanlara yöneliyordu. İyi tasarım kalitesine sahip bir proje yapmak ile sakinlerin istekleri arasındaki asimetrinin bir şekilde çözülmesi gerekir.

Uzman Kaçar

Şikago'daki topluluk organizatörü Saul Alinsky'nin çalışmasından yola çıkarak bu asimetriyle başa çıkmanın bir yolunu dü-

şündüm. Alinsky'nin organizatörleri işi "kolaylaştırıcı" adamlar değildi (bu korkunç kelime, "kontrol uygulanan durumların" tavsiye kisvesi altında gizlenmesini sağlar). Alinsky'nin adamları işin içine giriyor, tartışıyor, sinirleniyor, yanılgılarını kabul ediyordu; birlikte çalıştıkları insanlardan daha fazla bilgiye ve daha engin deneyime sahip oldukları gerçeğini dile getirmiyorlardı. Onunki gibi bir topluluk örgütlenmesi, Şikago Okulu'nun, insanların kendileri adına yorum yapmalarına izin verme yöntemi olan pasif empati politikasından kopmuş gibi görünüyordu. Ancak ikisi tamamen farklı değildi. Alinsky'nin toplumsal örgütlenme tarzı, ekibini gitme zamanının geldiği âna duyarlı hale getirmişti; zamanı geldiğinde topluluğu terk edip karar alma işini topluluğun ta kendisine bırakıyorlardı.

Ben de planlama çalışmamı, benim ve ekiplerimin yoldan çekilme zamanının geldiği o âna göre yönlendirmeye çalıştım. Çeşitli alternatif tasarımlarda iyi ve kötüye dair kendi görüşlerimizi sunduktan sonra, topluluğa, belirli bir noktada ayrılarak ne yapacaklarına karar vermeyi onlara bırakacağımızı söylüyorduk. Bu prosedür planlamayı açık uçlu yapan şeydir. Bir yetkili olay yerinden ayrıldığında ne olur? Birbirinden çok farklı iki örnek vereceğim.

Şikago'nun (büyüdüğüm yer) fakir bir bölgesi olan Cabrini-Green'de projeden ayrılmamız güçlendirici oldu çünkü yetkililer ne yapılacağına karar verme konusunda insanlara nadiren güveniyordu; topluluk, yeni bir anaokulu hakkında kendi kararlarını vermek için geride kalan materyallerimizden yararlandı ve karar verme süreci "Cabrini Gururu" olarak adlandırıldı. Biz gittikten sonra arkamızda bıraktığımız fiziksel nesneler farklı bir şekilde algılandı –ya da sonradan biz öyle olduğunu öğrendik. Kırpılmış veya ezilmiş strafor artık bizimle müşterilerimiz arasında bir alışveriş aracı olmaktan ziyade bir varlık, bir gerçeklik, başlı başına bir aktör haline gelmişti. Bir kadın bana şöyle dedi: "Flip-chart'a baktım, bunu açıklamaya çalışırken ne kadar sigara içtiğini düşündüm. Artık sen yoksun, duman yok, sadece flip-chart var..." Ona bunun neden önemli olduğunu sordum. "Tablolarda, siz etraftayken fark etmediğim şeyleri gördüm."

Beyrut'ta iç savaşın sona ermesinden sonra çok daha vahim bir uzman kaçışı deneyimi yaşadım, bunun için biraz olayın arka planını anlatmam gerekiyor.

Lübnan İç Savaşı, 1975'ten 1990'a kadar on beş yıl sürmüştü ancak ülkede şiddetli çatışmalar yankılanmaya devam ediyordu.

Başlangıçta bu çatışmalar, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün de ittifak yaptığı Müslüman gruplardan oluşan bir koalisyonla ülkenin Maruni Hıristiyan topluluğunun seçkinleri arasındaydı ancak daha sonraları savaşan grupların değişmesiyle başka bir manzaraya büründü ve başta İsrail ve Suriye olmak üzere dışarıdan müdahil olanların saldırılarıyla daha da karmaşık hale geldi. Bu dönemde çeyrek milyon insan öldü, yüzbinlercesi ülke içinde yerinden edildi, yüzbinlercesi de yurt dışına kaçtı. BM, İsrail'in 1978 ve 1982'de Lübnan'ı işgal etmesinden sonra uluslararası barışı korumaya yardımcı olmayı amaçlayan geçici bir kuruluş niteliğindeki UNIFIL aracılığıyla iç savaşa dahil oldu. (İsrail, hava gücü tehdidi olmaya devam etmesine rağmen nihayet 2000 yılında kuvvetlerini geri çekti; 2006 yılında Suriye varlığına karşı önemli bir geri çekilme yaşandı.) Diğer BM kuruluşları 1990'dan sonra Beyrut'un yeniden inşası için teknik yardım sağlama konusunda küçük ama yararlı bir rol oynadı.

İç savaş, Beyrut'ta mahalleden mahalleye pek çok çatışmayı içeriyordu; havan topları ve makineli tüfekler şehrin fiziksel ve sosyal dokusunu değiştirmişti. Örneğin, merdiven boşlukları binalarda cam pencereli odalara göre nispeten daha güvenli bölgeler haline gelmişti; bu boşluklar, yaylım ateşleri sırasında binaların içindeki ailelerin yemek yiyip uyuduğu kamusal alanlar durumundaydı. "Yeşil Hat" uzun yıllar süren çatışmaların sonuçlarını yakından gösteriyordu: Burada biri Hıristiyan, diğeri Müslüman olan iki bitişik mahalle, onları ayıran sınır için o kadar uzun süre savaşmıştı ki, molozların arasından uzun otlar ve hatta ağaçlar fışkırmıştı. İç savaştan önce oraya gitmiş bir üniversite öğrencisi olarak Beyrut'un, birçok farklı grubun bir arada yaşamayı başardığı kozmopolit bir yer olmasından ilham almıştım; otuz yıl sonra geri döndüğümde, fiziksel yıkımın boyutları bu anıları yok etmişti. Beyruta'a geri dönmüştüm çünkü bir MIT konferansı sırasında Beyrut'ta iç savaş sonrası planlama yapılacağı bilgisini edindikten sonra, yeniden yapılanmanın nasıl işlediğini gözlemlemek istiyordum (kendim planlama yapmayacaktım).[3]

Güney Beyrut'ta bir yeniden yapım ekibi, savaştaki tarafların en azından bazı üyelerinin enkazın nasıl temizlenip nasıl yeniden inşa edileceğine ilişkin tartışmalarda hazır bulunması konusunda ısrar ediyordu. İlk başta gruplaşmalar oldu ve toplantılar hiçbir yere

3. Samir Khalaf ve Philip S. Khoury (ed.), *Recovering Beirut: Urban Design and Post-War Reconstruction* (Leiden: E. J. Brill, 1993).

varamadı ancak dikkatler yavaş yavaş yeniden yapılandırmayla hasarı gidermenin farklı yollarına yöneldi; fiziksel duruma daha fazla ve birbirlerine daha az odaklanmaya başlamışlardı. Tartışma, moloz konusunda ne yapılacağı veya elektrik hatlarının nasıl çekileceği üzerine odaklandığında, savaşan gruplar arasında huysuz da olsa bir ateşkes sağlandı.

Uzman kaçışı bu bağlamda ortaya çıktı. Annesi hastalandıktan bir hafta sonra memleketine geri dönen bir BM planlamacısı, "Sizi bıraktığım için üzgünüm" dedi. Güney Beyrutlulardan biri, "İdare ettik bir şekilde" diye yanıtladı. Artık karşılıklı şikâyetler yerine, örneğin bir mahallede ihtiyaç duydukları elektrik kablosunun uzunluğuna odaklanan katılımcılar tam olarak bunu yapmışlardı, bir şekilde idare etmişlerdi. Uzmanın kaçışı, hiçbir ılımlı uzlaşmaya yol açmamıştı; insanlar arasındaki farkların ağırlığı çok büyüktü. Ancak meslektaşımın ortadan kaybolması, planlama sürecinin aksamasına da yol açmamıştı; bunun yerine onun gidişi, katılımcıların yeniden inşa sorununu somut şekilde üstlenmeleri gerektiği anlamına geliyordu; mesela bir moloz temizleme projesinin belirli bölümleri için termin belirlemişler ve geçici elektrik hatları için kabloların nereden satın alınacağını tespit etmişlerdi.

Beşinci Bölüm'de, Londra'da olası çatışmaların yüzeysel nezaket ritüelleriyle nasıl yönetildiğini anlatmıştım. Burada ise tam tersine, farklılıklarla baş etmenin daha ciddi bir yolu vardı: Birbirine odaklanmak yerine fiziksel dokuya odaklanmak. Bu şekilde bir işbirliği, şehrin geri kalanını inşa eden Suudi firmasının çalışma şekline aykırıydı, firma yukarıdan aşağıya kontrol uygulayarak acımasız bir planlamayla çalışıyordu. Ortak üretim anlayışı, Medellín'de Sergio Fajardo'ya rehberlik eden ahlak anlayışıyla da tezat oluşturuyordu; orada, mimarların tasarladığı kütüphaneler, insanlara gurur duymaya değer binalar veriyordu, işi yapan tasarımcıydı. Geriye dönüp baktığımda Beyrut'ta gördüğüm şuydu: İnsanlar fiziksel anlamda "ne" unsuruna kişisel olmayan bir yaklaşımla odaklanırken toplumsal anlamda "kim" tartışmalarını askıya almışlardı (bir yere kim ait, kim ait değil sorusunu askıya almışlardı).

Tüm bu nedenlerden dolayı, topluluklarla çalışırken onları yaftalamaktan uzak durmaya, özel insanlar için özel yerler gibi görünsünler diye onlara kimlik verme tuzağından kaçınmaya çalıştım. Ortak üretimin değeri, tekil yerine çoğul olarak konuşmasında, açık şehirlerin farklı versiyonlarını yaratmasında

yatar. Bahsettiğim üç uygulama, mekânın netliğinden ziyade alternatif modeller sunmayı deneyerek bu açıklığı yaratmayı hedeflemiştir.

Her üç uygulama da "müştereklerin" etik değeriyle ilgilidir. İngilizce "commons [müşterekler]" kelimesi, başlangıçta çiftçilerin hayvanları otlatmak için paylaştığı bir alanı ifade ediyordu; on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda çeşitli ülkelerin Kapsama Kanunları bu alanları özelleştirdi, böylece hayvanlar yalnızca sahiplerinin topraklarında otlayabildi. Fiziksel bir alan olarak tarımsal ortak alanlar, önceki bölümde tartışıldığı gibi gözenekliliğin özelliklerini ortaya koyuyordu; mini sürüler yan yana veya biri diğerinin arasına karışıp otluyordu; aralarındaki uçlar hayvanların sınırlarıydı, oysa kapsama yasaları taş sınırların yapılmasını teşvik ediyordu. Kapsama süreci çoğu zaman ailelerde yiyecek kıtlığı yarattı çünkü küçük özel arazi parçaları, tek bir küçük çiftçinin besleyebileceği sığır veya koyun sayısını kısıtlıyordu. Böylece mülkiyet, üretkenliğin önüne geçti.

Sol eğilimli sağduyu, kaynakların paylaşılmasının üretkenliği artırdığını öne sürerek bu formülü tersine çevirmeye çalıştı. On dokuzuncu yüzyılda Abbé de Lamennais bu görüşü Hıristiyan bakış açısıyla savundu: Manastır bahçelerinin, ekonomik açıdan, tekil bireyler veya aileler tarafından idare edilen sebze tarlalarından daha verimli olduğuna inanıyordu; büyük bir grup arasında emeğin paylaşılması, gece gündüz, hafta içi ve hafta sonu sürekli çalışma, kişinin kendisinden daha yüksek bir ilkeye adanan ve bu ilke tarafından teşvik edilen emek anlamına geliyordu. Karl Marx da benzer bir yaklaşımı tamamen seküler bir bakış açısıyla savundu; Émile Durkheim de "organik dayanışma" tanımında aynı yolu izledi; tıpkı modern işbirliği araştırmalarının kurucusu olan Durkheim'in yeğeni antropolog Marcel Mauss gibi. Bu argümanlar o dönemde kurulan kooperatif bankalarında, defin hizmetleri sandığında ve ortak sigorta şirketlerinde somut olarak yer buldu.

Bugün, bilgisayar sistemleri söz konusu olduğunda, açık kaynaklı yazılım, kaynakların genellikle "dijital ortak alanlar (veya müşterekler)" olarak adlandırılan bir havuzda toplanmasını temsil eder. Müştereklerin benimsenmesi artık genel anlamda Lamennais'de olduğu gibi daha yüksek bir ilkeye hizmetle ilgili değildir; daha ziyade karşılıklı faydayla ilgilidir. Yine de "ortaklaşa çalışma" ifadesinde hâlâ idealist bir tını bulunabilir; mal ve hizmetleri paylaşma dürtüsüne ilham veren bir ifadedir ve aynı

zamanda bu paylaşımı organize etmeye çalışan çeşitli grupları da isimlendirir.

Ortak yapımın biraz farklı bir etik odağı vardır. Daha ziyade zımpara kâğıdı gibi bir deneyim olduğunu söyleyebiliriz.

Makineyle Ortak Üretim

Teknolojik *ville*, kuralcı veya koordinatif akıllı şehirlere bölünebilir (bkz. Altıncı Bölüm). Kuralcı akıllı şehir, kentsel formun vatandaşla ortak üreticisi değildir: Mekânların hem biçimleri hem de işlevleri önceden belirlenir ve vatandaş bunları kullanır; en kullanıcı dostu olanı yapmanın baştan çıkarıcı ama aklı uyuşturan kuralını izler. Burası kapalı bir *ville*'dir. Koordinatif akıllı şehir, ortak üretim şehridir; gerçek zamanlı veriler işlenerek, insanların yalnızca şehri nasıl kullanacakları hakkında değil aynı zamanda Lyons veya Curitiba'da olduğu gibi farklı bina formlarının ve sokak planlarının nasıl modelleneceği hakkında düşünmelerine de olanak sağlar. Buradaki alternatif formlar modern bir açık *ville* modeli sunar.

Bir makineyle nasıl sohbet edilir? Bugün uyanıkken aslında hayatımızın neredeyse her dakikasında makinelerle konuşuyoruz. Çoğu zaman bu tartışmalar programlanmış yazı veya sesin bize ne yapmamız gerektiğini söylemesiyle sona eriyor: "Komut" tuşu, klavyede uygun bir şekilde adlandırılmıştır; bu ne diyalog içeren bir tartışmadır ne de ortak yapımdır.

Anlattığım prosedürler, kâğıttan ya da strafordan, doğrudan ekrana aktarılabiliyor; bazı bilgisayar destekli tasarım programları sayesinde strafor modellerin eşdeğerini ekranda oluşturmak ve bunları incelemek on yıldır mümkün; ve üç boyutlu baskının ortaya çıkışı da, insanların incelemesi için gerçek strafor modellerin oluşturulabileceği anlamına geliyor. Ekranla yapılan tüm işlerde olduğu gibi, dokunsal etkileşimde belirli bir kayıp oluşur ancak muazzam bir sosyal kazanç da söz konusudur: Bir planlama toplantısına katılmak için fiziksel olarak orada olmanıza gerek yoktur. Ancak aktarım mükemmel olamaz. Bu kısmen insanların kullandığı dijital makinelerin doğasından kaynaklanmaktadır. Bu makineler iki biçimde gelir: replikalar ve robotlar. Biz kullanıcılar onlarla farklı türde konuşmalar yapıyoruz.

Bir replika, insan işlevlerini taklit eden ancak daha iyi çalışan bir makinedir; tıpkı kalp pili veya otomobil tesislerinde kullanılan mekanik kollar gibi. Hiçbir zaman yorulmasalar da replikalar bizim

yaptığımız şeyi yaptıkları için anlamlandırabildiğimiz şeylerdir. Sesle etkinleştirilen, sesle yanıt veren bir cihazda olduğu gibi, bir replikayla etkileşimde bulunurken de başka bir kişiyle kurar gibi iletişim kurarız.

Uygun bir robot, insan vücuduna dayalı olmayıp, başka mantıklara dayalı bağımsız bir forma sahiptir. Bill Mitchell'ın tasarladığı sürücüsüz arabayı ele alalım. Otomobil, direksiyonu ve frenleri olsaydı replika işlevi görebilirdi; insan sürücünün, bunları kullanmak zorunda kalmaması ümit ediliyordu; yine de replika durumunda, yolcunun, makinenin ellerinde pasif durumda olduğunu hissetmesine gerek yoktur. Sürücüsüz araba, direksiyonu ve freni olmayan bir robot gibi işlev görseydi, bu deneyim, yolcunun, işleyişini güven içinde kabullendiği bir trene veya uçağa (pasif bir yolculuk) binmesi gibi olurdu. Hemen hemen tüm akıllı teknolojiler aynı seçimle karşı karşıyadır. Mesela Google Maps'te harita görselini kaldırıp sadece yazılı sözlü yönlendirmeleri takip ederek gideceğiniz yer, haritayı geri yükleyip, hareketli noktaya (size) önerilen yolu takip ederek gideceğiniz yerle aynıdır. İlk yol, haritasız yol robotiktir; ikincisi, yani ekrandaki hareketli nokta replika tarzıdır. Büyük verileri işlemeyi koordine eden bilgisayar düzenekleri, beyindeki sinirsel aktiviteye göre kanallarını modellemek açısından replika niteliğindedir ancak beyin hücresi kimyasını taklit etmeye gerek kalmadan bilgiyi dağıtması yönünden robotiktir.

Ortak yapımda birlikte çalışmayı isteyeceğimiz partner makineler, robotlar yerine replikalar gibi görünebilir. Ama o kritik kaçış anında replikalar doğru seçim olmayabilir. Bir problemi bir robottan devralmak bir replikadan almaktan daha kolaydır. Bunun nedeni robotun bize daha az benzemesi ve güçlerinin bizimkilerle karşılaştırılmasına imkân vermemesidir. Fabrika ve işyerlerinde yapılan çalışmalar, robotların belirli bir işlevi yerine getirmek açısından sınırlı kapsamda olsa da sonsuz güce sahip araçlar olarak görülme eğiliminde olduğunu, replikaların ise montaj hattında "insanların yerini alan süper insanlar" olarak tehdit şeklinde algılandığını göstermiştir. Çoğu robot, bize benzemeleri anlamında kullanıcı dostu değildir ve bu nedenle onların eylemleriyle özdeşleşebiliriz, halbuki replikalar bu karşılaştırmayı davet eder –bu bizim dezavantajımızadır. Beşinci Bölüm'de açıklanan kişiselleştirilmiş sınıfsal dünyada olduğu gibi teknoloji dünyasında da haksız karşılaştırmalar ortaya çıkar.[4]

4. Sennett, *The Craftsman*, s. 84-8.

Tasarım çalışmaları açısından bakıldığında, robot işlevi, binanın derisinin altındaki gizli yapıyı gösteren ekran görüntülerinde yer alırken, üç boyutlu baskı, daha replika niteliğinde bir prosedürdür: İşi, el gibi ama çok daha iyi yapan mekanik bir kesiciyle straforu keserek, insan elinin yerini alır. Bu haksız karşılaştırma nedeniyle ortak yapım işlerinde çok fazla üç boyutlu baskı kullanmaktan kaçındım. Yüksek teknolojinin diğer yönlerinde olduğu gibi robot, Google'ın kullanıcı dostu yazılım satıcılarının amaçlamadığı bir anlamda kullanışlı hale gelir: Bir ikame olmaktan ziyade bir kaynak olarak dost olur. İnsanların pasif bir şekilde kokpit komutlarını takip etmek yerine, çevreye ilişkin durumlarda kendi akıllarını kullanmaları gerekir; bir robot bu süreci bir replikaya göre daha kolay hale getirir. Makineleri kullanıcı dostu değil, kullanıcıya yabancı varlıklar olarak düşünmeliyiz. Tıpkı *cite*'de yabancılara açık olmamız gerekirken onlara karşı yalnızca sınırlı bir bağımlılığa sahip olabileceğimiz gibi, yüksek teknolojiyle ilişki kurma yöntemlerimizde de sınırlı bağımlılıkta olmalıyız.

Özetle, ortak yapım, bir şeyi yapmanın tek bir doğru yolu olduğu inancına doğrudan karşı çıkar ve ister insan ister dijital olsun, uzmanlar tarafından tanımlanan en iyi uygulamaları taklit etmemiz gerektiği yönündeki aynı derecede kapalı fikri reddeder. Ancak makine daha az basit bir şeyin sinyalini verir: Karmaşık bir ortamda işbirliği yapmak, işbirliği yaptığınız kişilerle belirli bir mesafeyi korumayı gerektirir. Her ne kadar makinelere karşı tetikte olmak istesek de bu insani açıdan sapkınca görünebilir. Başkalarıyla çalışmanın sırrı bir tür kayıtsızlık gerektirir; Simmel'in maskesinden farklı bir kayıtsızlık.

II. İŞBİRLİKÇİ AMA YAKIN DEĞİL – SOSYALLİK

İnsanlar birbirlerini daha iyi tanıdıkça kaçınılmaz olarak yakınlaşacak gibi görünebilir; yabancı ortadan kaybolacak ve komşu, arkadaş ya da sevgili ortaya çıkacaktır. Bu, toplumsal yaşamın karmaşık katmanlaşmasını yanlış anlamaktır; toplumsal yaşamda zaman içinde ötekindeki bilinemeyen, erişilemez unsurlara saygı duymamız gerekir. Buna karşılık, "birlik" ve dayanışma, diğerinin ayırt ediciliğini ihlal edebilir; bu da Gustave Le Bon'un, kentsel kalabalığın asit etkisi olarak tanımladığı bir ihlaldir: Kalabalık, insanları düşünmeyen bir kitleye dönüştürür.

O halde, mesafemizi koruduğumuz ötekilerle ilişki kurmaya nasıl devam edebiliriz? John Locke'tan itibaren bu soruya verilen

yanıtlardan biri faydacı yaklaşım olmuştur: Tek başınıza başaramayacağınız şeyi yapmak için başkalarıyla birlikte olmanız gerekir. Dişlerinizi sıkın ve katılın. Ancak barda insanlarla bira içip oyalanmanıza gerek yoktur; faydacı bir hesapla ifade etmek gerekirse, boşa zaman harcamış olursunuz. Bu fayda hesabı, yakın olmayan ve yakın olmayacak insanlarla işbirliğini canlandıran sosyalleşme dürtüsünü gözden kaçırır.

Bir Atölye

Yazmaya başladığımdan beri Boston'da bir fırını gözlemliyorum. Yaklaşık elli yıldır takip ettiğim fırın yalnızca üç kez el değiştirdi. Başlangıçta bir aile işletmesi olan bu fırın, yaklaşık otuz yıl önce göçmen Yunan kurucuları tarafından daha büyük bir fırın işletmesine satıldı; yeni sahipleri otomatik ekipmanlar getirdi ve işletmeyi bir zanaat dükkânından endüstriyel bir tesise dönüştürdü. Daha sonra, yaklaşık on yıl önce, artık büyümüş olan kuruluş bu holdingden ayrıldı ve fırın bu kez Latin kökenli olmak üzere, yeniden bir ailenin mülkiyetine geçti. Şu anda yaklaşık kırk kişiyi istihdam eden fırın, organik bir işletme olarak Boston'ın genç seçkinlerine hitap ediyor ve kendine niş bir pazar yakalamış durumda; hatta "Fırıncılar'dan Google'a" şeklinde reklamı yapılabilir.[5,6]

Holdinge bağlı işletildiği dönemde, fırının işe gelmeyen sahipleri, pişirmeyle ilgili tüm görevleri yerine getiren, replika olarak tasarlanmış makineler getirerek tesisi otomatikleştirdiler; makinelere bakan çalışanlar ekmek pişirmeyi bilmiyordu. Ekmek iyiydi ama ürün standart olduğundan müşterilerin ekmeği başka yerden değil de bu fırından alması için hiçbir sebep yoktu. Latin kökenli sahipleri işletmeyi satın aldığında, fırıncılar özel ekmek yapma zanaatında eğitim aldılar ve makineler üzerindeki kontrolü tekrar ele geçirdiler ve özellikle fırınlar üzerinde kontrol sahibi oldular; böylece bu fırınlar artık önceden ayarlanmış bir fırın sıcaklığı yerine fırıncının gözüyle ayarlanıyordu.

Bu işletme ilk etapta dikkatimi çekmişti çünkü yarım yüzyıl önce fırın sahipleri Boston'daki okulların ırksal entegrasyonuna direnme kampanyasına kararlılıkla katılmışlar ve hiçbir Afrikalı-Amerikalıyı da işe almamışlardı; Yunanlılar bu ırkın başarısızlık

5. Richard Sennett ve Jonathan Cobb, *The Hidden Injuries of Class* (New York: W. W. Norton, 1972).
6. Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (New York: W. W. Norton, 1998).

virüsü taşıdığını düşünüyordu. Fırın büyük gıda firmasına satıldığında, insanları ırksal gerekçelerle işten men etmek yasa dışı hale gelmişti; bu, işletmedeki personelin hızlı bir şekilde değişmesi anlamına geliyordu; artık, asgari ücret alan, işletmeyle pek bağlantısı olmayan ve biraz daha iyi maaşlı işler bulur bulmaz başka bir yere taşınan Portekizli, Meksikalı ve Afrikalı-Amerikalılardan oluşan bir karışımın çalıştırılıyordu. Fırının üçüncü döneminde, gelecek vaat eden göçmen bir aileye geri dönüş yapıldı: Latin ve Afrika kökenli Amerikalılardan oluşan heterojen bir ekip işe alınıyor, ayrıca ilk sahiplerinin ikinci nesil akrabalarından bazıları da geri geliyordu.

Bu insanlar işe devam etmiş ve atölyede işbirliği yaptıklarını kanıtlamışlardı, bu da firmanın üretkenliğini ve dolayısıyla kârlılığını artırmıştı. Clerkenwell'in karma topluluğundaki diplomatik nezaketin aksine, buradaki işbirliği, işçiler arasında işleri hakkında çok daha yoğun etkileşimler içeriyordu; örneğin, hamurun kıvamını değerlendirmek için karıştırma makineleri durdurulduğunda veya işçiler, pişip pişmediğini anlamak için fırınların kalın cam kapılarından içeri baktıklarında iletişim söz konusuydu. Bu karar çağrıları, pişirme döngüsü nedeniyle sıkışık bir zaman diliminde gerçekleşse de çok fazla tartışmaya yol açıyordu. Kültürel farklılıklar bu anlarda pek önemli görünmüyordu. Ne kadar liberal olursam olayım, Yunan fırıncılardan biri, bir düzine baget için "Kübalı" gibi dediğinde, yani çok koyu renkte olduğunu söylemeye çalıştığında bunu duyduğuma üzülmüştüm ama benden başka hiç kimse bu sıfata dikkat etmemişti. Şehirci Ash Amin'in ifadesiyle böyle bir işyeri "farklılıkları fark etmez" hale gelmişti.

Ancak bu şekilde işbirliği içinde çalışmak insanları yakınlaştırmaz. Mesafenin korunuşu, fırın yakınlarında işçilerin sosyalleştiği bir barda belirginleşiyordu. Bir zamanlar loş bir uğrak yeri olan, kareli plastik kumaşla kaplı portatif metal masalarla donatılan bar, artık perdesiz pencereleri ve mat yüzeyli ahşap masalarıyla elitleştirme virüsünün erken belirtilerini gösteriyor. İş çıkışı uğranan bu yerde işten çok az bahsediliyor; herhangi bir yerdeki çalışanlar gibi, fırıncılar da işverenin aptallığının işaretlerine iğneli bir dille dikkat çekiyor; bunun dışındaki diğer şakalaşmaları benim pek anlamadığım spor muhabbetlerinden oluşuyor. Ama mesafe sinyallerini nasıl verdiklerini de görebiliyorum. Fırında birlikte çalışıyor, barda rahatlıyorlar ama başka etnik kökenden insanları asla eve çağırmıyorlar.

Fırının büyük bir şehirde olması bunun nedenini açıklayabilir. Dayanışmayı vurgulayan vizyoner atölye tasarımları genellikle şehir dışında konumlandırılmıştır. Örneğin, Claude-Nicolas Ledoux'nun Arc-et-Senans'taki on sekizinci yüzyıla ait tuzlası, işçilerin doğu Fransa kırsalındaki Chaux Ormanı'nda yaşadığı ve tuz rafine ettiği kendi kendine yeten bir topluluktu; bir bütün olarak dinsiz bir manastıra benziyordu. Aynı şekilde, Charles Fourier'nin on dokuzuncu yüzyılda tasarladığı falansterler de kasıtlı olarak şehirden uzaklaştırılmış atölyelerdi; kapalı, kendi kendine yeten, her şeyi barındıran topluluklardı. Kentin karmaşık toplum yapısında ise insanlar birbirlerinden farklılaşmış, kısmi ilişkiler kurmuşlardır. Başka bir kişiyle, onun gibi olmadan hatta ondan hoşlanmadan da iyi çalışabilirsiniz.

İşbirliğine dayalı atölye, karma mahalleyle de tezat oluşturur. Toplumsal zehir salma tehdidi altındaki karma bir mahalle, insanları farklılıklarına doğrudan değinmekten uzaklaştırabilir. Atölyede farklılık başka bir boyut kazanır: Farklılık olgusu, üretken bir olgu değildir; insanlar birbirlerine ne kadar benzedikleri veya benzemedikleri üzerinde dursalardı birlikte iyi çalışamazlardı; kimin çalıştığı, ne yapılacağından daha öncelikli hale gelirdi. Googleplex de zanaat fırınlarıyla bir zıtlık ortaya koyar. Suşi bar, pinpon masası ve spor salonu; tüm bunlar, işyerine sosyal bir keyif getirerek üretkenliği teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Oysa fırıncılar keyif aradıklarında bu keyfi dışarıda ararlar.

Tüm bu nedenlerden ötürü, bugün fırın felsefi bir sinyal gönderir: Sosyalliğin bir örneğidir.

Sosyallik

Faydacı düşünce tarzında, insanların birlikte etkili bir şekilde hareket edebilmeleri için ortak bir amacı veya hedefi paylaşmaları gerekir; bir toplantıda harekete geçmeden önce konsensusa ulaşmanız zorunludur. Daha önceki bir kitabım olan *Together*'da,* işbirliğinin konsensusa bağlı olması gerekmediğini göstermeye çalıştım. İnsanların başkalarıyla paylaşamayacağı pek çok işbirliği biçimi vardır; tıpkı diplomatik müzakerelerde, çıkarları sizin çıkarlarınızla uzlaştırılamayan insanlarla iş yaptığınız durumlarda olduğu gibi.[7]

* Richard Sennett, *Beraber*, Çev. İlkay Özküralpli, Ayrıntı Yayınları. (y.h.n.)

7. Richard Sennett, *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation* (New Haven: Yale University Press/Londra: Allen Lane, 2012), s. 38-40.

Peki insanları bir arada tutan şey nedir? Locke'un cevabı, daha önce de belirtildiği gibi, tek başınıza yapamayacağınız şeyleri yapmaları için başkalarına ihtiyacınız olduğudur. Bu, Aristoteles'in kolektif savunma ve ticaret açısından tanımladığı *synoikismos*'tur.*

Bu faydacı cevabın dışarıda bıraktığı şey, işbirliğinin öznel boyutudur. Bir savaş umutsuz hale geldiğinde bile savaşmaya devam eden askerleri düşünün. Faydacı savaşma yöntemi ise, birlikte savaşmanın nihai sonucu kaçınılmazsa, yoldaşlarınızı terk etmenizi gerektirir. Fırın elbette, bu derece aşırı uçta bir öznel bağ sergilemez: Bu deneyim onları daha da sıkı bir şekilde birbirine bağlamasa da insanların birbirleriyle etkileşime geçmesine olanak tanıyan, onları birlikte iyi çalışmaya yönlendiren sınırlı bir sosyallik sunar. Yapılan işten gurur duyarlar; bu diğer çalışanlara saygıyı doğurur.

"Sosyallik", kişisel olmayan bir görevi paylaşmaya dayalı olarak başkalarıyla bir tür sınırlı kardeşlik hissetmeyi ifade eder. Bu sınırlı kardeşlik, insanların bir arada olmalarından çok, birlikte bir şeyler yapmalarıyla ortaya çıkar. Planlamada sosyallik çok önemli bir rol oynar. İnsanların ilk yargılarına inatla bağlı kalmak yerine diğerlerini giderek daha dikkatli dinledikleri toplantılarımızda, sosyalliğin varlığının işaretleri ortaya çıkmıştır. Cabrini-Green'de veya Güney Beyrut'ta olduğu gibi, planlamacılar odadan çıktığında sosyallik güçlenmiştir: İnsanlara artık bir uzman tarafından desteklenmeyen bir görev bırakılmış, böylece dikkatler, inşa edilen şeye yönelmiştir.

Açık planlama yaklaşımı farklıdır çünkü sosyalliği tetikleyen şey, sorunlu bir nesnedir; tıpkı bir okul ya da sağlık ocağının strafordan yapılmış, masa üzerinde duran dört versiyonunda olduğu gibi. Bu somut şeyler, en ham ve kaba halleriyle bile, insanları ne yapılması gerektiği konusunda uygulamalı olarak düşünmeye davet eder. İlginç bir şekilde, hangi modelin seçileceğine karar verme eylemi, insanların daha önce barındırdığı kararsızlıkları ortadan kaldıramayabilir. Bu şüphenin kendi pratiğimde de devam ettiğini görebiliyordum: İnsanlar, toplantılardan sonra masanın üzerindeki strafor modeller üzerinde düşünmeye devam ediyor veya plastik tabloları yeniden karıştırmaya başlıyordu. İşbirliği zamanı bitmiş olsa bile, üretilen nesnelere ilgi bitmiyordu.

* Antik Yunan'da, dağınık halde yaşayan insan topluluklarının birleşerek şehir oluşturmaları veya birkaç şehrin birleşmesi. (ç.n.)

Cité'de sosyallik, gayrişahsiliğin duygusal açıdan karşıt noktasıdır; şiddet içeren dayanışmanın kalabalığa hükmettiğini düşünen Le Bon'un sözlerini ölçüp biçerek bunu söylüyorum. Georg Simmel'in metropol yaşamıyla ilgili açıklamasında sosyallik görünmez çünkü ona göre, insanlar kamusal alanda olduğunda, bir caddede hareket ettiklerini, içinden geçtikleri diğer kişilerle hiçbir üretken ilişkilerinin olmadığını düşünmektedirler. Yabancılar birlikte üretken bir şeyler yaptığında sosyallik ortaya çıkar. İşten sonra içilen bir bardak bira ve ardından otobüste veya metro durağında vedalaşma, diğerlerini önemsediğinizin sinyalini gönderir –Googleplex'te sunulan hazlar ise başkalarıyla birlikte olmanın, hazzı ve rahatlığı paylaşmanın reklamını yapar. Fırın patronlarının daha az manipülatif olduğunu söyleyebilirim. Büyük harflerle söylemek gerekirse, sosyallik hem mütevazı hem de dürüst bir sosyal bağdır.

Yaşamın her alanında olduğu gibi toplumsallık deneyiminde de belli bir politika türü söz konusudur. Altıncı Bölüm'de görüldüğü gibi Alexis de Tocqueville "demokrasi" kelimesini iki anlamda kullanmıştı. İlki, çoğunluğun hükmetmesiyle ilgiliydi çünkü çoğunluk, mafya benzeri bir şekilde iradesini azınlığa zorbaca dayatabileceğinden, Tocqueville yüzde 51'in yüzde 49'u ezmesinden korkuyordu. Demokrasinin ikinci anlamını "bireycilik"le eşitlemişti. Burada insanların birbirlerinden koptuğu, kendi işleriyle meşgul olduğu bir toplum düşünüyordu; o, bu tür bireycilikten korkuyordu (zorlu bireysel çabalardan uzak bir bireycilikten korkuyordu) çünkü bireysellik "hareketin yaylarını sessizce çözer" diyordu. İnsanların hemen hemen aynı zevkleri ve inançları paylaştığı, hayatın mümkün olduğu kadar sadeleştirildiği ve kolaylaştığı, kullanıcı dostu bir toplum, enerji kaybeden bir toplumdur: Farklı olan insanlar arasındaki işbirliği söner. Tocqueville, gönüllü kuruluşların bu tehdide verilecek yanıtlardan biri olduğuna inanıyordu çünkü insanları geri çekilmek yerine işin içine girmeye, katılmaya teşvik ediyorlardı. Onun düşündüğü şekliyle gönüllü kuruluşlar sosyallik alanlarıydı.

Tanımladığım üç uygulama Tocqueville'ci katılım mantığını takip eder. Ancak uzmanın gönüllü olarak ayrılması, sürece özel bir yön katmaktadır ve insanları işi yeniden biçimlendirmeye zorlar. Kendi başına bırakılırsa bir kuruluşun karar alma süreci, oylamayla basitleştirilebilir; sonuç demokratiktir ama Tocqueville'in ilk başta bahsettiği anlamda: Çoğunluğun iradesi galip gelmiştir. Diyaloğa dayalı süreçler ve sosyal bağlar demokratik

eylemle sona erdirilir; çoğunluğun tiranlığı ufukta belirir. Azınlığın sesi artık önemli değildir.

Tanımladığım planlama uygulamalarında ise azınlıkta kalan ses hâlâ önemlidir. Bir karara varıldıktan sonra bile büyük ölçüde belirsizlik devam eder çünkü inşaatın farklı şekillerde ilerleyebileceği açıktır. Son diye bir şey yoktur, tek bir doğru yol yoktur.

Üstelik haksız bir karara daha iyi karşı çıkılabilir. Uzun zaman önce Hegel, efendi-köle ilişkisini anlatırken bu direnişin işe yarayabileceği bir yöntemi açıklamıştı. "Canımı acıtıyorsun!", yaralı bir kişinin, efendinin ne yaptığına odaklanan çığlığıdır; baskının yörüngesi, dili ve eylemleri efendi tarafından belirlenir; aslında eski Yunancadaki "acı çekmek" kelimesi "pasif" kelimesinin yakın akrabasıdır. Hegel'e göre acı çeken kişi ancak duyguları artık bu yörüngeye dahil olmadığında köle olmayı bırakır. Siyaset sosyoloğu James Scott, örneğin Güney Amerika'da ırksal olarak köleleştirilmiş grupların kendi aralarında efendilerine anlamsız görünen bir iletişim dilini nasıl geliştirdiklerini incelemiştir; birbirleriyle efendilerinin anlayamadığı şekillerde konuşurken artık zihinsel olarak köle değillerdir.

Ben bu bölümü bitirirken Londra'da Hegel'in klasik önermesini farklı bir açıdan gösteren korkunç bir trajedi yaşandı. 14 Haziran 2017 sabahının erken saatlerinde çıkan yangın, Batı Londra'daki havalı Kensington bölgesinin uçlarında yer alan çok katlı bir sosyal konut olan Grenfell Tower'ı kül etti. Yetmiş dokuz kişi öldü. Yangın hızlı bir şekilde ilerlemişti çünkü yeni dış kaplama, alevleri dördüncü katın iç kısmından binanın dış cephesine, yirmi dört katın yukarısına ve aşağısına kadar hızla iletmişti. Bir polietilen çekirdeği (Reynobond PE adı verilen bir ürün) sandviçleyen alüminyum kompozitten oluşan kaplama, parlak ve temiz görünüyordu ve "upgrade" bir ürün olduğunu ilan ediyordu ve aslında tehlikeli derecede yanıcıydı. Metrekare başına yalnızca 2 £ daha pahalı olan ve gerçekten yangın geciktirici çekirdeğe sahip bir alternatiften biraz daha ucuzdu. (Reynobond'un, ABD ve Almanya'da yüksek binalarda kullanılması yasaklanmıştır.) İngiliz planlamacılar "uygun maliyetli" seçeneği tercih etmişti.[8]

Olaydan sonra yetkililer ve mağdurlar farklı bir dil konuşmaya başladı ve bu da sorun haline geldi. Hem siyasi otoriteler hem

8. Bu olayın açıklamasını http://en.wikipedia.org/wiki/Grenfell_Tower_fire adresinden görebilirsiniz, bu Wikipedia maddesine benim de katkıda bulunduğumu unutmayın.

de resmi planlamacılar, yenilemeye yol açan kararların nasıl alındığını ve yenilemeyi kimin yaptığını açıkladılar; kulenin çoğunlukla yoksul insanları barındırması nedeniyle en ucuz seçeneğe gittiklerini söyleyemediler. Yangın karşısında şoka giren ve kafası karışan mağdurlar, sıkıntılarının fark edilmesini istedi. Oysaki travma açıklanabilir bir şey değildir. Travmayı çevreleyen sözcük bulutunu ele almak yerine diyalog yoluyla insanların ne hissettiğini anlamak gerekir ancak Kensington yetkilileri duygusal zekâdan yoksundu. Farkındalık açığı neredeyse anında genişledi. Toplu konut sakinlerinin gürültülü ve şaşkın bir şekilde toplantıya gelmesi üzerine halka açık bir toplantı kapatıldı; Başbakan felaket alanını ziyarete geldiğinde itfaiyecilerle konuştu ama bölge sakinleriyle konuşmadı. Resmi bir soruşturma başlatıldı; yoksullara barınma sağlanması konusunda çok az şey bildiğini itiraf eden kurumun başkanı (eski bir muhasebeciydi), felakete odaklı, yani sınırlı bir soruşturma istediğini söyledi. Bu açıklama yetkililerle mağdurlar arasındaki uçurumu daha da genişletti; mağdurlar evlerinin kaybının sonuçlarını maddeler halinde sunamadı. Efendinin dili ile kendi dilleri arasındaki kopukluk sonunda efendinin işine yaradı.

Bu bölümde taslağını çizdiğim ortak yapım yönteminin, Grenfell Tower trajedisinin yaşanmasını en başından engelleyebileceğinden eminim. Reynobond PE ile biraz daha pahalı bir kaplama arasında seçim yapma fırsatı verilseydi, hiçbir sakin, daha ucuz versiyonu tercih etmezdi ancak sakinlere bu seçimi yapma şansı verilmedi. Planlamacılar, halkla istişarelerinde tercih ettikleri ürünün ABD ve Almanya'da kullanımının yasaklandığını belirtebilirlerdi ki bu rahatsız edici gerçek de gündeme getirilmedi.

Genel olarak ortak üretim süreci, alternatifleri inşaatın en başında keşfederek, tehlikeleri ve zorlukları ortaya çıkarabilir; alternatifler hakkında düşünmek rasyonel değerlendirmeyi beraberinde getirir; uzmanın karar anında ayrılması projede yaşayacak olanlara inisiyatif verir. Halk pasifize edilmez, sözü dinlenir. Uzmanlar danışman olarak kendilerine uygun rolü bulur. Ortaya koyduğum prosedürler ortak üretimin bir yoludur; yüz yüze etkileşime dayalıdır ancak göstermeye çalıştığım gibi, yüksek teknolojiyi bir araç olarak kullanarak daha büyük ölçekte çevrimiçi olarak da işe yarayabilir. Hegel'in efendi-köle ilişkisinden çıkışından ziyade, çevreyi inşa etmenin açık, etkileşimli bir yoluna

ihtiyacımız var. Sonuç belirsiz olabilir ve insanları tatminsiz bırakabilir; yine de bu korkunç yangını doğuran kapalı, yukarıdan aşağıya, tasarruflu yaklaşımdan daha demokratik, daha gerçekçi bir yapılaşmadır.

Dördüncü Bölüm
Şehir Etiği

10
Zamanın Gölgeleri

Shelley'nin "Ozymandias" şiiri şöyle başlar:

> Antik bir diyardan gelen bir gezginle tanıştım.
> Dedi ki: "Taştan yapılmış iki geniş ve gövdesiz bacak
> Çölde dikili duruyordu...

Birkaç satır aşağıda Shelley şunu söyler:

> Ve heykelin kaidesinin üzerinde şu sözler vardı:
> "Benim adım Ozymandias, Kralların Kralı.
> Eserlerime bak Ey Yüce Varlık, bak ki haddini bilesin!"
> Geriye başka bir şey kalmamış...

Şiir, insanlığa ait eserlerin zaman mefhumu tarafından silindiği yönündeki bariz ama ihmal edilen gerçeği aktarır. Araştırmamızın son bölümünde Ozymandias'ı şehre götüreceğiz. Shelley, inşaatçıların moda sözcüğü olan "sürdürülebilir" sözcüğüne acı bir yorum getirmiştir. O halde insanlar inşa ettikleri şeyler hakkında nasıl düşünmelidir? Ve nasıl yaşamaya devam ederler?

İyileşme sürecinde olduğum dönemde bir arkadaşım bana *The Swerve* adlı kitabı getirdi; kitapta Stephen Greenblatt, eski bir şiir olan Lucretius'un *On the Nature of Things* adlı eserinin Rönesans dönemindeki canlanışını anlatıyordu. Bu uzun şiir, ölmek üzere olanlara ölüm korkusunu yenmelerini öğütler çünkü ölümden

sonra geriye hiçbir şey kalmaz, aşkın bir ruh yoktur; hayat sadece başlar, gerçekleşir ve durur. Bu, Shelley'nin mantıksal anlamda uç noktalara taşıdığı bakış açısıdır. Arkadaşımın Lucretius'u başucu okuması olarak tavsiye etmesinin pek de dostça olmadığını düşünebilirsiniz. Ancak Lucretius, bu duruma razı olmamız gerektiğini çünkü hayatta hiçbir şeyin önceden belirlenmiş veya öngörülebilir olmadığını söyler. Olayların yolu nadiren düz bir neden-sonuç çizgisini takip eder; bunun yerine dolambaçlı yollar, yalpalamalar ve çıkmaz sokaklar vardır. Bunları "*swerves* [sapmalar]" olarak adlandırmaktadır. Atomlar, "kesinlikle öngörülemeyen zamanlarda ve yerlerde, düz rotalarından hafifçe saparak hareket eder; çok küçük de olsa belirsiz hareketler yapar (nec artı quam minimum), çarpışmalara ve kesişmelere neden olur, fiziksel malzemeleri öngörülemeyen bir patikaya yerleştirir." Lucretius açık uçlu zamanın filozofuydu.[1] [2]

Antik dünya bu açık uçlu talih güçlerini tanrıça Fortuna'da vücuda getirdi. Fortuna, yeni şarapların, yeni tip gemi yelkenlerinin ve binalar için yenilikçi formların tanrıçası olarak keşif ve icatlara önderlik etti ancak tatlı bir iksiri, zehre dönüştürebiliyor veya yeni bir tapınağın çökmesine neden olabiliyordu. Geç antik çağda bir benzetmeye (Çarkıfelek) dönüştü; bu benzetme kısmen Lucretius'un sapmalarının fiziği yönetmesi gibi şansın da insan yaratımını yönettiğini söylemek istiyordu.

Aydınlanma da Fortuna'nın gülümsemesini vurguluyordu. 1754'te estet Horace Walpole, arkadaşı Horace Mann'e yeni bir kelime bulduğunu yazdı: "serendipity [şans eseri]". Farsça bir kaynaktan türetilen bu yeni kelime, "mutlu bir tesadüf" anlamına geliyordu; Walpole bunu yerinde bir ifadeyle "peşinde olmadıkları şeyleri tesadüfler ve bilgelik yoluyla keşfeden insanların durumu" biçiminde tabir etmişti. Onunki açık zamanın olumlu bir versiyonudur; beklemediği şeyi bulacağına olan güveni, "doğa"nın özünde iyi huylu olduğu inancına dayanıyordu.[3]

---

1. See Stephen Greenblatt, *The Swerve: How the World Became Modern* (New York: W. W. Norton, 2012).

2. Titus Lucretius Carus, *De rerum natura* (*On the Nature of Things*) (Londra: Macmillan, 1893 ve sonraki basımlar), 2. 216-224, 2. 256-567.

3. Horace Walpole'dan Sir Horace Mann'a, 28 Ocak 1754, in *The Yale Edition of Horace Walpole's Correspondence*, ed. W. S. Lewis (New Haven: Yale University Press, 1937-83), vol. 20: *Horace Walpole's Correspondence with Sir Horace Mann IV* (1960), ed. W. S. Lewis, Warren Hunting Smith ve George L. Lam, s. 407-8.

Bugün Fortuna artık kararlılıkla gülmüyor; iklim *değiştikçe* inşa edilmiş çevreyi tehdit ediyor. Yanıltıcı derecede düz bir kelime olan bu "değişim"in içinde, yönümüzü şaşırtan yıkıcı olaylarda şans ve kader faktörü de yer alır; Fortuna'nın bu güçleri ani sellerde veya düzensiz sıcaklık artışlarında belirgin hale gelir. Kent, bu krizlerden çıkış yolunu bulabilir mi? Bunu yapmaya yönelik girişimler, göstermeye çalışacağım gibi, herhangi bir inşa edilmiş çevrenin istikrarsız karakterini daha geniş çaplı bir şekilde ortaya koymaktadır.

I. "DOĞA" KENTİ VURUYOR – UZUN VE KISA VADELİ TEHDİTLER

Zamanın İki Gölgesi

2012 sonbaharında ABD'yi Sandy Kasırgası vurduğunda Aşağı Manhattan'da ışıklar sönerken, bir uzman radyoda aslında pek de endişelenecek bir şey olmadığını duyurdu. Söylediğine göre Manhattan'da, 14. Cadde'nin doğu ucunda yer alan ve Doğu Nehri'nin kıyısındaki elektrik santralini koruyan güvenlik duvarı dört metre yüksekliğindeydi ve içindeki jeneratörleri kuru tutmak için fazlasıyla yeterliydi. "Fazlasıyla yeterli olduğu" kanaati, geçmişteki su yükselmelerinden elde edilen istatistiksel ortalamaya dayanıyordu. Ama sonrasında nehir, dört buçuk metre yükselip duvarı aştığında elektrikler kesildi. Uzman bu kez acil durum jenaratörüyle çalışan bir radyo istasyonunda yeniden ortaya çıktı ve Sandy Kasırgası'nın yüzyılda bir görülen bir olay olduğunu duyurdu; ancak sadece bir yıl önce, yüzyılda bir görülen başka bir fırtına daha yaşamıştık (neyseki şehirden uzaklaşmıştı).

Bu yalan yanlış iddialar ortaya çıkmıştı çünkü uzman, ortalama almanın nispeten kapalı yörüngesinde düşünüyordu. İklim değişikliği, uzun vadeli sonuçları kesin olmasına rağmen yıldan yıla dalgalanan bir olgudur; tıpkı yüzyılda bir görülen iki fırtınanın sadece bir yıl arayla meydana gelmesi gibi. Veya benzer şekilde, kısmen dünyanın kutuplarındaki buzların erimesi ve deniz seviyelerinin yükselmesi nedeniyle Gulf Stream'in rotasının değişeceği kesin olsa da yeni rotasını tahmin etmenin zor olması gibi. ABD'deki NASA Dünya Gözlemevi projesinin kendi kendine ısınma konusunda gösterdiği gibi, aralıklı fırtınalar, üzerinde oluştukları su kütlesinin sürekli ısınmasının bir sonucu olarak

daha şiddetli hale gelecektir ancak yine de kesin yoğunluğu tahmin etmek zor görünüyor. İklim değişikliğinin meydana geldiğine dair kesinlikle hiçbir bilimsel şüphe olmamasına rağmen, olayların gelişiminde belirsizlik hâkimdir.[4]

İklim değişikliği, Fortuna'nın kısa vadeli, öngörülemeyen olaylarının yanı sıra, uzun vadeli bir kaçınılmazlığın gölgesini de düşürmektedir; her ikisi de şehirlerin nasıl inşa edildiğine dair yeniden düşünmeyi gerektirir.

Uzun vadede en belirgin gölge, kirlilikten kaynaklanmaktadır; insanların her nefes alışında kirlilikten öğürdüğü yerlerde bilhassa belirgindir. Ancak en kötü katil, bu denli açıkça hissedilen bir katil değildir; zamanla akciğerleri hasta eden ve birçok türde kansere neden olan ince parçacıklı hava kirliliği gizli katildir (PM2.5 endeksi olarak ölçülür). 2013 yılında Çin'in büyük şehir PM2.5 endeksi ortalama olarak Londra'nın on iki katı, New York'un on dört katıydı; PM2.5 Pekin'de zaman zaman 525'e kadar yükselebilirken, üst sınır sağlıklı sayı yaklaşık 20'dir. Elektrik üretmek için kömür yakan tesisler bu durumun en büyük sorumlusudur. Çinliler, böyle öngörülebilir bir kötü adamla başa çıkmak için şehirlerinde diğer enerji kaynaklarına büyük yatırımlar yapıyor.[5] Ancak Shelley'nin sözlerini bu çabayla ilişkilendiremeyiz.

Diğer bazı uzun vadeli kentsel iklim tehditleri bu kadar açık sonuçlar doğurmamakta. Örneğin, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) önümüzdeki yirmi-otuz yıl için 2 derecelik izin verilebilir küresel ısınma hedefi belirlemiştir ancak hedefin ulaşılamaz olduğunu neredeyse kesin olarak söyleyebiliriz. 2 derece hedefine ulaşmak için üretimi oldukça kirletici olan çimentonun artık her yerde kullanılan bir yapı malzemesi olarak hizmet etmemesi gerekiyor ama ucuz ikame malzemeler şu anda mevcut değil. İklimlendirmede kullanılan enerjiden tasarruf etmek için binalardaki pencerelerin açılması gerekir oysa bir binanın altmışıncı katındaki pencerelerin açık olması inanılmaz derecede tehlikelidir. Dışarıdan doğal hava akışını sağlamak için kapalı

4. Bkz. Sandra Banholzer, James Kossin ve Simon Donner, "The Impact of Climate Change on Natural Disasters", University of British Columbia, Vancouver, Canada; https://earthobservatory.nasa.gov/Features/RisingCost/rising_cost5.php.

5. Pei Li, Jinyuan Xin, Yuesi Wang, Guoxing Li, Xiaochuan Pan, Shigong Wang, Mengtian Cheng, Tianxue Wen, Guangcheng Wang ve Zirui Liu, "Association between Particulate Matter and Its Chemical Constituents of Urban Air Pollution and Daily Mortality or Morbidity in Beijing City", *Environmental Science and Pollution Research* 22, no. 1 (2015): 358-68.

cam kutunun yüksekliği azaltılabilir ancak bir tür fallik rekabet içinde şehirler giderek daha yüksek kuleler inşa ediyor. Aldatıcı reklamlarda, gerçekte olandan çok daha fazla düşük veya pasif enerji oluşturma rakamları ortaya çıkıyor. BMHabitat kurulu, gelişmekte olan şehirlerdeki yeni binaların yalnızca, yaklaşık yüzde 15'inin herhangi bir anlamda enerji açısından verimli olduğunu tahmin etmektedir.[6,7]

İklim değişikliğinin ortaya çıkardığı düzensiz fırtınalar ve sıcaklık artışları bazen kaotik sıfatıyla tanımlanır ancak sistem analisti Neil Johnson bu kelimenin kullanımına karşı çıkmıştır. Karmaşık bir sistem "düzen cepleri yaratacak şekilde farklı düzenleme türleri arasında hareket etme eğilimindedir", halbuki "kaos", "sistemin çıktısının rastgele görünecek kadar düzensiz değişmesi" anlamına gelir. Bu ayrım, bazı kaos meraklılarının çok sevdiği bir olguya meydan okur: Bir kelebeğin kanat çırpmasının, bir dizi olayla dünyanın yarısında fırtınaya neden olacağı inancı. Aslında bu hikâye katıksız bir kaos hikâyesi değildir, bundan farklı olarak, izlenen yolların birbirine bağlı olmasından kaynaklanan bir zinciridir: Küçük adımlarla, çarpık ama açıklanabilir bir yol boyunca, kelebeğin kanadı bir esintiyi harekete geçirir ve bu da giderek daha büyük olan diğer esintileri harekete geçirerek sonunda fırtınaya sebep olur. Bu tarz bir yol bağlılığı iklim alanında da geçerlidir; dolayısıyla okyanusun ortasındaki hava sıcaklığı değişimleri zinciri, bir dizi olay yoluyla okyanusun kenarlarında çeşitli deniz kabarmalarına neden olabilir.[8]

Bize her zaman uzun vadeli düşünmemiz tavsiye edilir ancak iklim değişikliğinin uzun vadeli zorlukları o kadar büyüktür ki kötü türden Stoacılığı uyandırabilir, yani "hiçbir şey denemeyin çünkü hiçbir şey yapılamaz" anlayışına neden olabilir. Yine de kısa vadeli, değişken olaylarla uğraşırken etkili ve irade uyandırıcı bir

6. Bu karmaşık konunun iyi bir genel değerlendirme için: François Gemenne, "The Anthropocene and Its Victims", Clive Hamilton, Christophe Bonneuil ve François Gemenne (ed.), *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis: Rethinking Modernity in a New Epoch* (New York: Routledge 2015).

7. Philipp Rode ve Ricky Burdett, "Cities: Investing in Energy and Resource Efficiency", yer aldığı çalışma *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication* (United Nations Environment Programme, 2011), s. 331-73.

8. Neil Johnson, *Simply Complexity: A Clear Guide to Complexity Theory* (Londra: Oneworld, 2009), s. 39-40. İlk olarak 2007 yılında *Two's Company, Three is Complexity* adıyla yayımlandı.

şeyler yapmak daha fazla mümkün olabilir. Bu da suyu yeniden düşünmek anlamına gelir.

Zararlı Sular

Tamamen karayla çevrili, az sayıda büyük şehir bulunmaktadır. Antik çağlardan günümüze su yolları ekonomiye destek olmuş ve Şanghay, Londra, New York gibi büyük şehirlerin şeklini belirlemiştir. Suyun yönetilmesi uzun süredir ortak çalışmaların odak noktası olmuştur. Örneğin Orta Çağ Hollanda'sında hendekler, kanallar ve bentler kazarak denizden toprak koparmaya yönelik ortak çabalar insanları birbirine bağlamıştır; Amsterdamlı tarihçi Geert Mak, bu ortak çabaların "güç ilişkilerinde tuhaf bir pıhtılaşmaya, en şiddetli kuşak çatışmalarını bile yumuşatan ve sonunda gizleyen bir fikir birliği ve uzlaşma kültürüne" yol açtığını belirtir. Ancak bentler ve rıhtımlar modern dönem öncesi tasarımcılar için çok az estetik ilgi uyandırıyordu; suyu yönetmek şehrin faydacı konusuydu.[9]

Modern çağda şehirlerin su kenarları anlam değiştirmeye ve estetik alanlar haline gelmeye başladı. 1802 gibi erken bir tarihte, *European Magazine* dergisi Londra'daki orijinal West India Rıhtımları'nı şöyle tanımlıyordu (ki günümüzde Canary Wharf da artık buranın bir parçasıdır): "Hiçbir şeyin bu rıhtımdan daha güzel olduğu düşünülemez. Su olması gereken derinlikte; ayna gibi pürüzsüz yüzeyi (kanal havuzları sayesinde) fırtınalara karşı korunaklı, müthiş bir seyirlik sığınak sunuyor." Bu görüş, ticaret ve estetiğin bir araya gelişini ifade ediyordu. Ancak limanların giderek daha fazla alana ihtiyaç duyması nedeniyle şehir merkezlerinde bu bağlantı dağıldı: Konteyner limanları artık o kadar çok karaya muhtaç ki, genellikle nüfus merkezlerinden uzakta konumlanıyorlar; servis botlarının işlevini kamyonlar ve uçaklar devraldı. Kent merkezinde, Olmsted'in Central Parkı'nda saf estetik, bir "su deneyimi"nin sinyali verilmişti; Park'ın sarnıcında, büyük su tabakaları sadece estetik yanıyla işlev gören bir unsur haline geliyordu. Daniel Burnham, 1909'da Şikago'nun göl kıyısı için yaptığı tasarımda bu estetiğin önceliğini fark etti; işlevsel kullanıma dair her türlü ipucunu ortadan kaldırdı: Su ile kara arasındaki sınırı parklar, gezinti yolları ve diğer düşük yoğunluklu kullanım unsurlarıyla kapladı. "Suyu izlemek" diye yazıyordu,

9. Geert Mak, *Amsterdam: A Brief Life of the City*, Çev. Philipp Blom (New York: Vintage, 1999), s. 5.

"tek başına yapılan bir eylemdir, hiçliğe saygı duymaktır; insan suya bakarken, kelimenin tam anlamıyla, hayatını idame ettiren koşullara sırtını döner."[10]

"Su"lu estetik, şehirlerde eşitsiz bir değer kaynağı yaratarak pratikte zincirleme bir etki oluşturdu. Mumbai'deki yeni su kenarı projeleri, örneğin, çok sayıda küçük ölçekli işletmeyi ve kaldırımda yaşayanları kıyıdan tahliye etmeyi öneriyordu; geliştiricilerin sunduğu gerekçe kısmen görseldi; insan yoğunluğunu ve kullanım karmaşıklığını azaltarak görünümü "temizlemeyi" vaat ediyordu. Karma-sosyal ve ekonomik kullanımların göz ardı edilmesi pahasına görsel zevkin sunulması, Buenos Aires ve Londra'daki benzer önerilere de yansımıştır; hepsi Burnham Planı'nın ürünleridir ve hepsi görsel zevk adına sosyal dışlamaya yol açar.

İklim değişikliği çağında, kaleydoskopta başka bir değişim daha belirdi: Su hem yıkıcı hem de işlevsel ve görsel bir malzeme haline geldi. Suyun şehirler için oluşturduğu habis tehdit, üç yönlüdür. New York, Rio veya Mumbai gibi deniz kenarında inşa edilen yerler, aralıklı su baskını riskiyle karşı karşıyadır; yerleşik yeraltı su kaynakları kuruduğundan, iç kesimlerdeki şehirler için su eksikliği sorunu görülecektir; yeni yağış rejimleri suyu az sayıda insanın yaşadığı yerlere kaydırmaktadır. Çok fazla su akışı olduğunda sel oluşur; çok az yeraltı suyu tutulumu olduğunda kuraklık görülür. İklim değişikliği hem selleri hem de kuraklığı travmatik biçimde daha da kötüleştiriyor. Buzların erimesi, yükselen denizler ve bunların içindeki değişen akışlar, yer üstü seviyede ve kara üzerinde çok fazla veya çok az yağmurun görüldüğü düzensiz rejimler olarak ortaya çıkıyor.

Zararlı su tehditleri hidrolojik döngünün bazı temellerinden kaynaklanmaktadır. Okyanuslardan buharlaşma genel olarak denizlere yağış olarak geri dönen sudan yaklaşık yüzde 9 daha fazladır; bu yüzde 9, karaya düşebilen yağmur üretir ve karadan akan nehirlerin ana su kaynağıdır. Arazideki bu suyun ne kadarı akmak yerine yerde tutulur? Altında kanalizasyon sistemi bulunan döşeli yerler ile gelişmemiş araziler arasında bir fark vardır: Bir tahmine göre tamamen sert yüzeyli, kanalizasyonlu ortamlarda yağışın yüzde 85'i akıp giderken ilk etapta yalnızca yüzde 15'i toprak altına geçebilmektedir.[11]

10. Alıntı yapıldığı yer: Richard Sennett, "The Public Realm", Temmuz 2002'de Quant Foundation'da verilen konferans.

11. Bkz. Michael Hough, *Cities and Natural Process: A Basis for Sustainability*, 2. Basım (Londra: Routledge, 2004), s. 31.

Çoğu su ekolojisinin, örneğin ritmik olarak sabit olması gereken kalp atışı gibi bir homeostatik dengede olmadığını söylemeliyiz. Şans eseri eğilimler olmasa bile su ekolojilerinin dengesi değişmektedir. Örneğin göllerin evriminde, oligotrofik durumdan ötrofik duruma geçerken olan şey budur; ilki yabani ot ve algler açısından yetersiz, balık açısından zengin ve derindir; ikincisi bitkilerle kaplanmış, balıktan mahrum kalmış ve dibi yavaş yavaş çökmüştür. Bu süreç uzun bir süre içinde gölleri karaya dönüştürür. Doğru bitkileri ve yavru balıkları ekleyerek yabani ot ve balık arasındaki denge noktasını istikrara kavuşturmak, zaman içinde meydana gelen bu doğal değişime karşı çalışan insanın yapabileceği müdahalelerdir. Su kütlesini korumayı amaçlayan bu tür stabilizasyon çabalarının aksine, insan yapımı atmosferik ısınma, oligotrofik durumdan ötrofik yapıya geçişi hızlandırır ve böylece sulak alanları kuru araziye dönüştürür.

Özetle, su kıtlığı, yeraltı sularının kuruması ve yer üstünde hidrolojik döngünün değişmesi nedeniyle, küresel iklim değişikliğinin uzun vadeli tehdididir. Düzensiz fırtınalar ve su akıntıları nedeniyle çok fazla su kısa vadede zararlı bir güç haline gelir. Şehrin inşa ediliş şekli bu yıkıcı, sulu güçlere ne kadar farklı bir yaklaşım getirebilir? Bu çok önemli bir soru teşkil eder; Sandy Kasırgası'nın ardından verebileceğimiz iki cevap aşağıda yer almaktadır.

İki Set

İklim değişikliğini ele almak için genel olarak iki ayrı strateji vardır: durumu hafifletme ve adaptasyon. Birincisi, yani hafifletici önlemler fırtına dalgalarını püskürtmek için setler (yüksek bariyerler) inşa etmek gibi yöntemlerle travma kaynaklarını hafifletmeye çalışır. Hafifletme ve adaptasyon stratejileri tamamlayıcı olmalıdır ancak çoğu zaman birbiriyle çelişir. New York elektrik santrali örneğinde, Sandy Kasırgası'ndan sonraki tartışmalar, Doğu Nehri'nin kenarında bulunan tesisin barikat duvarının güçlendirilip güçlendirilmeyeceği konusunda yoğunlaştı; buna alternatif olarak bu hafifletici savunmanın umutsuz olduğunu, yıkıcı fırtınaların sıklıkla meydana gelebileceğini kabul etmek ve elektrik santralini iç kısımlara taşımak düşüncesi söz konusuydu. Tartışmalar, fırtına dalgalanmalarıyla başa çıkmak için kum, toprak ve molozun farklı şekillerde yığılabileceği iki farklı türde set inşa etme önerileriyle detaylandırıldı. Bir tür set (hafifletici set) su dalgaları ilk çarptığında fırtına atağının gücünü kırmaya

çalışıyordu. Diğer türdeki set (adapte edilebilir set) ise ataktan sonra suyun belirsiz gelgitiyle ve akışıyla baş etmek amacındaydı.

Hafifletmenin savunucuları, ideal olarak güçlü şehrin, meydan okunduğunda dengesini koruduğunu düşünmektedir; örneğin enerji santrali tartışmasında, hafifletme savunucuları, makineleri koruyan fırtına dalgalarına karşı duvarların, asla aşılamayacak kadar yüksek inşa edilmesi gerektiğini ve elektrik santralinin zaptedilemez bir kale haline getirilmesi gerektiğini savunuyordu. Dalgaların etkilerini hafifletmenin bir başka yolu da elektrikli makinelerin etrafına yüksek basınçlı pompalar ve drenajlar döşenmesi olabilirdi; bir diğer muhtemel hafifletme yöntemi de –ki en pahalısı buydu– ilk savunma hattının başarısız olması durumunda eksiksiz ölçüde ikinci ve hatta üçüncü destek sistemlerinin oluşturulmasıydı. Bu son derece akla yakın kavramların arkasında, altyapısal anlamda bir tür kararlı durum oluşturma fikri yatıyordu; "dirençlilik" kelimesi burada sistemin hızlı bir şekilde olağan işleyişine geri dönmesi amacını tanımlamaktadır.

Hafifletme stratejilerini eleştirenler ise bunun, kalıpların dışında bir düşünce şekli olmadığını iddia etmektedir. Bunun yerine, izlenecek stratejilerin, aksaklıklara karşı savunma yapmak ve şehri denge ayağı üzerinde tutmak yerine, bu aksaklıkların varlığında da işlev görebilmek anlamında daha adapte edilebilir olması gerektiğini savunurlar. Elektrik santraline yönelik adapte edilebilir öneri, kıyı şeridindeki alanın terk edilmesini ve tesisin iç kesimlerde daha yüksek bir yere taşınmasını söyler. Yer değiştirirken elektrik santralinin ölçeğinin küçültülmesi gerekecektir çünkü Manhattan'ın yüksek bölgesi o kadar yoğun inşa edilmiştir ki kıyıdaki bir santralin işini birden fazla santral yapmak zorunda kalacaktır. Bu tür önerilerdeki adaptasyon fikri, düzensiz olaylar karşısında inşa edilmiş formun değişmesi gerektiği anlamına gelir.

Hafifletme ve adaptasyon stratejileri arasındaki farklılık, Sandy Kasırgası'nın ardından meslektaşlarım Henk Ovink ve Eric Klinenberg'in, New York'ta iklim değişikliği projeleri için teklif sunmak üzere hükümet ve Rockefeller Vakfı tarafından görevlendirilmesiyle ortaya çıktı (Ovink şu anda Hollanda'nın "Su Bakanı"dır; Klinenberg ise afet sosyolojisi uzmanı olarak görev yapmaktadır). Rebuild by Design [Tasarımla Yeniden İnşa] programının amacı, önümüzdeki yüzyılda milyonlarca insanın New York gibi kıyı şehirlerini terk etmek zorunda kalacağı uyarısında bulunan felaket tellallığına ya da medeniyetin sonunda olduğumuza dair

Hollywood filmlerinin gözdesi bilimkurgu karamsarlığına karşı koymaktı.[12]

Hafifletme yaklaşımı en iyi şekilde, Bjarke Ingels firması tarafından Manhattan'ın güney kenarı için önerilen "Dryline [Kuru Hat]" setiyle temsil edilmektedir. Firma, bu kitabın başka bir yerinde, "yaratıcı yenilik merkezini" şehirden yalıtan Googleplex'lerden birinin tasarımcısı olarak karşımıza çıkmıştı. Kullanılmayan, yükseltilmiş bir demiryolu hattından oluşan High Line eğlence parkını çağrıştıran Dryline, aslında on mil uzunluğunda bir set olacaktı: Güney Manhattan ucu boyunca mevcut sahilin hemen ötesinde, dolgulu kum ve topraktan oluşan doldurma bir kıyı şeklinde tasarlanıyordu; üstünde ve arkasında dinlenme alanları ve bahçeler, şehir içi yollar ve benzerleri inşa edilecekti. Böylece setler, fırtına dalgalanmalarına karşı bir savunma görevi görürken Dryline projesi aynı zamanda keyif de vaat eden bir mekân yaratma anlayışı taşıyordu. İklim bilimci Klaus Jacob'un işaret ettiği sorun, Dryline'ın sabit bir yüksekliğe sahip olması (şu anda 5 metre) ve deniz seviyesi yükseldikçe fırtına dalgalarının onu aşacak olmasıydı.

Radyo yayıncısında olduğu gibi tasarımcılar da sabit, kapalı bir hesaplamanın tuzağına düşmüş durumdalar. Ve Googleplex'in çevresindeki sokaklarda olduğu gibi, uzun vadede çevredeki ortamı dışlamak gerçekten mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte, sürdürülebilir bir güvenlik illüzyonu sunan bu projenin en büyük değeri, bir iklim dalgalanmasında suyun şehir üzerindeki kötü niyetli egemenliğini azaltmasıdır. Dahası, parkların fiili planlamasının yerinde olduğu söylenebilir, setin on millik kısmının tamamı boyunca pek çok güzel detay bulunmaktadır, gerçi set seviyesi aşıldığında bunların çoğu yok olabilir.[13]

Adaptasyonu vurgulayan bir Rebuild by Design projesi, Staten Adası çevresinde, Dryline'ın hemen karşısında, özellikle de Tottenville'in güney kıyı bölgesinde inşa edilen "Yaşayan Dalga-

12. Rebuild by Design, dünya çapındaki yüzlerce bu tür çabadan biri olmasına rağmen, bu uluslararası girişimlerin çoğuna rehberlik eden bir modeldir. Çalışmaları çevrimiçi olarak şu adreste bulunabilir: Rebuild by Design', http://www.rebuildbydesign.org/.

13. Bu projenin dengeli bir açıklaması için bkz. Jessica Dailey, "See the 10-Mile Dryline That Could Protect NYC's Waterfront", 10 Mart 2015, http://ny.curbed.com/2015/3/10/9982658/ see-the-10-mile-dryline-that-could-protect-nycs- waterfront.

kıranlar" setidir. Yaşayan Dalgakıranlar, "katmanlı bir koruma sistemi" sağlamak üzere tasarlanmış, sulara uzanan bir dizi set inşa etmiştir. Bu setler zaman içinde aşınacak ve kendilerini yeniden oluşturacak şekilde yapılmıştır çünkü derin kanallı yapılar olarak inşa edilen setlerin hidrolojisi, gelgit hareketinin onları kademeli olarak yenileyeceği anlamına gelir; dalgakıranlar arasındaki kumulların, deniz yükselişinin daha az travmatik olması sürecinde yavaş yavaş aşındırılması planlanmaktadır. Bu proje Tottenville'deki istiridye yataklarının varlığını sürdürmeyi de amaçlar; bu aslında mutluluk verici olmasının yanı sıra üretken bir neticedir çünkü Dryline projesinin dışarıya cazip görünmesini sağlayan noktalardan biridir. Dolayısıyla bu iki tür set, halka yönelik cazibeleri açısından farklılık gösterir. Yaşayan Dalgakıranlar projesi gözle görülmeyen üretken bir fayda sağlar; kent sakininin onu takdir edebilmesi için mantığını anlaması gerekir. Dryline projesi ise somut vaatlerde bulunur; yaklaşımları kullanıcı dostudur.

Sulak alanların yerine betonu getiren Burnham'ın inşa ettiği tipteki sert kenarlı parklar ne yazık ki her iki set türü yoluyla da doğal su yönetimini zayıflatır. Arazi hakkında daha esnek bir düşünme şekli geliştirildiğinde, set inşa etmek toprağı şekillendiren bir projeden daha fazlasıdır. Sulak alanların verimli olabilmesi için hangi bitkilerin ekilmesi gerektiği konusunda sorular sorulmasını sağlar; örneğin, fenol içeren suya karşı nispeten inert olan bazı egzotik sazlık türlerinin, kokuyu gidererek ve balıklar için barınak oluşturarak "doğa"yı tekrar davet etmeleri beklenir. Çevre ekoloji, ilkel durumdakinden çok farklı olduğundan, hiçbir şey yapmamak ve her şeyin doğal durumuna dönmesine izin vermek pek bir şey ifade etmez.

Hafifletme ve adaptasyon konusundaki tartışmalarda büyük bir etik sorun gizlenmektedir. İklim değişikliği büyük ölçüde insan yapımıdır. Bu nedenle insan, "doğa"ya hükmetmeye çalışmak yerine "doğa"yla birlikte çalışarak doğadaki yerini daha mütevazı bir şekilde düşünmeye çalışmalıdır.

Karanlık Yücelik

Antik çağlardan beri, dağların vahşiliği onları yaşanmaz hale getiriyordu, ıslah etmek mümkün değildi, oysa uygarlık vadilerde ya da denize yakın düz arazilerde gelişebiliyordu. On sekizinci yüzyılın sonunda, Marjorie Hope Nicolson, insanın doğal dünyaya

yatay düzlemde dayattığı "modelleme, düzen, simetri, kısıtlama ve orantı"nın aksine, şehirlerde, yüksek dağ sıralarının "çeşitliliği, farklılığı, düzensizliği, hepsinden önemlisi bilinmezliği ve büyüklüğü simgelediğini" yazıyordu. Byron da şunları yazdı:

> Üzerimde Alpler var,
> Uçsuz bucaksız surlarıyla
> Karlı kafatasları bulutların zirvesinde,
> Sonsuzluk taht kurmuş buzlu diyarlara
> Soğuk bir yücelik,
> Çığların oluşup düştüğü yerde
> - kar yıldırımı bu!
> Bütün bunlar dehşete düşürse de ruha şevk veriyor,
> Hepsi bu zirvelerin etrafında toplanıyor...

Bu, yüceliğe dair karanlık ve yıkıcı bir vizyondu: "Doğa", insanlığın yarattığı şeyleri gölgede bırakıyordu. Kötü bir yücelik olarak "su" artık dağların yerini almıştır. Dağlar hareketsizdir, hareket ettirilemez oysa kötü su, kasırgalarda çalkantılı ve dalgalı bir şekilde vurur ya da kuraklık sırasında greve çıkar; ebedi olan, dalgalanana karşıdır.[14] [15]

"Doğa"ya duyulan hayranlık, Romantik dönemin harika bir temasıydı; Senancour'un metinlerinde ve dönemin manzara resimlerinde somutlaşmıştı: Amerikalılar, Romantik dönem deyince Hudson Nehri Ekolü'nü, Avrupalılar ise, Caspar David Friedrich'i düşünecekdir. *Homo faber*'in bulunmadığı bu manzaralarda doğa, el değmemiş enginliğiyle algılanır. Friedrich, bu müthiş manzarayı aynı korku duygusuyla birleştirmiştir –onun çizdiği yalnız insan figürleri bir vadinin uçurumuna ya da bir nehrin akıntısına düşmenin eşiğindeymiş gibi görünür. Bu yaklaşımda "doğa", Walpole ve benzerlerinin doğal ortamda kendilerini rahat hissettikleri Aydınlanma anlayışından farklı bir yolla görülüyordu. Ve yine Claude Lorrain'in daha önceki doğa resimlerinden de farklıydı: Lorrain'in tabloları vadilerin, tarlaların veya nehirlerin şeklini güçlendirmek ve vurgulamak için anıtsal mimari parçalarının rahatça yerleştirildiği tuvallerdi. Claude, *homo faber*'in

14. Marjorie Hope Nicolson, *Mountain Gloom and Mountain Glory: The Development of the Aesthetics of the Infinite* (1959) (Seattle: University of Washington Press, 1997), s. 16.

15. Lord Byron, *Childe Harold's Pilgrimage* (1812–16), Canto III, stanza LXII.

çalışmalarını peyzajın bir devamı olarak görmüştür ama Friedrich öyle görmüyordu; izleyiciye öznel olarak kendi küçüklüğünü hissettirmek için insan yapımı konforların yokluğunu dramatize ediyordu.

"Kötü huylu su", karanlık yüceliğin daha ileri bir evrimini temsil eder; insan eline yer vermeyen Romantik düşüncenin de ötesine geçer. Karanlıklar, *homo faber*'in yaptıkları yüzünden ortaya çıkmıştır; birçok ekolojist "doğa"nın artık karşılık vereceğine inanıyor. Bugün yaşasaydı Martin Heidegger insan kaynaklı iklim travmaları hakkında hiç şüphesiz, "Ben sana söylemiştim!" derdi. "Doğa hakkında yanlış bir fikriniz vardı, onu kendi isteğinize göre eğip bükebileceğinizi düşündünüz" diye devam ederdi. Onun şehirden uzaklaşması, Nazi ideolojisinin yanı sıra, daha az agresif bir yaşam sürdürme ve "doğa"yla daha barışık olma arzusundan kaynaklanıyordu.

Bu arzunun, İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, Virgil'in Roma'dan kaçışına kadar uzanan uzun bir geçmişi vardır. Rousseau, on sekizinci yüzyılda Walpole'le neredeyse aynı dönemde yaşamıştır. Rousseau'nun sadece temiz havada yaşamaya, bebekleri ikinci yıllarında emzirmeye, evde dokunmuş kıyafetler giymeye dair söylemleri çağdaşlarının ilgisini çekmişti. Rousseau gibi onlar da bu doğal barınma yollarını şehrin mücadeleleriyle karşılaştırıyorlardı. Sanayi çağında Marx'a, çevreyi kirleten fabrikalar ve terk edilmiş tarlalar modern toplumun büyük dönüşümünün bir parçası gibi görünüyordu; proleter emeği gibi "doğa" da sömürülüyordu. Henüz *Grundrisse*'yi* yazarken şunları söylemişti: "Doğa, insanlar için tamamen bir nesneye dönüşüyor, sadece kullanışlı bir şey haline geliyor ve artık kendi başına çalışan bir güç olarak kabul edilmiyor... İnsanlar doğayı ya bir tüketim maddesi olarak ya da bir üretim aracı olarak kendi ihtiyaçlarının gereklerine tabi kılıyor."[16-17]

Sadece belirli bir sınıftan insanların "doğa" ile dostane bir şekilde arkadaşlık kurabileceğini belirtmekte fayda görüyorum. Evde Rousseau tarzı basit müslin elbiseler giyen bir kadın olsaydınız, ısınmak için sürekli yanan ateşlere ihtiyacınız olurdu. Doğal ola-

* Karl Marx, *Grundrisse*, Çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları. (y.h.n.)

16. Marx tercüme edilmiş ve alıntılanmıştır: William Leiss, *The Domination of Nature* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1994), s. 73.

17. Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (1857-8) (Moskova: Verlag für Fremdsprachige Literatur, 1939).

rak neredeyse çıplak olmanız aynı zamanda iyi yalıtılmış bir ev gerektiriyordu; yoksullar, barakaları kötü inşa edildiği için toplu halde yaşıyordu. Müslinin modern bir eşdeğeri, basit, lezzetli ve pahalı olan organik müsli barlarıdır. Masdar ve Songdo gibi akıllı şehirlerde, inşa edilmiş çevredeki yeşil ekolojiler, maliyetli inşaatlarla eşit fiyattadır. Dolayısıyla buradaki zorluk, Doğa ile mütevazı ama ayrıcalıksız bir ilişkinin nasıl yaratılacağıdır. Bu da o ilişkiyi inşa etmeyi gerektirir.

İklim kriziyle başa çıkma konusunda Hamlet'in sorusunun farklı bir versiyonu şu şekilde olacaktır: "İnşa etmek ya da etmemek..." sorusunun net bir cevabı bulunabilir: İnşa et. Çevrenin farklı şekilde inşa edilmesi gerekiyor. Şehirlerde inşa etmenin etik yolu, adaptasyonun önceliğini kabul eder. Sadece hafifletme, haddini bilmez bir stratejidir. Kötü huylu suyun artık üzerimizde tersine çeviremeyeceğimiz bir gücü var; diğer yaşam alanlarında olduğu gibi, bize düşman olan güçlerle çalışmamız gerekiyor. Ancak bu her derde deva yaklaşım daha da ileri gider. Hafifletme ve adaptasyon, tüm binaların temel yöntemleridir. Düzensiz iklim değişikliğine yanıt vermenin bu iki yolu, bir *ville* yapmak için gereken tüm çalışmalara ayna tutar.

II. ARAZİDE KOPMA VE GENİŞLEME – "NORMAL" ŞEHİR ZAMANI

Ville'in inşası iki zaman diliminde gerçekleşir. İlkinde, zamanın oku sürekli ileriye doğru hareket eder; binalar ve mekânlar yavaş yavaş çevreye eklenir. Yapılı çevreye eklenen şeyler genellikle küçüktür: Yapılmış veya yenilenmiş tek bir ev, küçük bir park –buna *genişleme* diyebiliriz. İkincisinde ise zamanın oku, daha önce çevrede var olandan *kopan* büyük, cesur deklarasyonlarla ileriye doğru gider. İster Bazalgette'in kanalizasyonları ister Haussmann'ın sokakları, Cerdà'nın blokları veya Olmsted'in parkı olsun, mega projeler yapmanın zamanı gelmiştir. İlki adaptasyon niteliğindedir; halihazırda yapılmış olanın bağlamını hesaba katar. Bu Jane Jacobs'un "yavaş büyüme" alanıdır. İkincisi, kötücül bir zaman akışı gibi görünebilir: Corbusier'nin Plan Voisin'inde ve geleneksel kentsel biçimleri yıkmakla övünen birçok akıllı şehirde olduğu gibi bağlamı ihlal eden veya silen yapılaşmalardır. "Şimdi", "önceki"nin düşmanı haline gelir.

Yavaş yavaş büyüyen, adapte olan, birikip genişleyen alan, bizi duygusal olarak etkiler ancak inşa edilmiş modern çevrede kopma

kaçınılmazdır çünkü modern binalar, daha önceki dönemlerdeki birçok binadan daha hızlı tükenir. Günümüzde yüksek ticari yapıların ömrünün otuz beş ila kırk yıl olduğunu hesaplıyoruz oysa yüzlerce yıldır varlığını sürdüren Georgian terasları yüzlerce yıl daha dayanabilir. Sebepler zayıf bina yapısında değil, katı spesifikasyonlarda yatmaktadır; bunlar, kati şartlarla amaca uygun inşa edilmiş yapılara yönelen çekirdek yatırımların bir sonucudur. Kullanımlar değiştikçe, yerleşim yerleri geliştikçe, binalar kullanım sürelerini doldurur. Bu kopuş, Madam Q ile birlikte seyahat ettiğim Şanghay'ın hiçbir yere varmayan yollarında tipik bir örnek bulmuş olur. Londra'nın South Bank'ının birçok bölgesinde tam olarak benzer bir şey gerçekleşmektedir. Yeni binaların raf ömrünün eskilere göre çok daha kısa olacağını söyleyebiliriz çünkü hızla gelişen bir şehirde katı bir biçime/işleve sahipler. Modern kent manzarasının bu bukalemun karakteri, eskinin duygusal havasını güçlendirir.

Genişleme ve kopmanın karşıtlıkları, bugün dünya çapında kentsel gelişim tartışmalarını alevlendirmektedir. Mevcut kentsel dokuyu koparan projeler, güç gösterisine dönüşme eğilimindedir; özellikle politikacıların tercih ettiği sembolik kamu yapıları: olimpiyat stadları, sanat müzeleri, akvaryumlar (bunlar birkaç yıl önce moda olan pahalı bilet satma unsurlarıydı). Kitap almak için para bulmakta zorlanan bir okul için akvaryumun pek değeri yoktur dolayısıyla genişleme yoluyla büyümenin çekiciliği güçlenir çünkü yukarıdan aşağıya yönetilen şehirlerde tam tersine aşağıdan yukarıya bir gelişme gibi görünebilir.

Ancak *cite*'de, çocuğunuzu uzak bir mahalledeki iyi bir okula göndermeye çalışan Asyalı bir göçmenseniz ve size, "Sabırlı olmanız gerekecek, insanların tavırları yavaş yavaş değişiyor" denirse, toplumsal açıdan kopmayı bir adalet sağlama aracı olarak düşünebilirsiniz. *Ville*'de de durum böyledir. Modern megakentin büyüklüğü, yeni ve radikal ölçüde büyük kentsel formlara ihtiyaç duyulduğunu düşündürür. Örneğin Mexico City'nin devasa bir araziye yayılmış muhtemelen 25 milyon nüfusu var. Bu insanların çoğu yoksul ve yaşadıkları bölgede iş bulamıyor, işe gidip gelmek için iki ya da üç saatlik yolculuk yapıyorlar. Hollanda büyüklüğünde bir şehirde gezinmek için şimdiye kadar onlara sunulan ve başarısız olan ulaşım çözümlerinden daha iyi bir cevaba ihtiyaçları var. Şehirde büyük bir değişim gereksinimi içindeler.

Bu nedenle, kopma ve genişlemenin boyutları hakkındaki bu tartışma, yukarıdan aşağıya mı aşağıdan yukarıya mı tartışmasına indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Kentsel zamanı daha iyi anlayabilmenin bir yolu, onu iklim değişikliği zamanıyla ilişkilendirmektir. Büyük kopmaları şehri vuran fırtınaya benzetebilir miyiz? Jane Jacobs'u referans alırsak benzetilmeleri gerekir. Robert Moses'ın New York'ta Washington Meydanı'ndan geçirmek istediği otoyolda olduğu gibi, bunlar "dehşet verici" projelerdir; Benjamin de ilerlemeyi böyle görmektedir: İnsan yapımı, yıkım eken bir fırtına. Kopma = travma.

Hem adaptasyon hem de hafifletme uygulamak istediğimiz iklim değişikliğiyle mücadelede olduğu gibi, zamanla, genişlemeyi ve tasarımdan kaynaklanan kopmayı paralel biçimde yürüyebilecek *ville* oluşturma yöntemleri şeklinde düşünmek daha mantıklı olacaktır. Gerçekten de bunun yapılması gerekiyor: Mexico City sakinleri için yeni bir demiryolu istasyonunun inşası ya da Pekin'deki kömür santrallerinin güneş enerjisi jeneratörleriyle değiştirilmesi, zamanla ve yavaş yavaş olgunlaşabilecek projeler değildir ancak bunlara bölgesel adaptasyonların gerçekleştirilmesi uzun zaman alabilir.

Battery Park City

Kopma ve genişleme arasındaki dengeyi düşünmek açısından Battery Park City'nin iyi bir örnek olduğunu söyleyebiliriz; Manhattan'ın güney ucunda, Sandy Kasırgası'nın darbesini yemiş yeni bir mahalledir. Battery Park City, 1980-90'larda Wall Street'in doğudaki ofis kulelerinden daha karma bir mahalle yaratmak amacıyla çöp depolama alanı üzerine inşa edilmişti. Amaç, Manhattan'ın geri kalanına benzeyen, şehirde ilk kez 1811'de oluşturulan örgüyü yansıtan bir *ville* inşa etmekti. Bu mahallenin baş planlayıcısı Stanton Eckstut, işinin ilkesini doğrudan ortaya koymuştu: "Bazıları 'yıldızlığa' ulaşabilse de çoğu bina, arka plan mimarisi olmalıdır. Ancak ilk öncelik iyi tasarlanmış caddedir." Dolayısıyla onun inancı Le Corbusier'nin Plan Voisin'ine doğrudan karşıydı. Eckstut'ın mevcut sokak dokusunu taklit etme dürtüsü, örneğin Manhattan sokak duvarını yeniden yaratmak veya Yukarı Doğu ve Batı Yakası yan sokaklarındaki çeşitli alçak şehir evlerinin cephelerini taklit etmek gibi benzer planlama hamlelerine yol açtı. Peyzaj mimarı M. Paul Friedberg'in önderlik ettiği Battery Park City'nin çevre düzenlemesi, birçok New Yorklunun

istediği gibi bir New York'u yeniden yaratıyordu: Onlarca yıllık köpek idrarlarıyla bodur kalmayan güzel ağaç dikimleri, kimsenin çalmadığı güzel çiçeklerden oluşan beton saksılar. Genel planın beş maddelik bir ilkeler listesi vardı: "1. minimal düşünmek; 2. var olanı kullanmak; 3. entegre etmek; 4. sokakları mekân yaratmak için kullanmak; 5. tasarım yönergeleri oluşturmak."

Bu yönergelere karşı olan eleştirmenler, Battery Park City'nin geçmişin idealize edildiği, güzel hatırlanan bir zamanın simülasyonu gibi göründüğünü söylemektedir tıpkı bugün Şanghay'da Xintiandi'nin göründüğü gibi. Çeşitliliği, tasarımla bir anda elde edilen anlık çeşitliliktir. Battery Park bölgesinde Rector Place semtinin taklit ettiği sokaklar ise tam tersine cephe çeşitliliğini zaman içinde kazanmıştır; bu sokaklar birkaç nesil boyunca yavaş yavaş dolmuş ve her nesil kendi tasarım zevkini sokağa katmıştır. Dahası, iç bina formlarındaki farklılıklar ve blokların alçak merkezlerinin yüksek dikey kenarlarıyla ilişkisi, nesiller boyunca ekonomik servet ve kullanım çeşitliliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır; sokaklar karmaşık görünür çünkü insanların buralarda yaşama tarzlarındaki farklılıkların birikimini yansıtır.

Bu eleştirinin ardındaki zaman mantığı nedir? Genişletici unsurlar bir temayı ve varyasyonları oluşturur; bu, bina ve konutun kesişmesiyle oluşan bir tip-formdur. En sıradan kentsel nesneyi, verandayı ele alalım. Yükseltilmiş verandalar, 1890'larda şehrin yoksul bölgelerindeki konutlarda reform yapan New York inşaat kanununda öngörülen giriş basamaklarıdır. Bu geniş merdivenler insanların kalabalık konutlara girip çıkması için tasarlanmıştı ancak apartmanlarda yaşayan insanlar, özellikle New York'un şiddetli yaz sıcağında, oturmak için merdivenlere örtüler koyarak ya da basamakları yiyecek ve içecek için masa üstü olarak kullanarak bu verandaları yavaş yavaş sosyal alanlar olarak kolonileştirdiler. Mesele yeni bir kullanımın eski bir formu etkisiz hale getirmesi değil, onu daha karmaşık, tek bir kullanımla sınırlı olmayan ve dolayısıyla (sistemler açısından) daha açık bir hale getirme meselesiydi.

Battery Park City'deki bu genişleme, kendine özgü tip-form bir inşa etme türüdür. Planlamacılar tema ve varyasyon geliştirmenin sonuçlarını, toptan yeni bir yere uygulamışlardır; yani varyasyon çalışmasını kendileri yapmamış, başkalarından alıp kendilerine mal etmişlerdir. Bu hile gibi görünebilir ancak çöplük üzerine inşa edilen bu anlık topluluk güzel yaşlanmıştır. Battery Park City esas

olarak orta sınıf karakterini korurken çevresindeki bölgeler (Tribeca ve Wall Street) durmaksızın zenginlerin eline geçmiştir. Üstelik bu mahallede komşuluk anlayışı da devam etmektedir; turistlerin çöplerini temizlemekten tutun da topluluğun kulelerinde zemin kattaki toplantı odalarında düzenlenen etkinliklere katılmaya kadar her şeyi yapan, toplumsal olarak örgütlenmiş çok çeşitli gruplar bulunmaktadır.

Yine de bu kendine mal etme durumuyla ilgili bir sorun olduğunu söyleyebiliriz; bu sorun, çocuklara ayrılan oyun alanlarında da görülür. Dikkatlice derlenmiş kum havuzlarında eğlenen bebekler yeterince mutludur ancak Murray ve Warren Caddeleri arasındaki North End Bulvarı'ndaki halka açık top sahaları genellikle terk edilmiş durumdadır. Bunun, şehirdeki genç nüfusun azalmasından daha derin bir sebebi bulunur. North End'de takılmak için sağlanan güzel mekânlar, şehrin dört bir yanından çocukların metroyla ulaştıkları 6. Cadde ile 3. Cadde köşesindeki basketbol sahalarıyla tezat oluşturur. Demir örgülü çitlerle birlikte sadece birkaç dağınık ağaç, iki caddenin köşesindeki bu alanları basketbol sahaları olarak çevreler. 6. Cadde'de yol alma mücadelesi veren kamyonlar ve korna çalan taksiler, Latince müziğe veya rap ritimlerine ayarlanmış taşınabilir radyolarla birleşen sağır edici bir ses seviyesi yaratır. Bu kalabalık oyun alanlarındaki her şey sert yüzeylidir. Ancak Battery Park City'deki gençler de dahil olmak üzere herkes bunlara yönelir çünkü burayı kendilerine mal etmişlerdir; burası aslında onlar için yapılmamıştır.

Diğer yandan Eckstut'ın topluluğunda büyük bir kopma görülür: César Pelli tarafından tasarlanan, tabanında kapalı bir tropik bahçe ve dışarıda yatlar için marina bulunduran, Brookfield Place adında devasa bir ofis kulesi kompleksi inşa etmişti. Kule, mahalle anlayışından kopmuştu: Neticede tropikal bitkiler New York şehrinin havasına maruz kalırsa ölecekti ve yatların sahipleri de buranın yerlisi değildi. Bina ne kadar gudubet olsa da Pelli kulesinin iyi tarafı, çevredeki bağlamdan bir kopuş olduğu gerçeğini saklamaya çalışmamasıydı. Projenin başlangıcından itibaren kopuş önceden belirlenmişti çünkü finansmanı uluslararası düzeyde (çekirdek yatırımcı modasına uygun şekilde) bir mekân almak yerine, alan, satın alan kişilerden geliyordu.

Émile Durkheim, yankı uyandıran bir ifadeyle, "insanın, yeni kolektif eylem biçimlerine daldığında kendini tanımadığını" söy-

lemiştir. Durkheim'den önceki kuşakta bu tabir dramatik bir şekilde Amerikan askerleri için geçerliydi; bu askerler ilk olarak Amerikan İç Savaşı'nda ortaya çıkmış bir uygulama olarak sivillere karşı mekanize savaş gerçekleştirmişlerdi; kendi eylemleri onları şaşkına çevirmişti. Durkheim, askerlerin şaşkınlığının daha genel anlamda da geçerli olduğunu düşünüyordu: Bir kopma, benliğin ve başkalarının bilincine yön kaybı yaşatır. Tersi bir düşünce ekolüne göre de kopmalar bir eylem çağrısıdır. Örneğin, radikal işçi örgütleyicileri, grevi, sadece bir pazarlık kozu tekniği olarak değil, bir siyasi uyanış ânı olarak ele almışlardır; kırılma, sistemde neyin yanlış olduğunu açıklığa kavuşturur.[18]

Açık sistem düşüncesi, bir kopuşu bütün bir sistemi değiştirmek olarak görür; taşma noktaları yaratarak sistemi adeta uyandırır. Meşhur kelebek ve fırtınada olduğu gibi, küçük bir değişiklik daha büyük değişiklikleri tetikler. Kapalı bir sistemde küçük olaylar birikir ve genişleme yapar ama taşmaz; bunun yerine, pürüzsüz ve doğrusal bir şekilde adım adım toplanır. Eğer büyüme gerçekleşirse, bunun nedeni, mevcut kalıbın kırılması yoluyla ani bir sıçramadan ziyade, bir şeyin daha fazla hale gelmesidir.

New York'taki planlamacılar, Battery Park City'nin kentsel bir dönüm noktası olacağını, Aşağı Manhattan'da çok daha büyük değişiklikleri tetikleyeceğini, Wall Street'i bir finans makinesinden konut, okul, ofis, sanat galerileri ve küçük mağazaların bir arada bulunduğu bir alana dönüştüreceğini umuyorlardı. Tribeca'dan Wall Street'e kadar uzanan Jacobs tarzı, yavaş, eklemeli büyüme, planlamacıların istediği ofisten konuta geçişi hızlı bir şekilde başlatacak gibi görünmüyordu; büyük, dramatik bir proje gerekliydi; bu proje şehrin geri kalanıyla aynıymış gibi görünmeye çalışsa bile. Ancak Battery Park City, bir tarafta uzanan sekiz şeritli Batı Yakası Otoyolu nedeniyle "taşamamıştı". Bunun bir engel yerine, gerçek bir sınır olduğu ortaya çıkmıştı; projenin, çevresine gözenekli bir şekilde sızmasını engelliyordu.

Pelli'nin ofis kulesi kompleksi hem rekreasyona hem de konut olarak kullanıma yönelik çevresel unsurları koparmıştır ve keyfi bir değer göstergesidir (tıpkı plastik bank gibi ama çok daha maliyetlidir). Bina adeta şöyle haykırır: "O anki bağlamı ne olursa olsun, Özgürlük Anıtı manzaralı, ahşap panelli bir ofis arıyor-

18. Émile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life* (Oxford: Oxford University Press, 1912), s. 424.

sanız, işte size göre bir yer." Bölgede ikamet ediyorsanız veya iyi binalardan hoşlanıyorsanız, Pelli'nin kule kompleksi olumsuz bir simgedir çünkü New York tıpkı buna benzer ticari kulelerle doludur; bunlar bir mimarın dosya dolabından çıkıp hiç değişmeden doğrudan binaya dönüşür. Ama yine de Battery Park Rüyası'nın bu keyfi kopuşu için söylenecek bir şeyler var.

Bu keyfi dayatma, Londra'nın Docklands bölgesindeki Heron Quays gibi, şehrin bir kısmına "başka bir zamandan" bakıyormuşuzcasına görünen sahil projeleriyle tezat oluşturur. Çok büyük bir yapının sanki her zaman oradaymış gibi duran simülasyonu, tam da kentsel dokuya karşı gerçekleştirilen ihlalin boyutunu gizlemenin bir yoludur. Farklı bir döneme ait bir binanın "yanılsaması" yaratılarak yapının varlığı meşrulaştırılır. Bununla ilgili değerlendirmeler, hiç kimsenin hiçbir şey yapamayacağı bir oldu bitti duygusuyla puslu bir hal alır. Oysa burada, kentlinin bu yaralı parmağı sayesinde, dayatmanın, "farklı bir değer dayatılması"nın farkına varmaktan kendinizi alıkoyamazsınız. Üzülerek fark ettiğim gibi, plastik banklarımın yapmaya çalıştığı şey de buydu: Ekonomik ve sosyal ölçeğin diğer ucunda, çürümüş binaların önünde de değerli bir şey olduğunu, bağlam dışı bir şey olduğunu ilan ediyorlardı.

Bu bağlamda Corbusier yanlış bir kopma imajı miras bırakmıştır. Onun, geçmişi parçalama fikri, geçmişi silmek, düzleştirmek ve üzerine yeni şeyler inşa etmek şeklindeydi; böylece kent sakini, daha önce orada ne olduğuna dair tüm duygusunu ve algısını kaybedecekti. İyi bir kopuş, sanatta ya da yaşamda bir silme değildir. Modern ressam Cy Twombly hem bazı eserlerinin başlıklarında hem de bazı imge parçacıklarında on yedinci yüzyıl ressamı Nicolas Poussin'den alıntılar yapar; amacı damlama veya serpme gibi görünen kendi çizgilerini daha belirgin hale getirmektir. Dolayısıyla, iyi bir kopma, sarsıcı bir etkiyle, geleneksel bir mahalleye uymayan bir bina da olabilir ya da High Line gibi normal eğlence alanına benzemeyen bir park ya da kanalizasyon tesisinin üzerindeki oyun alanı gibi kamusal bir alan da olabilir. Tasarım neticesinde kopma noktası burasıdır: Mekânın bağlamını açığa çıkararak mekân bilinci yaratabilir.

Bağlamsal planlama baştan çıkarıcıdır çünkü zamanla gelişen çevreye, zaman geçişli yaşam ve yapım aşamasına saygı duyar; Corbusier'nin "düzleştir ve inşa et" yöntemi bunu yapmaz. Dolayısıyla bağlamsal planlamada şu ifadelere şahit olabilirsiniz:

O Georgian lentosunu değiştirmeyin, o ağacı kesmeyin, yeni bir pencere eklerseniz dikkatli olun, uyum sağladığından emin olun; saygı gösterin. Ancak tüm baştan çıkarmalar gibi "bağlam dahilinde" planlama da yanıltıcı olabilir çünkü modern bağlam böyle bir şey değildir. Örneğin, Şikago ve Şanghhay'da ortak olan sokak manzarası bağlamı, McDonald's, Starbucks, Apple ve HSBC bankamatiklerinden oluşur veya daha pahalı bir ölçekte Gucci ve BMW showroom'u yer alır. Aynılık bağlamı altyapıya kadar uzanır. Şanghay ve Şikago'daki kuleler çıplak kalıncaya kadar soyulmuş olsaydı, çelik iskeletleri yapı olarak hemen hemen aynı görünürdü (aslında, her iki şehirdeki büyük mühendislik firmaları, neredeyse tüm diğer yapı bileşenleri gibi çeliklerini de muhtemelen aynı üreticilerden satın almaktadır). Karakteri olmayan standartlaştırma, modern *ville*'in "bağlamı"dır.

Tam burada iklim krizindeki adaptasyon ve kopuş süreçlerinin, sıradan yapılaşmadaki adaptasyon ve kopuşlarla ilişkisini değerlendirmek istiyorum. İkisi arasındaki etik denge farklıdır. İklim değişikliğine adaptasyon, insanın kendisini krizden kurtarma konusundaki sınırlarını gösterir. Sıradan bina türlerinde adaptasyon, insan yapımı güce boyun eğmek anlamına gelebilir.

Bağlam içinde düşünmek, adapte edilebilir planlama uygulamak, şu anlama gelir: Değişiklikleri yavaş yavaş uygularsınız ki mevcut düzeni bozmasınlar, böylece yavaş yavaş özümsensinler ve daha önce gelenlerle bütünleşsinler. Bu tür bir aşamalı süreç, "sürtünmesiz değişim"e öncelik tanımanın bir yoludur. Bu süreçteki değişiklikler muhafazakâr bir karaktere sahiptir: Göze çarpan bir şey inşa edemezsiniz, ihtiyatlısınızdır ve sorun yaratmazsınız. İhtiyaçlar acil değildir: Beyazların okuluna kabul edilmek isteyen siyah çocuğun beklemesi gerekecektir. Buradan kriz çıkmaz.

Geçmiş sadece yaşanmış bitmiş olduğu için daha iyi olamaz. Diğer yandan sırf geçmişe benzemediği için yeninin daha iyi olduğunu da söyleyemeyiz. Sanat galerilerinin "aşırı" sanat satarak zenginleştiği, teknoloji start-up'larının sektörde "devrim yaratma" sözü verdiği, yatırım bankalarının daha önce kimsenin düşünmediği finansal araçlarla para kazanmaya çalıştığı aynı krallığın vatandaşları olarak, sanatsever mimarlar bir kopuş fetişi yaratma eğilimindedir. Ama yine de gündelik yapılaşma kopuşa girmedikçe hem *ville* hem de *cité* solup gider.

Gördüğümüz gibi, iklim değişikliği dünyasında zaman, uzun vadede ele alındığında, kendini birdenbire gösteren kısa vadede

olduğundan farklı türde bir gölge düşürür. Olağan yapılaşma dünyasında zaman iki benzer boyutta var olur: uzun vadede biriken formlar ve mevcut dokuyu veya bina tipolojilerini koparan formlar. Bu gölgeler inşa edilmiş çevrenin kalitesi konusunda tam olarak ne gibi bir fark yaratır?

Cevap vermek için "zamanın zanaatkârlıkta" oynadığı rolü düşünmek faydalı olabilir. Zanaat becerileri yavaş yavaş gelişir; yani birikip genişler. *The Craftsman** adlı kitabım için yaptığım hesaplamalar artık herkesçe tanıdık olan "10.000 saat kuralına" yol açtı; profesyonel tenis oynamak veya çello çalmak veya iyi bir cerrah olmak için gereken karmaşık becerilerde ustalaşmak adına gereken süredir 10.000 saat. Üstelik bir zanaat uygulamasını oluşturan becerilerin her biri bağlamsaldır; iyi bir cerrahın kesme teknikleri, etin dikkatli bir şekilde çıkarılmasıyla ve ameliyat sırasında uygulamak zorunda kalacağı beceri gerektiren diğer birçok hareketle ilişkili olmalıdır.

Ancak zanaatkârın becerilerini geliştirebilmesi için bir kopuşun olması, bir beceri fırtınasının olması gerekir. Eğer bir şey yerli yerinde değilse, bir şey halihazırda bilinenlerin alanına asimile edilemiyorsa, bu kopma, marangozun veya cerrahın, uygulayıcının zaten bildiği şeyi yeniden düşünmesine neden olabilir. Zanaatkârlık dünyasında bu kırılmalar özel ve değerli türden bir taşma noktasıdır: Zanaatkârın becerileri beklenmeyenle yüzleştiği için daha iyi hale gelir: Eski beceriler daha sonra genişler veya eskilere yenileri eklenir. Burada ideal bir durumu tanımlamıyorum, bunun yerine incelediğim zanaatkârların çoğunun işlerinde daha iyi olmalarını sağlayan araçları tanımlıyorum: Daha önce değişmez kabul ettikleri şeyleri kritik noktalarda reddetmetleri gerekir. Aynı şekilde Festinger de bir rutini bozmanın ve dolayısıyla bilişsel bir uyumsuzluk yaratmanın, laboratuvarındaki hayvanları kışkırttığını ve uyardığını keşfetmişti; yelpazenin diğer ucunda John Dewey, sanatçıların direnişle karşılaşarak geliştiklerini savunuyordu.

İnşa edilmiş çevrede "kopma" kaçınılmaz olarak binanın kalitesini artırır diyemeyiz. Pelli'nin kulesinin yaptığı gibi kışkırtabilir, çevreye ve zıt ortamlara dair farkındalık uyandırabilir, ancak sonuç ille de daha iyi bir bina değildir. Şanghay'dan Şikago'ya kadar incelediğimiz şehirlerin hiçbirinde, bir binanın veya planın yeni bir biçime sahip olması veya mevcut dokuyu yırtıp atması, yapılı çevrenin kalitesini başlı başına iyileştirdiği anlamına gel-

* Richard Sennett, *Zanaatkâr*, Çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları. (y.h.n.)

mez. Dewey'in dost canlısı muhalifi Benedetto Croce gibi idealist bir filozof, elbette bir şeyin niteliğinin, onun var olduğu zamandan bağımsız olduğunu söyleyecektir. Ancak pratik düşünen bir kişiyseniz, bu iddiayı kafa karıştırıcı bulabilirsiniz. İnşa etmek bir zanaat değil midir? O halde neden inşa etmek de zanaat becerisinin kurallarına uymasın, zaman içindeki genişlemenin ve kopuşun karşılıklı etkileşimi yoluyla daha iyi hale gelmesin?

Bu etik burun kıvırmalar, kem kümler ve karşılaştırmalar keskin bir noktaya varır: Tıpkı zanaatkârlıkta olduğu gibi, kaliteli bir çevre onarılabilen bir çevredir.

III. ONARIM – KALİTE TESTİ

Bir Klişeyi Kurtarmak

"Dayanıklılık" ve "sürdürülebilirlik" kelimeleri, günümüzde şehirciliğe hâkim olan klişelerdir. Anlamları ne olursa olsun herkes bu iki unsuru destekler. BM, Rockefeller Vakfı, Masdar'ın inşaatçıları ve aslında inşaatçıların çoğu, bu ikilinin "iyi, kötü veya kayıtsız" kentsel gelişmeleri meşrulaştırmasının çığırtkanlığını yapar. Ancak bu klişelerin evliliğinin ortakları pek de aynı değildir. Müzikte sürdürülen bir nota, zamanı askıya alma niteliğine sahiptir. Binalarda da "sürdürülebilir" ifadesi sürekli, kalıcı, dayanıklı anlamına gelebilir. "Dayanıklılık" ise zamanla oluşan kuvvet veya baskılardan kurtulmak anlamına gelir. Dayanıklı bir metal, kırılmaması veya kalıcı olarak deforme olmaması için gerilimleri emebilir; geri yaylanır. Zanaat işlerinde dayanıklı bir nesne onarılabilir; dayanıklı bir ortam da öyle, zamanla eski haline dönebilir.

Şehirlerin sürekli onarıma ihtiyacı vardır; bu, harap olmuş sokaklarda dolaşan, elektrik kesintilerinden musdarip veya eski toplu taşıma araçlarına binen herhangi bir şehirli için haber niteliği taşımayan bir gerçektir. Pratik açıdan kusurlu bir yapının onarımı, işin ilk etapta doğru yapılmasından daha maliyetlidir. New York ve Londra'daki banliyö demiryollarında olduğu gibi, masraflı ve gecikmiş bakım, taşımacılığın onarılmasını zorlaştırır. Yine biçim ve işlev arasındaki daha esnek bir uyum, Şanghay'ın artık hiçbir yere varmayan yollarını onarmak için yapması gereken devasa yeni yatırımları da engelleyebilirdi. Kapalı bir sistemde, bir öğede bir şeyler ters gittiğinde, tüm sistem çalışmayı durdurabilir veya çökebilir; tıpkı yukarıdan aşağıya yönetimde, emir gibi sunulan hataların tüm kurumsal yapıyı zehirlemesi gibi.

Genel olarak açık bir şehir, kapalı bir şehirden daha onarılabilir durumdadır. Operasyonel olarak daha esnektir, güç ilişkileri yönlendirici olmak yerine, interaktiftir; bu nedenle işler ters gittiğinde veya kullanım ömrünün sonuna geldiğinde uyum sağlama ve yeniden düzenleme yeteneğine sahiptir. İlkesi budur. Pratikte açık bir şehrin onarımı nasıl yapılmalıdır, nasıl dirençli hale getirilebilir?

Şehircinin, onarımın nasıl yapılacağı konusunda zanaatkârdan öğreneceği bazı şeyler vardır. Kırık bir vazoya yaklaşırken bir zanaatkâr üç farklı strateji izleyebilir: restorasyon, iyileştirme veya yeniden yapılandırma. Bu üç strateji, iklim değişikliğinin saldırısına maruz kalan veya içeriden koparılan bir şehrin kullanabileceği stratejilerdir.[19]

Onarım Biçimleri

Zanaatkâr, bir vazoyu restore ederken, nesnenin tıpkı yeni gibi görünmesini sağlamaya çalışır. Mümkün olan her kırık porselen parçasını kullanır, orijinal formüle göre yapılmış malzemelerle doldurur; şeffaf bir bağlayıcı kullanır. Bir tabloyu restore ederken, bu tür bir onarım daha karmaşıktır çünkü resim restoratörünün, örneğin bir erken Rönesans manzarası için, hangi durumu restore edeceğine karar vermesi gerekir; ilk tamamlanma ânını ya da belki iki yüzyıl sonrasını, manzaranın meşhur olduğu zamanı seçebilir. Ancak her ikisinde de zanaatkârın emeğinin görünmez kılınması ve zamanın askıya alınması amaçlanır.

Vazo, ikinci olarak iyileştirme yoluyla onarılabilir. Bu tür çalışmalarda usta, orijinali taklit etmek yerine modern bir porselen formülü kullanacak ve nesneyi bir arada tutmak için orijinalinden daha güçlü olan ancak çömlek yüzeyinde görünmesi engellenemeyen bağlayıcı bir yapıştırıcı kullanacaktır. Aynı tür iyileştirme, bozuk bir makinenin onarılmasında da uygulanır; orijinalin yerine yeni ve geliştirilmiş bir hafıza çipi konularak, aygıtın daha hızlı çalışması sağlanır. Ancak yine de iyileştirmede obje başlangıçta yapması gereken şeyi yapar: Vazo çiçekler için aynı miktarda su tutar; makine aynı programları çalıştırır. Artık düzeltilen nesnede zanaatkârın dokunuşu açıkça görülür ve çözüm bazı açılardan orijinalinden daha iyi yapılmıştır.

19. Bkz. Richard Sennett, *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation* (New Haven: Yale University Press/Londra: Allen Lane, 2012), s. 212-20.

Üçüncü tür onarım, yeniden yapılandırmadan oluşur. Burada bir şeyin kırılmış olması, o nesnenin hem biçim hem de işlev olarak eskisinden farklı olmasına vesile olur. Çatlak bir vazoyla karşı karşıya kalan zanaatkâr, kırılan parçaları vazo yerine bir tabak yapmak için kullanabileceğine karar verir ve bunları keskin kenarları kapatan kostik bir bağlayıcıya yatırır; böylece yenilenen eski nesne, meyve veya et tutabilir ve dolayısıyla onu hem işlev hem de biçim olarak yeniden düzenleyebilir. Modern zamanlara kadar tutumlu seramikçiler bunu her zaman yapıyordu, böylece çok az değerli malzeme çöpe atılıyordu. Yeniden yapılandırma, makinelerin tasarruflu kullanımında da benzer şekilde çalışır; eski bir otomobilin camı ve çeliği çıkarılır, bunlar eritilir ve daha sonra bir binanın pencereleri ve yapısal kirişleri için kullanılır. Orijinal nesne, zamanda ileriye doğru akan iş için malzeme görevi görür, malzeme Lucretian tarza bürünür, yani tıpkı Lucretia'nın yeniden yapılandırdığı materyallerin önceden belirlenmiş bir biçim veya kadere sahip olmaması gibidir.

Bu üç onarım biçimi, kapalıdan açık biçime kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Restorasyon kapalı bir onarım türüdür: Model, malzemeyi, biçimi ve işlevi belirler; iyileştirmede malzemeler serbest bırakılır ancak biçim ve işlev arasında hâlâ sıkı bir bağ vardır; yeniden yapılandırmada, malzemeler orijinal malzemelerle aynı kalsa bile bu bağ gevşer.

Restorasyon, iyileştirme ve yeniden yapılandırmanın kentsel eşdeğerleri bizi dayanıklılığı anlamaya daha da yaklaştırır. Bir Viktorya dönemi köyünün veya Bauhaus kasabasının Şanghay'da satışa sunulan simülasyonları, modern yaratıcının dokunuşunun görünmez olması gereken restorasyonlardır. Mumford'un bahçe şehrindeki gibi iyileştirme çalışmalarında eski ve yeni çeşitli malzemeler kullanılır, örneğin çiftlikler ve fabrikalar gibi unsurlar yer alır, ancak biçim ile işlev arasındaki bağlantı sıkıdır. Bir şehrin yeniden yapılandırılması Sekizinci Bölüm'de açıklanan açık formları kullanır: Tip-form çeşitlilik sürecini mümkün kılar, *ville* eşzamanlılıklar yaratarak daha karmaşık hale gelir, tamamlanmamış form sayesinde daha az belirli olur, irade tarafından kesintiye uğratılan gözenekli kenarları nedeniyle sosyal açıdan daha etkileşimli hale gelir: Tüm bu nedenlerle biçim ve işlev arasındaki bağ esner ve kent özgürleşerek gelişir. Açılır.

Bu şartlarda gerçekleştirilen onarımın politik yankıları vardır. Kırık vazoyu orijinal durumuna döndürmenin toplumsal

benzeri, bir kültürü, kökenlerine geri döndürmektir –ya da daha doğrusu, insanların saf ve otantik bir şekilde yaşıyor gibi göründüğü cennet gibi bir zamana geri dönme arzusudur. Örneğin Sırp milliyetçileri, kültürlerinin on üçüncü yüzyılda saf bir halde var olduğuna inanıyordu; modern Sırp "restoratörler", bu saflığı yeniden kazanmak için yedi yüzyıldır birlikte yaşadıkları Müslüman komşularına savaş açmışlardı. Ulusal saflığın restorasyonu kapalı türden bir dayanıklılıktır.

İyileştirme, bir hükümetteki güçler dengesine ilişkin geleneksel Amerikan inanışlarında olduğu gibi, daha merkeziyetçi ve karma bir karaktere sahiptir; "devlet" aygıtı, kendisini oluşturan insan malzemeleri değişse bile çalışmaya devam edebilir. Amerika Anayasası'nı hazırlayanlar, hükümette üç organ arasında kuvvetler ayrılığı olduğu sürece her birinin diğer ikisinin kusurlarını giderebileceğine inanıyordu; sistem böylece dengesini koruyacaktı. (Buna bağlı olarak, şu anda olduğu gibi, üç organı da aynı grubun yönetmesinin diktatörlüğe davetiye çıkardığına inanıyorlardı.) Analitik düşünceyle, "sürdürülebilir" ve "dayanıklı" bu tür bir iyileştirmede ortaklığı bırakır. Bir partinin veya grubun "kalıcı" ve "zamana karşı dayanıklı" olması anlamında sürdürülebilir olmasını istemezsiniz; *sistemin* dayanıklı olmasını, herhangi bir parçadaki yetersizliklerden veya eksikliklerden sonra ayağa kalkmasını istersiniz.

Son olarak, "devrim", yeniden yapılanmanın siyasi bir versiyonudur: Devletin vazosu kırıldı, o yüzden farklı bir şey yapalım, denir. Gerçekte radikal siyasi değişimler mevcut bürokratlardan, askerlerden ve fiziki kaynaklardan faydalanır; tıpkı parçalanmış, yeniden biçimlendirilmiş bir vazonun parçaları gibi bunları yeni bir bağlayıcı ortamda, yeniden biçimlendirir. Rus Devrimi'nde olduğu gibi: Bolşevikler döneminde eski askerlik yöntemleri değişmedi, hâlâ eski komuta hiyerarşileri vardı –aslında bunlar daha katı hale geldi, Bolşevik dönemde, birliklerin imparatorluk zamanlarına göre sahada daha az özerkliği vardı. Daha açık bir ifadeyle, siyasi yeniden yapılanma daha önceki gücün silinmesi anlamına gelmez, bundan farklı olarak, öğelerinin birbirine uyup uymadığının yeniden düşünülmesidir.

Bunların hepsi, iklim değişikliğinden musdarip bir şehrin nasıl onarılabileceğini düşünmekle de alakalıdır. Bjarke Ingels'in önerdiği set, sürdürülebilirlik vaat eder; yani su baskınına ya da rüzgâra karşı dayanacağı düşünülür. Yaşayan Dalgakıranlar

tarafından yapılan setler, bir onarım yöntemi olarak yeniden yapılandırmayı kullanarak dayanıklılık vaat eder. Değişime karşı değil, değişimle birlikte çalışır.

Günümüzde Lucretius, iklim değişikliği, özellikle de şehirleri etkileyen iklim değişikliği hakkında düşünme konusunda iyi bir danışman konumundadır. Zamanın bu türbülansına karşı savaşmamamızı, bunun yerine onu kabul etmemizi, onunla yaşamamızı ve onunla çalışmamızı tavsiye eder. Biçimin kopması ve genişlemesi arasındaki çatışmalar da aynı şekildedir; bu, "çarpışmalar ve birleşimler fiziksel malzemeleri öngörülemeyen bir yörüngeye sokar." Lucretius, "pasif ol, hiçbir şey yapma, Shelley'ci umutsuzluğa boyun eğ" diyen türde bir Stoacı değildir; aslında, çok az sayıda eski Stoacı kadere kayıtsız bir şekilde boyun eğmeyi tavsiye etmiştir. Eski Yunanca'da *krisis* kelimesi, işler sarpa sardığında gerekli olan ve artık kaçınılması mümkün olmayan bir karar anlamına geliyordu. Lucretius'un Latincesi, bir krizle karşılaştığımızda ne yapacağımıza sakin bir şekilde karar vermemiz gerektiğini söyleyerek bu Yunanca kelimenin tonunu ayarlamıştı; Stoacılar histeri veya dehşetin yönlendirdiği kriz zihniyetini küçümsüyorlardı, sakin olmak gerekliydi. Bu antik dönem anlayışı, dayanıklılık tekniklerinin şehirde yeniden canlandırmayı amaçlaması gereken şeydir. Bunların arasında en değerli olanı yeniden yapılandırma sanatıdır.

Sonuç: Pek Çokları Arasında Tek Yaşamak

Uzun, geniş ve düz bir cadde olan Kantstrasse, Batı Berlin'in ticaret bölgesinden başlar, daha sonra Savignyplatz çevresindeki daha zarif bir bölgeden geçer, ardından şehirdeki Asyalı topluluğun merkezi haline gelir ve sonunda Berlin'in eski işçi sınıfının bir bölümü için ana caddeye dönüşür. Kantstrasse'yi geçirdiğim felcin bir sonucu olarak incelemeye başladım. Beyindeki sigortalardan biri attığında fiziksel dayanıklılık hemen erozyona uğrar ve bu enerji ancak düzenli egzersizle geri kazanılabilir. Kantstrasse'de uzun yürüyüşler yaparak vücudumu güçlendirdim; bu yürüyüşlerde sokak, şehrin ahlakını konsantre halde yansıtıyormuş gibi görünüyordu.

İmparatorluk dönemine, Nazi egemenliğine ve ardından komünist Berlin'e damgasını vuran anıtsal yapılar ve kamusal alanlar burada görülmez. Birinci Dünya Savaşı öncesinden kalma harikulade gösterişli bir tiyatro olan Theatre des Westens, caddenin ticari bölümünün başlangıç noktasını teşkil eder ve yakınlarında bilinçli bir mimari "ifade" yer alır: Fasanenstrasse Berlin Menkul Kıymetler Borsası –ürkütücü bir şekilde üç boyutlu olarak uzatılmış bir McDonald's tabelasını andırmaktadır. Bunların dışında sokağın konutları, mağazaları ve sokak manzarası dikkat çekici değildir.

Kantstrasse, Berlin'de modaya uygun yaşayan gençlerin oluşturduğu muazzam nüfus tarafından büyük oranda ihmal edilmektedir, gençler merkeze ve doğuya akın etmiş durumdadır. Ancak sokak neredeyse tamamı boyunca canlıdır, ilgi çekicidir ve karakterli görünür. Kantstrasse'de benim gibi yaşlı burjuva bohemlerin

uğrak yeri olan Paris Bar gibi bir veya iki yer canlı ve herkese açık mekânlar konumundadır. Ama sokağın daha tipik bir örneği yakındaki Schwarzes Café'dir; bütün gece açık olan bu mekânda, genç müşteriler bir araya gelse de pek azı birbirini tanıyormuş gibi görünür.

Diğer büyük şehirlerde olduğu gibi Kantstrasse'de ve yakınlarında da pek çok yalnız insan yaşar; nüfusu iki milyondan fazla olan şehirlerde yalnız yaşayan insanların oranına ilişkin referans olabilecek bir tahmin, yüzde 25-30 aralığında seyretmektedir. Bunun nedeni büyük ölçüde, günümüzde yetişkinlerin yaşlandıktan sonra daha uzun süre hayatta kalabilmeleri ve aynı zamanda bir zamanlar acil olan, yetişkin olur olmaz evlenme ve çocuk sahibi olma zorunluluğunun ortadan kalkmasıdır. Kantstrasse boyunca uzanan yerler, yalnızlara hitap eder; marketler tek kişi için paket servis mini yemek seçenekleri sunar ve yalnız yaşayan şef için taneyle muz ve soğan satar. Ancak caddede pek çok yalnız insan dolaşsa da sokak o denli kederli bir hava taşımaz çünkü insanlar gün içinde iş için evlerinden çıkarken geceleri sosyalleşmek için sokakta görünür.[1]

Yerliler sokakta yabancılarla etkileşime girer ama mesafelerini de korur. Örneğin son üç yılda mükemmel bir müzik mağazasının yerini daha lüks bir işletme aldı. İçeride biraz sorgulama yaptığımda, kendisi de amatör bir fagotçu olan mağaza yöneticisinden öğrendiğime göre yüksek kiraları ödeyemeyen müzisyenler yerlerini bu tarz işletmelere bırakmıştı –"kiralar çok fahiş!" diyordu. Ancak kasaya yaklaşan bir müşteri için yanımdan ayrılırken, "O zaman öyleydi" dedi. Vietnamlı bir manav, benim gibi Anglo-Saksonların artık kendi ülkesinde ne kadar hoş karşılandığını anlattıktan sonra, bana, "Alman düşmanı" dediği acı biberler satınca biraz güldü. Sosyolojik alıcılarım açıldı: Yaşadığı ortamda kendisine karşı düşmanlık hissedip hissetmediğini sordum. Bir omuz silkme sorularıma son verdi.

Kantstrasse'deki kopukluk geçirdiğim felçten sonra daha da somutlaştı. Vertigo, felçlerin yaygın bir sonucudur, özellikle de yorucu egzersizlerden sonra. Kantstrasse'deki yürüyüşlerimde sık sık sırtımı binaların duvarlarına ya da vitrinlerin camlarına vererek dengemi sağlamak zorunda kalıyordum. Bu durum, etrafta dolaşan diğer insanların bakışlarını üzerime çekiyordu ancak

1. Eric Klinenberg, *Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone* (New York: Penguin Books, 2012).

genellikle bir bakış yeterli oluyordu ve şöyle bir bakıp beni kendi halime bırakıyorlardı. Bir bakıma buna seviniyordum; hasta gibi üzerine titrenen biri olmak istemiyordum. Ama buna rağmen, duvara yaslanmış yaşlı bir adam Kantstrasse'de her gün görülen bir manzara olmadığından, neden bir bakışın ötesinde tepki vermediklerini merak ediyordum.

Bunun bariz nedeni, Kantstrasse'nin, Simmel'in tanımladığı kentsel durumu temsil etmesi olabilir: Kantstrasse, insanların ve etkinliklerin karıştığı bir yerdi, bu karışımdan dolayı enerji verici olsa da sıcak ve duyarlı bir topluluk değildi. Kantstrasse'de insanlar Simmel maskesini takıyor, bir şeye karışmıyor, duygusal olarak içine kapanıyordu. Bu açıklama, Kantstrasse'ye adını veren Immanuel Kant'a fazla basit gelebilirdi. Ona göre bu yabancılar dünyası kozmopolit bir açıdan daha açık görünebilirdi.

Kant

Kant, 1784 tarihli makalesinde kozmopolit bir kişinin herhangi bir yer veya kişiyle derinden özdeşleşmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Daha önce gördüğümüz gibi, on altıncı yüzyılda böyle bir kozmopolit karakter, bir yerden bir yere, kültürden kültüre atlayabilen diplomatla vücuda geliyordu. Kant, kozmopolit figürünü, yerel gelenek ve görenekleri aşan, insanlığın amblemi olan "evrensel vatandaşı" temsil edecek şekilde genişletmişti. Kant'ın makalesinin yayımlanmasından dört yıl sonra, takipçilerinden Christoph Martin Wieland, ustasının iddiasını şu sözlerle açıkladı: "Kozmopolit insanlar, dünyadaki tüm insanları, rasyonel varlıklardan oluşan tek bir ailenin birçok kolu olarak görürler." Ancak Kant'ın kendisi, kozmopolit durumun bu kadar tatlı olduğuna inanmıyordu.[2]

Kant, kozmopolitizmi temel bir insani gerilime yanıt olarak tasavvur eder: "İnsanın başkalarıyla ilişki kurma eğilimi vardır" diye yazmıştır, "ama aynı zamanda kendisini başkalarından izole etme konusunda da güçlü bir eğilimi vardır." Kant, bu gerilimi, "asosyal sosyallik" olarak adlandırır ve bununla şunu kasteder: "Topluma girme eğilimi söz konusudur, [ancak] bu eğilim sürekli olarak toplumu parçalama tehdidi oluşturan karşılıklı bir muhalefetle birbirine bağlıdır." İnsan deneyimini çarpık kılan da

2. Christoph Martin Wieland, "Das Geheimniss des Kosmopolitenordens" (1788), alıntının çevirisi için Kwame Anthony Appiah, *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*, Issues of Our Time (New York: W. W. Norton, 2006), s. xv.

bu gerilimdir; insanların hem başkalarıyla etkileşime girmeleri hem de onlardan korkmaları gerekir. "Asosyal sosyallik"te hayatta kalabilmek için karşılıklı mesafeler oluşturmak, insanlarla tarafsız ve kişisel olmayan bir şekilde etkileşimde bulunmak gerekir.[3]

Toplum eleştirmeni Ash Amin, Kantçı kozmopolit insanı, "farklılıklara karşı kayıtsız" hale gelmiş bir insan olarak tanımlar ve insan bunun pratik sonucu olarak hoşgörüyü uygulayabilir. Hoşgörü, Isaiah Berlin için olduğu gibi, Karl Popper için de açık toplumları tanımlamak açısından temel erdemdi; hoşgörü gereklidir çünkü tek bir gerçek yoktur, aksine birbiriyle çelişen ve eşit derecede geçerli gerçekler vardır. Hoşgörünün gerçeğe –en azından bir ölüm kalım meselesi olarak gerçeğe– kayıtsız kalmaya bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Kant, bu tip liberal bir kozmopolit değildir. Şöyle söyler: "İnsanın, iradesini kıracak ve onu evrensel olarak geçerli bir iradeye itaat etmeye zorlayacak bir efendiye ihtiyacı vardır..." İnsan bunu yapacak bir kişiyi, bir Führer'i düşünmez, bunun yerine insanları kendinden uzaklaştıran, onları kişisel koşullar yerine genel çerçevede düşünmeye zorlayan bir dizi ilke tasavvur eder.[4] [5]

Kant'ın yaklaşımı aşırı görünüyorsa, Hıristiyanlığın kalbinde de farklılıklara kayıtsız kalan kozmopolit figürünün yattığını hatırlayın. Aziz Augustine, "Tanrı'nın şehri gelenek, yasa veya kurum farklılıklarıyla ilgilenmez" diye yazmıştır. Bu kutsal kozmopolitizm, daha yüksek bir hakikati kucaklamak için yereli ve özeli aşar; Dört İncil'in tamamı İsa'yı bir gezgin, hiçbir yere ait olmayan bir adam olarak tanımlar ve O'nun gerçeği her yerde geçerlidir.[6]

Seküler anlamda Kantçı kozmopolit vatandaşın kendi tarafında belli bir tür adalet vardır. İktidara gerçeği nasıl söyleriz? "Beni incittin" diye bağırarak değil, "Yaptığın yanlış" diyerek. Aynı şekilde, *Phenomenology of Spirit*'te* ünlü bir pasajda Hegel, aynı kişisel olmayan değişimi savunmuştur: Bir köle, çatışma koşullarını kişi-

3. Immanuel Kant, *Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View* (1784). Lewis White Beck'in standart İngilizce çevirisini kullanıyorum, burada Almanca uzun konu, İngilizce başlığa *On History* (New York: Bobbs-Merrill, 1963) şeklinde indirgenmiştir. "Asosyal sosyallik" Tez 4'te yer almaktadır.

4. Karşılaştırma için Ash Amin, *Land of Strangers* (Cambridge: Polity Press, 2012), s. 00.

5. Kant, *On History*, Tez 6.

6. Hippo'lu Augustine, *The City of God* (426), XIX, xvii.

* Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi. (y.h.n.)

sellikten arındırarak, efendinin davranışını prensipte ve rasyonel olarak gerekçelendirmesini talep ederek kendisini zihinsel olarak efendisinin boyunduruğundan kurtarır. Grenfell Tower'da ortaya çıktığı gibi, gayri şahsilik adaleti silahsızlandırabilir ancak yine de yabancı, şehrin baskın figürünü oluşturur; yabancının kayıtsızlığı hem davranışsal bir gerçek hem de etik bir ikilemdir.[7]

Kantçı Cité?

Kant, şehirlerde oynanan büyük bir dramın çerçevesini belirlemiş olur. Kant'ın kayıtsız, kozmopolit figürü, günümüzdeki global vatandaşları ve şehirleri dönüştüren küreselleştirici güçleri tanımlayabilir. Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz, modern kentsel yatırımlara hâkim olan çekirdek yatırımcılar artık kolaylıkla Kantçı özneler olarak karşımıza çıkıyor; belli bir konuma bağlı olmaksızın sermayeyi dünyanın dört bir yanında hareket ettiriyor, yatırım yaptıkları yerlere yönelik duyguların veya bu yerlere olan bağlılıkların ötesine geçiyorlar. Ancak Medellín'den gelen uyum sağlama yeteneğine sahip genç kadın kütüphaneci gibi daha yoksul göçmenler de Kant'ın kayıtsızlık tanımına uyan öznelerdir; yerel gelenek ve göreneklerin sınırlarının ötesine bakabildikleri için hayatta kalırlar.

Tocqueville tarzı kayıtsızlık ise, *cité*'de bir kusurdur ve güvenlikli sitelerin oluşturduğu ırksal ve sınıfsal ambarlarda kendini gösterir; bu içe çekilme, Googleplex'te olduğu gibi yerleşik bir biçime dönüştürülebilir. Londra'da Clerkenwell'deki çatışmaların ardından insanların gösterdiği yüzeysel nezaket de başkalarını uzaklaştırıyordu; Yahudilerin ve Müslümanların birbirlerine karşı gerçek hisleri gözlerden uzak tutuluyordu.

Ferdinand Tönnies'e göre, "topluluğun sıcaklığı" kayıtsızlığa panzehir olabilecek unsurlardan biridir. Onun düşünce tarzına göre "insanlar yakınlaştıkça birbirlerine ısınır". Bir çift, boşanmaya karar verdiğinde bu görüş tekzip edilmiş olur. Gayri resmi kentsel ilişkiler açısından da bu yaklaşımda bir tuhaflık söz konusudur. Samimiyet, Mr. Sudhir gibi insanlar için bir tehlikedir. Hayatta kalması, müşterilerini veya komşularını daha iyi tanımasına bağlı değildir hatta çalıntı mal ticareti yaptığı için ne kadar anonim kalırsa o kadar iyidir. Nehru Place'de gayri resmi bölge geçicidir:

7. G. W. F. Hegel, *Phenomenology of Spirit*, Çev. A. V. Miller (Oxford: Oxford University Press, 1977), s. 111ff.

Esnaf ortaya çıkar ve kaybolur; açık piyasadaki start-up ofisler birkaç ayda bir boşaltılır. Bu maddi koşullar, Mr. Sudhir'in yakınlık kurma arzusunu etkiler: Bana yaptığı kişisel açıklamalar bu mesafeli yaklaşımlarına verilmiş bir ara niteliğindeydi; benim için bilgilendiriciydi ama onun için gündelikti. Bana çay ikram ettikten bir saat sonra beni unutmuş bile olabilirdi.

Ancak kayıtsızlık başka bir şekle, daha olumlu bir boyuta da bürünebilir. Kantstrasse'de dik durmam, insanların durumuma müdahale etmesine gerek olmadığı anlamına geliyordu çünkü eylemde bulunmalarına gerek kalmıyordu. Medellín'de de sokağın kurtları, eylem gerektiren fiziksel duyumları, eylem gerektirmeyenlerden ayırıyordu. Antik agoranın eşzamanlı mekânında insanlar, aynı anda dikkatlerini çeken etkinlikler içindeydiler: Bir yandan bir tanrının yüceliğine yanıt vermek gibi reaksiyon verilmesi gereken unsurlara odaklanıyorlardı ve diğer yandan, bir tüccarın "zeytinlere gel" çığlığı gibi başka talepleri ise filtreleyebilecekleri gürültüler olarak değerlendiriyorlardı. Anladım ki Kantstrasse yaklaşımı, "yapmak ve olmak" arasındaki ayrımı yansıtıyordu. Yabancının başka bir yabancıyla ilgili herhangi bir şey yapmasına gerek yoktu.

Bu ayrım aktif ve pasif olanı karşılaştırır. Elektronik açıdan, kullanıcı dostu program, kullanıcıdan kurallara uymaktan çok daha fazlasını talep etmezken, açık kaynaklı bir program çoğu zaman kullanıcıyı, kullandığı programları kendisi yapmaya zorlar. Kuralcı akıllı şehir, sakinlerinden çok az talepte bulunurken, koordinatif akıllı şehir çok şey talep eder. Boston'daki fırıncılar vakasında örneklendiği üzere, üreticiler arasındaki sosyal ilişkilerin, pek çok açıdan, birlikte ılımlı bir şekilde yaşadıkları komşularla olan sosyal hayattan daha tatmin edici olduğu ortaya çıkmıştır. Kamusal "istişarelerde" kamuoyunun "pasifleştirilmesi" söz konusuyken, ortak yapımlar, halktan daha aktif bir rol oynamasını ister. Bu kitapta tartışılan tüm açık formlar, aktif katılımı teşvik eder çünkü hiçbiri istikrarlı veya kendi kendine yeterli değildir.

Eğer açık şehir "bir olma değil yapma yeri"yse, yapmadığı bir şey başkaları için sempati uyandırmaktır. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments** adlı eserinde sempatinin nasıl işlediğine dair ilk fizyolojik açıklamalardan birini sunmuştur. Sokakta düşen bir adam gördüğünüzde ona yardım etmek için koşarsınız çünkü

* Adam Smith, *Ahlaki Duygular Kuramı*, Çev. Derman Kızılay, Pinhan Yayıncılık. (y.h.n.)

acıyı kendi diz kapağınızın parçalanması olarak tasavvur edebilirsiniz. Kantstrasse'de yoldan geçenler Adam Smith'in izinden giderek, kendilerini sıkıntı içinde bir duvara yaslanmış halde hayal edebilir ve bana, "yardım edip edemeyeceklerini" sorabilirlerdi.[8]

Altın kural, bu fizyolojik tepkiyi etik bir buyruğa dönüştürür. Örneğin İslami hadis, Peygamber'in bir takipçisine şöyle söylediğini bildirir: "İnsanların sana yapmasını istediğin şeyi sen de onlara yap ve sana yapılmasını istemediğin şeyleri onlara yapma." Öteki'ne kendiniz gibi davranmak, Konfüçyüsçü *Analects*'te (teolojik bir rehber değil, etik bir rehberdir) olduğu gibi, karşılıklılığı ima eder: Zi Gong (Konfüçyüs'ün bir öğrencisi) sordu: "Bir insana hayatı boyunca rehberlik edebilecek bir söz var mı?" Üstad cevapladı: "Shu [karşılıklılık] olabilir mi?: Kendiniz için seçmeyeceğiniz şeyleri asla başkalarına empoze etmeyin?"[9,10]

Bu ilkeler bir başkasıyla özdeşleşmenin gücüne bağlıdır. Eski bir Amerikan başkanı, "Acınızı hissediyorum" derken, kendisini başkalarına tamamen açık biri olarak sunmuştu. Oy kazanmak için her seçmene sempatiyle kulak vermek elbette gereklidir ama bu açıklamada derin bir yanlışlık bulunur. Her şeyden önce başkanın mantrasında yerleşik bir tür ahlaki emperyalizm sezilir; herhangi biriyle özdeşleşebilmem, onların deneyimlediği hiçbir şeyin benim kavrayışımın, hissetme gücümün, benim sahiplenmemin ötesinde olmadığı anlamına gelir. Bunun doğal sonucu, eğer bir başkasının deneyimiyle özdeşleşemezsem, o zaman onunla ilgilenmeyi bırakabilirim. Yabancı kalan, özünde köprü kuramayacağım kadar öteki olan yabancıya karşı kayıtsızım. Bu sapkınlık altın kuralın içine yerleştirilmiştir.

İsveç'te, köklerinden kopmaya dayalı şekilde "Öteki" ile özdeşleşmenin mülteciler için nasıl geçerli olabileceğini düşündüm. Yahudi geleneği, tıpkı Kant'ın öğrencisi Wieland'ın yaptığı gibi insanlığın ortak bağını vurgular ancak daha trajik bir nedenden ötürü: Levililer Kitabı 19:34'te şöyle söylenir: "Sizin yanınızda oturan yabancı, sizin için vatandaşlarınızdan biri gibi olacaktır; onu kendin gibi seveceksin çünkü siz kendiniz de Mısır diyarında

8. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, ed. D. D. Raphael ve A. L. Macfie (Oxford: Oxford University Press (Glasgow Edition), 1976), Kısım I, Parça I, Bölüm 1-2.

9. Muhammad ibn Yaqub al-Kulayni, *Al-Kafi*, Cilt. 2, s. 146.

10. Confucius, *The Analects*, Çev. David Hinton (Washington, DC: Counterpoint, 1998), XV.24.

yabancıydınız." İsveç'te, yolculukları sona erdikten sonraki ilk iyimserlik dalgasında bile Bosnalılar ile İsveçliler arasında özdeşleşmenin kolay olmayacağı açıktı; örneğin yabancıların İsveççe öğrenmek için çok çaba harcaması gerekecek ve İsveçliler de başörtülü kızları sınıfa kabul etmek zorunda kalacaktı. İsveçliler, aydın bir topluma yakışır şekilde onları dışlamadılar ve bu yaklaşım son otuz yılda gel-gitler yaşamış olsa bile, hâlâ yabancıları dışlamak istemiyorlar. Ancak mültecilere karşı cömert davranan diğer ülkeler gibi onlar için de yabancı etik değerlerle özdeşleşmek, anlayışlı olmak anlamında tamamen açık olmak meselesi değildir; tıpkı birçok mülteci için ev sahiplerine tam anlamıyla açık olmanın mümkün olmaması gibi. İkisi de özdeşleşemez.

Georg Simmel'in *The Metropolis and Mental Life* kitabına eşlik eden makalesinde altın kurala zıt bir unsur ortaya çıkar. Simmel, "Yabancı" başlıklı bu makalesinde "yabancıların yerleşik topluluklara ve yaşam tarzlarına ayna tuttuklarını" yazmıştır. Bazen, PEGIDA yürüyüşçülerinde olduğu gibi, yabancının imajı, Oscar Wilde'ın *Dorian Gray'in Portresi*'ndeki portrede olduğu gibi, bir halkın kendisini nasıl görmek istemediğini tam olarak tanımlar. Ancak bazen, Münih Tren İstasyonu'nda olduğu gibi, insanlar kendilerini unutup yabancının ihtiyaçlarına yanıt verirler: "Mülteciler aç, nokta. Sizi aç hissettirmezler."[11]

Bir *cité*'nin Kantçı mantığı, özdeşleşmenin onu yönetmemesi gerektiğidir; aynı ölçüde insanların da "farklılıklara karşı kayıtsız" olmaları gerekir. İnsanlar antropoloji zincirlerinden kurtulduklarında, aynı yerde yaşayan ama kendilerine benzemeyen insanlara açılabilirler. Kant'ın Alexander Herzen ve Teju Cole'a tavsiyesi şu olabilir: Kökenlerinden koptuğunuz için pişman olmayın. Bir şeyleri şimdi yapın, sadece yapmak için bile olsa.

Kozmopolit Acı

Bu nasihati, bana da çok şey öğreten Hannah Arendt'in hayatında yakından gördüm. 1950'lerde tasarladığı *The Human Condition** adlı kitabında, kamusal alanı, insanların kendilerine has, özel koşullarından kopuk oldukları için "özgürce ve eşit bir şekilde konuşabilecekleri ve tartışabilecekleri bir yer" olarak

11. Georg Simmel, "Der Fremde" [The Stranger], yer aldığı çalışma *Soziologie* (Leipzig: Duncker and Humblot, 1908). Benim çevirim.

* Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları. (y.h.n.)

tasavvur ediyordu. Daha sonraki yazılarında kimliğe dayalı politikalara, özellikle de ırka dayalı olanlara karşı çıkmıştı. Ancak onun kamusal alan versiyonu, Kant'ınkinden farklı olarak mekâna bağlıydı: Antik Atina'da bir agora, Ortaçağda Siena'da bir meydan, New York'un Yukarı Batı Yakası'nda bir kahve dükkânı; farklı grupların yüz yüze konuşabileceği herhangi bir yer.

Arendt, iyi bir açık sistem teorisyeni olurdu. Ona göre, yoğun şehir merkezindeki etkileşimler hiçbir kapsamlı veya istikrarlı gerçek üretmemektedir. Onun "doğum" dediği şey, hiç bitmeyen bir iletişim ve etkileşim süreci olarak, başkalarıyla birlikte hayatı yeniden kurma, yeniden doğma çabasıydı. Matematikçi Neil Johnson'ın iddia ettiği gibi "doğum oranları" zaman içinde düzen cepleri üretir; Bakhtin'in tanımladığı gibi diyalojik alışverişler gerektirir ve kentliler zamanla nasıl işbirliği yapılacağını öğrendikçe "doğum oranları", daha iyi ve yetkin hale geldikleri birer unsur durumuna bürünür.

Ama yine de şimdi fark ettiğim gibi, tüm bu teori ona çok büyük bir bedel ödetmişti. Bu, aynı dönemde New York'ta yaşayan ancak bildiğim kadarıyla birbirleriyle hiçbir teması olmayan Arendt ve Jane Jacobs arasındaki zıtlıkta ortaya çıkıyordu. New York'ta içinde bulunduğu topluluğu savunmaya çok kararlı olan Jacobs, buna rağmen Vietnam Savaşı sırasında ulusal politikaya duyduğu tiksinti nedeniyle ve ailesinin iyiliği için bu topluluğu terk etmek istiyordu. Arendt ise göçü tercih etmek yerine göçe zorlanan bir kişi olarak farklı bir ikilemle karşı karşıyaydı: Amerika'yı birçok yönden küçümsemişti ama bunu içinden söküp atmaya kararlıydı; bir keresinde bana Klee'nin Meleği ile ilgili bir konuşmamızda "geriye doğru yürüyemezsin" demişti. Ancak Jacobs, bulunduğu yere adapte olup Kanada'da kendine yeni ve güzel bir hayat kurarken, Arendt bir mevcudiyetsizlik duygusunun, belki de sıkıntılı olduğunun işaretlerini taşıyordu. Bunlar savunmasız yakalandığı, Almancaya kaydıktan sonra sessizliğe büründüğü anlarda belirginleşiyordu.

Yaşamın sürekli olarak yeniden yapılması gerektiğine olan inancı, Bachelard'ın, şehrin zorluklarına rağmen kulübenin (kulübenin varlığı bir bebeğin beşiği gibidir) güvenliğini bırakan figürünü hatırlatır. Kent kurma işi de aynı şekilde kopmaları ve kırılmaları beraberinde getirir. Bu, yapmanın, yeniden yapılandırmanın alanıdır.

Açık

Bir *ville* olarak Kantstrasse'nin biçimi "açık biçim"dir. Cadde boyunca uzanan binalarda bakkallar, mutfak malzemesi tedarikçileri, sağlık ocakları ve restoranlar birbirine karıştığı için Kantstrasse gün içerisinde eşzamanlı bir yaşama sahne olur. Bu binalar, zemin seviyesinde sürekli olarak yeniden düzenlenebilmeleri ve yeniden yapılandırılmaları anlamında biçim açısından tamamlanmamıştır. Adaptasyon, Savignyplatz'taki demiryolu raylarının altındaki alanların kullanımında da kendini gösterir; bu kemerler artık bir kitapçıya, bir restorana ve ucuz giyim mağazalarına ev sahipliği yapmaktadır. Kantstrasse daha çok işçi sınıfı bölgesine doğru genişledikçe, güneydeki yüksek demiryolu raylarının bitişiğindeki ara sokaklarda gözeneklilik ortaya çıkar. Buradaki inşa edilmiş formlar sokak cephelerinin arkasında düzensizdir; zemin seviyesinin üstünde Asyalı ve Alman sakinler aynı konutu paylaşır. Kantstrasse'ye paralel uzanan ve sinema salonları, lüks ürün mağazaları ve ünlü otelleriyle çok daha gösterişli olan Kurfürstendamm, bu cazibesi artık sönükleşmiş olsa da turistlerin ilgisini çekmektedir. Kantstrasse boyunca insanlar arasındaki nüans geçişleri keskin değil, kademeli ve dağınıktır; köşelerde düzgün bir şekilde değil, bloğun ortasında meydana gelir.

Kantstrasse, biçim olarak açık olsa da bu açıklık şehir planlamacı ile şehirlinin ortak üretimi neticesinde ortaya çıkmamıştır. Bunun kısmen İkinci Dünya Savaşı ile ilgisi bulunur. Müttefiklerin bombardımanları, buradaki kentsel dokunun bir kısmına zarar vermişti; hızlı onarım veya anında yeni bina yapımı gerekiyordu ve yavaş ve bilinçli ortak üretim süreci bir seçenek değildi. Takip eden kırk-elli yılda, Berlin'in bölünmüş bir şehir olduğu süreç boyunca, özgür Berlin'i sergilemek isteyen yetkililer, şehrin gelişimi üzerinde sıkı bir kontrol uyguladı. Sokak, bu tarihi nedenlerden dolayı bütünüyle mükemmel bir açık *ville* örneği değildir.

Ancak Haussmann'ın Paris'i gibi, Kantstrasse de yaratıcılarının niyetlerinden bağımsız olarak kendi başına hayat kazanmış bir yer konumundadır. Örneğin 1960'larda hiçbir Berlinli şehir planlamacı, Asyalıların sokağa gelişini öngörememişti ancak bu yer, onları özümseyip uyum sağlamayı başardı. Soyut anlamda ifade edersek, formlar zaman içinde kendilerine ait bir etki kazanır; bunlar yaratıcılarının orijinal niyetleriyle sınırlı değildir. *Cité* gibi bu *ville*'in de formları zaman içinde açık hale gelir.

Topluluklar arasındaki gözenekli zarlar, bölgeden bölgeye değişen tip-formlar, bunları dağıtan tohum planlaması: Hepsi uygulama açısından yerel olmanın ötesindedir ancak bu tür biçimlerin karakteri baskın ve anıtsal değildir. Açık *ville*, işaretleri, düzensizlikleri ve tamamlanmamış yapılarıyla karakter doludur. Haussmann'ın bulvarları gibi sokaklar, Haussmann bunların anıtsal ve heybetli olmasını amaçlasa da Kantçı anlamda "çarpıklık" kazanmıştır. Savaş Kantstrasse'de de aynısını yapmıştır. Bu sokaklar büyük ölçekte adeta alçakgönüllü bir benliğe kavuşmuştur.

Haussmann'ın bulvarlarının günümüzün bulvarları haline gelmesi, Delhi'nin kayıt dışılığa imkân vermesi ya da Kantstrasse'nin çeşitliliğe bu kadar misafirperver hale gelmesi kaçınılmaz değildi. Ancak planlamacılar, bu sürece yardımcı olabilir: Formlar önerebiliriz ve gerekirse açık tarzda yaşamayan insanlarla yüzleşebiliriz. Ancak şehirciliğin sorunu, geçen yüzyılın Atina Tüzüğü'nde olduğu gibi, kontrol ve düzene daha çok kendi kendine zarar veren bir vurgu yapılıyor olmasıydı; formun evriminin önünde duran bir inatçılıktı bu. Şehir planlamacı ile şehirli arasındaki etik bağlantı belli bir tür alçakgönüllülüğün uygulanmasında yatmaktadır: Pek çokları arasında tek yaşamak, kendini yansıtmayan bir dünyayla bağlantılı olmak. Pek çokları arasında tek yaşamak, Robert Venturi'nin sözleriyle "anlamın netliği yerine, anlam zenginliği"ni mümkün kılar. Açık şehrin etiği budur.

Teşekkürler

Birkaç yıl önce Ölüm Meleği bana felç (tütün) kılığında bir keşif ziyaretinde bulundu. Bu süre zarfında benimle ilgilenenler, doktor Rom Naidoo ve fizyoterapist Jayne Wedge'di; üvey oğlum Hilary Koob-Sassen tatbikat çavuşu olarak görev yaptı; yürüyüşlerime eşlik edenler Dominic Parczuk, Ian Bostridge ve Lucasta Miller'dı. Bilhassa moral bozucu diyebileceğim bir anda Wolf Lepenies, tıbbi istatistiklerin neden kişinin hayata bakış açısını etkilememesi gerektiğini açıkladı.

İnsanların ciddi bir hastalığın ardından yaptığı gibi ben de benim için gerçekten neyin önemli olduğunu düşündüm. Geriye dönüp baktığımda, Richard Burdett ve benim, on beş yıl önce London School of Economics'te oluşturduğumuz kentsel çalışmalar programından özellikle memnun olduğumu görüyorum. Ricky ve benim başlattığımız proje, şehirlerin nasıl inşa edildiğiyle insanların buralarda nasıl yaşadığı arasında bağlantı kurmayı amaçlıyor; bu kitabın teması ve Ricky ve eşi Mika'ya ithaf edilmesinin nedeni de bu.

İlk kez gençken yanında çalıştığım John Lindsay'in, New York'a dair şehrin herkese açık olması gerektiği şeklinde bir vizyonu vardı; ırksal şiddet ve etnik gerginliklerin ortasında, ekonomik açıdan keskin bir şekilde bölünmüş ve fiziksel olarak çürümekte olan bir şehirde, bu inancına sadık kaldı. Bu sorunları çözememiş olması, onun vizyonunun yanlış olduğu anlamına gelmez; *İnşa Etmek ve Yaşamak*'ta bunun nasıl ileriye taşınabileceğini, yani günümüzde

şehirlerin nasıl açık hale geririlebileceğini anlamaya çalışıyorum.

Bu kitabın oluşturulmasındaki yararlı tartışmalar için teşekkürlerimi sunarım: Merhum Janet Abu-Lughod, merhum Stuart Hall, Ash Amin, Kwame Anthony Appiah, Homi Bhabha, John Bingham-Hall, Craig Calhoun, Daniel Cohen, Diane Davis, Mitchell Duneier, Richard Foley, David Harvey, Eric Klinenberg, John Jungclaussen, Adam Kaasa, Monika Krause, Rahul Mehrotra, Carles Muro, Henk Ovink, Anne-Marie Slaughter; ve en önemlisi otuz yıllık ortağım Saskia Sassen: eleştirmen, iyi yaşam rehberi, oyun arkadaşı. Şehir yaşamının etik boyutlarını ilk kez onun sayesinde anlamaya başladım. Günter Gassner, Harvard Üniversitesi Tasarım Enstitüsü ve MIT Kent Çalışmaları ve Planlama Bölümü'ndeki öğrencilerim gibi, inşa edilmiş çevreyi keşfetmemde bana yardımcı oldu.

Son olarak, kitabın yapımında emeği geçenlere, özellikle de okurların en dikkatlisi olan iki editöre, Alexander Star ve Stuart Proffitt'e; her zaman tetikte ve her zaman titiz Cullen Stanley'e ve beni bu süreçte ayakta tutan eski bir asistanım, şimdi meslektaşım ve arkadaşım olan Dominick Bagnato'ya teşekkür etmek isterim.

Dizin

A
Adorno, Theodor 137, 168
Afrika 20, 23, 113, 117, 119, 226, 289
Ahtapot şehir 122
Akıllı 15, 182, 183, 184, 187, 189, 199, 265, 273
Alinsky, Saul 280, 281
Almanya 67, 69, 140, 141, 207, 228, 293, 294
Althusser, Louis 230
Amin, Ash 289, 330, 340
Amsterdam 93, 252, 264, 304
Anderson, Elijah 182
Angelus Novus 136, 137
antik Yunan 291
antropoloji 206, 334
Aravena, Alejandro 257, 258, 280
Arendt, Hannah 334, 335
Atina 15, 74, 90, 92, 99, 106, 121, 155, 192, 234, 235, 335, 337, Poikile 234, mülteciler 15
Atina Tüzüğü 90, 99, 106, 121, 155, 192, 337
Augustine 9, 144, 208, 330
Augustine, St 9, 144, 208, 330
Avrupa Birliği 142
Aydınlanma 34, 48, 300, 310

B
Bachelard, Gaston 229, 230, 231, 243, 261, 262, 335
Bacon, Edmund 94
Bahçe şehir 102
Bakhtin, Mikhail 217, 218, 219, 220, 221, 224, 236, 335
Balzac, Honoré de 10, 37, 38, 39, 40, 45, 61, 82, 181, 182, 203, 225
Bank 123, 190, 313
Barınma 109
Barry, Charles 101, 242
Barselona 31, 41, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 59, 65, 72, 75, 84, 243, 263, 264, 265
Barthes, Roland 261, 262
Bataille, Georges 137
Battery Park City 314, 315, 316, 317
Baudelaire, Charles 40, 41, 47, 209
Bauhaus 90, 133, 323
Bauman, Zygmunt 40, 41
Bazalgette, Joseph 34, 35, 36, 49, 70, 105, 312
Beaumont, Gustave 167
Bebel, August 73
Benjamin, Walter 136, 137, 138, 139, 148, 163, 314
Benkler, Yochai 19
Bergson, Henri 201, 202

Berkeley Meydanı 258
Berlin, bulvar 67, 73, 74, 79, 135, 141, 147, 148, 190, 250, 327, 330, 336
Berlin, Isaiah 67, 73, 74, 79, 135, 141, 147, 148, 190, 250, 327, 330, 336
Bernini, Gian Lorenzo 214
Beyrut 203, 281, 282, 283, 291
Bibliothèque Nationale 137
Bingham-Hall, John 255, 340
Bismarck, Otto von 74
Bollywood 110
Booth, Charles 84, 159
Bosna 142
Bossuet, Jacques-Bénigne 163
Boston 11, 12, 20, 27, 71, 94, 118, 131, 133, 229, 230, 250, 252, 262, 268, 288, 332
Braque, Georges 270
Brezilya 20, 92, 102, 116, 189, 190
Brookfield Place 316
Brown, John Seely 71, 175, 250
Buber, Martin 145, 154
Bulgakov, Mikhail 253
Burckhardt, Jacob 20
Burgess, Ernest 84, 159, 269
Burnham, Daniel 85, 304, 305, 309
Busquets, Joan 49
Büyük Frederick 60
büyük veri 189
Byron, George Gordon 310

C-Ç
Cabrini-Green 155, 281, 291
CAD 176, 276
Café de la Paix 44
Caldeira, Teresa 114
Callon, Michel 273
Canary Wharf 54, 120, 304
Canetti, Elias 4, 66
Carr, Nicholas 177
Celan, Paul 147, 148
Cellini, Benvenuto 17
Central Park 41, 42, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 75, 237, 244
Cerdà 31, 32, 35, 41, 42, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 65, 73, 77, 84, 87, 105, 121, 243, 258, 263, 264, 275, 312
Cerdà, Ildefons 31, 32, 35, 41, 42, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 65, 73, 77, 84, 87, 105, 121, 243, 258, 263, 264, 275, 312
Cesur Yeni Dünya 103
Champs-Élysées 215
Chipperfield, David 135
CIAM 90, 91, 92
Cité 10, 65, 78, 82, 106, 260, 292, 336
Clerkenwell 204, 252, 289, 331
Clos, Joan 122, 124
Cobb, Henry 1, 157, 219, 237, 288
Cobb, Jonathan 1, 157, 219, 237, 288
Coignet, François 88
Cole, Teju 225, 226, 227, 228, 232, 334
Collage City 269, 270, 278
Cornell, Joseph 33, 270
Corner, James 62
Costa, Lúcio 92
Crick, Francis 13
Croce, Benedetto 270, 271, 321
Crystal Palace 53
Cullen, Gordon 23, 24, 26, 263, 340
Calvino, Italo 224
çarpık 5, 9, 11
çekirdek yatırım 121, 128
Çin 17, 20, 46, 51, 119, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 150, 153, 157, 183, 245, 302

D
Dasein 143, 144, 145, 229
Dassen, Tom 183
Delhi 109, 110, 113, 115, 116, 117, 121, 122, 124, 136, 139, 155, 161, 162, 181, 206, 210, 214, 249, 263, 273, 337
De motu cordis 33
deneysel 18, 35, 187
Deng Xiaoping 125
Descartes, René 201
Dewey, John 18, 82, 174, 175, 270, 271, 320, 321
dışlama 149, 165
Dickens, Charles 160
Diderot, Denis 22, 156

Die Großstädte und das Geistesleben 67
dikilitaş 241, 247
Diller, Elizabeth 62
Dirty Dick's Foc'sle Bar 97
diyalektik materyalizm 217
diyalojik 217, 218, 220, 222, 225, 231, 335
Docklands 318
Doku 48, 49
Don Kişot 218, 221
Downing, Andrew Jackson 57, 237
Dreiser, Theodore 72
Dresden 67, 140, 141, 149
Dryline 308, 309
Duffy, Frank 172, 173, 243
durée (Bergson) 202
Durkheim, Émile 284, 316, 317
Dutra, Olívio 189

E
Eckstut, Stanton 314, 316
Eggers, Dave 183
Eklemeli örgü 51, 54
elitleştirme 289
Encyclopédie 22, 156
Engels, Friedrich 34, 36, 37, 40, 41, 47, 56, 60, 76, 80, 81
entegrasyon 143
Epstein, Jason 96
Erfahrung 231, 232
Erlebnis 231, 232
Etik 4, 18, 27, 114, 145
Ezop, "Tilki ve Üzümler" 180, 181, 182

F
Fabian 95, 101, 267
Fajardo, Sergio 198, 283
Faneuil Hall 133
Fasanenstrasse 327
Feiling, Tom 200
Fernandez-Kelly, Patricia 207
Festinger, Leon 180, 181, 182, 202, 213, 245, 320
fırın 289, 291, 292
Firley, Eric 52, 114
flanör 47
Flaubert, Gustave 38, 158, 225, 231
Florida, Richard 132, 133, 170
Ford, Henry 85
Foster, Norman 185, 186, 262
Fourier, Charles 290
Franklin, Benjamin 163
Fransız Devrimi 31, 65, 67, 167
Fregonese, Sara 203
Freiburg 146, 147, 148, 149
Freud, Sigmund 66, 99
Friedberg, M. Paul 314
Friedrich, Caspar David 34, 36, 37, 40, 146, 310, 311, 330
Frost, Robert 162
Frug, Gerard 267
Fuller, Richard Buckminster 259

G
Gates, Bill 175
geçirgen 248, 251, 252, 253, 254, 271
Geddes, Patrick 101, 103
Geertz, Clifford 205, 206
Gehl, Jan 215, 216, 251
Gehry, Frank 18
genius loci 268
Gensler 251
George, Henry 4, 16, 53, 101, 175, 300
getto 151, 153, 154, 155, 169
Giedion, Sigfried 89, 90, 94, 241
Gilbert, Cass 88
Goldenberg, Suzanne 187
Googleplex 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 183, 199, 216, 243, 276, 290, 292, 308, 331
Gorki Caddesi 70
Gottmann, Jean 118
Gould, Stephen Jay 248
Goethe, Johann Wolfgang von 231
Gözenekli ses 253, 254
Greenbelt, Maryland 102
Greenblatt, Stephen 299, 300
Greenfield, Adam 183, 184
Greenwich Village 51, 96, 169, 174
Grenfell Tower 293, 294, 331
Groopman, Jerome 13, 35

Gropius, Walter 90
Gruen, Victor 94
Güney Kore 183, 240

H
Hajer, Maarten 183
Hamilton, Sir William 161, 238, 303
Handel, George Frideric 260
Harbison, Robert 61
Hardin, Russell 164
Harlem 62, 251, 279
Harte, Sunniva 245
Hartley, L. P. 202
Harvey, William 33, 79, 80, 209, 340
Hatton Garden 160, 161
Haussmann 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 54, 56, 58, 59, 65, 68, 70, 73, 77, 85, 89, 97, 105, 121, 122, 138, 158, 167, 212, 258, 267, 312, 336, 337
Haussmann, Baron Georges-Eugène 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 54, 56, 58, 59, 65, 68, 70, 73, 77, 85, 89, 97, 105, 121, 122, 138, 158, 167, 212, 258, 267, 312, 336, 337
Haussmann'ın bulvarları 337
hayat bilgisi 200
Heatherwick, Thomas 169
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 293, 294, 330, 331
Heidegger 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 163, 165, 227, 229, 230, 311
Heidegger, Elfride 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 163, 165, 227, 229, 230, 311
Heidegger, Martin 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 163, 165, 227, 229, 230, 311
Heller, Nathan 4, 170, 171
Heron Quays 318
Herzen, Alexander 227, 228, 334
High Line 62, 120, 308, 318
Hitler, Adolf 81
Hobbes, Thomas 80
Hollanda 45, 52, 280, 304, 307, 313
Holquist, Michael 217, 218, 221
homo faber 22, 149, 310
Hornak, Angelo 113
Howard, Ebenezer 101, 102, 103, 128, 129, 262
hücresel doku 50, 130
Husserl, Edmund 143, 147
Huxley, Aldous 103
Hüttenfenster 147, 148

I-İ
Ingels, Bjarke 169, 308, 324
Iquique, Şili 257, 258, 280
İç Savaş 56, 237
İkinci Dünya Savaşı 78, 79, 82, 118, 136, 137, 144, 147, 206, 214, 252, 258, 336
iklim değişikliği 301, 302, 305, 309
inşaat mühendisleri 32, 33
inşa edilmiş çevre 9, 10
İspanya 48, 137, 150, 198, 221
İsveç 141, 142, 163, 207, 228, 333, 334

J
Jacob, Klaus 20, 308
Jacobs, Allan 25, 26, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 109, 110, 115, 119, 128, 160, 162, 174, 181, 190, 197, 215, 253, 258, 264, 272, 273, 312, 314, 317, 335
Jacobs, Jane 25, 26, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 105, 106, 109, 110, 115, 119, 128, 160, 162, 174, 181, 190, 197, 215, 253, 258, 264, 272, 273, 312, 314, 317, 335
James, William 4, 18, 62, 70, 79, 92, 131, 134, 135, 179, 180, 201, 202, 203, 204, 211, 270, 293, 302
Janeway, William 120
Jelinek, Elfriede 147, 148
Jennings, George 53
Jevons, William 238, 239
Johnson, Neil 303, 335
Jonas, Hans 147
Joyce, James 179, 270

K
kalabalıklar 44, 234, 236
Kaldırım 69, 212

Kanada 106, 335
Kant, Immanuel 11, 12, 22, 148, 163, 217, 329, 330, 331, 333, 334, 335
Kantstrasse 327, 328, 329, 332, 333, 336, 337
Kapalı şehir 140
kapitalizm 172
Karl Marx 4, 36, 40, 41, 284, 311
Katedral 264
Kayıtsızlık 166
Kıyı 248
Kierkegaard, Søren 143
kirlilik 73, 263
Klee, Paul 5, 109, 136, 137, 138, 139, 140, 335
Klinenberg, Eric 307, 328, 340
Kluge, Alexander 125
Koetter, Fred 269, 270, 278
Kokpit 184
Komünist Manifesto 40, 41
Koolhaas, Rem 279
Kopma ve genişleme 314
kozmopolitanizm 163
Kolombiya 198, 200, 206
köprü 46, 207, 229, 333
Krieger, Alex 94
Kuala Lumpur 121
Kurfürstendamm 336
Küresel Güney 20, 25, 27, 116
Küresel Kuzey 27, 51, 124

L
Laclos, Pierre Choderlos de 40
La Marqueta 251
Lamennais, Hugues-Félicité, Abbé de 284
Lawrence, Edmund L. 94
Le Bon, Gustave 65, 66, 67, 167, 236, 287, 292
Le Corbusier 86, 89, 91, 314
Le Corbusier (Charles-Édouard Jeanneret) 86, 89, 91, 314
Ledoux, Claude-Nicolas 290
Leibniz, Gottfried Wilhelm 204
L'Enfant, Pierre Charles 237
Leonardo da Vinci 214
Levanten 153
Levinas, Emmanuel 143, 144, 145, 147, 154, 155, 217
Lévi-Strauss, Claude 82
Lincoln, Abraham 123, 241
Liu Thai Ker 122
Locke, John 287, 291
Londra 13, 14, 16, 21, 24, 27, 31, 33, 34, 35, 38, 39, 47, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 61, 64, 71, 72, 73, 74, 84, 101, 110, 114, 116, 119, 120, 127, 128, 129, 130, 148, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 169, 173, 193, 200, 207, 210, 221, 227, 230, 235, 242, 251, 256, 258, 259, 261, 264, 269, 273, 283, 293, 300, 302, 303, 304, 305, 313, 318, 321, 331
Lucretius 299, 300, 325
Lussault, Michel 213, 214, 215
Lübnan 281, 282
Lynch, Kevin 267, 268, 269, 271

M
Manhattan 55, 56, 62, 71, 171, 225, 251, 301, 307, 308, 314, 317
Mann, Horace 231, 300
Mann, Thomas 231, 300
Márquez, Gabriel Garcia 206
Masdar, Abu Dhabi 184, 185, 187, 312, 321
master-plan 267
Mauss, Marcel 284
Mayfair 251
Mazzanti, Giancarlo 198, 207, 266
McMillan Komisyonu 237, 238
Meachem, John 173
Medellín, Santo Domingo 198, 200, 202, 204, 205, 206, 207, 210, 222, 227, 236, 244, 265, 283, 331, 332
Media Lab 12, 13, 14, 15, 18, 19, 34, 100, 166, 174, 178, 179, 230, 262, 267
Merholz, Peter 175, 176, 177, 192, 216
Metropolis 67, 68, 221, 334
Mexico City 51, 115, 117, 118, 313, 314
MIT (Massachusetts Institute of Technology) 12, 14, 15, 17, 50, 89, 91, 131, 147, 148, 169, 174, 188, 212, 215, 267, 268, 269, 270, 273, 282, 340

Mies van der Rohe, Ludwig 72
Milenyum Kubbesi 259
Milletler Topluluğu 115
Milton, John 256
Mimarsız mimari 23
Mitchell, Melanie 14, 15, 18, 19, 27, 35, 36, 166, 216, 262, 263, 286, 340
Modulor Adam 214
Monier, Joseph 88
monokültür 65
Montaigne, Michel de 21
Moses, Robert 25, 48, 95, 96, 97, 119, 267, 273, 314
Mumford, Lewis 4, 51, 91, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 128, 186, 190, 258, 267, 323
Murger, Henri, La Bohème 44
Münih 137, 141, 144, 145, 170, 334
Musil, Robert 192, 193

N
Nash, John 242
National Mall 237
Nazizm 22
Negroponte, Nicholas 12
Nehru Place 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 122, 128, 132, 138, 171, 210, 233, 234, 236, 256, 331
Nelson, Horatio Lord 242
Neues Museum 135
Newton, Isaac 103
New York 11, 13, 14, 15, 19, 20, 23, 25, 31, 32, 41, 42, 45, 48, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 79, 81, 85, 88, 89, 91, 95, 96, 99, 102, 106, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 123, 126, 127, 131, 132, 135, 148, 157, 162, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 177, 181, 182, 183, 184, 201, 205, 206, 207, 214, 215, 225, 226, 242, 245, 251, 254, 255, 260, 262, 271, 278, 279, 288, 300, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 314, 315, 316, 317, 318, 321, 328, 329, 330, 335, 339
Nicolson, Marjorie Hope 35, 309, 310
Nietzsche, Friedrich 76, 91
Nimwegen, Christof van 178
Nolli, Giovanni Battista 247, 248, 249, 254, 279
Nolli haritası 247, 254
North End Bulvarı 316

O-Ö
Obama, Barack 222
Okakura, Kakuzo 143, 144, 145, 227
Oles, Thomas 162
Olmsted, Frederick Law 42, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 68, 73, 77, 81, 85, 90, 102, 105, 129, 135, 237, 239, 252, 304, 312
Olsen, Donald 35
Ortega y Gasset, José 66
Osborn, Frederic 101
Oudolf, Piet 62
Ovink, Henk 307, 340
Ozymandias 299
öteki 4, 141, 143, 145, 147, 149, 152, 154, 155, 156, 164, 169, 182, 219, 333

P
Paccoud, Antoine 44, 278
Palais-Royal 32
Palladio, Andrea 36
Pantheon 205, 248, 254, 255
Papa IV. Paul 151, 152
Paris Bar 328
Parker, Barry 101
Parque Biblioteca España 198
Patte, Christian 34
PEGIDA 140, 141, 145, 205, 228, 334
Peirce, Charles Sanders 18, 178, 179
Pekin 20, 48, 50, 92, 93, 118, 138, 250, 263, 302, 314
Pelli, César 316, 317, 318, 320
Pepys, Samuel 156
Petrarch (Francesco Petrarca) 208
Piano, Renzo 251
Piazza Barberini 248
Piazza San Marco 36
Picard, Max 229
Picasso, Pablo 270

Piccadilly 71
Pico della Mirandola, Giovanni 21, 57, 124, 208
Piketty, Thomas 123
Piranesi, Giovanni Battista 247
Plan Voisin 91, 92, 126, 183, 186, 276, 312, 314
plastik 64, 247, 257, 275, 277, 278, 280, 289, 291, 317, 318
Platon 236
pnyx 234, 235, 236
Polonya 161, 221, 269
Popper, Karl 16, 19, 20, 330
Port Sunlight, Merseyside 170
Potsdamer Platz 67, 68
Poundbury, Dorset 133
Poussin, Nicolas 318
Power, Anne 19, 54, 55, 66
Prens Charles 133
Proust, Marcel 10, 201
psikanaliz 229, 230
Pullman, Illinois 170
Pushkin, Alexander 74
Putnam, Robert 162
Puzo, Mario 114

Q-R
Q, Madame 124, 125, 127, 128, 129, 131, 134, 135, 240, 277, 313
Quinta Monroy 257
Rabelais, François 221
Radcliffe, David 173
Rebuild by Design 307, 308
Resmi büyüme 115
restorasyon 322
Rétif de la Bretonne, Nicolas-Edmé 209
Rialto 152
Rikyu, Sen no 144
Rilke, Rainer Maria 146, 260
Robazza, Guido 278
Rodin, Auguste 260
Rogers, Richard 259
Rouart, Henri 47
Rowe, Colin 269, 270, 278
Rönesans 21, 36, 43, 86, 135, 150, 153, 208, 299, 322
Rousseau, Jean-Jacques 146, 208, 209, 311
Rudofsky, Bernard 22, 23, 24, 59

S-Ş
Saffron Hill 160
Salinger, J. D. 231
Salter, James 134, 135
Sandy Kasırgası 301, 306, 307, 314
San Giorgio 36
Santa Maria sopra Minerva 248
Savignyplatz 327, 336
Say, Jean-Baptiste 117
Scamozzi, Vincenzo 43
Schafer, R. Murray 253, 254
Scholem, Gershom 136, 137, 138
Schwarzes Café 328
Scott, Geoffrey 214, 215, 293
Sefarad 150, 153, 154
Senancour, Étienne Pivert de 146, 310
senkronize 192
Sentimental Education 38
Sert, Josep Lluís 93, 94
Shelley, Percy Bysshe 299, 300, 302, 325
Shukhov, Vladimir 259
Sınır 248
Siena 22, 23, 74, 75, 76, 335
Silikon Vadisi 110, 170, 171
Sinclair, Iain 16, 210
Slamecka, Norman 178, 179
Smith, Adam 117, 300, 332, 333
Songdo, Güney Kore 183, 184, 185, 186, 187, 191, 192, 312
Soros, George 16
sosyalizm 95
South Bank 313
Speer, Albert 267
Spitalfields 159
Stadtluft macht frei 17, 18, 21, 37, 73, 98, 158
start-up 110, 111, 170, 171, 174, 319, 332
Stradivarius 176, 263
Strogatz, Steven 14, 16

Sullivan, Louis 85
Sunnyside 102
Sürtünmesiz 175, 176, 177
Swift, Jonathan 215
San Francisco 171, 215
Schumpeter, Joseph 128
sefalet 37, 199
Şangay 260
Simmel, Georg 67, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 79, 80, 90, 105, 140, 149, 163, 239, 287, 292, 329, 334
Solnit, Rebecca 210
Stalin, Joseph 70, 90, 134, 138, 139, 217
Stein, Gertrude 270
Stendhal 37, 38, 225
Suriye 141, 282

T
Tayland 119
Teknik ve Uygarlık 103
Teknoloji 19, 103, 166, 175, 179, 186
Terry, Quinlan 4, 135
Tessen Soki 246
The Death and Life of Great American Cities 95, 99, 128
The Metropolis ve Mental Life 67, 68, 334
The Radiant City 91
The Stranger 334
The Theory of Moral Sentiments 332, 333
Thimphu, Bhutan 102
Times Meydanı 63, 64, 68
Tip-form 260, 262, 323
Tocqueville 4, 5, 55, 56, 166, 167, 168, 175, 176, 181, 182, 192, 193, 292, 331
Todtnauberg 146, 147, 148
Tohum planlama 267
Toplu taşıma 67
Trafalgar Meydanı 64, 242, 247
Tribeca 316, 317

U-Ü
Uçan Hollandalı 143
Union Square 123

V
van Eyck, Aldo 93, 252, 253
Vaux, Calvert 58, 59, 61, 62, 252
veba 49, 54, 105, 155
Venedik 36, 75, 126, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 163, 165, 249, 264, 279
Venturi, Robert 15, 26, 268, 337
Versailles 60, 67, 102
Via Larga 71
Via Sistina 248
Ville 5, 9, 27, 33, 41, 67, 78, 85, 90, 101, 109, 160, 197, 212, 265, 269, 312, 313
Vitruvius 214
Voisin, André 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 126, 129, 155, 183, 186, 240, 248, 276, 312, 314

W
Wagner, Richard 73, 143, 144
Wall Street 121, 262, 314, 316, 317
Walpole, Horace 300, 310, 311
Washington, D C 82, 95, 118, 123, 190, 216, 237, 238, 241, 261, 310, 314, 333
Weber, Max 69, 73, 74, 75, 76, 78, 86, 102, 103, 106, 190, 250
West India Rıhtımları 304
West Village 97, 98, 100, 110, 169
Whyte, William H. 72
Wieland, Christoph Martin 329, 333
Wiener, Norbert 14, 103, 188
Wilhelm, Kaiser 69, 330
Williams, Bernard 220
Willis, Paul 157
Wilson, Frank 131, 205
Winnicott, D. W. 253
Wirth, Louis 83, 85, 86
Wittgenstein, Ludwig 146
Woburn Walk 258
World Expo 126
Wotton, Sir Henry 163
Wright, Frank Lloyd 85

X
Xintiandi 131, 133, 134, 135, 136, 260, 280, 315
XV. Louis 60

Y
Yahudi 69, 86, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 161, 164, 333
yaratıcılık 172, 175, 216
yatırım 97, 119, 120, 121, 128, 319, 331
Yeşil Hat 282

Z
zar 96, 113, 138, 152, 155, 165, 249, 250, 251, 252, 278
zihin 26, 35, 89, 201, 268
Znaniecki, Florian 79, 83, 218, 219
Zorbaugh, Harvey Warren 79, 80, 83, 182
Zuckerberg, Mark 175
Zweig, Stefan 74

Richard Sennett bu kapsamlı çalışmada, antik Yunan'dan yola çıkarak yirmi birinci yüzyıl Şanghay'ına kadar uzanan bir bağlamda şehirlerin mimari biçimleriyle insanların yaşayışı arasındaki kederli ilişkiyi ele alıyor. Paris, Barselona ve New York'un modern biçimlerini nasıl kazandıklarını analiz ederken, bizi Kolombiya'nın Medellín şehrinin arka sokaklarından Manhattan'daki Google merkez binasına kadar günümüzün mekânlarında sosyolojik bir gezintiye çıkarıyor.

Sennett belli kesimlere ayrılan, düzen altına alınan ve kontrol edilen "kapalı şehirlerin" Kuzey Yarımküre'den Güney'e doğru yayılmasından yakınıyor. Alternatif olarak, vatandaşlar arasındaki farklılıkların aktif şekilde tartışıldığı ve planlamacıların kentsel biçimler üzerinde deneyler yaptığı "açık şehri" savunuyor, insanların karmaşayla nasıl başa çıkabileceğini anlatıyor.

Yaşadığımız çağa doğrudan hitap eden sosyolojik argümanların izini süren bu kitap, gitgide daha fazla sayıda insanın kentsel alanlarda yaşadığı şehirlerin geleceği için cesur ve özgün bir vizyon oluşturuyor.

KDV'den muaftır.
AYRINTI • "AĞIR" KİTAPLAR
ISBN-13: 978-605-314-750-3
9 786053 147503